

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 3
Issue 3
November
2019

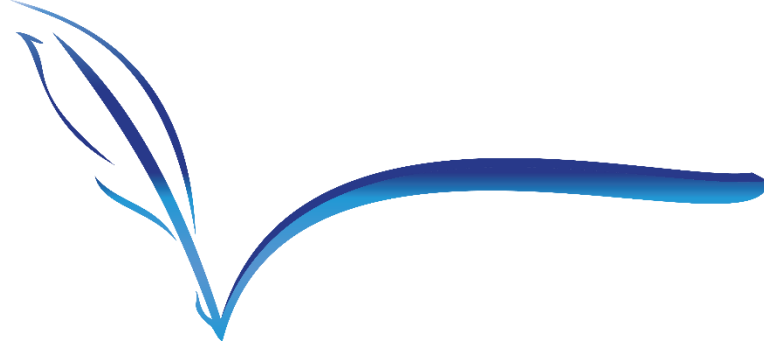
SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 3
Issue 3
November 2019
ISSN 2587-2621

SSAD
STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanır.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

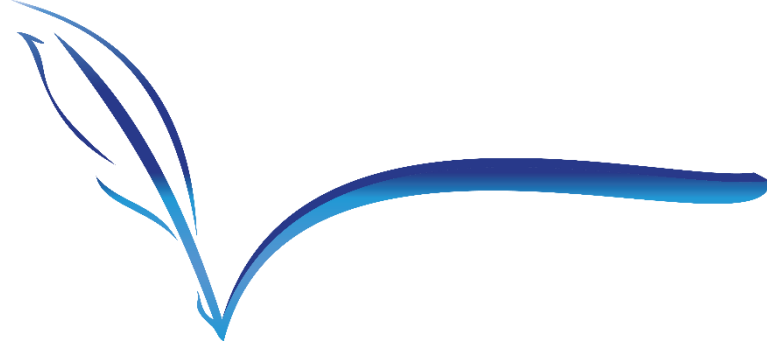
Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of Strategic and Social Researches
indexed by **İzör**, **ResearchBib**, **Google Scholar**

SSAD
STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

malikaraman@hotmail.com

Editör | Editor

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Dr. Sibel AKOVA

Yardımcı Editör | Associate Editor

Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ

Yayın Kurulu | Editorial Board

- Prof. Dr. Amira Turbić-Hadžagić (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)
Prof. Dr. Redzep Skrijelj (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)
Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)
Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)
Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)
Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)
Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)
Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi - Kosova)
Doç. Dr. Mirza DZANİC (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)
Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniverstesi - Azerbaycan)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Prof. Dr. Cafer GARİPER
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
Doç. Dr. Emrah ATAY
Doç. Dr. Esra Çağrı MUTLU
Doç. Dr. Öner ÇELİKKALELİ
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİNER
Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Gözde YANGINLAR
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhakim Bahadır DARI
Dr. Öğr. Üyesi Ahsen YALIN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan LÖK

Dr. Öğr. Üyesi Hilal KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KEKEVİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER
Dr. Öğr. Üyesi Sevda KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ertan TAĞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Vasfi KAHYA
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÜÇÜKALKAN
Dr. Nihan COŞKUN
Dr. Onur ŞAYLAN

Sekreteryaya | Secretary

Umut Sergen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

Kapak Tasarım | Cover designed by

Doğukan Celal ÇETİN

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

İsmet TÜRKMEN

THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI
(1938-1939)

*The Annexation of Hatay to Homeland According to 'The Times'
(1938-1939)*

ss. 351-363

Gökmen KANTAR

MODERNLEŞME KURAMI VE OSMANLI İDARİ YAPISINDA MODERNLEŞME
SÜRECİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER

*Modernization Theory and Some Determinations About the Modernization Process in
Ottoman Administrative Structure*

ss. 365-383

Tuğba ÖZKAN

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN KURMACA ESERLERİNDE KADIN
TEMSİLLERİ

The Representation of Women in the Ahmet Midhat Efendi's Works of Fiction

ss. 385-395

Ebru GÖZEN

REKREASYON YÖNETİMİ BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN
"REKREASYON" KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI

*The Metaphoric Perceptions of Recreation Management Department Undergraduate
Students Concerning "Recreation" Concept*

ss. 397-416

M. Mücahit KÜÇÜKYILMAZ & Buğra AYAN

PARİS VE CHRISTCHURCH TERÖR SALDIRILARININ TWİTTER ÜZERİNDEKİ
İSLAMOFOBİK SÖYLEME ETKİSİNİN DUYGU ANALİZİ İLE TESPİTİ

*Sentiment Analysis of the Paris and Christchurch Terror Attacks' Impact on the
Islamophobic Discourse on Twitter*

ss. 417-427

Yelda ÖZKOÇAK

GÖÇMEN VE SİNEMA
AVRUPA GÖÇMEN SİNEMASI ve TÜRK ASILLI YÖNETMENLER

*Migrant and Cinema
European Migration Cinema and Turkish Directors*

ss. 429-452

Ceyda ALPARSLAN KUZU

SANATTA HAZIR NESNE / MALZEME KULLANIMI
VE SANAT POLİTİKASINA ETKİLERİ

*Use of Ready-Made Object / Materials in Art
And Its Effects On Art Policy*

ss. 453-463

Filiz MIZRAK & Elif BAYKAL

LEADING FACTORS CONTRIBUTING INTERNATIONAL ORGANIZATIONS TO
BE AGILE AND BLUE OCEAN STRATEGY; AN EVIDENCE FROM TURKISH
CIVIL AVIATION SECTOR

ss. 465-490

Gelengül KOÇASLAN

THE RELATIONSHIP BETWEEN UTILITY AND RISK:
EXAMPLES FROM ECONOMICS

Fayda ve Risk Arasındaki İlişki: İktisattan Örnekler

ss. 491-500

Özlem KÜÇÜK

DÜNYA BANKASI VE İKTİSADİ BÜYÜME FORMÜLÜ: YABANCI
SERMAYENİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

The World Bank And Mobilizing Foreign Capital

ss. 501-523

Ahmet TÜRKAN & Yusuf ESMER

ÖRGÜTSEL ATALET KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ

A Theoretical Overview to The Concept of Organizational Inertia

ss. 525-534

Uğur Berk KALELİOĞLU

AUGUSTE COMTE'UN İNSANLIK DİNİ KURGULAMASINDA ÜÇ HAL
KANUNU'NUN ROLÜ VE POZİTİF DİNİN NİTELİKLERİ

*The Role of The Law of Three Stages in Auguste Comte's Formulation of The Religion
of Humanity and The Qualifications of Positive Religion*

ss. 535-544

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-8198-5707

Makale Gönderim Tarihi: 04.10.2019

Makale Kabul Tarihi: 23.10.2019

**THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI
(1938-1939)**

*The Annexation of Hatay to Homeland According to 'The Times'
(1938-1939)*

İsmet TÜRKMEN

Doç. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

iturkmentug@gmail.com

z: Osmanlı Devleti idaresinde belirli coğrafi bölge veya idari bütünlük dâhilinde tanımlanmamış ve Fransız işgali döneminde ise "İskenderun Sancağı" olarak adlandırılmış olan Hatay'ın ana vatana ilhakı, ilgili kişi ve kuruluşlarla birlikte bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından barışçı bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Hatay'a yönelik takip olunan millî dış siyaset, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin diplomasi tarihi açısından üstün bir başarı olmakla birlikte, sonuçlandırılma biçimi bakımından örnek almacak bir olaydır.

Türk dış politikasının 1936 ve 1939 yılları arasında Fransız hükümetleri özelinde meşguliyetini teşkil eden Hatay sorunu, bu süreçte Türk-Fransız münasebetlerinde gerginliēe de sebebiyet vermiştir. Bu münasebetlerin dış politika esası, Türk millî dış siyasetinin gelişim evrelerinin hassasiyetlerini göstermektedir. Avrupa bunalımları karşısında Suriye-Lübnan'la ilişkilerini yeniden düzenlemek isteyen Fransız Hkmeti ile uzun görüşmeler yapılmış, 9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ve

Suriye arasında bir bağımsızlık antlaşması imzalanmıştır. Fransa yönetiminin, bu antlaşmaya dayanarak Suriye'ye, Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık vermesi, Türk hükümeti nazarında Suriye meselesini tekrar gündeme taşımıştır. Fransa'nın, Suriye'den çekilirken Sancak'la ilgili bütün yetkilerini Suriye'ye devretmesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Bu mesele 1936 ve 1939 yılları arasında Türk-Fransız münasebetlerinde de birtakım problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Fransa'nın, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmesi üzerine, 23 Haziran 1939 tarihli Türk-İngiliz ittifakının bir benzeri Fransa ile de imzalanmıştır. Bu bağlamda, The Times'ta yer verilen kayıtlar ışığında Fransa yönetimi, bölgede işgal yoluyla denetimi sağladığı ve Milletler Cemiyeti yaptırımı ile mandater olmak üzere atandığı, Hatay'ı kayıtsız şartsız Türkiye'ye devretmiştir. Bu makalede öncelikle mesele özelindeki diplomatik gelişmeler, İngiltere'nin önde gelen yayın kuruluşlarından The Times gazetesinin üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: The Times, Atatürk Dönemi, Türkiye- Suriye İlişkileri, Hatay.

Abstract: The annexation of Hatay which was not defined as a specific administrative integrity or geographical region in the administration of the Ottoman State, but in the period of French occupation called as "Sanjak of Iskenderun" and in 1936, called as Hatay by Atatürk, to homeland was carried out by Atatürk personally with the related persons and organizations in a peaceful way. The national foreign policy followed in Hatay, was an event that will be exemplary in terms of finalizing the format, besides an outstanding success in terms of Turkey's diplomatic history.

Between 1936 and 1939, the Hatay issue which occupies the Turkish foreign policy, French governments has caused tension in Turkish-French relations. The foreign policy of these relations shows the sensitivities of the development stages of Turkish national foreign policy. In the face of European crises, long talks has been held with the French Government, which wanted to reorganize its relations with Syria-Lebanon, and on September 9, 1936, a treaty of independence was signed between Syria and France. The fact that France granted independence to Syria based on this treaty and to Lebanon in November brought the question of Syria back to the agenda of the Turkish government. The transfer of all relevant powers related to Hatay to Syria, while France withdraw from Syria has put Turkey into motion. This issue created tension in Turkish-French relations from 1936 to 1939.

After stated the approval of the requests of Turkey about Hatay by France, in June 1939, a similar to Turkish-British alliance was also signed with France. In this context, in the light of records located in The Times, France, seizing Hatay with the occupation and was appointed as mandatory by the League of Nations decision, handed over Hatay unconditionally to Turkey. In this article, first of all, diplomatic developments in the field will be evaluated through the Times newspaper, one of the leading publishing companies in the UK.

Keywords: The Times, Atatürk Period, Turkey-Syria Relations, Hatay.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti idaresinde nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Suriye vilâyetine bağlı bulunan İskenderun ve Antakya bölgesi, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekenamesi sonrasında Fransa idaresinin kontrolüne bırakılmıştır. Fransa idaresi, Mondros Mütarekenamesi'nin 7. maddesine dayanarak öncelikle Sancak ve havalisini, bu doğrultuda İskenderun ve Antakya sahalarını denetimleri altına almıştır. Daha sonra da sırasıyla; Urfa, Antep, Adana ve Mersin'de emperyalist gayelerle işgal gerçekleştirmişlerdir (Soysal, 1986, s.79-80). Bu işgalin gerçekleşmesi öncesinde bölgedeki siyasî ve askerî gelişmelere bakıldığında ise özellikle Fransa'nın tarihi emellerini hayata geçirme gayreti içinde olduğu görülecektir. 18. yüzyıl başlarından itibaren Fransa'nın hedeflediği bir coğrafi saha, Akdeniz ve İskenderun Limanı bağlantısı ile büyük doğu ticaretinin merkezidir. Olağanüstü öneme haiz bu kavşak noktası hem ticaret yolları, hem de Doğu Akdeniz sahasının bölgesel güvenliği doğrultusunda jeo-stratejik açılardan fevkalade öneme haiz zengin topraklardır (Yerasimos, 1994, s.175). 20. Yüzyılın başlarından itibaren Fransa daha çok emperyalist gayelerle bölgede; özellikle eğitim, sağlık, din ve demir yolu sahalarında yatırımlar gerçekleştirmek suretiyle nüfuzunu artırmaya çalışmıştır (Kara, 1983, s.39).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da bloklaşma sürecinin tamamlanmak üzere olduğu dönemde Uzak Doğu'da tam bir birlik halinde olan emperyalist güçler, Ortadoğu'da, bu uyumu yeterince gerçekleştirememiştir (Dallot, 1966, 22). Laurance Evans ise, Ortadoğu üzerindeki emperyalist güçlerin tutumunu şu şekilde özetlemektedir: “*Ortadoğu ülkeleri Avrupa'da yürütülen uluslar arası politikanın satranç piyonlarıdır. Avrupalı devletlerin yarar, doymazlık ve birbirlerinden çekinme alanları olan bu ülkeler, ABD çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirmemekte olduğundan, Amerikan politikasınca benimsenmemiştir.*” (Evans, 2004, s. 12-13). Bu doğrultuda; Osmanlı Devleti'nin neredeyse tamamına hâkim olduğu Orta Doğu sahası özelinde İngiltere ile Fransa hükümetleri Birinci Dünya Harbi sırasında gizli paylaşım planları doğrultusunda, fikir birliğine vardıkları ve imza altına aldıkları Sykes-Picot Antlaşması ile bir paylaşım gerçekleştirmişlerdir. Bahsi geçen gizli paylaşım doğrultusunda; başta Suriye sahası olmak üzere Lübnan, Çukurova dolayları ve nihayet Sancak bölgesi Fransa'nın etki sahalarına dâhil olunmuştur (Kurat, 1986, s.19-20; Sökmen, 1978). Paylaşımına rağmen Birinci Dünya Harbi'nin bitiminden sonra Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sırasında Sancak, Türk güçlerinin kontrolündedir. Mütarekenamenin 16. maddesinde yer alan, Hicaz, Yemen, Asir, Suriye ve Irak'ta yer tüm garnizonların, “...*en yakın müttefik komutanına teslim olmaları ve tüm birliklerin Kilikya'dan çekilmesi*” hususu üzerinde önemle durulmuştur. Ayrıca mütareke metninde yer verilen Mezopotamya, Kilikya gibi coğrafi tanımlamaların belirsizliğinden de fayda sağlama peşinde koşan İtilaf Devletleri, işaret edilen bölgenin sınırını devamlı kuzeye kaydırmak suretiyle işgal sürecini başlatmışlardır (Türk İstiklal Harbi, 1999, s. 47-80; Tansel, 1991).

Mütareke sonrası Sancak'ın durumu Mustafa Kemal Paşa'nın merkeze alınarak Harbiye Nezareti uhdesine çekilmesi ve payitahta dönmesi üzerine işler iyiden iyiye kötüye gitmiştir. Bu bölgedeki direniş kırılmış ve bölgedeki İngiliz-Fransız işgalleri karşılık görmeksizin kolay bir şekilde gerçekleşmiştir. İtilaf Devletleri, 9 Kasım 1918 tarihinden itibaren İskenderun Limanı başta olmak üzere sırasıyla; Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova'yı müttefik güçlerin denetimleri altına girmiştir. İşgallerle birlikte İngiliz askerleri aralarındaki antlaşma gereği, şehri Fransızlara bırakarak çekilmişlerdir. Çekilme hareketi tamamlandıktan sonra merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği 27 Kasım 1918 tarihinde, bir kararname yayımlamıştır. Yayımlanan kararname uyarınca; Antakya, İskenderun, Harim (Reyhaniye) ve Belen'i de içine alan sahada “*İskenderun Sancağı (Sancak)*” şeklinde tanımlanacak olan idari bir birim de oluşturulmuştur. Bu bağlamda Sancak'ın da askerî vesayet altında bir vali kontrolüne bırakılarak yönetilmesi kararlaştırılmıştır (Melek, 1999).

Fransa yönetiminin tamamen işgal edilmiş olan bölge, Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesi uyarınca 28 Haziran 1919 tarihinde kurulan “*Mandat*”¹ sistemine dayandırılmıştır. Müttefik Devletler Yüksek Konseyi de, San Remo'da 25 Nisan 1920 tarihinde Suriye ve bu süreçte bu sahanın bir parçası olmak üzere atfedilen Lübnan'ı “*A türü*” (*Mandat yönetimi*) dâhilinde Fransa idaresine bırakmıştır (Soysal, 1985). Özellikle o günlerde bölge özelinde işgal kuvvetleri ve bu kuvvetler içinde yer alan Ermenilerin baskı ve zulümlerini arttırmalarına da yol açmıştır. Bu türden kalkışmalara karşı sığınacak bir merci bulamayan bölge Türklerinin çoğu, birer silah temin ederek mevcut direniş kuvvetlerine katılmışlardır. Bu sırada Ermeni çetelerine ve onların destekçileri Fransız askeri birliklerine yönelik mücadelelerinde büyük başarılar ortaya koyan bu milis güçler, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da başlatılmış olan direnişi desteklemek gayesiyle Kuva-yı Millîye'ye katılmışlardır. Millî Mücadele Dönemi'nde Sancak ve havalisindeki Türk ve Arap millî direnişçileri

¹ Devletler hukukunda manda genel manada, yönetiminde bulunan ülke halkının çeşitli yönlerden ilerlemesine çalışmak anlamına gelmekle birlikte, halkı kendi kendini yönetebilir bir hale getirmek şeklinde de tanımlana gelmektedir (Çelik, 1975, s.383-384). “Himaye” ise, sözlük manasıyla koruma, korunma anlamına gelmektedir (Osmanlıca-Türkçe Sözlük, s.142). Türk Hukuku Lügatı'na göre ise, himaye statüsü belli bir anlaşma çerçevesinde gerçekleşiyor, Mahmi denilen himayeci devlet himaye edilen devletin iç ve dış güvenliğini korumaktadır. Bir bakıma himaye eden devlet tarafından egemenliği garanti altına alınıyor (Türk Hukuk Lügatı, 1944, s.128).

ile iş birliğine yönelen Mustafa Kemal Paşa, Fransa'yı bu süreçte etkin mücadelesi sayesinde geçici mahiyette bir barış yapmaya da zorlayabilmiştir (Soysal, 1983). Bu bağlamda 28 Ocak 1920 tarihinde ilan edilen Misâk-ı Millî'ye göre de bölge Türkiye'nin millî sınırları içindedir (Sökmen, 1978, s.34).

1. TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ

Zamanlama konusunda Montrö Boğazlar Konferansı'nın sona ermesini beklemiş olan Mustafa Kemal Atatürk, bu sırada Fransa ile ilişkilerde herhangi bir gerginlik yaşanmasına da müsaade etmemiştir (Satloff, 1986). Bu doğrultuda Türk hükûmeti, Fransız mandası olan Suriye ile olan münasebetlerinde iyi niyetini göstermek ve Türk vatandaşlarının Suriye'de kalan emlakını korumak, iki ülke vatandaşlarının emlaklerinin karşılıklı olarak geri verilmesini sağlamak amacıyla 23 Ocak 1935 tarihinde bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarmıştır. Bu kararname 26 Ocak 1935 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (BCA, FK: 080.88.01., YN: 02. 51. 7. 8). Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı gün ise Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan'a yönelerek şu ifadelerle yer vermesi fevkalade mühimdir: "Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var" (Afetinan, 1977, s.135). Esasında Türkiye, Millî Mücadele'nin başından beri bu meseleyle yakından ilgilenmekte ancak kesin çözüme ulaşabilmek için siyasî zeminin uygun bir durumda olmasını beklemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın iyiden iyiye hissedildiği birkaç yıl öncesinde Fransa, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye'ye, aynı yıl içinde 1936 Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık verme yönünde bir antlaşma yapmıştır. Bu gelişmeler doğrudan Suriye sınırları içinde yer alan Sancak meselesinin yoğunluk kazanmasına da etki etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında, Sancak meselesinin çözümü için Fransa'ya ikili görüşme teklif etmiştir. Fakat Fransa Hükûmeti, mandater devlet sıfatıyla, Suriye üzerindeki bütün hak ve yetkilerini yeni Suriye yönetimine devrettiğini paylaşmıştır. Bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında bu konuda yapılacak görüşmelere de Suriye Hükûmeti'nin de katılımı gerektiğini bildirmiştir (Franco-Syrian Treaty. (1936, 7 Eylül). The Times, 11).

Anlaşılacağı üzere; bu sırada Suriye, Fransa'nın himayesi dahilinde olduğundan, bu toprakların kaderi Fransa'nın inisiyatifine bağlıydı. Bu sırada Lübnan'da bulunan Fransız Yüksek Komiserinin kararları da Suriye probleminin de üzerinde idi. Avrupa bunalımları karşısında bölgede ilişkilerini yeniden düzenlemek isteyen Fransız hükûmeti ile uzun görüşmeler yapılmıştır ve 9 Eylül 1936'da Suriye-Fransa arasında bir bağımsızlık antlaşması imzalanmıştır (Future Of Alexandretta. (1936, 5 Aralık). The Times, 11). Fransa'nın, bu antlaşmaya dayanarak Suriye'ye, Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık vermesi, Suriye sınırları içinde yer alan Sancak meselesinin tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. 9 Eylül 1936 tarihli Türkiye ve Fransa arasında yapılan antlaşma ile Suriye'ye bağımsızlık verilirken özel statüye tabi olan İskenderun Sancağının durumu göz ardı edilmiş, antlaşmanın 3. maddesine göre, "Fransa, Sancak üzerindeki haklarının tamamını" yeni Suriye hükûmetine bırakmıştır (Akalin, Atatürk'ten Hatay Dersi, (2004, 16 Nisan). Cumhuriyet). Bunun anlamı Sancak bölgesinin ileride Suriye'ye kalması ve bölgedeki Türk halkının Suriye içinde azınlık durumuna düşmesi demek oluyordu. Bu durum Ankara İtilafnamesi'ni de geçersiz kılmıştır. Bunun neticesinde bölgede etnik, dinsel ve dilsel farklılıklar üzerinden güçlerin tacizi şiddetlenmiştir. Satloff'a göre, bölgede "...bazıları için dil her şeyden önemlidir; diğerleri için din." (Satloff, 1986, s.154-155)

İskenderun'un Nüfusu: Etnik Dağılım ve Dil Yakınlıkları (1920-1936)

Dil	Nüfus	Toplam (%)	Etnik Yapı	Nüfus	Toplam (%)
Arapça	105.000	47.5	İsmaili cemaati	62.000	58.8
			Sünni Müslümanlar	22.000	20.8
			Hristiyanlar	21.000	19.9
			Yahudiler	500	0.5
Türkçe	85.000	38.3	Türkmenler (Sünni)	85.000	100.0
Ermeniler	25.000	11.3	Hristiyan (Tüm mezhepler)	25.000	100.0
Kürtçe	5.000	2.2	Kürtler (Sünni Müslüman)	5.000	100.0
Çerkesler	1.500	0,7	Çerkesler (Sünni Müslüman)	1.500	100.0

(Kaynak: Satloff, 1986, s. 154-155)

Fransa'nın, Suriye'den çekilirken Sancak'la ilgili bütün yetkilerini Suriye'ye devretmesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Esasında işaret edilen meseleler 1936 ve 1939 yılları arasında Türk-Fransız ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır (Gönlübol-Sar, 1967). Bu süreçte Türkiye esasında önüne çıkan fırsattan da yararlanmasını bilmiştir. Buna göre, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. İskenderun Sancağı üzerindeki yükümlülüklerini yeni Suriye hükûmetine devretmesi Lozan sonrasındaki en önemli fırsat olmak üzere değerlendirilmiştir. Esas itibariyle Türkiye, Hatay meselesinin halli hususunda toprak talebi gibi kuşku yaratabilecek herhangi bir yaklaşım takip etmemiştir. Türk diplomasi yapıcılarını Suriye'ye tanıdığı gibi Sancak bölgesi için de bağımsızlık talep etmek suretiyle işe başlamıştır. Bu süreçte kesinlikle Suriye'ye cephe almaktan özenle kaçınılmıştır da. Gerek iç gerekse dış kamuoyunda Suriye'nin bağımsızlığı hararetle desteklenmeye çalışılmıştır.

Bu durum karşısında Türk hükûmeti, Fransa'nın Sancak üzerindeki yetkilerini, Suriye'ye devretmesini kabul etmediğinden, konuyu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Eylül ayında Cenevre'deki toplantısında gündeme getirmiş, müspet bir sonuç alınmayınca da 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa hükûmetine resmî bir nota verilmiştir. Bu notada Türkiye, İskenderun'a bağımsızlık tanınmasını Fransa yönetiminden istemiştir (Turkish Claim For Full Independence. (1936, 5 Aralık). The Times, 13). Bu notada özetle şu hususlara değinilmiştir:

- Hatay meselesinin çözümü resmî olarak ortaya atılmış,
- Fransa yönetiminin Suriye ve Lübnan'a yönelik karar verdiği bağımsızlığın, nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Sancak'a da tanınması istenmiş,
- Bu taleplerin Fransa ve Türkiye arasında 1921 ve 1926 yılında yapılan anlaşmaların doğal bir sonucu olduğu da belirtilmiştir.

Türkiye ile Fransa arasında bu mesele bu mesele ile ilgili verilen notalar, Kasım ve Aralık ayında da devam etmiştir. Türkiye'nin bu notasına, Fransız Dışişleri Bakanı Delbos, 10 Kasım 1936'da cevap vererek;

- Milletler Cemiyeti 24 Temmuz 1922'de kabul edilen Manda Yasası doğrultusunda, Fransa'nın mandater bir idari yönetim olmak üzere, Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle görevlendirilmiştir,

- Suriye'nin toprak bütünlüğüne destek olunarak bölünmesine izin verilmediği,
- Manda Yasası'na aykırı olarak ve 1921 Ankara Anlaşmasının çerçevesini aşarak, Sancak'a bağımsızlık verilemeyeceği, yalnızca özel yönetim rejiminin korunacağı ve geliştirilebileceği belirtilmiştir.

Dikkat edilirse verilen bu cevap Türk tarafının sunduğu tekliflerin reddi anlamındadır. Fransa bu notaya henüz cevap vermeden Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada özetle şu ifadelerle yer vermiştir: "...Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa büyük önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler..." Bu satırlar Türkiye'nin en üst perdeden konuya verdiği önemi kamuoyu nezdinde açıkça göstermiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, 1981, s.392). Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözleri Fransız elçisi tarafından bir "ültimat" olarak yorumlanmıştır (Tüzün, 1989). Aynı konuşmada Mustafa Kemal Atatürk, Sancak'ın sahibinin Türkler olduğunu ısrarla vurgularken Fransa ile Türkler arasındaki bu meselenin çözüme kavuşturulması gerektiğini belirterek diplomatik yolları açık tutmayı ihmal etmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 13, s.4-7).

Bu sırada Fransa'nın meseleyi adet olunduğu üzere Milletler Cemiyeti'ne taşıma önerisi Türk idaresi tarafından olumlu karşılanmıştır. 19 Kasım 1936'da Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'nin bu meseledeki kararlılığını Fransız Büyükelçisi Ponsot'a anlatmıştır. 5 Aralık 1936'da da Mustafa Kemal Atatürk, Ponsot'la görüşerek bu meseledeki kararlılığını ve düşüncelerini belirtmiştir.² Mustafa Kemal Atatürk, herhangi bir şekilde toprak talebi ve sınır değişikliği istemediklerini, bu mesele ile ilgili üçüncü bir tarafın görüşmeye katılmamasını ayrıca bunun bir onur meselesi olduğunu ifade etmiştir (Şimşir, 1981)

Fransa meseleyi, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürmeyi teklif etmiş ve bu hususta ısrarcı olması sebebiyle de Türkiye bunu kabul etmiştir (Turkey And The Sanjak Of Alexandretta, (1936, 9 Aralık). The Times, 13). Türk Hükûmeti, 10 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir nota sunarak meselenin ve alınacak tedbirlerin konseyin olağanüstü bir toplantısında görüşülmesini istemiştir. Milletler Cemiyeti meseleyi, 14 Aralık 1936'da görüşmeye başlamış, İsveç temsilcisi Sandler, Sancak Meselesi için raportör tayin edilmiştir (Franco-Turkish Dispute, (1936, 10 Aralık). The Times, 13.). Sandler, 16 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti Meclisi'ne meselenin çözümü ile ilgili bir rapor sunmuştur. Milletler Cemiyeti'nin 14-16 Aralık 1936 tarihli toplantısı sonucunda ve Sandler'in raporu üzerine, Sancak meselesi için üç kişilik gözlemci grubunun Sancak'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Alexandretta Dispute. (1936. 15 Aralık). The Times, 15-17). Hollanda, Norveç ve İsveç devletlerine mensup üç kişilik gözlemci grubu, 22 Aralık 1936'da oluşturulmuş, 1937 yılının Ocak ayı başında da görevlerine başlamak üzere bölgeye gitmişlerdir. Bu arada bölgedeki Türk halkı ile Fransız polisleri arasındaki çatışmalar ve çarpışmalar da yoğunlaşarak devam etmiştir.

1937 yılında kararlaştırılmış olan yeni yapı, bu meselesinin tüm boyutuyla çözümleyememiş, birtakım sorunların yaşanmasına da adeta kapı aralamıştır. 3 Haziran 1937'de Suriye parlamentosu bu antlaşmayı bir bildiri ile protesto etmiş, Sancak'ın Suriye topraklarının bir parçası olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Fransızlara karşı gösteri ve protesto hadiseleri de olmuştur. Fransız yönetimi

² Hatay ismi ilk defa Atatürk'ün isteğiyle 1936 yılında Türk siyasî çevrelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Aynı yıl yayınlanan İsmail Müştak Mayakon'un makalesinde Hatay adı açıkça ifade edilmiştir. Mete Tunçay yazının Atatürk tarafından dikte edildiğini ifade etmektedir. (Tunçay, 1976).

Sancak ve havalisindeki Arap unsurları ve diğer azınlıkları aleyhte sorunlar yaşatma yoluna sevk etmiştir.

Hatay meselesine destek vermek isteyen Mustafa Kemal Atatürk hastalığının giderek şiddetini arttırmasına ve doktorların uyarılarına rağmen icra edilen törenler sonrasında 19 Mayıs 1938 tarihinde güneye doğru bir geziye çıkmıştır. Bir süre Mersin’de kalarak burada orduya muhteşem geçit törenleri düzenletmiştir. Hatay’da durumun normale dönmesi üzerine (İngiliz ve Fransız elçilerinin seçimler konusunda Türkiye’nin isteklerinin kabul edildiğini kendisine bildirmeleri üzerine) Adana’ya geçmiş ve bir süre burada kaldıktan sonra Ankara’ya dönmüştür (Belge, Hatay İşi Bitecek Dedi ve İş Bitti, (1966, 21 Nisan). Milliyet).

Bu sırada The Times muhabirinin 23 Mayıs 1938 tarihli değerlendirmesine göre bahsi geçen Sancak valisi ve memurları bölgede Türkiye’ye yönelik elverişsiz bir ortam yaratmaya çalışmışlardır (French Propaganda In Alexandretta. (1938, 23 Mayıs). The Times, 16). Bölgede Türkler ve Araplar arasında yaşanan gerilim neticesinde ölüm olayları gerçekleşmiştir. The Times’ın 2 Haziran 1938 tarihli haberine göre, yaşanan gerilim sırasında yedi kişi hayatını kaybetmiştir (News in Brief. (1938, 2 Haziran). The Times, 13). Bu gelişmeler sonrasında Başbakan Celal Bayar, Hatay’dan gelen bir heyeti kabul etmiş ve şikâyetlerini dinlemiştir. Meseleye ilişkin Başbakan Celal Bayar özetle şu hususlara değinmiştir: *“Türkiye, 18 ay önce doğrudan bir eylemde bulunmama kararı almıştı. Bu kararın taraflarca bir zayıflık olarak algılanmadığını ümit etmekteyiz. Tüm anlaşmalar, alınan kararlar, uzmanların raporlarının, bir gerçekliği ortaya koymaktadır. Hatay’ın, Suriye’nin nominal (itibari) egemenliği altında olmasına rağmen, Türkler etkin bir şekilde yönetime dahil edilmelidir. Bunun için çağdaş dünyada pek çok emsal var: Tunus, Bosna-Hersek, Mısır, Doğu Rumeli, Girit vb. Bu gerçekliğin taraflarca derhal kabullenilmesi yerinde olacaktır.”* (Turkish Interests In Alexandretta, (1938, 6 Haziran). The Times, 9). Hükûmet meselenin ehemmiyetine binaen ilerleyen dönemde Hatay’ın Anavatan’a katılması yönünde Antakya’da Fransız yönetimi ile gerçekleştirilen görüşmelerde Türk Askeri Heyeti’nin başkanlığına Orgeneral Asım Gündüz atanmıştır (Maintaining Order In Alexandretta. (1938, 13 Haziran). The Times, 13).

Bu arada Milletler Cemiyeti’nin görevlendirdiği komisyon tarafından seçim sistemi Sancak’taki Türkler aleyhine sonuçlar verecek mahiyettedir. Tabiatıyla Türk Hükûmeti de bunu protesto etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti konuyu görüşerek Ocak 1938’de seçim sistemini Türkiye’nin istediği şekilde değiştirmiştir. Avrupa’daki siyasî değişimler Almanya ve Avusturya’nın tutumu, bu sırada Avrupa’nın içinde bulunduğu gerilimli saatlerin artması ve İkinci Dünya Savaşı’nın eşğine gelinmesi meseleyi başka bir boyuta da taşımıştır. Fransa’nın mevcut durumu aleyhine okuması neticesinde Hatay meselesinde üzerinde yoğunlaşan gerilimi çözümlenebilmek için Türkiye’ye karşı daha yumuşak bir politika takip etmiştir. Bu durum Türkiye ile ilişkilerini kısa sürede düzeltmek ihtiyacı hissetmesine sebep olmuştur (Turkish Relations With France. (1938, 30 Mayıs). The Times, 14).

Türkiye ve Fransa arasında 3 Haziran 1938’de icra edilen askerî içerikli bir antlaşma doğrultusunda Sancak statüsünün muhafazası öngörülürken, mutabakat uyarında Türk ve Fransız idareleri Sancak’a 2500’er kişiden oluşan kuvvetleri gönderme kararı almışlardır. Bu askerî antlaşmanın imzalanmasından ardından taraflar arasında 4 Temmuz 1938 tarihli dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu sağlanan iyi ilişkilerin sağladığı en önemli yarar Sancak meselesinin çözümünde önemli ilerlemeleri hızla gerçekleşmesine de işarettir. Türk ve Fransız askerî mümessilleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 3 Temmuz 1938 tarihinde sancağın mülkî ve siyasî bütünlüğünün ortaklaşa korunması yönünde bir askerî antlaşma da yapılmıştır. Bölgede sivil ve askeri işlerden sorumlu Fransız Yüksek Komiseri Comte Martel, bu sırada sıkıyönetim ilan etmiştir (Martial Law Declared In Alexandretta, (1938, 4 Haziran). The Times, 12). Bu hassasiyete ilişkin The Times gazetesinde, Hatay’daki

topluluklar arasında yaşanan gerginliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öncelikle Türk-Arap rekabetinin, bu bölge nüfusunun iki önemli dil varlığını oluşturmakla birlikte, bu toplumlar arasında yaşanan gerginliğin önüne geçilmesi düşünülmektedir (Satloff, 1986; News in Brief. (1938, 15 Haziran). The Times, 13). Bahsi geçen anlaşma sonrasında taraflar arasında yapılan yeni görüşmeler, 4 Temmuz 1938'de Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (BCA, FK.030.18.01, YN.02.84.61.3). Gerek Hatay ile ilgili ve gerekse 1939 Türk-Fransız-İngiliz ittifak görüşmeleri ve gelişen olaylar sebebiyle bu antlaşma taraflar tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş ve Türkiye açısından bağlayıcı olmamıştır.

4 Temmuz antlaşmasının imzalanmasından sonra bu ayın sonlarına doğru Hatay'da yapılacak seçimler hakkında çalışmalara yeniden başlanmış ve bu işlemler 1 Ağustos'ta tamamlanmıştır. Tescil edilen seçmenlerin sayısı; Türk cemaati 35.847, Alevi cemaati 11.319, Ortodoks cemaati 2.098, diğer cemaatler ise 395 kişi idi. Buna göre mebus adedi Türk cemaatinden 22, Alevi cemaatinden 9, Ermeni cemaatinden 5, Arap cemaatinden 2, Rum cemaatinden 2 olarak tespit edilip ilan edilmiştir. Mebuslar cemaat ve kaza itibarıyla Antakya'ya 14 Türk, 7 Alevi, 2 Ermeni, 1 Rum Ortodoks, 2 Arap; İskenderun'a 3 Türk, 2 Alevi, 1 Ermeni, 1 Rum Ortodoks; Kırıkhan'a 5 Türk, 2 Ermeni olmak üzere dağıtılmıştır. Sürenin bitiminde her cemaatten aday olanların sayısının seçilecek milletvekili sayısına denk olduğu görülmüş ve seçim yapılmadan adayların milletvekillikleri onaylanmıştır.

Böylece Ağustos 1938'de yapılan seçimler sonrasında, bölgedeki Türk toplumu, Meclis'te 40 milletvekilliğinden 22'sini doldurmuştur. Sancak'taki nüfus ve milletvekilliği dağılımı şu şekildedir: Türk nüfus 35.847, milletvekili sayısı 22, Alevi nüfus 11.319, milletvekili sayısı 9, Ermeni nüfus 5504, milletvekili sayısı 5, Arap nüfus 1845, milletvekili sayısı 2, Rum-Ortodoks nüfus 2098, milletvekili sayısı 2 (Akşin, 1966, s. 307.). 2 Eylül 1938'de toplanan Sancak Meclisi milletvekilleri, yeminlerini Türkçe yapmışlar, Milletler Cemiyeti'nin yaptığı anayasayı da kabul etmişlerdir. Devletin adını da Sancak yerine Hatay olarak değiştirmişlerdir. Aynı gün Hatay Meclisi Mustafa Kemal Atatürk tarafından aday gösterilen Tayfur Sökmen'i Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. Cumhurbaşkanlığına seçilen Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Atatürk'e aynı gün Hatay Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı sıfatı ile özetle; Hatay reisliğine seçildiğini ve bu vazifeyi ifaya başladığını bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'e olan bağlılık hislerini ifade eden satırları kaleme almıştır. Mustafa Kemal Atatürk ise çektiği cevaben şu ifadelerle yer vermiştir:

“ Hatay Cumhurreisi Tayfur Sökmen,

Hatay Millet Meclisi tarafından Hatay Reisliğine seçildiğinizi bildiren telgrafınızı memnuniyetle aldım. Bu kıymetli diyarın en yüksek makam ve vazifesini ihraz ve deruhte etmiş olmanızdan dolayı sizi tebrik ederken inkişafını daima alaka ve muhabbetle takip edeceğim. Hatay'daki faaliyetinizde muvaffakiyetinizi ve Hatay'ın yeni idare altında pek çok saadet ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim.” (Sökmen, Atatürk Hatay'ı Nasıl Aldı. (1967, 10 Kasım). Dünya).

Bununla birlikte bu süreçte dikkat çeken önemli bir ayrıntı ise Hatay Devleti döneminde de, Milletler Cemiyeti Mandalar Kanunu ve Milletler Cemiyeti Konseyi kararı uyarınca Fransız Delege Kolonel Collet, Milletler Cemiyeti'nin 1922'de mandater tayin ettiği Fransa'nın temsilcisi olarak Antakya'da görevini sürdürmüş olmasıdır. Bu maksatla Antakya kışlasında sembolik bir Fransız askerî birliği de tesis edilmiştir. Gerek delegenin gerekse askerî birliğin yönetim üzerinde herhangi bir etkisi ve fonksiyonu da yoktur olmamıştır.

3. TÜRKİYE'YE KATILMASI

Kayıtlarda “İskenderun Sancağı” olarak yer alan devletin adı, 2 Eylül 1938 tarihinden sonra, “Hatay” şeklinde düzenlenmiş, yeni devletin idare şekli Cumhuriyet, merkezi Antakya’dır. Bu doğrultuda, Hatay Bayrağı Kanunu da çıkarılmış, kısa süre sonra hükûmet oluşturabilmiştir³. Dr. Abdurrahman Melek Başbakanlığa atanmış ve Abdülgani Türkmen de Meclis Başkanı seçilmiştir. Hatay Devleti Hükûmeti beş bakandan oluşmuş ve Hatay Milleti Meclisi 6 Eylül 1938 tarihli oturumunda güvenoyunu alabilmiştir. Dr. Abdurrahman Melek Başvekil olmak üzere; Dâhiliye, Hariciye ve Müdafaa Vekilliği görevlerini yürütecektir. Kabinenin Adliye Vekiliği’ni Cemil Yurtman, Maliye Vekilliği görevini Cemal Bakı, Nafia ve Ziraat vekilliklerini Kemal Alpar ve son olarak Maarif ve Sıhhat Vekiliği görevini A. Faik Türkmen yürütecektir (The New Order In Syria. (1938, 10 Ekim). The Times, 15).

Burada dikkat çeken önemli bir ayrıntı da 7 Eylül 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. Türk İstiklâl Marşı, Hatay Devleti’nin de millî marşı olacaktır. Hatay Meclisi, dönemin hassasiyetini de göz önünde tutmuş, hükûmetine geçici kanun hükmünde kararnameler çıkarıp uygulama yetkisi de vermiştir. Bu sayede derhal hükûmet icraatlarına da başlamıştır. Mevcut konjonktürün Türkiye lehine ilerlemesi Türk diplomatlar tarafından hassasiyetle takip edilmekle beraber çıkarılan bir yasa ile Türkiye Cumhuriyeti yasalarının tümü Hatay Devleti’nin yasaları olarak kabul edilmiştir. Bu yönde kanunlar arasında uygulanabileceklerin belirlenmesi için hükûmete de yetki verilmiştir (The New Order In Syria. (1938, 10 Ekim). The Times, 15). Devlet yönetiminde cemaatlere ve etnik unsurlara uygulanan eşitlik sayesinde cemaatler arasındaki husumet ve ayrılıklar giderek azalmıştır.

Bu sırada saldırgan politikalarını iyiden iyiye göstermeye başlayan Almanya’nın öncelikle Çekoslovakya’yı işgal etmesi ve ortağı İtalya’nın Arnavutluk’u topraklarına katması Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’nın çanlarının çalındığının emareleridir. Bu türden saldırgan eylemler sonrasında gerçekleşecek olan eylemleri haber veren ve savaşı başlatacak olan adımlar olarak mütalaa edilen gelişmelerdi. Bu gelişmeler Fransa’nın Türkiye’nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmesini zorunlu hâle getirmiştir. Hatay probleminin halledilmesinin ardından Türk-Fransız münasebetlerinin derhal gelişme göstermesi yaşananlar ışığında rahatlıkla kavranabilir. Zira 23 Haziran 1939 tarihli antlaşma, karşılıklı yardımı öngördüğü gibi, Hatay’ın Türkiye’ye katılma talebinin Fransızlar tarafından kabul edilmesine yol açmıştır (Düstur, 3. Tertip, Cilt 20, s.1530). Bu antlaşmada taraflar açısından da önem arz eden önemli bir ayrıntı da maddelerinin gizli maddesi olmaması ve geleceğe yönelik hiçbir hüküm içermemesidir. Buna göre Fransa’nın belki de kabul etmekte zorlandığı fakat şartlar gereği derhal kabullendiği husus, işgalle ele geçirdiği ve Milletler Cemiyeti kararıyla mandater tayin edildiği Hatay’ı kayıtsız şartsız Türkiye’ye devretmesidir. Ayrıca antlaşma şartları gereği; Türk hükûmeti; Fransız uyruklulara ait olan Suriye ve Lübnan Bankası, Reji İdaresi, Elektrik Şirketi, İskenderun Liman Şirketi, Telefon Şebekesi gibi kuruluşları bedelini nakden ödeyerek satın almıştır. Bu sayede, Hatay’ın Türk idaresine ilhakının önünde herhangi bir engel de kalmamıştır.

28 Haziran 1939 tarihinde Hatay Hükûmeti’nin bakanlıkları lağvedilmiş ve mevcut bakanların görevleri sona ermiştir. Bununla birlikte Hatay Millet Meclisi Başkanlığı, Meclisi de derhal olağanüstü toplantı gerçekleştirmek üzere çağırmıştır. Meclis, 29 Haziran 1939 günü saat 16:00’da toplanmıştır. Bu toplantı sırasında, “*Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay’ın ana vatana kavuştuğunun bir kararla tespitini*” isteyen 39 imzalı önergeye ilişkin görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde, bahsi geçen önerge ve Abdülgani Türkmen’in “*Hatay*

³ Hatay Devleti’nin bayrağı; Atatürk’ün çizdiği kırmızı üzerine beyaz ay-yıldız ve yıldızın içinde ise tekrar kırmızı bir yıldız şeklinde tasarlanmıştır. Hatay Devleti’nin Millî marşı da Türk İstiklal Marşı olarak tespit edilmiştir. (Sarınay, C.XII, S. 34, s. 91).

Millet Meclisinin dağılmasına” ilişkin kanun teklifi kabul edilmiştir. Bu gelişmeler Hatay Devleti'nin kendi arzu ve iradesi ile kendi varlığına son vererek Türkiye'ye katıldığının işaretidir.

Bundan sonra, Antakya Kışlası'nda sembolik mahiyette yer verilen Fransız birlikleri 23 Temmuz 1939 tarihine kadar Hatay'dan ayrılma kararı almıştır. Ayrıca Hatay uyruklu olanlara Türkiye veya Suriye uyruğunu seçmeleri için süre tanınmıştır. Bu esnada Suriye uyruğunu seçenler göç etmişlerdir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi yönünde Suriye ve Türkiye temsilcilerinden oluşan bir heyet günümüz sınır hatlarını belirlemiştir. Dört Yol ve Hassa nahiyeleri Hatay'a bağlanmıştır. Böylelikle, Hatay Valiliği'ne Şükrü Sökmensüer atanarak ana vatana katılma işlemleri tamamlanmıştır.

SONUÇ

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin farklı bir boyuta taşınması süreci esasında Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra hızla gelişmiştir. İki devlet arasında 23 Haziran 1939 tarihinde Suriye ile Türkiye arasındaki meseleleri kesin olarak halleden bir antlaşma imzalanmıştır. Aynı tarihte Paris'te karşılıklı yardım bildirisi imzalanmış ve bu bildiride Hatay Devleti'nin kesin sınırları, Hatay halkının statüsü ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 19 Ekim 1939 tarihinde iş birliğini öngören karşılıklı yardım antlaşması imzalanmıştır.

Hatay meselesinin Türkiye lehine çözümlenmesinde, Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin travmalı son dönemlerine şahit olmuş Türk devlet adamlarının diplomasi alanında kazanmış oldukları önemli bir başarıdır. Hatay'ın Anavatana ilhakı sürecinde Mustafa Kemal Atatürk, *The Times* da yer yer işaret olunduğu üzere diplomasinin tüm inceliklerini ustaca kullanmıştır. Lider, Hatay'ın bağımsızlığından söz ettiği dönemlerde özellikle Türkiye'ye bağlanması gereğini ileri sürmekten de kaçınmıştır. Fransa'nın ve Milletler Cemiyeti'nin tepkisini çekmemek için böyle bir tavır sergileyen Mustafa Kemal Atatürk, Hatay'ın bağımsız olunca Türkiye ile sürekli münasebet içinde olacağını, ana vatana bağlanmak isteyeceğini bilmekteydi. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Türk diplomasisinin lider kadrosu Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan bu meseleyi kademeli bir şekilde halletmiştir.

Kaynakça

- Franco-Syrian Treaty. (1936, 7 Eylül). The Times , 11.
- Future Of Alexandretta. (1936, 5 Aralık). The Times, 11.
- Turkish Claim For Full Independence. (1936, 5 Aralık). The Times, 13.
- Turkey And The Sanjak Of Alexandretta. (1936, 9 Aralık), The Times, 13.
- Franco-Turkish Dispute. (1936, 10 Aralık). The Times, 13.
- Alexandretta Dispute. (1936, 15 Aralık). The Times, 15.
- The League And Danzig. (1937, 26 Ocak). The Times, s. 13.
- Turkish Relations With France. (1938, 30 Mayıs). The Times, s. 14.
- News in Brief. (1938, 2 Haziran). The Times, s. 13.
- Martial Law Declared In Alexandretta. (1938, 4 Haziran). The Times, s. 12.
- Turkish Interests In Alexandretta. (1938, 6 Haziran). The Times, s. 9.
- Maintaining Order In Alexandretta. (1938, 13 Haziran). The Times, s. 13.
- News in Brief. (1938, 15 Haziran). The Times, s. 13.
- Akalin, Cüneyt. (2004, 16 Nisan), Atatürk'ten Hatay Dersi, Cumhuriyet.
- Akşin, Abdülhat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, Cilt 2, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir. (2010), 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 17. bsk., İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt -I-II-III, TİTE Yay., Ankara 1981.
- BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01., Yer Nu: 02. 84. 61. 3.
- BCA, Fon kodu: 080 .88. 01., Yer Nu: 02. 51. 7. 8.
- Belge, Murat. (1966, 21 Nisan), Hatay İşi Bitecek Dedi ve İş Bitti, Milliyet.
- Çelik, Edip F., (1975), Milletler Arası Hukuk, C.I, İstanbul.
- Dallot, Louis. (1966), Siyasî Tarih, Tan Matbaası, İstanbul.

Düstur, 3 Tertip, Cilt: 7, 18, 20.

Erkin, Feridun Cemal. (1987), *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar, Yorumlar*, Cilt 1, Ankara.

Evans, Laurance. (2004), *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, (Çev. T. Alaya, N. Uğurlu, Ö Uğurlu), 2. bsk., İstanbul.

Gönlübol, Mehmet-Kürkçüoğlu, Ömer. (Mart 1985), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem. (1987), "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", *Atatürk Yolu*, (der. Turhan Feyzioğlu), 2.Baskı, Ankara.

Hatipoğlu, Süleyman. (2002), *Hatay'ın Türkiye'ye Katılması*, *Türkler*, 16, ss.685-689.

İnan, Afet. (1977), *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara.

Karal, Enver Ziya. (1983), *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Ankara.

Kurat, Yuluğ Tekin. (1986), *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara.

Kürkçüoğlu, Ömer. (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926*, Ankara.

Melek, Abdurrahman. (1966), *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Ankara.

Melek, Abdurrahman. (1999), *.Hatay Nasıl Kurtuldu?*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yay.

Pehlivanlı, Hamit-Sarınay. (2001), *Yusuf –Yıldırım, Hüsamettin, Türk Dış Politikasında Hatay, 1918-1939*, Ankara: ASAM Yay.

Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Hatay Politikası I*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, S. 34.

Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Hatay Politikası II*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, S. 34.

Satloff, Robert B., (Apr., 1986), *Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936*, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, ss. 147-180.

Siliöz, Remzi. (1937), *Hatay İli ve Millî Mücadele Yılları*, Bursa.

Soysal, İsmail. (1983), *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, *Belleten*, Cilt XLVI, ss.367-414.

Soysal, İsmail. (1986), *Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939*, *Belleten*, Cilt XLIX, Ankara, ss. 79-110.

Soysal, İsmail. (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt 1, (1920-1945), Ankara:TTK. Yay.

- Sökmen, Tayfur. (1967, 10 Kasım). Atatürk Hatay'ı Nasıl Aldı, Dünya.
- Şimşir, Bilâl. (1981), Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri, Belleten (Atatürk Özel Sayısı).
- Tansel, Selahattin. (1991), Modros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1, İstanbul: MEB.Yay.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 14.; Devre II, Cilt 1.; Devre II, Cilt 26.; Devre VI, Cilt 13.
- Tunçay, Mete. (1976), "Hatay Sorunu ve TBMM", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, (1999), Ankara: Genelkurmay Basımevi,.
- Tüzün, Süleyman. (1989), İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Yavuzcan, Cengiz. (1967), Türkiye İle Yabancı Devletler Arasında Hukukî ve Cezaî Sahalarda Yapılan Anlaşmalar, 1920- 1967, Ankara.
- Yerasimos, Stefanos. (1994), Millîyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, (çev. Şirin Tekeli), İstanbul.
- Yeşilbursa, Emine Güntepe-Babaoğlu, Resul. (Bahar 2016), Atatürk-İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 58, ss. 39-75.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0001-5120-110X

Makale Gönderim Tarihi: 30.09.2019

Makale Kabul Tarihi: 20.10.2019

MODERNLEŞME KURAMI VE OSMANLI İDARİ YAPISINDA MODERNLEŞME SÜRECİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER

Modernization Theory and Some Determinations About The Modernization Process in Ottoman Administrative Structure

Gökmen KANTAR

Dr. Öğr. Üyesi

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

gokmenkantar06@gmail.com

Öz: Toplumsal ve siyasal yaşam alanlarını genelini değişimine neden olan ve toplumun geleneksel değerlerinden soyutlanarak yeniden tasarlanması anlamına gelen modernizm; 19. Yüzyıldan başlayarak 20. Yüzyılın ortalarına kadar toplumsal alanı her açıdan etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve hukuki alanda birçok değişiklikler yaşamıştır. Uzun bir dönem durağan bir yönetim ve sosyal sistemi benimseyen Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Tanzimat'tan sonra ciddi bir atılım süreci gerçekleştirmiştir. Bu dönüşümle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yapısı, Avrupa hukuk sistemine ve siyasal yaşamına doğru bir geçiş yapmıştır. 1826-1877 yılları arasında Osmanlı Hükümeti, 17. Yüzyıl sonunda Viyana Bozgunu'ndan beri imparatorluğu yeniden canlandırmak için büyük çaba sarf etmiştir. Bunun için de Batı'dan bazı sosyal, politik ve teknolojik kurumlar benimsenerek imparatorluk modernize edilmeye çalışıldı. Gerçekleştirilen "modernize edilmiş" reformlar, daha sivil bir bürokrasi aracılığıyla uygulandı. Çalışmanın ilk bölümünde modernleşme süreçlerinin uluslararası ilişkiler bağlamında

etkisi incelenecektir. Çalışmanın ana probleminin anlatılacağı ikinci bölümde Osmanlı modernleşmesinin altyapısının anlaşılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinin kademeleri incelenerek çalışmanın temel konusu ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Modernizm ve Osmanlı Modernleşmesi

Abstract: Modernism, which causes the general change of social and political living spaces and means the redesign of society by isolating it from its traditional values; 19th in the 20th century. by the middle of the century it had affected the social sphere in all aspects. The Ottoman Empire has experienced many changes in the political, economic, military, social and legal fields in recent periods. The Ottoman Empire, which had adopted a stable government and social system for a long period, made a serious breakthrough, especially after the Tanzimat. With this transformation, the political structure of the Ottoman Empire made a transition towards the European legal system and political life. The Ottoman government between 1826 and 1877 was the 17th president of the Ottoman Empire. Since the Vienna rout at the end of the century, he has made great efforts to revive the Empire. For this reason, some social, political and technological institutions were adopted from the West and the Empire was tried to be modernized. The "modernised" reforms carried out were implemented through a more civil bureaucracy. In the first part of the study, the impact of modernization processes in the context of international relations will be examined. The second part, in which the main problem of the study will be explained, aims to understand the infrastructure of Ottoman modernization. In the third part of the study, the stages of modernization of the Ottoman Empire will be examined and the main subject of the study will be revealed.

Keywords: Ottoman Empire, modernism and Ottoman modernization

GİRİŞ

Modernizm; doğaya, topluma ve insanlığa etki etmesini sağlayan akıl, rasyonel düşünce, tarafsızlık ve dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığını iddia etmektedir. Modernizmin kavramsal temellerinin atıldığı tarihlerden günümüze gelinceye kadar rasyonel aklın önemi vurgulanırken, Batı dünyasında aklın önderliğinde ilerlemeci bir anlayış ortaya çıktı. Modernizm eskiden radikal ve kesin bir anlamda kopuşu ifade ediyordu. Modernizm, Aydınlanma Çağı'nı başlatan 17. ve 18. Yüzyıllarda kilisenin baskıcı tutumuna karşı tepkisini ortaya koyarken 19. yüzyılda da Sanayi Devrimi'nin ve rasyonelliğin katkılarıyla yeni bir dünya düzeni meydana çıkmıştır. Modernleşme; tarihsel, kültürel ve siyasi gelişmelerin ürünüdür. Bu gelişmelerin temelinde iki unsur vardır. Birincisi; gelişmenin aktörünün birey olması ve bireylerin toplumu aşan hak ve sınırlarının bulunmasıdır. İkincisi ise; bu çıkarların ve örgütlenmelerin devlet içerisinde düzenlenmesidir (Çetin, 2003: 98). Bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan hukuksal argümanlar, bireyleri toplumun hür ve eşit üyesi olarak kendi ilişkilerini düzenleme ve yeniden üretme imkânını sağlamaktadır. Modernizmin sunmuş olduğu argümanlar Batı dünyasını yeniden şekillendirmiş ve pek çok alanda gelişim göstermiştir. İşte tam da bu noktada Osmanlı İmparatorluğu 'da modernleşme sürecine dâhil olmaya çalışmış ve yenilenme sürecine girmiştir. Çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme sürecinde yapılan reformların her açıdan ele alınarak değerlendirilmesidir. Bu çalışmada Batılılaşma/ Modernleşme kavramları arasındaki farklılık Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformlar çerçevesinde incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde, modernleşme sürecini uluslararası ilişkiler açısından ve Batı dünyasını oluşturan temel dinamikleri modernizm unsurları üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmanın ana probleminin anlatıldığı ikinci bölümde ise; Osmanlı modernleşmesinin altyapısının anlaşılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde yaptığı reformlar incelenerek çalışmanın temel konusu ortaya konulacaktır.

1. MODERNİZMİN DOĞUŞU

Modernizm kavramı tarihi süreçler içerisinde farklı anlamlar içermiştir. İlk olarak modernizm, Latince “modernus” kavramından türetilmiş bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernus kelimesinin ilk kullanım alanı 5. Yüzyıla dayanmakta ve dinsizliği reddetmek anlamında, Hristiyan toplumlarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Bayhan, 2006: 68). Bu kavrama göre, eski dünya düzeni; karanlık ve dinsizdir. Yenidünyayı temsil eden bu kavram, Hristiyan dünyasına çağrışım yapmaktadır. Öte yandan 16. Yüzyılda da etkisini sürdüren kavram Ortaçağ’ı antik çağlardan ayırma görevini üstlenmiştir. Buna ek olarak Jane Austen’ın yaptığı tanım şu şekilde ifade edilebilir; “bir değişim, ola ki bir iyileşme hali.” (Williams, 2018: 44).

Kuramsal açıdan modernizm, eskiden kopma, değişim ve dönüşümü içerisinde barındırmaktadır. Siyasal değişimler ve dönüşümler ile modern değerlerin bütünleşmesi “modernleşme” sürecini ortaya çıkarır. “Modern” olanın belirlediklerine uyum sağlamak “modernity”/modernlik ve bir süreç olarak “modernization”/modernleşme kavramlarıyla açıklanabilir. “Modernlik” kavramı, teknolojik, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmede ileri ülkelerin (Batı’nın) ortak özelliklerini tanımlamak amacıyla kullanılırken; “Modernleşme”, ülkelerin o standartları elde etmeye çalıştıkları süre zarfını ifade etmektedir (Çetin, 2003: 97). Modernlik, toplumsal ve kurumsal olarak değişimi ve dönüşümü simgelemektedir. Değişmekte ve gelişmekte olan ülkeler için modernizm bir ideali simgelemekte ve modernleşme süreci bu ideale ulaşmakta ki süreci kapsamaktadır.

Rönesans ve Aydınlanma Çağı’nın düşünürleriyle kavramın anlamı genelleştirilmiş ve antik toplum-devlet ayrımı gibi kavramsallaştırmaya gidilmiştir. Kavram 19. Yüzyılda daha olumlu ve ilerici bir ifade kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ise modern kavramının ilk kullanım alanı Hristiyan olmayı simgelerken; son anlamı ise “Batılı” olma fikrinden geçmektedir. Özellikle Weber’e göre, modernizm doğu toplumlarının sorunu haline gelmiştir ve bu toplumların öncelikli hedefi Batılı olabilmeyi başarmaktır (Weber’den akt. Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 33). Modernizm kavramı özel anlamında Batılı olma fikrini içermektedir. Modernizm kavramının derinlerine inildiğinde, sanat, kültür ve bilim alanlarındaki değişim karşımıza çıkmaktadır. Modernizm özel anlamda bilim, sanat, kültür ve siyasi alanlardaki değişimi ifade etmektedir. Zira modern esas anlamda Rönesans’la ortaya çıkmış ve ilerici ekonomi ile rasyonalizasyon ve sosyal dünyanın oluşmasını ima etmektedir (Sarup’tan akt. Williams ve Sewpaul, 2004: 556). Bu bağlamda günümüz dünyasında modernizm kavramı eskiden uzak ve yeni olan olarak çağrışım yapmaktadır. Bunun yansıması olarak modernizmin, dünden farklı bir yaşayışı simgelediği belirtilebilir. Günümüz kapitalist ve Batı toplumları 18. Yüzyıldan itibaren özellikle sanayileşme sonucunda modernizm ve modernite olgusunu düşünce dünyasına entegre etmiş durumdadır. Modernizm, taşıdığı dinamikler ve özellikleri itibarıyla hemen hemen her topluma nüfuz etmiştir. Özellikle Avrupa ve Batı dünyasında ses getiren modernizm pek çok değişim ve dönüşüme katkıda bulunmuştur. Söz konusu değişim ve dönüşümler, reform hareketleri, dinsel etiğin yerine aklın geçmesi, monarşik ve oligarşik siyasal sistemlerin yerine demokrasinin geçmesi ve çeşitli kültürel kimliklerin oluşması modernizmin ve Batı dünyasının geçirdiği aşamalar olarak görülebilir (Demir, 2001: 35). Batı dünyası içerisinde gerçekleşen Rönesans, Aydınlanma ve Reform hareketleri modern dönemin kaynağını oluşturmaktadır. 16. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl arasında tekabül eden dönemlerde toplumsal, ilmi ve siyasal açıdan önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Zira 1300’lü yıllara uzanan ve Rönesans’ın biçimlendirdiği zaman dilimi modern dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernizm ise modern dönemde ortaya çıkan ve özellikle 19. Yüzyılda Batılı olma fikri üzerine şekillenen bir dünya görüşünü temsil eder (Demir’den akt. Yıldırım, 2009: 382). Modernizm hem bir dünya görüşü olmakta hem de kültürel, toplumsal ve siyasal açıdan bir gelişmeyi ifade etmektedir. Modernizm; doğaya, topluma ve insanlığa etki etmesini sağlayan akıl, rasyonel düşünce, tarafsızlık ve dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığı söylenmektedir. (William, Sewpaul, 2004: 556). Modernliğin kavramsal temellerinin atıldığı tarihlerden, günümüze gelindiğinde rasyonel aklın önemi vurgulanırken, Batı dünyası için aklın önderliğinde ilerlemeci bir

anlayış doğdu (Demir, 2001: 38). Modernizm eskiden radikal ve kesin bir anlamda kopuşu ifade ediyordu. Aydınlanma Çağı'nı başlatan 17. ve 18. yüzyıllarda kilisenin baskılarına karşı bir tepki oluştururken; 19. yüzyılda da Sanayi Devrimi'nin ve rasyonelliğin katkılarıyla yeni bir dünya düzeni oluşturmuştur (Çetin, 2003: 96). Modernizm, Batı'nın öncülük ettiği geçmişe, siyasal ve toplumsal düzene eleştirel bir yaklaşım getirmiştir. Modernizm, rasyonaliteyi doğurdu ve insanlığın doğaya, topluma karşı rasyonellik, tarafsızlık ve sistematik sorgulama ile dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığını iddia etti (Williams, Sewpaul, 2004: 556). Modernite, insanın bir özneye dönüşmesini kolaylaştırırken, kendi eylemlerinin kaynağı olan öze ulaşmasına vesile olmuştur.

2.1. Modernizmin Özellikleri

Tarıma ve küçük el sanatlarına dayalı ekonomik yapıdan; sanayileşmiş, dinamik bir yapıya geçiş süreci modernizmin ana temasını yansıtmaktadır. Şehirleşme ve sanayileşme Modernizmin hâkim özelliğini yansıtmaktadır. Sanayileşmenin getirmiş olduğu şehirleşme, okuma-yazma oranının artışı ve toplumsal değişimler modern dönemin temelini yansıtmaktadır. Modernizm, din, felsefe, ahlak, hukuk, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başlamış gözükmektedir. Öte yandan Bonner'ın ifadesine göre, sanatsal ve politik bir hareket olarak modernizm otoriter karşıtı bir tepki olarak veya daha kesin olarak, yeniden birleşme sürecini ifade eder (Bonner, 2012: 6). Modernizm kavramı, dünyada belli yerleşik tutumların eleştirilmesi ve insanın müdahalesine açık hale gelmesini öngörmektedir. Günümüz modernizminin de kaynağını bu eleştirel söylemler oluşturmaktadır. Modern çağın temel kavram ve düşüncelerinin altyapısı bu eleştiriden sağlanmıştır. Modernleşmenin temel özelliği, tarıma dayalı toplumsal ve ekonomik yapıdan sanayiye dayalı toplumsal yapıya geçiştir. Bu geçiş sürecinde de tek tip ilişki biçimlerinden daha karmaşık ilişki biçimlerine geçiş söz konusu olmaktadır (Çetin, 2003: 98). Aydınlanmanın ve Sanayi Devrimi'nin etkileri bireyler üzerinde rasyonel düşüncüyü doğurmuş ve bilim, sanat gibi olgular toplumsal ilişkileri biçimlendirmiştir. Siyasal alanda ise, modernleşme bir ulus, istikrar ve düzen oluşturma sürecidir. Modernizm; kitlelerin, bireysel bağılıklarından kurtulup bir ulus ya da devlet bağılılığına geçme sürecidir. Modernizmin siyasi ayağını oluşturan ulus devlet sistemi, 16. Yüzyılda ortaya çıkmış, 19. Yüzyılda dünyaya yayılmış ve günümüz uluslararası sisteminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Tarihsel bir kavram olarak modernleşme, ekonomide sanayileşme, bireysel ve ussal özgürleşmeyi temsil etmesinin yanında coğrafi ve toplumsal hareketliliğin artışı, seküler, bilimsel ve teknik eğitimlerin yaygınlaşması, maddi yaşam standartlarının artması (Bayhan, 2006: 72) gibi alanlarda da etkin olmuştur. Modernlik, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşık ilişkilerin, bilimin ve teknolojinin hâkim olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Temel dinamiklerini; kapitalizm, bürokrasi, sivil toplum, demokrasi, kentleşme, endüstrileşme, bilimsellik, rasyonalite, teknoloji ve ulus-devlet gibi unsurlar oluşturmaktadır. Modernleşme, tarihsel, kültürel ve siyasi gelişmelerin ürünüdür. Bu gelişmelerin temelinde iki unsur vardır. Birincisi; gelişmenin aktörünün birey olması ve bireylerin toplumu aşan hak ve sınırlarının bulunmasıdır. İkincisi; bu çıkarların ve örgütlenmelerin devlet içerisinde düzenlenmesidir (Çetin, 2003: 98). Ortaya çıkan hukuksal argümanlar, bireyleri toplumdun hür ve eşit üyesi olarak kendi ilişkilerini düzenleme ve yeniden üretme imkânını sağlamaktadır. Modernizmin siyasal arayışı demokrasi yönünde olmuştur. Demokrasi, modernizmin siyasal boyutunu ifade eder. Kültürel değişim, iktisadi gelişim ve demokratikleşme modernizmin temellerini açıklamaktadır. Batı toplumunun modernleşmesi ile paralellik gösteren bu süreç neticesinde toplumsal hareketliliği ve siyasal katılımı da beraberinde getirmiştir. Batı'nın modernliğine ayak uyduramayan toplumlarda siyasal bozulmalar ortaya çıkmıştır (Çetin, 2003: 102).

2. OSMANLI İDARİ VE TOPLUMSAL YAPISINDA MODERNLEŞME SÜRECİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınıfsal ve bürokratik yapısının açıklanması çalışmanın temel konusunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Kuruluştan Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan zaman dilimi içerisinde Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısı, hayat tarzı ile yakından ilişkilidir. Osmanlı'nın hayat tarzını ve dolayısıyla zihniyetini belirleyen unsurlar bulunmaktadır (Ökmen ve Yılmaz, 2009: 94). Bu unsurları belirleyen ise; İslam ve toplumsal yapıdır. Kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan bu zaman dilimi içerisinde Osmanlı toplumsal yapısı gelenekselcilik ve İslam (özellikle Ahilik) motifleri üzerinden şekillenmekteydi. Kapitalist Batı medeniyetini şekillendiren en önemli faktör burjuvazi iken, Osmanlı toplum ve ekonomisini şekillendiren Ahi zihniyetiydi (Ökmen ve Yılmaz, 2009: 95). Osmanlı'da sömürgeci faaliyetler, sınıf mücadeleleri görülmemiştir. Öte yandan Osmanlı'nın iktisadi temele ilişkin anlayışları, ekonomik ve sosyal yapılanmalarında da etkisini göstermiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi ekonominin, sosyal yaşantının ve yönetimin merkezini oluşturan diğer bir etmende gelenekçiliktir. Osmanlı İmparatorluğu geleneklerin sürdürülmesiyle birbirinden çok farklı olmayan birçok ekonomik iktisadi bölge oluşturmuştur. Bu nedenle Aydınlanma zihniyetinin sunduğu gelişmeci-ilerlemeci yaklaşım Osmanlı'da pek etki gösterememiştir (Tabakoğlu'ndan akt. Ökmen ve Yılmaz, 2009: 95). Bu bağlamda ekonomik anlayış ve yapılanmalar, sosyal yapı ve ilişkilerden ayrı düşünülemez. Klasik Osmanlı toplumunun tüm sosyokültürel ve idari yapılarının üzerine inşa edildiği üç ana kurum bulunmaktadır. Bunlar; tımar, ordu ve vakıftır. Bunların açıklanmasından önce Osmanlı'daki toplumsal ve sosyal yapılanmanın daha iyi anlaşılması için genel sınıfsal tabakalaşmaya değinmek gerekecektir. Bu bağlamda Osmanlı'da sosyal yapılanmanın ana belirleyicisi yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrımdır. Osmanlı toplumu, “yönetenler” ve “yönetilenler” olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı ve Halil İnalçık, bu yapının çerçevesini şu şekilde açıklamaktadır: İlki hükümdar ve iktidarın devredildiği vezir ve valiler yani “askeri sınıf”, diğeri ise; vergi veren “reayadır” (İnalçık'tan akt. Kınılı, 2006; 27). Askeri sınıf herhangi bir devlet hizmeti yapan kişilerden oluşurken; yönetilenler ise bu sınıfın dışında bulunan kimseleri kapsamaktaydı.

Askerlik yapanlara “seyfiye”, eğitimcilere “müderres”, yargı ve yönetim işlerinde görev alan kadınlara “ilmiye”, devlet dairelerinde çalışan kamu görevlilerine de “kalemiye” denilmekteydi (Ulusoy, 2015: 521). Seyfiye olarak adlandırılan asıl kılıç sahipleri; kapıkulu askerleri ve eyalet askerleri (tımarlı sipahi) olarak iki gruba ayrılmaktaydı (Ulusoy, 2015: 522). Toplumsal anlamda sipahiler, devletin gelenekleriyle tanımlanan bir elit grubudur. Merkezce tanınmış ayrıcalıkları olmamasına rağmen, tarihsel kökenleri ve toprak düzeninde oynadıkları rol neticesinde toplumsal sınıfa benzer bir konum elde etmişlerdir (Karpas, 2008: 21). Yeniçeriler ya da yaya askerler devşirme esasında Sultan'ın şahsına kapıkulu olarak bağlanmış ve onun özel ordusunu oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısını şekillendiren diğer bir olgu da tımar sistemidir. Tımar sisteminde, gelir kaynağı olan toprak parçası, askeri düzende olduğu kadar Osmanlı sosyo-ekonomik sisteminde merkezi bir rol oynamaktaydı. Tımar arazileri, yönetim tarafından sipahiye verilen ve “miri” yani devlet mülkiyetinde olan toprak parçalarıydı; sipahinin toprak üzerinden miras bırakma hakkı yoktu ve sipahi yönetimin idaresine tabi olarak hizmet etmekteydi. Sipahinin ana görevi savaş zamanında devlete belli sayıda silahlı adam, binek hayvan yemi temin etmektir. Bunun karşılığında, sipahiye bazı tarımsal ürünler üzerinden alınan vergilerin toplanması hakkı verilmişti. “Rakabe” adı verilen toprağın mülkiyet hakkı devamlı olarak devletin elindeydi. Köylü yani Reaya din farkı gözetmeksizin toprağı işleme hakkına sahipti. Toprağın kesintisiz işlemesi koşuluyla bu hak köylüde kalmaktaydı (Karpas, 2008: 22). Osmanlı İmparatorluğu'nda özel mülkiyet olgusu gelişmemiştir. Tımar sistemi devletin iki temel ihtiyacı olan parayı ve askeri karşılamaktaydı. Tımar sisteminin getirdiği üretim ilişkisi Avrupa feodalizmini

çağrışırsa da aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir merkeziyetçilik kavramı görülmektedir. Merkeziyetçi sistemde köylü toprağı işleme hakkını Avrupa feodalizminde olduğu gibi senyörden değil doğrudan devletten almaktadır (Barkan, 1973: 323). Osmanlı İmparatorluğu ile dönemin Avrupalı krallıkları arasındaki diğer bir farkta Osmanlı'da yazılı yasaların bulunmasına yöneliktir. Ortaçağ Avrupa'sında senyör ile köylü ya da çiftçi arasında ise herhangi bir yasa bulunmamaktaydı (Ulusoy, 2015: 523).

2.1. Osmanlı'nın Modernleşme Süreci

Osmanlı modernleşme süreci oldukça karmaşıktır ve bu karmaşıklıktan doğan pek çok tartışma söz konusudur. Çalışmanın bu bölümünde modernleşme süreci ile ilgili tartışmalara yer verilecektir. 19. Yüzyılın temelini oluşturan merkezileşme kavramı Osmanlı'nın modernleşme çabalarının da temelini oluşturmuştur (Karpat, 2008: 77). Modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu açısından, hastalıktan kurtulma ve daha iyi bir geleceğe yönlendirilme olarak nitelendirilmiştir (Burçak, 2008: 69). Belirtilen merkezileşme dürtüsü, sadık yeni bir ordu yaratma ve ekonomik kaynaklar açısından hükümetin tam kontrolünü sağlama gibi emellerle gün yüzüne çıkmıştı. Dolayısıyla yeni yüzyılın sunmuş olduğu politik ve ekonomik koşullar, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaşma çabalarına itmmişti. Batılılaşma fikri Osmanlı imparatorluğunun yıkılma sürecini yavaşlatmış ve 20. Yüzyıl Türk modernleşmesine katkı sağlamıştır. 1826- 1877 yılları arasında Osmanlı Hükümeti, 17. Yüzyıl sonunda Viyana'da durdurulduğundan beri imparatorluğu yeniden canlandırmak için büyük çaba sarf etti. Batı'dan bazı sosyal, politik ve teknolojik kurumlar benimsenerek imparatorluk modernize edilmeye çalışıldı. Belirtilen dönemlerde "modernize edilmiş" reformlar, sivil bir bürokrasi aracılığıyla uygulanacaktı. Konuyla alakalı baskın hipotez, Osmanlı reformcularının modernizasyon gerekliliği ile karşı karşıya kaldıkları, ancak kendilerinin reformdan daha fazlasını taahhüt edemedikleri yönündedir (Weiker, 1968: 452). Devletin modernleşme evresinde modern yönetim uygulamalarının başarılı olacağı fikri birkaç bürokrat tarafından kabul edilmektedir. Bu noktada belirtilmelidir ki; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bürokratik örgütlenme Batı'nın bürokrasisinden oldukça farklılık göstermektedir. Zira Çaha'nın da sözünü ettiği gibi; Osmanlı bürokrasisinin en belirgin özelliği merkez ile çevre arasında ki uzaklıkta yatmaktadır (Çaha, 1994: 83). Merkezi otoriten bağımsız çevre ile bağlantı kuracak kurum ve kuruluşlar Osmanlı bürokrasisinde bulunmamaktadır. Bu nedenle rasyonel örgütlenme, otorite rasyonelleştirilmesi temelinde rasyonel oryantasyon gibi kavramların kabulü birkaç bürokratin onayında sınırlı kalmıştır. Vatandaşların eşitliği, işe alım ve terfi olanakları hukuktan önce doktrinlerle sınırlı kalmıştır (Weiker, 1968: 452). Dolayısıyla hükümetin yapısal birimlerinin yeniden düzenlenmesi veya mevcut uygulamaların iyileştirilmesi konusunda sosyal ve politik değişiklikler olmaksızın modernleşme süreci pek fazla istenilen sonucu alamamıştır. Osmanlı modernleşmesi sürecinde bilimsel bir zihniyetin öne çıktığı savunulmaktadır. Buradaki bilimsellik, bilime faydacı bir yaklaşım anlamına gelmektedir. Bilimin faydalı ve uygulanabilir bir bilgi kategorisi olarak kabul edilmesi ve izlenmesi ile imparatorluğun kurtuluşu için modernize edici bir güç olarak bilim yetkisine başvurulması gerekliliği ifade edilmektedir.

2.2. Osmanlı'da Modernleşme Dönemleri

Her toplum farklı zaman dilimlerinde sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Osmanlı toplumu ve devlet yapısı da şüphesiz ki bu süreç içerisinde geçmiştir. Öyle ki; Osmanlı toplumu, dinsel inançları, kültürü, ekonomisi, askeri-idari yapısı devirden devire önemli değişiklikler göstermiştir (Ortaylı, 2005: 14). Bu değişimin nedenini sadece Batı medeniyetinin modernleşmesi ve yeni bir dünya düzeni oluşturması değildi; Osmanlı Beyliği'nden büyük bir devlete geçiş ve toplumsal değişimler de Osmanlı'nın modernleşme sürecinde itici bir güç idi.

Worringer'a göre; modern dönemde gerçekleşen ve küreseli kapsayan yeniden yapılanma süreci, Osmanlı İmparatorluğu içinde de göze çarpan bir sosyal, ekonomik ve politik bir değişimi başlattı (Worringer, 2004: 208). Osmanlı'nın 16. Yüzyıldan sonra dünya ekonomik sistemine dâhil edilmesinin bir sonucu olarak, birleştirici güç olan İslam ideolojisini ve sosyo-kültürel kurumları ile Osmanlı, Ortadoğu için siyasi bir etken olarak görülmeye başladı. Diğer taraftan 17. Yüzyıldan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin karşısında bir dizi askeri yenilgiye uğradı. Bunun sonucu olarak devlet içinde bir şeylerin yanlış gittiği ve eskiden yenilemez olan Osmanlı'nın; Avrupa'nın gücünün gerisinde kaldığı ve hayatta kalmasını sağlamak için ciddi eylemlerin gerekliliği fikri doğmaya başladı. Devletin, Avrupa karşısında askeri gücün yeniden sağlanması, okul sisteminin bilim ve teknolojiyi kullanması için eğitim sisteminin reforme edilmesi ve Osmanlı silahlı kuvvetlerinin elden geçirilmesinin gerekli olduğuna inanılıyordu.

Osmanlı'nın modernleşme konusunun devlet ve diğer vatandaşlar karşısında yerini yeniden tanımlamasını sağlayacak bazı Batı tarzı kurumsal kalıpları oluşturmak belirtilen hedefler içerisinde yer almıştır. 19. Yüzyılın ortalarında Osmanlı bürokratik elitleri, yönetimi merkezileştirip düzenleyebilecekleri, çok dinli, çok etnikli bir toplumun farklı unsurlarını birleştirecekleri ve böylece Tanzimat reform programı aracılığıyla imparatorluğu koruyacakları konusunda sert siyasi tedbirler getirmişlerdir (Worringer, 2004: 209). Şerif Mardin; ortaya çıkan Genç Osmanlı hareketinin de benzer bir amaç ile ortaya çıktığını ve "Ulu Devletin İslami temellere dayanarak anayasal hükümeti kurmasını talep ederek Osmanlı İmparatorluğunu Batı'nın işgalinden ve iç çürümesinden kurtarmak" ve hem toplumu hem de devleti modernize etmek için ortaya çıktığını belirtmiştir (Mardin, 2000: 10).

2.2.1. Tanzimat Öncesi Modernleşme Girişimleri

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinden Balkanlara kadar uzanan bir grup vilayet idi. Birçok millet büyük ölçüde kültürel ve ekonomik olarak özerk bir şekilde bir araya getirilmiştir. Ekonomik meseleler yerel halklara bırakıldı ve bunun sonucunda birçok bölge - özellikle Balkanların Doğusundakiler- aşırı derecede fakir, kırsal ve geleneklerin hâkimiyeti altında kalmıştır (Weiker, 1968: 454). 17. Yüzyıldan bu yana, Osmanlı Hükümeti'nin yetkisi, ayrılıkçı milliyetçilik (özellikle Balkanlar'da) ve Avrupa'nın askeri, ekonomik ve politik ilerlemeleriyle sarsıldı. 19. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki hâkimiyeti zayıflarken, kapitülasyonlar vasıtasıyla Avrupalı ve Müslüman olmayan devletler tarafından iç işlerine karışılır hale gelmişti. 17. Yüzyılda başlayan Osmanlı'nın askeri ve siyasi gücünün azalması, gelecek yüzyılda eski ordusunu güçlendirme arzusuyla birlikte modernleşme sürecini başlatmıştır (Burçak, 2008: 70). Bu süreçte Osmanlı devlet adamları, hayatta kalma içgüdülerinin rehberliğinde askeri teknolojilerin gidişatını takip etmeye başladılar. Osmanlı İmparatorluğu ile Batı modernizminin ilk karşılaşma noktası askeri alanda gerçekleşmiştir. Zira toprak genişlemesi Osmanlı'nın kuruluşundan beri önem taşımıştır (Fidan, Şahin ve Çelik, 2011: 118) ve ekonomik çöküş, mali yetersizlik gibi olguların üzerine toprak kaybı da eklenince Batılılaşma süreci kaçınılmaz bir hal almıştır. 18. Yüzyılın başlarında (1703) Sultan III. Ahmet döneminde, Batının askeri kapasiteleri ve teknolojilerinin imparatorluğa nasıl ve ne şekilde getirileceği konusu önemli bir devlet sorunu haline gelmiştir (Aytekin, 2013: 317). Osmanlı İmparatorluğu ile modern Batı bilimi arasındaki ilk karşılaşma askeri alanda gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ilk önce, yeni eğitim kurumları, bilimsel teknik eğitim sunan ve 18. Yüzyılın sonunda Osmanlı başkentinde kurulan Osmanlı mühendislik okullarını kurdu. Fransa'dan gelen öğretmenler, askeri uzmanlar ve teknisyenler, bilimsel ve teknik bilgi edinimini kolaylaştırmak için Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerinden, özellikle Fransızca olan dillere geçişi teşvik etmiştir. Eğitimi tamamlayan, askeri reform projesinde Osmanlı padişahına yardım eden, bilimsel-teknik alanında seçkin olan yeni bir Osmanlı entelektüellerinin oluşmasına yol açmıştır (Burçak, 2008: 70). Mardin'e göre Batıdaki pratik bilgilerin ilk askeri ve teknik okullarda okutulmasının temel sebebi burada bulunmaktadır

(Mardin, 2012: 10). Ayrıca belirtmelidir ki; Osmanlı bu dönemde Batı'yı zihinsel ve kültürel anlamda değil, teknolojik boyutu ile takip etmiştir Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında o dönemde ciddi farklar bulunmaktaydı. Öncelikle Osmanlı'da bilginin kaynağı ilahi güce ve dolayısıyla da Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi olan Sultan'a dayandırılmakta iken; Batı'da epistemolojik kopuş ile rasyonel düşünceye dayandırılmaktadır. Diğer bir fark ise siyasi olarak padişah meşrutiyetin kaynağı iken, Batı'da daha demokratik adımlar atılmaya başlamıştır. Son olarak da ekonomik açıdan Osmanlı tarıma dayalı bir ekonomi modeline sahipken Batı'da sanayileşme hareketleri ciddi boyuta ulaşmıştır (Aytekin, 2013: 317). Belirtilenlerin ışığında, Osmanlı'nın askeri alanda yapmış olduğu ıslahatlar yetersiz kalmış ve Osmanlı ordularının yenilgileri devam etmiştir. Böylece Osmanlı yöneticileri askeri kurumların yanı sıra diğer kurum ve kuruluşlarda da ıslahatlara ihtiyaç duymuştur. Bu düşüncelerin neticesinde Tanzimat Fermanı ile beraber Batı adetleri ve düşünce biçimleri de benimsenmeye çalışılmıştır. 19. Yüzyıl Osmanlı reformcuları imparatorluğun kapsamlı bir yenilenme sürecine ihtiyaç duyulduğunun bilincindeydiler. Sultan III. Selim (1789-1807), Osmanlı'nın modernleşme/Batılılaşma hareketinin öncüsü olarak nitelendirilmiştir (İnalçık, 1964: 34). Sultan III. Selim, Osmanlı toplumunda Batılılaşmaya yönelik hızlı ve ilerici bir değişikliğe ihtiyaç duyulduğu hususunda bir hissiyat yaratmıştır. Fakat dinen kabul görmüş ve gelenekleri temsil eden ulema, kendisine oldukça muhalifti. Reformlar, sadece ya padişahın gözüne girmeye çalışan veya reformları İslam'ın ve hilafetin asli menfaatleri için uygun gören yüksek rütbeli ulemanın bir kısmında destek bulmuştur (İnalçık'tan akt. Fidan, Şahin ve Çelik, 2011: 119). Sultan III. Selim'in ardından Sultan II. Mahmud (1808-1839) tahta geldi ve reformasyon sürecine devam etmiştir. 1826'da yeniçerilerin yıkılmasıyla Tanzimat olarak bilinen yarım yüzyıllık bir yenilenme dönemi başlamıştır. Yenilenme sürecinde padişahlarla iş birliği yaparak ve onu daha hızlı reform yapmak için baskı yapmaktan en çok sorumlu olanlar, Osmanlı sivil bürokrasisinin alışılmadık yetenekli üyelerinden oluşan küçük bir gruptu. Özellikle dört adam, neredeyse tüm büyük reformları başlatmak ve uygulamak için büyük vize görevlisini (başbakana benzer) kullanmıştır. Reşit Paşa, 1839'da Gül Odası'nın Reçetesi olarak bilinen ilk geniş reformcu bildirgeyi oluşturdu, çok sayıda idari reform ve deney getirdi ve Müslüman olmayanlara eşit muamele fikrini artan politik istikrarın anahtarı olarak ilk basan kişi olmuştur. Osmanlı meselelerini 1856-1871 yılları arasında kontrol eden Fuat ve Ali Paşaların ikiliği, idaresi ve hukuk ve eğitim alanlarında temel reformlar yapmanın yanı sıra imparatorluğun dış konumunu da büyük ölçüde güçlendirmeye çalışılmıştır. İmparatorluğun en eski yöneticisi Mithat Paşa, en olumsuz şartlar altında reformu başardı ve daha sonra 1876 Anayasal Hareketi'nin baş destekçisi olmuştur.

2.2.2. Tanzimat Dönemi Reformları

19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu geleneksel devlet tipinden modern bir devlete geçiş sürecine adım atmıştır. Modernleşme ve merkezi devlet yönetimine yönelik şartlar ve nedenler 18. Yüzyılın sonlarında Sultan II. Mahmud gibi hükümdarların döneminde başlamıştı ve Tanzimat ile devam ettirilmiştir (Ortaylı, 2005: 124). 19. Yüzyılda meydana gelen Tanzimat Dönemi; Osmanlı kurumlarında ve bürokrasisinde, Avrupa'nın politik modernitesinin benimsenmesi ve devlet genelinde Osmanlı yerel elitlerinin anladığı modernleşme olgusuna dayanıyordu. Askeri alandaki yenileşme, Tanzimat'ın birinci önceliği idi. Çünkü geleneksel Osmanlı Ordusu-Yeniçeri ve Sipahi düzensizleşmeye başlamıştı ve yüksek düzeyde örgütlenmeye, eğitime sahip olan Avrupa orduları karşısında zayıf görünmekteydi (Kawtharani, 2018: 51). 18. Yüzyıl boyunca Avrupa toplumu ciddi bir değişim süreci yaşamıştı ve orduları merkezileşip, daimileşmiştir (Ortaylı, 2008: 136). Böyle bir ortamda Osmanlı'nın bürokrasisinde ve ordularında yenileşmeye yönelmesi kaçınılmaz görünmekteydi. Aynı zamanda çok sayıda tarihsel faktörün Tanzimat'ı benimseme kararına yol açtığına şüphe yoktur. Osmanlıda ki yenilenme hazırlıkları sırasında Avrupa ülkeleri yeni pazarlar

ve etki alanları aramaya ve ticaret yasalarını yürürlüğe sokma gibi kapitalist genişlemeyi destekleyici faaliyetlerde bulunmaktaydı (Kawtharani, 2018: 52).

Osmanlı İmparatorluğu elçiler, bakanlar ve aydınlar dâhil olmak üzere yerel seçkinleri, Batı'nın refahının ve gücünün kaynağı olduğuna inandıkları modernizmi benimseyerek devleti kurtarmaya ve güçlendirmeye yönelik olan reform gerekliliğinin daha fazla farkına varmışlardır. 19. Yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat olarak bilinen bir reform programı başlatıldı. Kelime anlamı itibarıyla Tanzimat; “düzenlemeler” olarak bilinmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'dan esinlendiği hem siyasi hem de sosyal reformları içerisinde barındırmaktadır. “Gülhane Hattı- Hümayunu” olarak da bilinen ve 1839'da Reşid Paşa'nın gayretleri ile ilan edilen bu ferman Tanzimat Dönemini başlatmıştır (Taş, 2002: 89). Osmanlı padişahının kararnamesine verilen ad olan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839'da kamuya açık bir şekilde okundu ve ilk Osmanlı anayasası yürürlüğe girmiştir. Tanzimat reform programı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ve toplumunun çeşitli yönlerini değiştirmesi amaçlanmıştır. Tanzimat Fermanıyla gelen reformlar ve modernleşme anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ki farklı paydaşlar açısından farklı alanları ifade ediyordu. Avrupa kapitalist güçleri için bu reformlar, ticari eylemlerin kolaylaştırılması, kapitalist pazarın genişlemesi ve dış toplulukları ve onların yerel ticaret temsilcilerini koruma yeteneğini temsil ediyordu. Osmanlı seçkinleri için Modernleşme, halkın temsil edilmesi ve Osmanlı vatandaşlarının haklarının sağlanması yoluyla müdahale için olası herhangi bir gerekçeyi etkisiz hale getirmenin bir yolu olarak anlaşılmıştır. Osmanlı toplulukları için (özellikle gayrimüslimler) bu reformların eşitlik hakkının bir uygulayıcısı olarak görmüştür (Kawtharani, 2018: 52). Öte yandan Tanzimat Fermanı'nı oluşturan iki ana temadan bahsetmek mümkündür. İlki, kişilerin şahsi haklarının ve niteliklerinin korunması olarak bilinirken; ikincisi ise, devletin geleneksel teşkilatlanmasına yönelik hususlardır (Çetinkaya, 2018: 88). Osmanlı'da kişilerin ırzı, namusu, mülkü ve onurunu güvence altına almaya yönelik olan Tanzimat Fermanı; diğer yandan da devletin iç yapılanmasını (memurların görevlerinin düzenlenmesi ve denetim merkezlerinin oluşturulması vs.) şekillendirerek bir hukuk devleti olma sürecini başlatmıştır. Kararname dört aşamadan oluşmaktaydı. Birincisi; can, namus ve mal güvenliğini garanti ederken, ikincisi; Müslüman ve gayrimüslimler arasında eşitlik ilan etmekteydi, üçüncüsü; düzenli bir vergi sistemi oluşturma sözü verirken, dördüncüsü ise Müslüman olmayanları da içerecek askeri hizmet için iyi işleyen bir sistemin gerekliliğinin altını çizmiştir (Aytekin, 2012: 196). Bu bağlamda Tanzimat Fermanının teminat altına aldığı ilkelerin başında “cezaların adil olması ve keyfiyete dayanmaması” hükmü yer almaktaydı. Yasaların dışında ceza hükmünün verilmemesi ve uygulanacak cezaların hâkiminin hükmüne dayandırılması esas alınmıştır (Becermen, 2000: 48). Diğer taraftan, Avrupa ülkelerinde benimsenmiş olan vatandaşın eşitliği ve adalet olgusunun Osmanlı'da da devlet erki tarafından kabul gördüğü anlaşılmıştır. Tanzimat Fermanı esasında, Osmanlı devlet geleneğini değiştiren ve dönüştüren bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki, yöneticilerin halk karşısında yerine getirmeyi vaat ettiklerini denetleyecek bir kurum bulunmamaktaydı. Uygulamaların yöneticilerin şahsi seyrini etkileyecek bir denetleme merkezi bulunmamaktaydı. Fakat bu ferman neticesinde padişahın kendi iktidarını kısıtladığı ve devlet erkini çeşitli alanlarda yapılan düzenlemeler ile yetkin bir konuma taşıdığı görülmüştür. Tanzimat Fermanı anayasal düzene geçiş sürecinin ve hukuk devleti olmanın kilometre taşı olarak nitelendirilmiştir (Yavuz, 2005: 77). Tanzimat Dönemi yapmış olduğu reformlar ve etki ettiği kurumlar bakımından oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Mali, kültürel, askeri ve idari alanlarla ilgili pek çok reformun kapısını açmış ve toplumsal anlamdaki zihniyetin yapısında değişikliklere sebebiyet vermiştir.

2.2.1.1. Tanzimat Fermanı ile Gelen Düzenlemeler

Tanzimat'ın esas amacı toplumsal bütünlüğün sağlanması ve merkezi otoritenin öngördüğü temel düzenlemeler mali, hukuki ve idari araçlar üzerinedir. Örneğin; Tanzimat Fermanı, verimsiz

ve adaletsiz olan çiftçi vergilerinin merkezi bir gelir sistemi ile değiştirilmesini ve reform politikasını formüle edip yönlendirmek için yeni bir imparatorluk konseyi olan “Meclis-i Vâlâ”yı kurmayı önermiştir (Modern Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ansiklopedisi, 2004). Daha sonra ki düzenlemeler ticaret, hukuki işlemler ve cezai uygulamaları içerisinde barındıran adalet ve güveni teşvik edici uygulamalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. 1864 Vilayet Yasası ile bir dizi il reformu, yerel yönetim yapısını düzenleyerek merkezi yönetimi güçlendirmiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile askerlik görevlerine de düzenlemeler getirilmiştir ve askeri subay yetiştiren eğitim sistemi de getirilmiştir. Bu bağlamda Tanzimat’ın en önemli yanı Batılılaştırıcı önlemleri içerisinde barındırmasıydı. Tanzimat Fermanı; vergi, askerlik ve adli prosedürlerde reformasyon sürecine atıfta bulunmaktaydı. Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşamlarını, onurlarını ve mallarını garanti altına alarak; bu reformların uygulanmasına yönelik yasalar öngörmüştü. Findley’e göre bu ferman Batılı tarzda prensiplerle beraber İslam hukuku (şariat) ile uyumlu kanunları da bünyesinde bulundurmaktaydı (Findley, 2014: 18). Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet geleneği şariat ile belirlenmişti. Fakat Tanzimat Fermanı, Batılı devletlerce kabul edilmiş bazı hak ve prensiplere de yer vermiştir. Osmanlı devlet geleneğinde dini haklar sisteminin yanına Batı’nın laik sistemi de entegre edilmeye gayret edilmiştir. Tanzimat Döneminde dış ülkelerle artan ticaret dolayısıyla ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek için “Karma Ticaret Mahkemeleri” kurulmuştur. 1849 yılına gelindiğinde ise Fransız ticaret kanunundan esinlenilerek, “Kanunname-i Ticaret” adı altında genel nitelikli bir ticaret kanunu oluşturulmuştur (Yavuz, 2005: 79). Yine bu dönemde önemli gelişmelerin yaşandığı diğer bir alan da hukuk sistemine getirilen yeniliklerdir. Fermanın ilanından sonra “ceza hukuku” sisteminin getirilmesi bunu kanıtlar niteliktedir (Yavuz, 2005: 79). Düzenlenen bu ceza hukuku; halka padişah tarafından verilen hakların garanti altına alınmasının ve halkın kanun önünde eşit olduğunun bir göstergesidir. Ceza hukuku sistemi Osmanlı’daki tüm vatandaşlar için ortak bir vatandaşlık çerçevesi sağladı. Tanzimat dönemi ile gayri-müslimler ile Müslümanlar arasında bir eşitlik sağlanmaya çalışıldı. Bu yenilenme süreci ile birlikte kademeli olarak laikleşme adımlarının da atıldığı görülmektedir. Kadı mahkemelerinin yanı sıra modern, laik mahkemelerin kurulması ve laik unsurların yasalara dâhil edilmesi Osmanlı idarelerini laikleşmeye yöneltmiştir (Aytekin, 2012: 197).

Sonuç olarak Tanzimat döneminde gerçekleştirilen yenileşme ve devleti kurtarmaya yönelik çabalar ile Tanzimat’tan önce gerçekleştirilen çabalar arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Örneğin; Tanzimat döneminden önce devletin kurtarılması ya da yenileşme faaliyetleri yalnız askeri alandaki düzenlemeler ile gerçekleştireceği düşüncesi varken; Tanzimat ile birlikte yenileşme hareketleri mali, idari ve toplumsal hayata da entegre edilmiştir (Yavuz, 2005: 89). Tanzimat’ı önceki reformasyonlardan ayıran diğer bir hususta Batı’dan alınan örneklerin sadece askeri alanda olmaması; idari ve hukuk alanlarına da dâhil edilmesidir. Batı düşünce sisteminin bütünü ile bir temas kurulmaya çalışılmıştır.

2.2.3. Birinci Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu’nda yürütülen ve Tanzimat dönemi ile yükselen modernleşme hareketleri, 1876 yılında kabul edilen “Kanûn-ı Esâsî” ile yeni bir boyuta evrilmiştir ve I. Meşrutiyet, ilk anayasanın kabul edildiği dönemi ifade etmektedir. Sultan III. Selim ile başlayıp Sultan II. Mahmut’la süren Tanzimatçılarla hızlandırılan modernleşme ve Batılılaşma hareketleri Osmanlı’da yeni bir aydın kesiminin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Güneş, 1984: 24). Oluşan bu yeni kuşak, Tanzimat’ın ülkede yarattığı değişiklikleri benimsemiş ve desteklemiştir. Fakat 1860’lı yıllardan itibaren yapılan reformlar yeterli bulunmamaya başlanmıştı ve Avrupa’nın düzeyine ulaşabilmek için yeni reformlara olan ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’nın siyasal ve sosyal yapısını değiştirmeyi amaçlayan ilk kıvılcım, 1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulması ile hayat bulmuştu. Dolayısıyla da I. Meşrutiyet’in ilanında bu cemiyet önemli bir rol oynamıştır (Oral, 2008: 257). Bu cemiyet üyeleri sorunların kökeninde hükümetin olduğu tezini

savunurlarken; bir meclisin açılmasını öngören anayasanın ilan edilmesinin gerekliliğinin de altını çiziyorlardı. “Meşrutiyet” kavramı esasen Genç Osmanlılar’ın istenci olarak; demokratik bir hükümetin dayanağı olan anayasal düzenin olarak tanımlanmaktadır. Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ağâh Efendi’nin 1865 tarihinde kurdukları “Genç Osmanlı Cemiyeti”, padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefeti oluşturmuştur (Kızıltan, 2006: 254). Genç Osmanlılar, İslam tarihi ve geleneğindeki mevcut kavramlara yeniden anlam yükleyerek “demokrasiyi” açıklamış ve anayasal düzenin niteliklerini irdelenmişlerdir (Bakırcı, 2014: 40). Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıları mutlakiyetçilik ile suçlamış ve halkı keyfi yönetime karşı koruyacak düzenlemelerin olmayışının üzerinde durmuşlardır. Batılı devletler ile kurulan ilişkiler sebebiyle ülkenin yabancılar tarafından gelebilecek müdahalelere ve etkilere açık bir hale getirildiğini, ülkenin kamusal ve ekonomik hayatının dış devletlerin (özellikle Batılıların) denetimine bırakıldığını, dışarıdan borç alınarak ülkenin Avrupa’ya bağımlı hale getirildiği görüşünü iddia etmişlerdir (Güneş, 1984: 28). Yeni Osmanlılar, Tanzimat’ın hukuksal, siyasal ve sosyal haklar bağlamında bir düzenleme gerçekleştirmediği, siyasal amaçları ve idealleri gerçekleştirmede kademe kaydedilmediğini iddia etmişlerdir. Yeni Osmanlılar, 1860’lardan itibaren Tanzimatçılara karşı düzenli bir muhalefete ve eleştirilere başlamışlardı. Tanzimatçıların, “Batı sömürgeciliğini”, “hürriyetçilik”, “parlamentar sistemi” anlamadıklarını, toplumu katmanlara bölerek, bir “üst tabaka” meydana getirmek istediklerini, yerel ve millî kültürü baltaladıklarını iddia etmekteydiler (Açıkgöz, 2013: 223). Genç Osmanlılar, Tanzimatçılara eleştiriler getirirken Sultan Abdülaziz’i de sorumsuz ve otoriter olarak nitelendiriyorlardı; bunu frenleyebilmek için de “parlamento” isteğinde bulunuyorlardı. Ercüment Kuran, Yeni Osmanlı aydınları fikirlerinin kaynağının 18. Yüzyılın Batı filozofları olduğunu ve bu haklardan elde edilen doğal haklar, özgürlük ve adalet gibi kavramları İslami geleneklerle uzlaştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir (Kuran, 1976: 1003). Genç Osmanlılar, İslami gelenek içerisinde Batı’dan alınan kavramların eşdeğerlerini bularak bu kavramların Osmanlı bürokrasisine entegre etmeye çalışmaktaydı. Yeni Osmanlıların, devletin içinde bulunduğu genel buhran haline sundukları çözüm; Osmanlı toplumunu bir bütün haline getirebilecek olan “Osmanlı Yurttaşlığı” kavramıdır (Oral, 2008: 258). Bu düşüncenin yansıması olan temsili kuruluşlar, yerel seçimler ve vatandaşlar arasında eşitlik ile yaşam, özgürlük ve mal güvenliğinin sağlanması ilk Osmanlı Anayasasında hayat buldu. Bu gelişmelerin sonucunda, Mithat Paşa ve arkadaşlarının da desteğiyle tahta II. Abdülhamid (1876-1909) Meşrutiyeti ilan etmek durumunda bırakıldı. Meşrutiyet’in ilanının başka nedenleri de bulunmaktaydı. Meşrutiyet’in kabul edilmesi sadece padişahın kaynaklanan sebeplerden dolayı değildi. Özellikle dış ülkelerden gelen güçlükler, anayasallaşma sürecinde itici güç olmuştu. Dış güçlükler, Bosna Hersek ayaklanmaları ile başlamış (1875), bir süre sonra Bulgar halkının da ayaklanmasıyla bütün Avrupa’nın ilgisini çekmeye ve karışıklıklar yaratmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti’nin Balkanlar’da zulüm yaptığı ileri sürülerek; Osmanlı’nın Avrupa’nın istediği gibi bir hukuk sistemi ve siyasal düzen kurması isteniyor ya da daha çok toprak kaybına maruz kalacağı ön görülüyordu (Akşin, 1970: 20). Ayrıca Osmanlı hükümeti Kırım Savaşı dolayısıyla dışarıdan almış olduğu borcun faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma düşmüştü ve borcun süresini uzatmak ve faizlerini düşürmek için çabalamaktaydı (Oral, 2008: 258). Rusya’nın belirtilen ikinci şikâyetini gerçekleştirerek savaşa hazırlandığı bilinmekteydi. Anayasa hazırlamak üzere bir kurul toplanması kaçınılmaz görünmekteydi. Toplanan kurul, Batılı devletlerin isteklerini değerlendirmişler ve görüşlerini açıklamışlardır. Bu kurul, hükümete isteklerin kabul edilmemesi konusunda hükümete gerekli desteği sağlamışlardır. Ancak bu karşı çıkışın yaratacağı olumsuzlukları önleyebilmek için de, Osmanlı İmparatorluğu’nun yalnız bir bölge için değil tüm imparatorluğu kapsayacak ıslahatların yapılacağını açıklanmasının uygun olacağını belirtmişlerdir (Güneş, 1984: 49). Böylece Mithat Paşa’nın Ziya Paşa ve Namık Kemal’le beraber hazırladıkları (Akşin, 1970); Osmanlı vatandaşlarının haklarını, özgürlüklerini güvence altına alacak, bireyler arasındaki birleşmeyi

sağlayacak, adaleti egemen kılacak, toplumun refahına ve ilerlemesine yönelik anayasa görüşmeleri başlamıştır.

2.3.3. Kanûn-ı Esâsî'nin Nitelikleri

Kanûn-ı Esâsî, Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin öncülük ettiği; padişah tarafından oluşturulmuş bir komisyon ile hazırlanmıştır. Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanışında padişah tarafından kurulmuş bir komisyonun oluşu nedeniyle halk oylaması da gerçekleştirilmemiştir. 1876 yılında yayınlanan bu metin hukuki açıdan padişahın istencine göre şekillenmiştir (Uzun, 2005: 153). “Kanûn-ı Esâsî 66. maddesi gereğince mebus seçiminin “kanun-u mahsus” göre yapılması gerektiği halde, böyle bir yasayı Kanûn-ı Esâsî'ye göre ancak henüz açılmamış olan Meclis-i Umûmî (parlamento) yapabildi. Yasanın bu boşluğunu doldurmak için, Mithat Paşa seçim yolunu düzenleyen bir Talimatı Muvakkate hazırlatıp, Vükelâ Meclisine ve padişaha onaylatmıştır” (Akşin, 1970: 21). Sonuç olarak Anayasa, padişahın siyasal gücünü meclise ya da parlamentoya devretmek zorunda kalmadığı bir uzlaşma niteliği taşımaktadır (Karpas ve Zens, 2002: 293). Kanûn-ı Esâsî, on iki bölüm ve yüz on dokuz maddeden oluşmaktaydı. “Memâlik-i Devlet-i Osmaniye” adlı birinci bölüm, devletin yapısını, şeklini ve padişahın haklarını kapsamaktaydı (Oğuz, 2010: 81). İkinci bölüm, “Teb'âyı Devlet-i Osmaniyyenin Hukuk-u Umûmî yesi” vatandaşlık haklarını konu edinirken; devlet ile vatandaşın karşılıklı ödevlerini açıklamaktaydı. Bu bölümde bir “Osmanlı Kimliği” inşasını bünyesinde barındırıyordu (Oğuz, 2010: 81). Anayasanın üçüncü bölümünü oluşturan “Vükelâ-yı Devlet”, on iki maddeden oluşmaktaydı ve devletin yürütme organının yetkileri ile Padişah arasındaki ilişkinin sınırlarını belirlemekteydi. Dördüncü bölümü oluşturan “memurîn”, memurların haklarını korumaya yönelik bir nitelik taşımaktaydı. Kanûn-ı Esâsî'nin beşinci bölümü “Meclis-i Umûmî” idi. Bu bölüm meclisin yapısını ve işleyişine dair kurallar bütününe açıklamaktadır. Bunun devamında gelen “Heyet-i Ayan” ve “Heyet-i Mebûsan” bulunmaktadır. Bu bölümlerde de meclisin işleyişi ve görevleri detaylı olarak açıklanarak bir önceki bölümün devamı niteliği taşımaktadır (Güneş, 1984: 69-70). Kanûn-ı Esâsî'nin diğer bölümlerini “Mehâkim”, “Divân-ı Âli”, “Umur-u Mâlîye”, “Vilâyat” kısımları oluşturmuştur. Öte yandan Kanûn-ı Esâsî'ye geçici olarak 113'den itibaren yedi kanun maddesi ilave olmuştur. Bunlardan en çok ses getiren ve üzerinde tartışılan sürgün ile ilgili olan 113. maddedir (Oğuz, 2010: 81). 114. maddede eğitimin ilk kısmının parasız olacağı ibaresi yer alırken; 115. madde de Kanûn-ı Esâsî'nin herhangi bir maddesinin uygulamadan kaldırılmayacağı belirtilmektedir (Güneş, 1984: 72).

Kanûn-ı Esâsî'de yer alan maddelerin ne kadar geçerli ve uygulanabilir olduğu tartışma konuları arasındadır. Fakat yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu açısından ileri bir aşama olduğu aşikârdır. Kanûn-ı Esâsî, din özgürlüğünü güvence altına alan hükümleri (Md. 11) içeren bir anayasa olmasına rağmen düşünce özgürlüğünden bahsedilmemiştir (Oğuz, 2010: 90). Kanûn-ı Esâsî'de yer alan kişinin hak ve özgürlükleri padişahın iradesi ve kabulüne bırakılmıştır (Uzun, 2005: 154). Ayrıca bu hak ve özgürlüklerin uygulanması bakımından güvence sağlayacak bir mekanizma da kurulmamıştır ve gerçek anlamda bir “Osmanlı Bilinci” yaratılamamıştır. Hak ve özgürlükleri tam anlamıyla sağlanamayan vatandaşların “Yurttaş” statüsüne kavuşmadığı görülmektedir. Kanûn-ı Esâsî'nin yayınlanma süreci de belirtilen tartışmalar arasındadır. Çünkü anayasanın yürürlüğe girme süreci, halkın özverisi ve isteklerinden ziyade bürokrasinin elit kesimleri tarafından şekillendirilmiştir. Fakat bu noktada belirtilmelidir ki; Kanûn-ı Esâsî'nin ilanında halkın bir işlevi olmasa da Tanzimat'ın ilanı ile kıyaslandığında farklılıklar göze çarpmaktadır. Tanzimat Fermanı ilan edilirken padişahın bir şekilde ikna edildiği anlaşılmaktadır; fakat Meşrutiyetin ilanın edilirken padişahın ikna edilmekten ziyade mecbur bırakıldığı görülmektedir. Diğer yandan, seçimleri düzenlemek için oluşturulan “Talimât-ı Muvakkate” kararları genel oy ilkesine uyum sağlayamamış; oy hakkı sadece erkeklere tanınmıştı, seçilebilmek için de emlak sahibi olma ve devlete vergi verme gibi sorumluluklar getirmiştir (Uzun, 2005: 155).

Kanûn-ı Esâsî, ekonomi alanında da çeşitli düzenlemelere değinmiştir. Kişilerin mal ve mülkleri güvence altına alınarak; kamu yararı gerekmedikçe ve parası ödenmediği takdirde kimsenin mülkünün elinden alınamayacağı güvencesi sağlanmıştır (Oğuz, 2010: 91). Ayrıca vergi konusunda da düzenlemeler yapılmış; vergi adaletini sağlamak amaçlanmıştır.

Sonuç olarak 1876 anayasası, Tanzimat'ta belirlenen hakları ve güvenceleri bir adım ileriye götürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu gibi monarşik yönetimi benimseyen bir devlet için önemli bir aşamayı ifade etmekteydi. Padişah yetkilerinin bir kısmını doğrudan "Meclis-i Mebusân'a" devrediyordu (Oğuz, 2010: 93). Fakat Kanûn-ı Esâsî uygulamaları öyle bir şekilde bürünmüştü ki; verilen hakların bazı maddeler ile geri alınması söz konusu olmuştur. Belirtilenlere ek olarak, I. Meşrutiyet iktidarın ortak bir şekilde yürütülmesini amaçlamaktan ziyade, iktidarın halka zulmetmesini kısıtlayarak hukuki bir zemine oturtulmasını sağlamıştır. Bu nedenle I. Meşrutiyet demokratikleşmeden ziyade hukuk devleti kurma amacı gütmüştür. Hukuki düzenin oluşturulması ve iktidarın kısıtlanması, toplumsal anlamda da bir uyanışı temsil etmiştir. Bu dönemde başlayan anayasallaşma hareketleri günümüze kadar gelecek bir toplumsal ideal oluşturmuştur.

4. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

18. ve 19.yüzyıllarda Avrupa'da gerçekleşen bilim, sanayi ve fikirsel anlamdaki değişimler Osmanlı İmparatorluğunu pek çok yönden etkilemişti. Bunun sonucunda da Osmanlı bir takım yenileşme ve modernleşme adımları atmıştı. Özellikle 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile yeni bir döneme girilmişti. Bu dönemde gerçekleşen hukuki, mülki, adli ve sosyal gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu açısından yeni bir dönemi simgelemekteydi. Tanzimat'ın peşi sıra ilan edilen I. Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esâsî, padişahın yetkilerini kısıtlayarak anayasal düzene geçişi müjdelemiştir. Tüm bunların sonucunda II. Meşrutiyet, bu batılılaşma serüveninin son halkasını oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu içindeki anayasal ve hukuki istekleri uluslararası gelişmeler de tetiklemiştir. Özellikle 1905 yılındaki Japon-Rus savaşının Japonya lehine bitmiş olması, Osmanlı aydınlarını heyecanlandırmıştı. Çünkü Japonya'nın yönetim şekli meşruti monarşi idi ve Osmanlı'nın ezeli rakibi olan Rusya, ilk kez Asyalı bir devlet tarafından ağır bir yenilgi almıştı (Yılmazçelik, 2012: 561). Bu durum dönemin aydınları olan "Jön Türkler'e" hedeflerine ulaşmaları konusunda bir umut olmuştur.

Osmanlı içerisinde yaşanan ve Jön Türklerin ideallerini gerçekleştirme sürecini hızlandıran diğer bir etken de I. Meşrutiyet döneminin kısa sürmesi olmuştur. "Meclis-i Umûmî" (Meclis-i Mebusân ve Ayân Meclisi) 20 Mart 1877'de ilk toplantısını yaptı; bir dönem işlevini sürdürdükten sonra 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusân kapatılarak I. Meşrutiyet'e son verilmiştir (Kodaman, 2002: 338). Belirtilenlerin ışığında, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından anayasanın rafa kaldırılması ve Meclisin kapatılması yatmaktadır. Diğer bir neden ise, Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetim tarzına tekrar dönmesi ve 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rumeli'de büyük toprak kayıplarının yaşanması olarak bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimine son vermek ve tekrardan anayasal düzeni işlevli hale getirebilmek için bir hareket başlamıştı (Uçarol, 2008: 469).

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Tanzimat dönemi ile başlayan siyasi temelli düşünceler zamanla muhalefet cemiyetlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Bunun sonucunda "Genç Osmanlılar" cemiyetinin çalışmalarıyla Meşrutiyet ve anayasallık düşünceleri pek çok kesim tarafından kabul görmeye başlamıştı (Uçarol, 2008: 469). I. Meşrutiyet'in son bulması ve Sultan II. Abdülhamid baskıları, bu defa Jön Türkleri harekete geçirmeye başlamıştı. Jön Türklerin teşkilatlanması ve harekete geçmesi çok kısa sürerken; siyasi bir ivme kazanmıştır. Jön Türklerin hepsi mutlakiyetçi rejime karşı olmalarına rağmen meşrutiyet rejiminin İmparatorlukta oluşturacağı siyasi yapılanma hakkında bir düşünce birliği içerisinde değillerdi (Uçarol, 2008: 470). Tarihler 1900 yılını gösterdiğinde bu fikir ayrılıklarının ortadan kaldırılması adına bazı hareketlenmeler başladı. Nihayetinde 4 Şubat 1902'de Jön Türkler bir konferansta bir araya geldi. Konferansta istenilen sonuç elde edilemedi ve Jön Türkler kendi içerisinde gruplaşmaya başladı. Prens Sabahattin ve

İttihat Terakki'nin kurucularından sayılan Ahmet Rıza Bey'in çevresinde oluşan bu iki grup hem birbirlerini eleştirmeye hem de fikirlerini yaymaya başlamıştı.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra milliyetçilik akımlarının artması sonucu, anayasacı istekleriyle ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti "Türk Milliyetçiliğinin" savunuculuğu görevini üstlenirken; Jön Türk grupları arasında da en çok gelişim gösteren cemiyet olagelmıştır (Birecikli, 2008: 213). Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçları; Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önleyecek bir "Millet" ideali yaratmak iken diğeri ise; eğitim ve laik kurumlar vasıtasıyla "İlerlemenin" önünü açmaktı (Sander, 2008: 273). Kısacası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelde yapmak istediği; Batı'nın üstünlüğüne karşı ulusçu bir direniş oluşturmaktır.

Oluşturulan bu muhalefet, 1906 yılı itibarıyla ciddi bir güce sahip olmuştu. Halkın temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çektiği bu buhran döneminde rejim ciddi sıkıntılara düşmüştür. Halk çapında vuku bulan bu isyanlar kışlalara da taşınmıştı (Yılmazçelik, 2012: 564). Durumu protesto etmek isteyen askerler de ayaklanınca, II. Abdülhamid'e verilen destek iyiden iyiye azalmıştı. Belirtilenlere ek olarak, son dönemde iktidarı iyice darboğaza sürükleyen diplomatik sıkıntılarında ortaya çıktığı bilinmektedir. Jön Türker'in arzu etmiş oldukları anayasal düzene tekrar geri dönülmesi ve imparatorluğun darboğazdan kurtulmasını sağlayacak ideallerini hayata geçirmesi kaçınılmazdı. Nihayetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülerinden olan Niyazi Bey, 1908 yılında anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini talep ettiği bir bildiri yayınladı (Uçarol, 2008: 472). Niyazi Bey'in yayınladığı beyanname halk üzerinde ciddi bir etki yaratmıştı. Belirtilen bu beyannameye özellikle Türklerin ve İttihat Terakki'nin öncülük ettiği görünürken; "Osmanlı Vatandaşlığı" kavramına da vurgu yapılmıştır (Kodaman, 2002: 343). Bunun üzerine 3 Temmuz'da kendine bağlı militanlar eşliğinde dağa çıkmasıyla Jön Türk devrimini başlatmıştır.

Araştırmacılara göre, II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de; Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de, Enver Paşa'nın Tikveş'te, Eyüp Sabri'nin Ohri'de, Selahattin ve Hasan Tosun'un Arnavutluk'ta "Hürriyet Taburları" kurması ve dağa çıkmaları neticesinde yürürlüğe konduğunu belirtmektedir (Çalen, 2008: 23). Cemiyeti hareketlendiren diğeri bir sebebinde, İngiltere Kralı ve Rus Çarının, İngiliz-Rus ilişkilerini irdelemek ve Makedonya meselesini görüşmek için Reval'de buluşması olduğuna dair görüşte tartışmalar arasındadır.

Neticede tarih 23 Temmuz 1908'i gösterdiğinde; Sadrazam şu açıklamayı gerçekleştirmişti: "Kanûn-ı Esâsî"yi ben tesis etmişim; Meclis-i Mebusân'ın ikinci dönem toplantısında bir müddet yürürlükten kaldırılması lüzum etmişti. Öyle yapıldı. Mademki milletim bu kanunun yine yürürlüğe girmesini arzu ediyor, ben dahi verdim" (Kodaman, 2002: 343). Böylece Sadrazam II. Meşrutiyetin ilanını resmen kabul etmiş, bu bağlamda bildiri çıkarılmış ve Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de ilan edilmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid iktidarına karşı oldukça başarılı bir şekilde muhalefet etmişti ve meşrutiyeti ilan ettirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hususta milliyetçi-liberal bir ideolojiyi benimsemişlerdir. Bu ülkü vasıtasıyla devleti kurtarma girişimlerinde bulunmuşlar ve devlete yönelen iç-dış tehditleri savuşturmayı görev edinmeye çalışmışlardır (Çığman, 2015: 21). Buradan anlaşılan dış tehdit, Batılı devletlerin iç işlerine müdahalesi iken; iç tehdit ise ülkenin bütünlüğünü bozacak etnik grupların sürekli bir biçimde ayaklanmasıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideali; devleti içerisinde bulunduğu darboğazdan çıkararak bir millet ülküsü inşa etmektir. Bu açıdan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideali, imparatorlukta resmi bir ideoloji olarak "Osmanlıcılık" yaratmaktır.

II. Meşrutiyet'in ilan edildikten sonra, 19 Kasım 1908 tarihlerinde seçimler yapılmaya başlanmış, 17 Aralık 1908'de de Meclis-i Mebusân açılmıştı. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu tam bir meşruti monarşi rejimini uygulamaya koymuştu. Bu meclis, imparatorluğun siyasi bir yansımasıydı. Mecliste her dilden, dinden, ırktan ve milletten sayılarına bakılmaksızın temsilciler bulunmaktaydı (Kodaman, 2002: 350). Meclisin ve Cemiyetin amacı belirtilen "Osmanlıcılık" idealini yaşatmaktır. Fakat bir takım nedenlerden dolayı bu ideal başarıya ulaşamamıştır.

1908 yılında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamentoda çoğunluğu sağlamayı başarmıştır. Fakat seçilenlerin cemiyet ile olan bağları oldukça zayıftı ve ilerleyen dönemlerde bu zayıflık daha da belirgin bir hale gelmeye başlamıştır. Cemiyetin omuzlarına devleti yönetmek gibi önemli bir sorumluluk yüklenmiştir. Fakat bu ani değişiklik belli bir süre güç boşluğuna sebebiyet vermiştir (Uçarol, 2008: 473). Bu durum kamuoyunda İttihat ve Terakki açısından tereddütler doğurmuştur ve muhalefetin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Gayrimüslimlerin tutumu (özellikle Rumların ve Ermenilerin) bu ideolojiye ve İttihat Terakki'nin ideoloji ve ideallerine aykırı bir şekilde seyir etmeye başladı. Bu anlaşmazlıklar alevlendikçe hem merkezîyetçilik zayıflamış hem de dış güçlerin müdahaleleri gecikmemiştir (Kodaman, 2002: 350). Kendi milliyetçiliğini oluşturmaya çalışan grupların da ortaya çıkışı İttihat Terakki'ye karşı oluşan muhalefetleri güçlendirmişti. Meclisin açılıp işler bir halde olması genel hoşnutsuzlukları azaltmayı aksine daha da arttırmıştır. Bu muhalif grupların dini söylemleri öne çıkardığı görülmektedir. 7 Ekim günü Kör Ali isimindeki din adamı ve bir muhalif grup saraya yürüyerek, padişahın şer'i hükümleri uygulamaya geri sokması taleplerinde bulunmuşlardır (Yılmazçelik, 2012:568). İttihat ve Terakki'nin laik metotları ve mason kuruluşları ile olan iletişimi muhafazakâr kesimlerce hiç hoş karşılanmamıştır. İttihat ve Terakki'nin kullanmış olduğu siyasi metotlar içerisinde baskı, şiddet unsurlarının olması pek çok kişi tarafından muhalefet oluşturulmasına neden olmuştur (Kodaman, 2002: 352). Diğer bir neden olarak Kamil Paşa'nın Şubat 1909'da görevden alınması gösterilebilir. Bu durum İttihatçılara karşı oluşan muhalefeti daha da sertleştirmiştir. Bu şartlar altında 31 Mart Vakası olarak bilinen ayaklanma 13 Nisan'da patlak vermişti. İstanbul'daki I. Orduya bağlı olarak görev yapan askerler, bütün şehri saran anti-ittihatçı propaganda ile subaylarına karşı ayaklanmışlardı (Yılmazçelik, 2012: 569). Bu ayaklanma kısa süre içerisinde ciddi siyasal propagandalara dönüşmüştü. İttihatçıların kurmuş olduğu hükümet bir anda ciddi sarsıntılar geçirerek İmparatorluğun çöküş süreci başlamıştır.

Sonuç olarak 1876 Anayasası ve 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi çabaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihçesinde önemli noktalar olarak kabul edildi. I. Meşrutiyet ile gelen Kanûn-ı Esâsî döneminin kısaltılmış olmasına rağmen, kritik bir siyasi dönüşüme işaret ediyordu. Gelecek otuz yıl boyunca Sultan Abdülhamid'in otokratik yönetimi sırasında, anayasayı Sultan'ın amansız direnişine karşı geri getirme mücadelesi, imparatorluğun politik yaşamının merkezinde yer aldı. 1908'de Jön Türk Devrimi, İkinci Anayasa dönemi olan on yıllık bir sosyal ve politik değişim başlamıştır (Kayalı, 1995: 265).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma ve modernleşme süreci oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Batı'nın Osmanlı üzerindeki etkisini arttırmasında; özellikle 18. Yüzyıldan itibaren Avrupa'nın askeri alanda Osmanlı'ya karşı bir üstünlük elde etmesi etkili olmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı'nın Batılı devletlere karşı bir üstünlüğü söz konusuydu. Fakat bu dönemden sonra Avrupa'da modernleşme ve Aydınlanma çağı başlamış; pek çok alanda da güçlenmişti. Batı'daki sanayinin, hukuk sisteminin, askeri teşkilatlanmanın, siyasal yapının ve ekonomik yapının hızla değişip, dönüşmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde barındırdığı sosyal, askeri, ekonomik ve siyasal yapısını muhafaza etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk olarak askeri alanda tedirgin etmişti. Çünkü savaşlarda almış olduğu yenilgiler, kendisinin yenilemez olduğu savını tersine çevirmişti.

Sosyal ve kültürel anlamdaki yenilikler ise Tanzimat dönemi ile başlamış; Osmanlı modernleşme süreci de yeni bir boyut kazanmıştır. Siyasal olarak Batılılaşma Meşrutiyet dönemleri ile gelişmiş fakat geleneksel devlet teşkilatlanmasının terk edilememesi sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Modern yönetim ve toplum yapısının idealini kuran Osmanlı aydınları ile Osmanlı'nın geleneksel teşkilatlanmasının sonucu olan padişah ve toplum arasındaki çatışmaların vuku bulması bu süreci

başarısızlığa uğratmıştır. Bu durumun sonucu ise Osmanlı İmparatorluğu'na ağır bedeller ödeterek; dış devletlerin iç işlerine karışması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve Batılılaşma süreçleri başarısızlıkla sonuçlandı. Araştırmacılara göre bunun pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı modernleşme sürecinde rol oynayan Osmanlı aydınlarının Batılılaşma ve Modernleşme kavramlarının bir ayrımını yapamamış olmasıdır. Aynı zamanda uygulanmak istenen yeniliklerin halkın yaşama tarzını ve toplumsal kuralları göz ardı edilerek birebir Avrupa'da ki şekliyle uygulanmaya çalışılmasıdır. Bu nedenle yapılan reformlar toplumu ve devlet yapısını kökünden değiştirmeyi başaramamış, yüzeysel kalmıştır. Yapılan reformların yüzeysel olması kültürel çatışmalarında kapısını aralamıştır. Uygulanmaya çalışılan reform faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun karakterini ve içsel yapılanması göz ardı edilerek yapılmış ve kültürel erozyona sebebiyet vermiştir. Fakat yapılacak yenilikler toplum yapısına uygun şekilde revize edilip uygulanmaya çalışılsaydı yüzeysel olarak kalmazdı ve daha başarılı yeniliklerden söz edebilirdik. Osmanlı'nın modernleşme süreci günümüz gelişmelerini analiz etme ve uygulamaya koyma konusunda bir çerçeve çizmektedir. Yenileşme hareketlerinin başladığı zamandan beri gündemimizde olan Batılılaşma ve modernleşme konularında Osmanlı; Batı toplumunun ve siyasetinin tüm gerçekliklerini anlamada referans olmuştur.

Kaynakça

- Akşin, S. (1970). Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 19-39. Erişim Adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/>.
- Ateş, H. ve Banazılı, M.A. (2019). Modern, Postmodern ve Postbürokratik Kamu Yönetimi Yaklaşımları, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 6(13), 55-64.
- Aytekin, A. (2013). Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 30, 313-329.
- Aytekin, E. (2012). Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and the Tanzimat Reforms. International Review of Social History, 57(2), 191-227. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/26394516>.
- Bakırcı, T. (2014). Discussions On Democracy in the Ottoman Empire Before the First Constitution. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baran, M. (2013). Avrupa'da Gelişen Modernlik Ve Modernleşme Anlayışları Ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihî Sosyolojik Açından Bir Bakış. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(11), 55-79.
- Bayhan, H. (2006). Ulus Devlet, Modernizm Ve Postmodernizm. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Becermen, C. (2000). Osmanlı-Türk Modernleşme Serüveni ve Bugünkü Durumun Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Derecesi İçin Gerekli Çalışmaları Yerine Getirerek Onaya Sunulan Tez). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme, Akademik Bakış Dergisi, 2(3), 211-226.
- Burçak, B. (2008). Modernization, Science and Engineering in the Early Nineteenth Century Ottoman Empire. Middle Eastern Studies, 44(1), 69-83. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/40262555>.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme. Sosyoloji Dergisi, 3(6), 45-69.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49 (3).
- Çalen, M. K. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1908-1912). (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çetin, H. (2003). Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetinkaya, B. S. (2018). Tanzimat Dönemi Osmanlı Siyasal Hayatında Bürokrasinin Değişen Konumu (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çığman, M. Z. (2015). II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1908-1912). (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, Y. (2001). Modernizmden Postmodernizme Geçiş Sürecinin Dinamikleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Fidan, S., Şahin, K., Çelik, F. (2011). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23, 113-128.
- Findley, C. V. (2014). Modern Türkiye Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güneş, İhsan. (1984). Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, I. Cilt, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 14.
- Güzel, H. C. ve Birinci, A. (ed.) (2002). Genel Türk Tarihi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnalçık, H. (1964). The Nature of Traditional Society: Turkey Political Modernization in Japan and Turkey. (Çev.) Mehmet Özden ve Fahri Unan. Princeton University Press.
- Kırılmaz, H. ve Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları. İnsan& İnsan Dergisi, 3(8), 32-58. Erişim Adresi: www.insanveinsan.org.

- Kızıltan, Y. (1994). I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-İ Mebusanı. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kodaman, B. (2002) "İttihat Terakki ve Almanya" Yeni Türkiye, sayı: 44, (Mart-Nisan 2002) TTK.
- Kunt, M., Akşin, S., Faroqhi, S., Toprak, Z., Yurdaydın, H.G., Ödekan, A. (2014). Türkiye Tarihi 3 Osmanlı İmparatorluğu 1600-1908. Sina Akşin (Ed.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuran, E. (1976). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Türk Dünyası El Kitabı, Seri: 1, S. 5, Ankara.
- Mardin, Ş. (2000). The Genesis of Young Ottoman Thought a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas. N.J: Syracuse University Press.
- Nurdoğan, M.A. (Ed. Öztürk, C.) (2017). İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi. Ankara: Pegem Yayınları.
- Oğuz, A. (2010). Birinci Meşrutiyet Kanun-ı esasi ve Meclis-i Mebusan, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). Son İmparatorluk Osmanlı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ökmen, Y., Yılmaz, A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23, 91-112.
- Sander, O. (2009). Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sander, O (2008). Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tan, M. Demir, M.S. Budak, P. ve Sarı, M. (2017). Milliyetçilik Ve Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Ulus-Devlet. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(63), 590-600.
- Tanzimat; Columbia Ansiklopedisi, 6. basım. Encyclopedia.com'dan 01 Haziran 2019 tarihinde alındı.
- Taş, K. (2002). Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, 87-94.
- Uçarol, Rifat. (2008). Siyasi Tarih (1789- 2001), İstanbul: Der Yayınları.
- Ulusoy, E. (2016). Modernizm-İktidar İlişkisi Bağlamında Vatandaşlığın Post-Modern Dönüşümü. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(2), 312-334.

- Uzun, Hakan. (2005). Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2), 145-162. Erişim Adresi: <https://acikders.ankara.edu.tr/>.
- Wajih Kawtharani. (2018). The Ottoman Tanzimat and the Constitution. Al Muntaqa, 1 (1), 51-65. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/10.31430/almuntaqa.1.1.0051>.
- Weiker, W. (1968). The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform. Administrative Science Quarterly, 13 (3), 451-470. doi:10.2307/2391053.
- Williams, L. ve Sewpaul, V. (2004) Modernism, Postmodernism and Global Standards Setting, Social Work Education, 23(5), 555-565, DOI: 10.1080/0261547042000252280.
- Williams, R. (Çev. Şannan, B.) (2018). Modernizmin Siyaseti. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Worringer, R. (2004). "Sick Man of Europe" or "Japan of the near East"?: Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras. International Journal of Middle East Studies,36(2), 207-230. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/3880032>.
- Yavuz, Ş. G. (2005). Türkiye’de Modernleşme Sürecinde Devlet Geleneğinin Etkisi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, M. (2009). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6 (2), 380-397.
- Yılmazçelik, İ. (2012). Osmanlı Tarihi El Kitabı. Tufan Gündüz (Ed), Çöküş, Ankara: Grafiker Yayınları.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0001-8460-1580

Makale Gönderim Tarihi: 25.06.2019

Makale Kabul Tarihi: 27.10.2019

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN KURMACA ESERLERİNDE KADIN TEMSİLLERİ

The Representation of Women in the Ahmet Midhat Efendi’s Works of Fiction

Tuğba ÖZKAN

Araştırma Görevlisi

İstanbul Arel Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

tugbaozkan@arel.edu.tr

z: Edebiyat araştırmaları sahasında yapılan kadın çalışmaları çeşitli disiplinlerle ilişki kurularak, farklı kuram ve yöntemlerle etkileşim hâlinde gelişme göstermektedir. Feminist kuram ve onun metodolojisi doğrultusunda gelişen feminist edebiyat eleştirisini alanında yapılan çalışmalar da edebi eserleri tetkik ederken farklı yöntem ve yaklaşımlar kullanır. Bu eleştirel yaklaşımın ilk örneklerinde, erkek yazarların eserlerinde yaratılan kadın imgelerine odaklanılmaktadır. Tanzimat döneminin çok yönlü aydınlarından olan Ahmet Midhat Efendi’nin roman ve hikâyelerine odaklanan bu çalışmada, yazarın eserlerinde çizilen kadın karakterler dönemin meseleleri içinde çeşitli cepheleriyle ele alınmıştır. Kadın karakterlerin din, millet ve sosyoekonomik konumlarına göre nasıl temsil edildikleri, aile ve toplumdaki rollerine göre nasıl kurgulandıkları ortaya koyulmuştur. Eserlerde idealize edilerek okurlara sunulan kadın tiplerine karşılık toplum tarafından kendilerine biçilen cinsiyet rollerine aykırı davranışlar içinde bulunan kadın tiplerine dair örnekler de tespit edilerek bu dikotomi çizgisinde kadın karakterler değerlendirilmiştir. Yazarın ilk kurmaca eserini yazdığı 1870’ten son romanının yayımlandığı 1910 yılına kadar yazdığı kurmaca eserler hakkında yapılan değerlendirme sonucunda elde edilen bulgular genel hatlarıyla sunulmuştur. Bu vesileyle İkinci Meşrutiyet yıllarında daha aktif hâle gelen Osmanlı kadın hareketi, öncesindeki dönemde

yazarın kadınlar hakkındaki meselelere karşı takındığı tavır, yazarın kurmaca dışı eserlerinden de destek alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tanzimat Edebiyatı, roman, feminist edebiyat eleştirisi, kadın imgesi, kadın temsiliyeti, cinsiyet rolleri

Abstract: Women's studies in the field of literary research have developed through its interaction with different theories and methods. Studies in the field of feminist literary criticism, which develops in line with feminist theory and its methodology, use different methods and approaches to analyze literary works. The first examples of this critical approach focus on the images of women described in the works of male writers. The present study, which focuses on the novels and stories of Ahmet Midhat Efendi, the female characters described in the author's works were analyzed from various aspects within the framework of issues of the period. The study reveals how the female characters are represented depending on their religion, nation and socioeconomic status, how they are fictionalized according to their roles in the family and society. In addition to the idealized female types presented to the reader, examples of the female types who act contrary to the gender roles imposed on them by the society were also detected and female characters were analyzed in accordance with this dichotomy. General points obtained from the assessment of the fictional works of the author between 1870, the publication year of his first fictional work, and 1910, when his last novel was published, were also presented. Hence the author's attitude towards the issues about women in the period before the Ottoman women's movement, which became more active after the Second Constitutional Monarchy Period, was detected.

Keywords: Literature of the Tanzimat Period, Novel, Feminist Literary Criticism, Images of Women, Representation of Women, Gender Roles.

GİRİŞ

Feminist edebiyat eleştirisi, farklı metot ve yaklaşımlarla ilişkili olarak, çeşitli çalışma alanlarıyla işbirliği hâlinde yirminci yüzyılda kadın hareketinin bir kolu olarak önemli bir gelişme gösterir. Ancak bu eleştirinin yaslandığı kadın hareketinin başlangıcının on sekizinci yüzyıla değin ulaştığı söylenegedir. Çeşitli disiplinlerden ve felsefi akımlardan etkilenecek gelişen feminist hareket, savunduğu görüşler doğrultusunda dallara ayrılarak gelişimini sürdürecektir. Bu kadın hareketi, aydınlanmacı liberal feminizm şeklinde doğmuş ve sonrasında kültürel feminizm, Marksist feminizm, psikanalitik feminizm, varoluşçu feminizm, radikal feminizm gibi çeşitli veçhelerden gelişmesini sürdürmüştür.

Cinsiyetler arası güç ilişkilerine odaklanarak eşitlik feminizmi çerçevesinde görüşlerini savunan iki düşünür Simone de Beauvoir ve Kate Millet yazdıkları metinlerde eleştirilerinin odağına edebi eserleri olarak edebiyattaki kadın imgesi ve kadın mitleri eleştirisinin öncü isimleri olur. Feminist edebiyata yazdığı romanlar kadar diğer eserleri ile de katkı yapan Virginia Woolf, zellikle A Room of One's Own adıyla 1929'da yayınladığı eserinde, kadın ve kurmaca yazın hakkında görüşlerini öne sürer. Virginia Woolf, İngiliz şair Coventry Patmore'un "Angel in the House" şiirinden esinlenerek "evdeki melek" ifadesini öne sürerek feminist edebiyat eleştirisi terminolojisine bu kadın imgesini katmıştır. On dokuzuncu yüzyılın kadınlarından beklenen davranış yordamlarının özü olan "evdeki kadın" imgesi, kadın yazarların savaşması ve yok etmesi gereken bir imgedir. Kadın yazarlar evdeki meleği öldürdükleri vakit kendi benliklerini tam olarak yazdıkları eserlerde ifade edebileceklerdir (Gubar ve Gilman, 2016: 61).

Eleştiri anlayışını Marksizm ve psikanalize verdiği önemle kuvvetlendiren Simone de Beauvoir, edebiyat ve mitlere büyük önem verir. Çünkü ona göre, kadınlar orada Öteki olarak işlenmişlerdir. Edebiyatta Öteki, de Beauvoir'nın Virginia Woolf'un "evdeki melek"ine karşılık gelen bir başka versiyondur. Simone de Beauvoir'ın feminist edebiyat eleştirisine katkısı özellikle 1949 yılında ilk cildini yayınladığı eseri La Deuxième Sexe (İkinci Cins: Kadın) ile olur. O, feminist eleştiriye erkek yazarların eserlerinde kadının konumunu inceleyerek katkıda bulunur. Edebiyat eleştirisinde kadın

imgelerinin araştırılmasına öncülük yapan isimlerden biri olan Kate Millett, 1969 yılında yazdığı *Sexual Politics* adlı eseriyle büyük bir ses getirir. Cinsiyetler arası güç ilişkilerine odaklanan Millett,, kadınların ezilmelerinin ve aşağılanmalarının erkeklerin yazdığı eserlere yansıdığını söyler. (Humm, 2002: 68).

Wallace'ın ifade ettiği gibi Anglo-American feminist eleştirisinin edebiyat araştırmalarına yaklaşımı, edebi eserlerin üretiminin ve edebi ortamda yayılmasının, okur tarafından alınılanmasının ve kültürel etkilerinin cinsiyet farklılıkları perspektifinden incelemesi şeklindedir (Kowaleski-Wallace, 2009: 22). Feminist edebiyat eleştirisi Anglo-Amerikan ve Fransız yaklaşımları olarak iki farklı koldan ilerler. Eşitlik feminizminin ardından ikinci dalga olarak gelişen cinsiyet farklılığına odaklanan bu feminizm anlayışı, 1970'lerden itibaren gelişir. Lengüistik feminizm olarak da anılan Fransız feminizmi, Derrida'nın yapısalcılığının ve Lacan'ın psikanaliz kuramlarının etkisiyle gelişmiştir. Bu çerçevede Luce Irigaray, Hélène Cixous, Julia Kristeva gibi isimler yazdıkları eserler ile feminist edebiyat eleştirisine yeni bir boyut kazandırır. Kadın yazısı olarak dilimize çevirebileceğimiz "écriture féminine" kavramını geliştirirler.

Kadın hareketi, edebiyatta kadın imgesinin, eğretilme olarak kadının, kadın motif ve temalarının, kadın yaratıcılığının incelenmesine hız kazandırmıştır. (Parla ve Irzık, 2014: 23). Bu eleştirel yaklaşımın ilk örneklerinde, erkek yazarların eserlerinde yaratılan kadın imgelerinin çözümlemesine odaklanılmış ve bu metinlerde belli başlı stereotiplere göre kadın karakterlerin yaratıldığı görülmüştür. Mary Ellmann, yaptığı incelemeler neticesinde 1968 yılında yayınladığı *Thinking About Women* adlı kitabında "Phallic Criticism" kısmında ataerki anlayışın edebi metinlerde yarattığı on bir tane kadın stereotipi oluşturur. Bunlar biçimsizlik, edilgenlik, kararsızlık, sınırlılık, hürmetkârlık, maddilik, tinsellik, mantıksızlık, itaatkârlık, ıslah olmaz Cadı ve Şirret tipleridir. (Köroğlu, 1993: 22). Türk edebiyatı araştırmaları sahasında da gerek geleneksel metotlarla gerekse feminist edebiyat eleştirisinin kuramsal arka planına yaslanarak kadın konulu çalışmalar yürütülmektedir. Bu veriler ışığında düşünüldüğünde Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerindeki kadın karakterlerin de bazı kalıplar çerçevesinde yaratıldığını görebiliriz.

Ahmet Midhat Efendi Edebiyatında Kadının Yeri

Tanzimat dönemi yazarlarının önde gelenleri arasında yer alan Ahmet Midhat Efendi, altmış sekiz yıllık ömrünün kırk yıllık süresinde roman ve hikâye yazarak hem kurmaca edebiyatımızın önemli bir ismi olmuş, hem de roman ve Batı tarzı hikâye türlerinin ilk örneklerini vererek edebiyat tarihindeki öncü rolüne sahip olmuştur. Kırk yıllık yazarlık hayatı boyunca sadece kurmaca edebiyat sahasında otuz altı roman, yirmi altı uzun hikâye, yedi piyes yazan Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde kadın bahsini etraflica ele almak daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilecektir. Bu çalışmada kadının nasıl temsil edildiği konusuna genel hatlarıyla değinilecektir.

Tanzimat sonrası edebiyatımızın en çok eser veren yazarı olan Ahmet Midhat Efendi, aynı zamanda fikirleri ve hamiliği dolayısıyla etkisini dönemin sosyal ve edebi dünyasında fazlasıyla hissettirmiştir. Yazdıkları ile toplumun zihniyetine ve temayüllerine yön verdiğini söyleyebileceğimiz yazar, toplum mühendisi (Kefeli, 2013: 27) unvanını hakkıyla taşıyacak bir şahsiyete sahiptir. Çıkardığı gazetede, yazdığı roman ve diğer kitaplarda tamamen okuru önemseyen bir tavır takınmış, yazarken karşısında muhayyel bir okur kitlesinin var olduğunu düşünmüştür.

Ahmet Midhat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde yaratılan kadın karakterler, döneminde tartışılan kadınlarla ilgili meselelerin taşıyıcısı olarak sunulmaktadır. Çeşitli cephelerden ele alınan kadınlar ait oldukları din, millet ve sosyoekonomik konumlarına göre temsil edilmekte ve aile ve toplum içinde birtakım cinsiyet rolleri doğrultusunda kurgulanmaktadırlar. Bu konuda yazarın karakter yaratma yöntemine ışık tutması adına yazarın Fitnat Hanım ile mektuplaşmalarında değindiği noktalara bakmak gerekmektedir. "(...) biliyorsunuz ki bendeniz roman yazmakla lezzet bulurum. Bulduğum lezzet ise hiçbir hali benim istediğim gibi çıkmıyan şu dünyada benim istediğim gibi bir dünya yaratarak onun içinde dahi yine benim istediğim gibi adamlar halkederek kendimin muvaffak

olmadığım şeyleri âlem-i hayalde olsun onlara takdir etmeye muvaffak olmak suretile hâsıl olur.” (Us, 1948: 26)

Tanpınar'ın da belirttiği gibi ilk Türk hikâyesinin şartlarını belirleyen hususların “kadınlı erkekli hayatın yokluğunu, tanışma ve sevişmenin kafes arkasından veya mektupla olduğunu, bütün bunların ferdî hayatta yarattığı eksiklikleri (...) ve haricî âlemi tasvir hususunda dilin ve göz sanatlarının yardımından mahrum olduklarını ” göz önünde tutmak gerekmektedir. (Tanpınar, 2006: 273) Kadın erkek ilişkilerinin serbest olmadığı ve kaçgöçün yaygın olduğu Osmanlı toplumunda kadınların hareketlerinin ataerkil iktidarı temsil eden aile üyeleri veya eşleri tarafından denetlendiği görülmektedir. Yazar, özellikle ilk eserlerinde gönül ilişkileri konusunda serbest davranan kadın kahramanlarına birtakım yaptırımlar uygulamıştır. Sevdiği erkekle evlenmeden önce serbestçe görüşen Teehhül hikâyesinin Hayfa'sı bu davranışından ötürü toplumun kınama ve yaptırımına maruz kaldığından ve bu yüzden sevdiği erkekle evlenemediğinden mutsuzluk içinde intihar etmiştir.

Yazarın Erken Dönem Eserlerinde Kadınlara İlgili Meseleler

Ahmet Midhat'ın eserlerine kadını merkeze alarak aile, evlilik, hukuk, kamusal alan, din, kimlik, hak ve ödevler gibi konuların perspektifinden bakmaya çalıştığımızda, feminist edebiyat eleştirisinin kavram ve kuramsal yapısı, Osmanlı kadın çalışmalarının sağladığı veriler, Osmanlı sosyal tarihinde kadının konumuna dair yapılan araştırmalar konu hakkında önemli çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır. Tanpınar'a göre, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarını tetkik etmenin en iyi şekli, getirdiği şeyleri teker teker saymaktır. (Tanpınar, 2006: 416) Bu durumda kadın meselesini ele alırken izlenecek en doğru ve güvenilir yol onun kadın kahramanlarını yaratırken ortaya koyduğu geleneksel veya yeni durumları ve getirdiği teklifleri tek tek tespit etmek olacaktır.

Ahmet Midhat, kurmaca yazarlığının erken örnekleri olan Letaif-i Rivâyât başlığı altında topladığı hikâyelerinde Osmanlı toplumunda kadın konusuna önemli açılımlar getirir. Esaret, evlilik, şahsî hürriyetin muhafazası, kadın hakları, ailenin kurulması ve devamlılığının sağlanması gibi yenileşme dönemi Osmanlı toplumunda fazlaca tartışılan meseleleri ele alır. Ahmet Midhat anlatısının en acemi örnekleri olan bu hikâyeler vakaların kuruluşu ve karakter yaratma hususunda başarısızdır. Yazar, karakterlerin psikolojik hâllerini yansıtmak konusunda derinlik kazanmaya gayret etse de çok az hikâyede bu konuda başarılı olduğu söylenebilir. Hikâyeler daha çok olayların aktarılması yoluyla meselelerin ortaya konması şeklindedir, karakterlerin işlevleri meselelerin taşıyıcısı olmalarıdır.

Ahmet Midhat'ın yazdığı roman ve hikâyeleri Osmanlı toplumunun bir yansıması olarak okumak mümkündür. Osmanlıda kadınlar için en önemli konu evliliğdir. “İyi anne, iyi eş, iyi Müslüman” olabilmek, kadınlara esas gaye olarak öğretilmiştir. Kadınlar için kendi varlıklarını kanıtlama alanı, yapılan evlilik içinde süregiden ev hayatıdır. Mutluluk veya mutsuzluk kaynağı yine evliliğin ahenkli bir şekilde sürüyor olmasına bağlıdır. Kadının kamusal alana, sokağa çıkması ancak Tanzimat sonrasında, kısıtlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yüzden Ahmet Midhat'ın hem kamusal alanda, hem de kapalı ev hayatı içindeki kadının sorunlarına değinmesi önemlidir. Buna rağmen konuyla ilgili olarak İnci Enginün, Ahmet Midhat'ın kadını daha çok ev içinde gördüğünü söylemektedir. (Enginün, 2006: 206) İlk hikâyelerinde cariye, esir ve odalıklar hikâyelerin kahramanları arasında başta gelenlerdir. Esaret adlı hikâyede, cariyenin azat kâğıdının eline verilmesi dikkat çeken unsurdur. O dönemde esir kadınlar “iktisab-ı terbiyelerine mani olur” gerekçesiyle hürriyetlerinden haberdar edilmiyordu. Yazar, sıkça “hürriyet-i şahsiye” kavramını gündeme getirir. Bu kavramı özellikle evlilik kurumu ile ilişkilendirerek tartışmaya sunar.

Gündeme getirilen konulardan biri de “taaddüd-i zevcat” yani çokeşlilik meselesidir. Esaret hikâyesinin Zeynel Beyi, evlatlık edindiği esir kızı kendisine odalık yapmak, ikinci bir eş olarak almak ister. Ama çokeşliliğe karşı olduğu için bunu kendi kendine kabul ettiremez. Bir diğer örnek ise Teehhül adlı hikâyenin Sabire Hanımıdır. Kocasını Mazlum'un mutsuzluğu karşısında kadının kocasına tavsiye ettiği onun yeni bir eş alması olur. Kocasının kendisini sevmediğini, onunla isteyerek evlenmediğini fark ettiğinde başka bir kadınla evlenmesini önerir: “Ne yapalım, dinimizin müsaadesi

var, dörde kadar Allah'ın emri imiş. Ben yalnız senin yüzünü görmeye ve mürüvvet ve merhamet eder isen cüz'î bir iltifatına da razı olurum. Sen de zevkine bakarsın.” (LR, s. 49). Ancak bu teklifi Mazlum kesinlikle kabul etmeyecek, bunun yerine ölmeyi tercih edeceğini söyleyecektir. Yazarın, bu meseledeki tavrını tespit etmek güçtür. Eserlerinde karakterleri çok eşlilik aleyhinde bulunur, çok eşlilik ailenin temelini sarsan bir özellik olarak gösterilir, ancak bu hadiseye yazarın kişisel tarihinde rastlanmaktadır.

Toplum düzeninde evlilik kurumunun gerekliliğini çeşitli açılardan ele alan yazar, birçok hikâyesinde bu kuruma zarar veren unsurları tartışmaya açar. Bunlardan en başta geleni de gençlerin evliliğine aile büyüklerinin dahilinin yarattığı sorunlar olur. Teehhül'de yazar, Sabire ve Hayfa adlı iki kadının yaşadığı sorunları bizzat onların ağzından okurlarına aktarır. Yazarın iki kadına söz hakkı vermesi önemli bir hamledir, edebiyatımızda kadın sorununun kadın dilinden anlatıldığı ilk örnekler arasında sayılması itibariyle bu hikâyenin üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Evlilik kurumunun işleyişindeki bozuklukların bireyin hayatı üzerindeki olumsuz etkisine odaklanan hikâyede yazar, yaşanan dramı çarpıcı hâle getirmek için iki genci intihar ettirir, bir kadını evlilik düşmanı olarak yansıtır. Kullanılan ifadeler ise son derece sert bir üslupta verilmiştir, bu yüzden yazarın belki de en yoğun şekilde toplumsal eleştiri yaptığı hikâyelerinden biri sayılabilir.

Yazarın Gençlik hikâyesinde de kadınların toplum hayatında erkeklerin kaygısız davranışları dolayısıyla yaşadıkları sorunlar işlenir. Hikâyede kendisine tanımadığı bir kadından mektup gelen ve o kadının peşi sıra maceraya atılan genç bir erkeğin başına gelen ders verici hikâyeye işlenir. Bu genç, kadınların peşinde koşan, arzu ve hevesleri yolunda kadınları değersizleştiren bir erkektir. Bu yüzden teyzesi ve ailesinin diğer kadınları, bu hovarda genci komik duruma düşürüp haddini bildirerek onun kadınlar konusundaki tutumunu değiştirmek ister. Burada eleştirilen sosyal hayatta bazı erkeklerin kadına bakışı, onları eğlenceleri için bir vasıta olarak görmeleri ve bunun kadınlar için rahatsız edici bir durum olmasıdır. Önemli olan nokta burada kadınların bu rahatsızlığı sözle ve eylem ile dile getirebilmeleridir. Kadınlar bizzat kendileri, erkeklere toplum normlarına bağlı kalarak yaşamının gerekliliği konusunda bir ders verir. Kitlesele bir protestonun henüz mümkün olamayacağı o dönem toplumunda, kadınlar sadece aile içinde de olsa tepkilerini göstermiş olurlar.

Ahlak Meselesi Bağlamında Kadının Bireysel ve Toplumsal Yaşamının Sunumu

Ahmet Midhat Efendi, toplum mühendisi kimliğiyle toplumun temayüllerine yön verdiğiinden eserlerinde idealize ederek çizdiği kadın portrelerini okurlarına sunmuştur. Bu makbul kadın tipleri çoğu zaman toplumsal rollere aykırı davranan kadın tipleri ile karşılaştırmalı bir yaklaşımla kurgulanarak yan yana getirilir ve ideal kadının özellikleri belirginlik kazanır. Davranışları ile örnek gösterilen kadınların, hayat düzenleri ve ulaştıkları toplumsal konum itibariyle okur nezdinde takdir kazanması ve toplumun kadınlarının bu doğrultuda hareket etmesi yazarın niyetini teşkil etmektedir. Kadın ve ahlak perspektifinden yazarın inşa ettiği karakterlere baktığımızda kadınların iyi ahlak ve kötü ahlak dikotomisi içinde değerlendirildiğini görürüz. Bir yanda makbul kadınlar varken diğer tarafta düşük ahlaklı kadınlar yer alır. Yazarın makbul kadın imajlarından biri de “durmuş oturmuş kadın” ifadeleriyle anlatılır. Durmuş oturmuş bir kadın olmak meselesi, Ahmet Midhat romanlarında sıklıkla dillendirilir. Bu kadın temsilinin ya da onun tam zıddının özelliklerini saptayıp yazarın tavrını değerlendirmek mümkündür. Yazarın olumsuz kadın tiplerinden biri Ölüm Allah'ın Emri'nde kendisini “durmuş oturmuş bir kadın değil idim” diye tanımlayan Behice Hanımdır. Behice Hanım, özgürce arzuları doğrultusunda hareket etmek isteyen bir kadındır. Yanında çalıştığı paşaya da serbest fikirlerini ifade edecek kadar cesaret gösterir.

Kadın ahlakı söz konusu olduğunda “düşmüş kadın” en uç örnek olarak, toplumda kadın ahlaksızlığının simgelerinden biri olarak kabul edilir. Yazar, düşmüş kadın temasını iki eserinde işler. İlki Mihnetkeşan'dır. Hikâyenin dikkat çeken bir noktası da, yazarın daha sonra Henüz On Yedi Yaşında romanında daha ayrıntılı bir şekilde hikâyeye edeceği fuhşa sürüklenmiş kadınların durumunu göstermesidir. Yazar hikâyede kadınların üç türlü bu fuhuş yoluna düştüğünü anlatmaktadır. Bununla

ilgili olarak yazarın fuhuş belasından kurtulmak için topluma sunduğu bir reçete vardır. Kadını bu beladan kurtarma yolunda -her meselede olduğu gibi- yine bütün sorumluluk “erkek topluma” yüklenmiştir. Kadınları kandıran erkekler, toplum tarafından kınanmalı ve ayıplanmalı, kandırılan kadınlar mazur görülmelidir. Bu erkeklere mertlik göstererek, kadınların başına belaya sokmaktan kaçınmaları tavsiye edilir. Karılarına iyi davranmayarak, onların evlilikten umduklarını bulamamasına neden olan erkeklere edilen tavsiye, evlilikte kadın-erkek eşitliği açısından önemlidir. Yazarın dile getirdiği tavsiyelerde, sorumluluk toplumun erkeklerine düşerken, üçüncü durumun sorumluluğu bütün toplum üzerindedir. Millet olarak fakirlik ve zaruret içinde bulunanlara yardım için çalışılmalı, özellikle kadın ve çocukların bu hâli için mutlaka çare aranmalı ve “terbiye-i zenan” için çaba gösterilmelidir. Bu üç durumu tadil edecek önlemler uygulandıktan sonra, kadın yine de fuhuş yolunu tutuyorsa bu onun ahlakının düşüklüğünü göstermektedir.

Evlilik hayatında kadının durumu konusunda yazarın tespiti, dinî geleneklerin gölgesinde erkek egemen toplumun yansımasını ortaya koyar. Kadın, evlilik içinde yüklendiği sorumlulukları yerine getirmek zorundadır. Yerine getirmediği takdirde toplum yaşamında güvencesini sağlayacak unsurlar yoktur ya da sağlam değildir. Yazar, bir yandan kadınlara birtakım bireysel haklar ve sorumluluklar yükleyerek kendi hayatlarını kurabilmelerini öğütler; ancak toplum yapısının henüz kadın için böyle bir hayat tarzına hazır olmadığını da dile getirir:

Müslüman Osmanlı kadınının geçim kaynaklarına baktığımızda yalnız kalmış, aileden yoksun kadınların, ya elde kalan serveti iyi idare etmeye çalıştıklarını ya da el işi yaparak geçimlerini sağladıklarını görmekteyiz. Ailenin babası öldüğü vakit geride kalan kadınlar, ya geçim derdine düşer veyahut eldeki serveti iyi idare etme telaşına düşerler. Taaffüf romanında baba öldüğünde anne kızını evlendirdiği damada servetinin idaresini teslim etmek ister. Alafranga bir eğitimle yetişen Saniha'nın ivedilikle evlendirilmek istenmesinin sebebi ailenin başına bir erkeğin geçerek mal varlığını idare etmesidir. Bunun dışında Felsefe-i Zenan hikâyesinde babadan kalan serveti hisse senedine yatırarak geçinen kadınlar bulunduğu gibi, Jön Türk romanında da yalnız kalan kadınlar büyük konağın bahçesini ve bir kısmını kiralayarak geçimlerini sürdürür. Dönemin koşulları sebebiyle herhangi bir iş kolunda çalışmaları mümkün görünmeyen kadınların geçim yöntemlerine dair buldukları pratik çözümler yazar tarafından böylece sergilenmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi'nin kadın meselesine getirdiği açılımlar, modernleşme dönemi Osmanlı tarihi üzerine çalışan araştırmacılar tarafından üzerinde durulan meseleler arasındadır. Niyazi Berkes Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı eserinde Ahmet Midhat Efendi'nin kadın haklarına ve kadın özgürleşmesine dair önemli konuları dile getirdiğini belirtir. “ (...) kadınların bir gün gelip her mesleğe girebileceklerini önceden haber veriyordu. Sık sık işlediği konular, kadınların düşük sosyal statülerine, erkeklerle eşit haklara sahip olmadıkları için çektikleri sıkıntılara ve talihsizliklere ilişkin sorunlardır. Mithat, koşulların fuhuşa zorladığı kadınları savunacak kadar ileri gitti ve onların günahkâr olduğu fikrini ve verilen cezaları şiddetle eleştirdi. Bizim görevimiz, dedi, bu kadınları düşkünlükten kurtarmaya uğraşmaktır, bu da ancak biz kadınlara bir mal veya bir köle gibi davranmaktan vazgeçer ve kendi kaderlerini tayin etme hürriyetini tanırsak gerçekleşir. (...) Kadınların bağımsızlığa kavuşturulmaları en fazla üzerinde durduğu konulardan biriydi.” (Berkes'ten akt. Mardin, 2015: 32).

Niyazi Berkes, kadın sorunlarını çeşitli cephelerden ele almasının yanı sıra yazarın, kadınlar için daha parlak ve umutlu bir gelecek öngördüğünü söylemektedir (Berkes'ten akt. Mardin, 2015: 32). Ancak Niyazi Berkes, Ahmet Midhat Efendi'nin en fazla üzerinde durduğu konulardan birinin kadınların bağımsızlığa kavuşturulması olarak görse de bu konuda yazarın çelişkili bir tutum sergilediği söylenebilir. Vah romanının idealize edilen eğitilmiş ve okuryazar kadını serbest hareketleri dolayısıyla toplum tarafından yadırganmıştır. Kamusal alanda serbestçe tek başına gezebilmesi, vapurda etrafındakilere aldırış etmeden sigara içmesi kadınlara biçilen davranış kalıplarından aykırı bir hâlde bulunmaktadır. Çirkin kocasının tüm kıskançlıklarına ve evlilik içinde hane hayatını kendisine dar ederek mutsuz olmasına sebebiyet vermesine rağmen Vah romanının Ferdane Hanımı

toplum nezdinde hafifmeşrep ve flört etmeye yatkın bir kadın olarak görülmektedir. Bu yüzden gittiği millet bahçeleri gibi mesire yerlerinde, tiyatro salonlarında erkeklerin taciz ve taarruzuna maruz kalarak rahatsız edilir. Vah romanının olay örgüsünde önemli bir yer işgal eden olaylar da onun dışarıdan yanlış tanınması ve kötü ahlaklı olduğunun zannedilmesi sebebiyle gerçekleşir. Kendisinin güzelliğinden faydalanıp onunla gönül eğlendirmek isteyen romanın erkek kahramanı, Ferdane'den yüz bulamadığında ondan intikam alacaktır. Onun fotoğraflarını fotoşop tekniğiyle açık saçık hâle getirip vitrinlerde sergileyip onu kamunun nezdinde ahlaksız ve iffetsiz bir kadın olarak gösterecektir. Bu yüzden Vah romanının Ferdane Hanımının serbestliğini hesaba katacak olursak, Ahmet Midhat'ın kadınlara tanınan serbesti ve hürriyetin sınırlı olması gerektiğini düşündüğü söylenebilir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Kadın Eğitime Dair Görüşleri ve Katkıları

Osmanlı'da kadınların eğitim görmesi, okuma ve yazma öğrenmesi, kitap, gazete ve dergi okuması gibi hususlar da modernleşme dönemiyle yaygınlık kazanır. Kız çocuklarının gittikleri ilk mektep, sıbyan mektepleridir. Bu okulların temel amacı Müslüman çocuklarına okuma yazma öğretmek, Kuran-ı Kerim'i ezberletmek ve bazı temel dini bilgileri vermektir. Mektebini bitiren kız çocuklarının bundan sonraki eğitimi, ailelerinin sosyo-kültürel düzeylerine göre farklılık gösterir. Kızların eğitilmesi görevini eğer, baba yeterli bilgiye sahipse o yapar, yeterli bilgiye sahip değilse kızların eğitilmesi için özel hocalar tutulur. Devletin ileri gelenleri ve yönetici sınıfına mensup ailelerin kızları ailelerinin destek ve yönlendirmesiyle konaklarında, evlerinde özel dersler alarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek özellikle dini ve edebi bilgiler edinirler. Özellikle Tanzimat'tan sonra, varlıklı aile konaklarında, özel hocalardan ders alarak yazar, şair ve aydın kadınlar yetişir. Ekrem Işın'ın konak eğitimi olarak tanımladığı evlerde yapılan bu eğitim sonucunda Osmanlı entelektüel kadın tipi ortaya çıkar (Işın, 1995: 113). Konakta verilen eğitim ile kadın belli bir kültüre sahip olur ve sosyal hayatta yerini alır.

O, romanlarında eğitilmiş kadınlara yer vermesinin yanı sıra yeri geldikçe kadın eğitime dair görüşlerini açıklamış ve kadınların eğitim görmesinin toplumun refahı ve geleceği için önemi üzerinde durmuştur. Eğitimci kimliğiyle halkın eğitilmesi için teorik ve fiili birtakım faaliyetler yürüten Ahmet Midhat Efendi basın sahasında ve yazarlık mesleğinde de gençlerin elinden tutarak onları meslek eğitimlerinde ilgili alanın içinde yetiştirmiştir. (Uğurcan, 2006: 289). Onun yol gösterdiği kişiler arasından kadın yazarlarımız da yer almaktadır. Ahmet Midhat'ın yönlendirmesi doğrultusunda ve onun gölgesinde ilk romanlarını yazan Fatma Aliye Hanım da hamisi ve hocası gibi kadının eğitilmesi konusuna ve eğitilmiş kadın tiplerine romanının temel meseleleri arasında yer vermektedir (Şen-Sönmez, 2013: 299).

Ahmet Midhat Efendi, dönem edebiyatının en belirgin kadın tiplerinden olan eğitilmiş kadın portrelerini eserlerine yansıtmıştır. Bu doğrultuda romanlarda da kız çocukların ve kadınların eğitiminde belli başlı yöntemlerin tekrar edildiğini örneklerden görebiliriz. Satın aldıkları cariyeleri eğiten erkekler, babaların kız çocuklarını eğitmesi, babanın olmadığı durumda yaşlı bir hocaefendinin rahle-i tedrisine emanet edilen çocuklar görüldüğü gibi, daha modern ve üst sınıf ailelerde Avrupa'dan gelen erkek ve kadın öğretmenlerin eğittiği genç kızları da görmekteyiz. Avrupa'dan gelen mürebbiyelerin verdiği eğitime karşı her zaman mesafeli duran yazar, yalnızca Alman bir doktor tarafından yetiştirilen Taaffüf romanı kahramanı Saniha'nın eğitimini olumlu bir örnek olarak sunacaktır.

Eğitim alan kadın kahramanlardan beklenen olumlu davranışlar, toplumun dayattığı normlar ve toplumsal rollerle paralellik gösterir. Bu rollere uymayan; sadakat, fedakârlık, namus ve iffet dairesinde hareket etme, itaatkârlık gibi arzu edilen kadınlık erdemlerine sahip olmayan kadın kahramanlar kötü bir eğitimden geçmiş olarak kabul edilir. Onların en başta gelen örneği, kötülüğün vücut bulmuş hâli olarak yaratılan Jön Türk romanının Ceylan karakteridir. Ceylan alafranga meşrep bir baba ile eski cariyeye ve rakkase bir annenin kızı olarak dünyaya gelir. Romanda uzun uzun onun

yetiştirildiği muhit ve irsi olarak aktarılan karakter özelliklerinden bahseden yazar, Ceylan'ı olumsuz bir tip olarak çizer ve romandaki bütün kötücül eylemlerin faili ve sorumlusu olarak onu gösterir.

Tüm bu kötü örnekler yanında aldıkları eğitim ile arzu edilen kadın profiline sahip karakterler de bu roman ve hikâyelerde konu edilmiştir. Bunların tipik özelliklerine bakıldığında birkaç temanın sıklıkla tekrarlandığını görürüz. Bunlardan biri cariyelerin iyi bir eğitimden geçirilip erkekler için uygun bir eş hâline getirilmesi yani erkek bireyin kendi eşini bir nevi kendisinin isteği doğrultusunda dönüştürmesidir. İkincisi ise kadının eğitiminin erkekler tarafından gerçekleştirilmesidir. Baba veya eşe kadın eğitiminde birincil rol verilirken; annenin çocuk ve genç kız eğitimindeki rolü birkaç yer istisna geçersiz kılınmaktadır. Bu konuyla ilgili en somut örnekleri yazarın, pedagojik eserlerinden biri olan Ana ve Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Zezaifi'nde görebiliriz. Ancak yazar, kadın eğitiminin önemini vurguladığı Bahtiyarlık hikayesinde bu görüşünün aksine olarak şu sözleri sarf edecektir: "...bir milletin kadınları ne kadar terbiyeli olursa erkekleri dahi o kadar terbiyeli olabilmek muhakkak-i tabiiyedir. Kadınlar erkeklerin ilk mürebbii ve muallimleridirler (s. 43). Burada da annenin çocuk eğitimindeki rolünü ortaya koymaktadır. Bu çelişkili tavır, Ahmet Midhat Efendi'nin uzun yazarlık hayatında çok fazla eser vermiş olmasına ve matbuata yazı yetiştirme telaşıyla yazdıklarını tekrar gözden geçirme imkânı bulunmamasına bağlıdır.

Azınlık Kadınları ve Yabancı Kadınlarla İlgili Meseleler

Müslüman Osmanlı kadınları yanında azınlık kadınlarından olan Rum ve Ermeni cemaatine mensup kadınların nasıl temsil edildiğine dair örnekler baktığımızda Henüz 17 Yaşında, Müşahadat, Karnaval romanları öne çıkmaktadır. Çoğu romanda ev hizmetinde çalışan Rum ve Ermeni kadın kahramanlar ile karşılaşmanın mümkün olması yanında romanın ana karakteri olarak azınlık kadınlarının yer aldığı durumlar görülmektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde, Rum ve Ermeni kadınların karakterlerinin belli bir kalıpta çizilmediği görülmektedir. Eserlerde alt sınıfa mensup kadınlar görüldüğü gibi okuryazar ve entelektüel kadınlar, zengin ve eğlence düşkünü kadınlar, toplumun kıyısında bulunan düşmüş kadınlar da bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğuna bağlı uzak coğrafyalarda yaşayan kadınların hayatına odaklanan romanlarda da çeşitli kavimlere mensup kadın kahramanlar yer almaktadır. Gürcü, Çerkez, Arnavut, Solyot ve diğer kavimlere mensup bu kadınlar büyük şehirlerden ziyade köy, kır ve sahra hayatı içinde kurgulanmıştır. Bu kadın portrelerinin en belirgin özellikleri arasında taşrada çalışma hayatının içinde erkekle beraber eşit bir şekilde yer almaları, kadın ve erkek arasında kaçgöç bulunmaması ve sosyal hayatta yan yana bulunmaları yer almaktadır. Ayrıca bu kadınlar cesaret ve yiğitlikleri dolayısıyla savaşlarda erkekler ile beraber mücadele etmektedirler.

Yazarın eserlerinde Müslüman Osmanlı ve azınlık kadınları yanında İngiliz, Fransız ve Rus milletine mensup kadınların da kurgulandığını görmekteyiz. Bunları ahlak nokta-i nazarından değerlendirirken yazarın, bazı kadın stereotipleri yarattığı görülür. Özellikle İngiliz ve Fransız ahlak anlayışını kadın kahramanları üzerinden mukayese ederken üstünlüğü İngiliz ahlakına verecek, ideal Batılı kadını Acayib-i Âlem romanının İngiliz kadınlarından Miss Haft üzerinden sunacaktır. Miss Haft, kuzey ülkelerini seyahat eden iki Osmanlı beyefendisinin gezi sırasında tanıştığı İngiliz seyyahıdır. Tek başına seyahat eden bu kadın, bilgisi görgüsü, bilim ve seyahate önem vermesi ve iffeti ile takdir kazanarak, romandaki Rus kontes ve prenseslerin teklifsiz davranışları karşısında olumlu bir örnek olarak yüceltilir.

Ahmet Midhat, Rus ve Fransızlarınkine nazaran İngiliz ahlak anlayışını, Osmanlı ahlak anlayışına daha yakın bulmaktadır. Fransız kadınlarını birkaç istisna dışında koket, demi-monde, monden gibi tabirlerle anarken onları serbest gönül ilişkileri, aile değerlerine önem vermemeleri, eğlence hayatında vakit geçirmeleri sebebiyle kötülemektedir. Fransız ve İngiliz kadını imgeleri birbirinden o kadar kesin çizgilerle ayrılmıştır ki, yazar bir İngiliz kadınında aksi bir duruma denk geldiğinde "İngilizliğe mahsus soğukluğu Fransızlardaki hoppalığa" çevirdiğini söyleyerek kadını kötüleyecektir. Yazarın kurduğu Fransız kadını imajının aksi olacak bazı örnekleri de bulabiliriz.

Mesail-i Muğlaka romanında, grisette diye tabir edilen Fransız işçi sınıfına mensup bir genç kız olan Rosette'in hikâyesini anlatırken onu çalışarak kendi ayakları üstünde durduğu, namuslu ve fakir bir hayat içinde mutlu olduğu için takdir edecektir.

Gerek konusu Avrupa'da geçen eserlerde gerekse İstanbul ve diğer Osmanlı coğrafyasında geçen eserlerde Avrupalı kadınlar Osmanlı erkekleriyle aynı cemiyetlerde bulunurlar. Osmanlı erkeğiyle karşılaşan Batılı kadının hayranlığı yazarın romanlarında sıklıkla işlenen bir tema hâline gelmiştir. Bu esasında idealize edilen Müslüman ve Osmanlı erkek bireyine has özelliklerin Batılı karşı cins tarafından takdir edilmesidir. Bu konunun bir ileri örneğini kendini bu hayranlığa kaptırıp beğendiği Müslüman cemaatine mensup olmak için ihtida eden kadın kahramanlarda görürüz. Çeşitli cephelerden kadının ihtidasını işleyen yazar, bunu genelde aşk ve evlilik vesilesiyle gerçekleştirir. İdeal ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olan kadın Osmanlı ülkesine gelerek Müslüman olup orta halli ve erdemli bir hayatı benimseyerek saadeti bulur. Yazarın bu konuyu işlemesi, her zaman Batılı değerler karşısında üstün gördüğü Müslüman ve Osmanlı değerlerinin takdis edilmesi olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Ahmet Midhat Efendi'nin Letaif-i Rivayat başlığıyla 1870'lerin başından itibaren yayınladığı hikâyelerinde kadın meselesine dair konularda daha cesurca kalem oynattığı görülmektedir. Yazar bunlarda esirlik müessesesi, evlenme usulleri, görücü usulüyle evliliğin eleştirilmesi, kadın hürriyeti ve kadınların eğitilmesi konusunda son derece yenilikçi fikirler öne sürmüştür, daha sonra II. Abdülhamit'in idaresi altında yazdığı roman ve hikâyelerinde bu kadar cesur davranamamıştır. Onun eserlerini sosyal meselelerden arındırıp macera ve eğlence tonunu ön plana çıkarmasına sebep olan hususlardan biri olarak da sürgün edilmesi sonrasında daha uzlaşmacı ve konformist bir tavır takınmış olması görülebilir.

İyi/kötü, iffetli/düşük ahlaklı, eğitilmiş/eğitimsiz, fedakâr/bencil gibi karşıtlıklar üzerine kurduğu karakter yaratma yordamını, iyilerin mükâfat kötülerinse ceza bulduğu bir sonla bitiren yazar, romantik edebiyat anlayışı çizgisinden realist romana geçiş sağlayamamış, karakterlerini tarafsız bir gözle değerlendirememiştir. Toplum mühendisi kimliğiyle okurunun örnek alması gereken kahramanlarını yüceltmış ve onlara iyi ve mutlu bir hayat bahşederek ödüllendirmiştir. Bu anlamda kadın kahramanların iki ayrı uçta yer aldığı ya takdir edilen, kadınlık rollerine uygun davranan makbul kadınlar olduğu veyahut toplumun kıyısında yaşayan, toplum tarafından kabul edilmeyecek davranışlar sergileyen kadınlar olduğu görülür. Bu sebeple yazarın kadın kahramanlarını belli kalıplar içinde kurguladığı sonucuna varılabilir. Birkaç kadın kahramanı istisna tutulursa hemen hepsinin kurmaca metin içinde stereotip halinde yer aldığı ve tam anlamıyla roman şahsiyeti hüviyetini kazanmadıkları görülmektedir.

Kaynakça

- AHMET MİDHAT EFENDİ (2001). *Letaif-i Rivayat*, (hızl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın) Çağrı Yayınları, İstanbul.
- AHMET MİDHAT EFENDİ (2003). *Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka*, Jön Türk, (hızl. Kâzım Yetiş, M. Fatih Andi, Ali Şükrü Çoruk) Türk Dil Kurumu Yayınlar, Ankara.
- AHMET MİDHAT EFENDİ (2013). *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, (hızl. Gizem Akyol) Dergâh Yayınları, İstanbul.
- DONOVA, J. (2015). *Feminist Teori, Entelektüel Gelenekler*, (10. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ENGİNÜN, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- GUBAR, S. ve GILBERT, S. M. (2016). *Tavan Arasındaki Deli Kadın- Kadın Yazar ve 19 YY'da Edebi İmgelem*, (çev. Nil Sakman) Aylak Adam Yayınları, İstanbul.
- HUMM, M. (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi* (Çev. Özge Altay). Say yayınları, İstanbul.
- IRZİK, S. ve PARLA, J. (2014). *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (5. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- IŞIN, E. (1995). *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KEFELİ, E. (2013), "Bir Toplum Mühendisi Olarak Ahmet Mithat Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı*, 2013 (7): 27-35.
- KÖROĞLU, E. (1993), *Aşk-ı Memnu'yu Feminist Yöntemle Okumak*, Mezuniyet Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (2015) *Türk Modernleşmesi*, (24. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- MORAN, B. (2009). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, (19. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞEN-SÖNMEZ, Ü. (2013). "Fatma Âliye'nin Muhâdârât Adlı Romanında Kadının Eğitimine Dair", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013 (2): 295-311.
- TANPINAR, A. H. (2006). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TİMUR, T. (2002). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (2. Baskı) İmge Kitabevi, İstanbul.

UĞURCAN, S. (2006). Ahmed Midhat Efendi ve Elinden Tuttukları. Nüket Esen, Erol Köroğlu içinde. Merhaba Ey Muharrir! Ahmed Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar (s. 289-308) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

UĞURCAN, S. (2009). Edebiyatımız II: Yazarlar Meseleler, Dergâh Yayınları, İstanbul.

US, H. T. (1948). Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım, Vakıf Matbaası, İstanbul.

WALLACE, E. K. (ed) (2009). Encyclopedia of Feminist Literary Theory, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-3476-5023

Makale Gönderim Tarihi: 24.08.2019

Makale Kabul Tarihi: 04.10.2019

**REKREASYON YÖNETİMİ BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN
“REKREASYON” KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI**

*The Metaphoric Perceptions of Recreation Management Department Undergraduate
Students Concerning “Recreation” Concept*

Ebru GZEN

Dr. Öğr. Üyesi

Akdeniz Üniversitesi,

Manavgat Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi

ebrugozen@akdeniz.edu.tr

z: Bu araştırmanın amacı, rekreasyon yönetimi bölümü lisans ğrencilerinin “Rekreasyon” kavramına ilişkin sahip oldukları algıları metaforlar yardımıyla ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmanın katılımcıları, 2018-2019 eēitim-ğretim yılında Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi bölümü ve Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi bölümü 1.sınıfında okuyan toplam 64 lisans öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yönteminden ve kelime sorgusundan yararlanılmıştır. NVIVO 12 programı ile gerçekleştirilen analizlerde öncelikle en çok tekrar eden kelimelerin neler olduēu frekans analizi ile belirlenmiş ve ardından temaların oluşturulabilmesi için belirlenen kelimelere ilişkin kelime diyagramları elde edilmiştir. Metaforun konusu ve kaynaēı arasındaki ilişki “gibi” kelimesi ile belirlenmeye çalışılmış; “ünkü” ifadesi ise metaforlara yüklenen anlamın arka planına ilişkin olarak deēerlendirilmiŐtir. Çalışma sonucunda öğrencilerin rekreasyon kavramını; “tuval, kumbara, kum saati, hayat, eēlence, aēa, psikolojik ilaç, su, lunapark, elma Şekeri ve önemli bir organ” gibi metaforlara benzettikleri belirlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, öğrencilerin 44 adet metafor kullandıkları belirlenmiş ve bunlar toplam 7 kategori altında

incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, metaforların öğrencilerin rekreasyon kavramına ilişkin sahip oldukları algıları anlamada ve açıklamada önemli birer araştırma aracı olarak kullanılabilceği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Turizm, Rekreasyon, Metafor.

Abstract: The aim of this study is to carry out with the aim of revealing the perceptions of Recreation Management students about the concept of “recreation” with the help of metaphors. The participants of this study consisted of 64 undergraduate freshmen students studying in the Department of Recreation Management at Akdeniz University Manavgat Faculty of Tourism and Akdeniz University Faculty of Tourism in 2018-2019 academic year. In the analysis of the data obtained from the study, content analysis method and word query were used. In the analyses carried out with NVIVO 12 program, first of all the most repetitive words were determined by frequency analysis and then word diagrams were obtained concerning the determined words in order to create themes. The relationship between the subject and the source of the metaphor was tried to be identified via the word “like”; and the expression “because” was evaluated with relation to the background of the meaning imposed on metaphors. At the end of the study, it was revealed that the students compared the concept of recreation to metaphors such as “canvas, piggy bank, hourglass, life, entertainment, tree, psychological medicine, water, amusement park, apple sugar and an important organ”. According to the findings of the study, it was discovered that the students used 44 metaphors and these were examined under a total of 7 categories. According to the results of the study, it was determined that metaphors can be used as an important research tool in understanding and explaining the perceptions of students regarding the concept of recreation.

Keywords: Tourism, Recreation, Metaphor.

GİRİŞ

Günümüz insanlarında yoğun çalışma temposu nedeniyle hareketsiz veya az hareketli, aynı zamanda anti-sosyal bir yaşam tarzının giderek artış gösterdiği göze çarpmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişiler; verimliliklerini, mutluluk seviyelerini artırabilmek ve genel olarak sağlıklarını koruyabilmek için çeşitli rekreatif etkinliklere yönlendirilmektedirler. Türkiye, Amerika ve İngiltere toplumlarında rekreatif aktivite olarak TV seyretme oranının diğer aktiviteler arasında yüksek değerlerdeyken, Almanya ve Avustralya toplumlarında ise açık hava rekreasyon faaliyetlerine ve sportif rekreasyon aktivitelerine katılımın fazla olduğu tespit edilmiştir (Baştuğ, Zorba, Duyan ve Çakır, 2017, s. 3900). Aslında bilinçli ya da bilinçsiz olarak herkes bir takım rekreatif faaliyetlere katılmaktadır. Fakat katılım gösterilen bu etkinliklerin genel adının rekreasyon olarak tanımlandığının farkında olan kişi sayısı ülkemizde halen çok fazla değildir. Rekreasyonda temel olan zamanın yönetilmesidir. Köktaş (2003, s. 15)’in de belirttiği gibi “gelişmiş ülkelerin zaman kullanımı konusunda bilinçlenmiş ülkeler olduğunu söylemek olasıdır. Descartes toplumların ileri ya da geri zekalı diye ayıramayacağını, ülkelerin gelişmişlik ve zenginliklerinin, zamanı planlı ve programlı kullanarak çalışmalarından ve dinlenmelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir”.

İlgili alanyazın incelendiğinde de yurtdışında daha fazla olmakla beraber, Türkiye’de de rekreasyon kavramına yönelik bireylerin yaklaşımlarının araştırma konuları arasında yer almaya başladığı görülmektedir. Akyürek ve Köroğlu (2017) tarafından yapılan çalışmada rekreasyon alan ve faaliyetlerinin turistlerin destinasyon seçimine olan etkisi ölçülmeye çalışılmış ve rekreasyon, destinasyon tercih sebebinde ikinci etken olarak belirlenmiştir. Metin, Kesici ve Kodaş’ın (2013) ise rekreasyon olgusuna akademisyenlerin yaklaşımlarını inceledikleri çalışmalarında, akademisyenler arasında rekreasyon kavramına ilişkin bazı görüş farklılıklarının olduğu tespit edilmiş ve akademisyenlerin rekreasyonla ilgili bazı konulara hakim olmadıkları saptanmıştır. Esentaş (2018) tarafından yapılan çalışmada da rekreasyon alanında çalışan akademisyenlerin rekreasyon hakkındaki düşüncelerini metaforlarla kavramsallaştırmaları istenmiş ve sonuç olarak rekreasyon kavramının “bireysel ve toplumsal bir değer”, “ihtiyaçlara hizmet etmek”, “toplumsal itibar”,

“yeniden yaratma” ve “kendini gerçekleştirme” olarak beş tema altında toplandığı görülmüştür. Tütüncü (2012) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da rekreasyon kavramı incelenmiş olup, özellikle yurt dışındaki ve ülkemiz politikalarındaki değişimlere bağlı olarak bu alanın daha net bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

Genel olarak boş zamanları değerlendirme anlamında kullanılan rekreasyon kavramına birçok anlam yüklenerek, alanyazında farklı tanımlamalar yapıldığı da görülmektedir. “Rekreasyon kelimesi, Latince yeniden yaratma, tazelenme anlamındaki *Recreate* kelimesinden türetilmiş olup zamanla çeşitli sözlüklerde “manevi gücün yada ruhun yeniden canlandırılması, yeniden doğum” anlamında ifade edilmiştir. Gerçekte bir yenilenme deneyimi, günlük rutinden kaçış, canlanma ve değişime karşılık gelmektedir” (Öztürk ve Şahbaz, 2018, s. 1120-1121). Türk Dil Kurumu ise rekreasyonu, “insanların boş zamanlarında, eğlence ve spor amacı ile gönüllü olarak katıldıkları etkinlikler ve bir bölgeyi insanların eğlenme, dinlenme amacıyla kullanabilecekleri bir duruma getirme” olarak iki farklı şekilde tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2012). Özetle, günümüz modern dünyasında rekreasyon, boş zamanda bireysel veya grup olarak yapılan eğlenceli, ani tatmin duygusu veren ve katılım sonucunda bireyin yenilenme ihtiyacını karşılayan aktiviteler (Özdemir, Göçer ve Karaküçük, 2016, s.329) şeklinde de tanımlanabilmektedir. Rekreasyon, bireyin boş zaman değerlendirme deneyimi anlamında kendisini kişisel olarak yeniden yapılandırmasına izin veren bir eğlence ve sosyal aktivite olarak da düşünülebilir (Brey ve Lehto, 2007, s.161). Ayrıca, gönüllü olarak ilgilenilen, bireyi tatmin eden bir faaliyet ve boş zamanın yenilenen ve sosyal olarak kabul gören bir kullanımıdır (Edginton, Hudson ve Scholl, 2005; Mull, Bayless ve Jamieson, 2005). Rekreasyon faaliyetlerinin geniş bir alanda çeşitlilik göstermesi multidisipliner akademik çalışmaların yapılmasını da sağlamıştır. Dolayısıyla; rekreasyon etkinliklerinin sosyo-psikolojik bir yaklaşımla ve çok disiplinli bir çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca postmodernizm sonrası, bu gelişmelerin rekreasyon kavramının ve sınırlarının sürekli olarak değişmesine sebebiyet verdiğini ve tanımsal bir keskinliğe engel olduğunu belirtmekte de fayda vardır (Metin, Kesici ve Kodaş, 2013, s. 5025). Bu tür tanımsal sıkıntıların yaşandığı durumlarda metaforlar aracılığıyla ilgili kavramı açıklamaya çalışmak daha etkili bir yol olabilmektedir. Bu, bireylerin kavrama yönelik mevcut algılarını ortaya koymakla beraber, konu ile ilgili farkındalığın da oluşmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, soyut bir kavram olan rekreasyonun tanımlanmasında metafor kullanmak da faydalı olabilmektedir. “Metaforlar, farkındalığı artırmak için değerli bir araç olabilmekle beraber” (Crompton,2016, s. 12) “Sosyal Bilimler, olguları tanımlamak ve onlar hakkında düşünmeye yardımcı olmak için de genellikle metaforları veya dil araçlarını kullanmaktadır” (Brooks, Wallace ve Williams, 2006, s. 332). Alanyazına göre metaforun özü, bir şeyi başka birşeyin bakış açısı ile anlamak ve deneyimlemek anlamına da gelmektedir (Akgül, Kaya, Ayyıldız ve Karaküçük, 2017, s. 286). Gass ve Priets (1993)’in yaptığı tanıma göre de metafor, iki şey arasındaki karşılaştırmalı benzerliği belirtmek için başka bir fikrin, nesnenin veya betimlemenin yerine kullanılan fikir, nesne veya betimlemedir. “Metafor kavramının İngiliz dilinde ise iki karşılığı bulunmaktadır. Birincisi bir isim, bir belirleyici kelime ya da kelime grubunun farklı ama kendisine benzeyen bir nesneye ya da eyleme aktarılması ile oluşan gerçek anlamda da kullanılabilen söz figürü olması, ikincisi de kavramsal sunum olarak görülen bir şey ve/veya sembol olarak belirtilmesidir” (Güneş ve Tezcan, 2017, s. 1).

Bir olgunun metafor olarak kabul edilebilmesi için de bazı soruların cevaplanması gerekmektedir. Bu sorular şu şekildedir;

1. *Metaforun konusu nedir?*
2. *Metaforun kaynağı nedir?*
3. *Metaforun kaynağından konusuna atfedilmesi düşünülen özellikler nelerdir?*

“Bu konu bir örnekle şöyle ifade edebilir, metaforun konusu, “Olimpiyat güneş gibidir.” cümlesindeki metaforun kaynağı, güneş ise metaforun kaynağından konusuna atfedilmesi düşünülen özellikler (güneşin her gün periyodik olarak doğup batması gibi olimpiyatların da periyodik olarak tekrarlanması) şeklinde açıklayarak metaforun kaynağının, metaforun konusunu farklı bir bakış açısıyla anlamada bir filtre veya süzgeç görevi gördüğü belirtebilmektedir” (Bektaş, Avcı, Kaya ve Kaya, 2015, s. 280-289). Rundgren, Hirsch ve Tibell (2009)’a göre bir metafor, “farklı nedenlerden dolayı iyi bir metafor olarak kabul edilebilir. Örneğin, bilimsel bir bakış açısına göre iyi bir metafor, soyut bir bilimsel kavramı bilimsel içeriği bozmadan bilim adamları tarafından somut kılan bir imgedir”.

Türkiye’de rekreasyon alanında gerçekleştirilen çalışmaların kapsam bakımından hızlı bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Üniversitelerin farklı fakültelerinde (spor, turizm, şehir bölge planlama, orman, peyzaj vb.) ilgili bölümler açılmakta, uygulama alanı olarak da gerek özel sektör gerekse kamu kuruluşlarında rekreasyonla ilgili alanlara ilgi ve yatırım artmaktadır. Bu doğrultuda, bu alanı kendilerine meslek olarak seçecek bireylerin de rekreasyon konusunda donanımlı ve iyi eğitilmiş olmaları önem arz etmektedir. Aynı zamanda bu bireyleri yetiştirecek akademisyenlerin de konu ile ilgili gerekli donanıma ve deneyime sahip olması gerekmektedir. Bu konudaki akademik çalışmalara bakıldığında ilk etapta bölüm akademisyenlerinin ve bölüm öğrencilerinin rekreasyon kavramını nasıl algıladıklarını ölçen metaforik çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda da ağırlığı spor bilimleri alanındaki rekreasyon bölümü oluşturmaktadır. Turizm fakülteleri bünyesinde bulunan rekreasyon yönetimi bölümü öğrenci ve akademisyenleri ile kavrama ilişkin algılarının ölçüldüğü çalışmaya rastlanmamıştır.

Rekreasyon yönetimi alanı da ülkemizde henüz yeni olduğundan, bu bölümü seçmiş olan öğrencilerin rekreasyon kavramını açıklamada metaforlardan yararlanmaları, konuyu daha iyi bildikleri başka kavramlarla ilişkilendirmelerini sağlayacağından tercih edilmiştir. Rekreasyon kavramının metaforik belirteçlerini açıklayan araştırmaların Türkçe literatürde sınırlı olması sebebiyle de araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacını, rekreasyon yönetimi bölümü lisans öğrencilerinin rekreasyon kavramına yönelik metaforik algılarını saptamak oluştururken, bu noktadan hareketle rekreasyon kavramına metaforik anlamda yaklaşmış ve rekreasyon yönetimi alanını kendilerine meslek edinecek olan öğrencilerin rekreasyona yönelik metaforik algıları, araştırma kapsamında analiz edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımında olgubilim (fenomenoloji) araştırması olarak desenlenmiştir. Çalışmada rekreasyon yönetimi lisans 1.sınıf öğrencilerinin «Rekreasyon» ile ilgili algılarını ve görüşlerini yansıtan metaforlar belirlenmeye çalışıldığı için bu yöntem kullanılmıştır. Olgubilim (fenomenoloji) deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Olgular, yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Bize

tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek'ten aktaran Göçer, 2013, s.29). Bunun nedeni, olgubilimsel çalışmaların tanımlanmak istenen olgu hakkında, araştırmacının katılımcı deneyimlerini açığa çıkarmak amacıyla uyguladığı bir sorgulama stratejisi olmasıdır (Ceylan, 2018).

Çalışma Grubu

Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışı vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır. “Örneğin “öğretmenlikte mesleğe yabancılaşma” konusunda yapıla-cak bir araştırmada örnekleme bu tür bir yaşantıya sahip olan öğretmenler oluşturabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bakış açısıyla, “Rekreasyon” kavramının incelendiği bu araştırmanın çalışma grubu da 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi Bölümü ve Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi Bölümü 1.sınıfında okuyan 64 lisans öğrencisinden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada Rekreasyon Yönetimi Bölümü 1. sınıf lisans öğrencilerinin «Rekreasyon» kavramını hangi metaforlar ile nitelendirdiklerini belirlemek üzere;

“Rekreasyon ..... gibidir. Çünkü .....” şeklinde görüşlerini rahatça yazabilecekleri formlar kullanılmıştır. Metaforun konusu ve kaynağı arasındaki ilişki “gibi” kelimesi ile belirlenmeye çalışılmış; “çünkü” ifadesi ise metaforlara yüklenen anlamın arka planına ilişkin değerlendirme sağlamıştır. Formları doldurmaları için 20 dakika süre verilmiş olup bu uygulama 20 – 27 Şubat 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Veri Analizi

“Nitel veri analizine başlamak için öncelikle nitel veriler tıpkı nicel verilerde olduğu gibi saflaştırılmalıdır. Nicel verilerden farklı olarak nitel verilerin saflaştırılması araştırmacı için daha uzun ve sabır isteyen bir süreçtir. Araştırmacı, nitel veri setini üzerinde daha kolay çalışabileceği bir forma dönüştürmelidir” (Baltacı, 2016, s.3).

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yönteminden ve kelime sorgusundan yararlanılmıştır. NVIVO 12 programı ile gerçekleştirilen analizlerde öncelikle en çok tekrar eden kelimelerin neler olduğu frekans analizi ile belirlenmiş ve ardından temaların oluşturulabilmesi için belirlenen kelimelere ilişkin kelime diyagramları elde edilmiştir.

Metaforların Belirlenmesi ve Sınıflandırılması

Bu aşamada katılımcılardan toplanan veri toplama formları üzerinde çalışılmış ve katılımcılar tarafından üretilen rekreasyon metaforları ile geçici bir liste meydana getirilmiştir. Her bir katılımcının ürettiği metafor ayrı ayrı kodlanmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan metafor seti 3 uzman tarafından da incelenmiştir. Bu işlem yapılırken, metaforların rekreasyon olgusunu nasıl kavramsallaştırdıklarına bakılmış; metaforun konusu, kaynağı ve mantıksal dayanak ifadelerine bakılmıştır. Üretilen metaforların hangi katılımcıya ait olduğunu belirlemek amacıyla,

uygulanan formlar birden altmışdörde kadar numaralandırılmış ve bu numaralar ifadelerin ardında yer alacak biçimde kodlanmıştır (Örneğin, "Ö5" 5 numaralı formu dolduran öğrenci şeklinde).

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel bir veri analizinde, analize başlamadan önce verilerin genellenebilir, yaygınlaştırılabilir ve doğrulanabilir olduğunun kontrolü önemlidir. Aşağıda yer alan ve nitel verilerin analizinde sıklıkla kullanılan Miles- Huberman modeli, analizci tümevarımın uygulanmasına yönelik kuramsal bir çerçeve ve uygulama modelini içermektedir (Baltacı, 2016, s.3).

Bu araştırma sürecinde geçerlik ve güvenirliliğin sağlanması için aşağıda sıralanan çalışmalar yapılmıştır:

- Araştırmanın yöntemi, süreci ve sonuçlarına yönelik çalışmalar açık ve ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır,
- Öğrencilerle araştırma süreci dışında da derslerde birlikte uzun zaman geçirildiğinden uzun süreli etkileşimde bulunulmuştur,
- Çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme tekniği tercih edilmiştir,
- Araştırma raporlaştırılırken katılımcıların alıntıları ekleme yapılmadan alınmıştır,
- Araştırmacı tarafından oluşturulan metafor seti 3 uzman tarafından da incelenmiştir,
- Araştırmanın iç güvenirliliğini sağlamak için, kavramsal kategorilerin altında yer alan metaforların anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığına dikkat edilmiştir. Ayrıca dış güvenirliliği sağlamak için kategorilerin tümünün birbirinden farklı olmasının yanı sıra kendi aralarında anlamlı bir bütün oluşturmasına da dikkat edilmiştir.
- Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen uyum yüzdesi formülü ile bulguların güvenirliliği hesaplanmıştır :

Güvenirlik: Üzerinde görüş birliği sağlanan konu/terim sayısı ÷ (Üzerinde görüş birliği sağlanan konu/terim sayısı+ Üzerinde görüş birliği bulunmayan konu/terim sayısı)x100

$$41 \div (41+3) \times 100: \underline{93,18}$$

İşsel tutarlılığı veren kodlama denetimine göre kodlayıcılar arası görüş birliğinin en az % 80 olması beklenmektedir (Baltacı, 2016, s.8). Bu çalışmada da elde edilen değer (%93,18) beklenen güvenirliliği sağladığı saptanmıştır.

BULGULAR

Çalışma kapsamında araştırmaya katılan 64 öğrenciden elde edilen verilere göre öğrencilerin Rekreasyon kavramına ilişkin sahip oldukları algıları metaforları ve bu metaforlardan elde edilen kavramsal kategorileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Metaforların Kategorilere Göre Dağılımları

Kategoriler	N (%)	Metaforlar	N (%)
1. Eğlence	17 (26,56)	Eğlence (f:5), Sanat (f:2), Cumartesi (f:1), Dinamik (f:1), Eğlenceli etkinlik (f:1), Eğlendirerek eğlenmek (f:1), Sevilen uğraş (f:1), Tatil (f:1), Teneffüs (f:1), Boş zaman (f:3)	10 (22,73)
2. Çeşitlilik/Yenilik	13 (20,31)	Ağaç (f:2), Lunapark (f:2), Bir sözcükten fazlası (f:1), Elma Şekeri (f:1), Geliştirici (f:1), Keşfetme (f:1), Okyanus (f:1), Özgürlük (f:1), Yeni bir düşünce (f:1), Yenilik (f:1), Yol (f:1).	11 (25,00)
3.Yaşam	12 (18,75)	Renkler (f:4), Çilekli pasta (f:1), Kum saati (f:1), Kumbara (f:1), Sağlıklı yaşam (f:1), Tuval (f:1), Yaşamak (f:1), Yaşam biçimi (f:1), Yeniden yaşam (f:1)	9 (20,45)
4.Temel ihtiyaç	11 (17,19)	İhtiyaç (f:4), Su (f:3), Hayat kurtarıcı (f:1), Meyve (f:1), Önemli bir organ (f:1), Temel hak (f:1),	6 (13,63)
5.Rahatlama/Dinlenme	6 (9,38)	Değerli zaman (f:1), Dinlenmek (f:1), Empati (f:1),	6 (13,63)

		İyi vakit (f:1), Psikolojik ilaç (f:1), Rahatlama (f:1)	
6. Spor	4 (6,25)	Spor (f:4).	1 (2,27)
7. Gereksiz	1 (1,56)	Gereksiz (f:1).	1 (2,27)

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin rekreasyon kavramına ilişkin toplam 44 tane metafor ve bu metaforların 7 ayrı kavramsal kategori altında toplandığı belirlenmiştir. Kategoriler incelendiğinde sırasıyla en çoktan aza doğru rekreasyon kavramının eğlence, çeşitlilik/yenilik, yaşam, temel ihtiyaç, rahatlama/dinlenme, spor ve bir tane de olumsuz olarak tanımlanabilecek gereksiz olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Eğlence kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin Rekreasyonu eğlenceli etkinlikler, eğlenceli bir bölüm, pozitif enerjiyi ortaya koyma şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda bu kategoride bulunan katılımcıların ifadelerinden bazılarına yer verilmiştir:

“boş zamanımızda yaptığımız her şey eğlencelidir.” (Ö35)

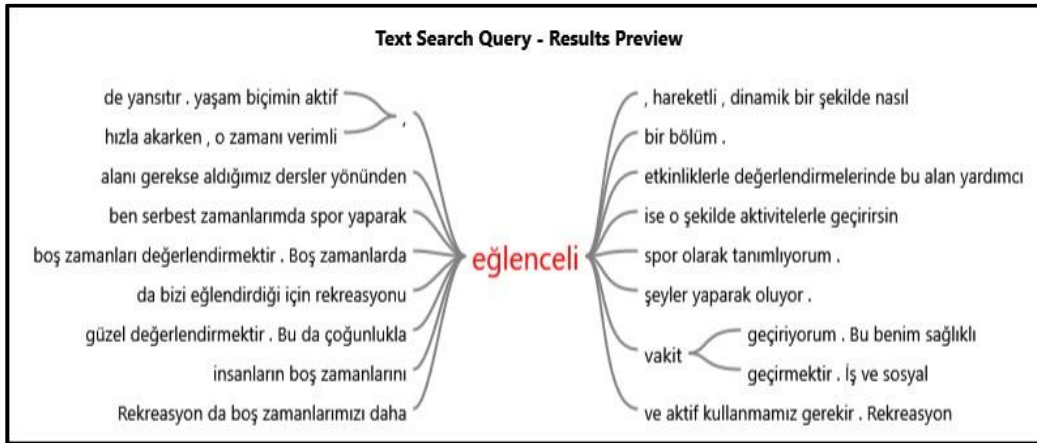
“Eğlenmek bence rekreatif faaliyetleri yerine getirmek gibidir” (Ö37)

“gerek çalışma alanı gerekse aldığımız dersler yönünden eğlenceli bir bölüm” (Ö39)

“...her zaman olmasa da boş vakitlerimizi güzel değerlendirmektir” (Ö50)

Eğlence kavramı rekreasyonun alanyazında yer alan tanımlarında en sık geçen terimlerden biridir. Örneğin, Öztürk (2019)’a göre rekreasyon kişisel veya toplumsal kümelerin boş zamanlarında gönüllülük esasına dayanarak yaptıkları dinlendirici ve eğlendirici etkinliklerdir. Akyürek ve Köroğlu (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonucuna göre de rekreasyon alan ve faaliyetlerine katılmadaki en büyük neden “eğlenmek” olarak ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin NVIVO programından elde edilen kelime diyagramı Şekil 1’de gösterilmiştir. Diyagramdan da anlaşılacağı gibi, öğrenciler rekreasyonu tanımlamaya çalışırken “eğlenceli” kelimesini kurdukları cümlelerin pek çok yerinde kullanmışlardır.

Şekil 1. Eğlence Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Çeşitlilik/Yenilik kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin rekreasyonu “uçsuz bucaksız bir okyanus, gezmek, görmek, yeni şeyler, yeni yerler keşfetmek” şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda bu kategoride bulunan katılımcıların ifadelerinden bazılarına yer verilmiştir:

“...uçsuz bucaksız...Sadece spor, turizm vs sınırlı değildir.” (Ö5)

“hayatına hem mental hem fiziksel olarak yenilik katmak...” (Ö6)

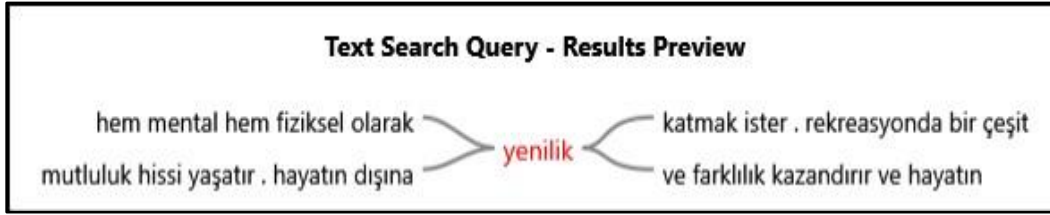
“Her rekreatif etkinlik ayrı bir ruh haline yapılan bir seyahate benzer.” (Ö13)

“Rekreasyon günün yorgunluğunu üzerinden atmaya yardımcı en etkili yoldur.” (Ö19)

“...insanlara daha güzel bir hayat sunma şeklidir.” (Ö31)

Öğrencilerin metaforları Kırtape ve Yıldırım (2018)’in çalışmasında belirttiği “bireylerin ağırlıklı olarak içinde buldukları kent yaşamının getirdiği ağır yüklerden kurtulmak, kendilerini dinleyip yalnız kalmak, doğayı dinlemek ve onu keşfetmek, yeni insanlarla tanışıp yeni arkadaşlar edinmek, fiziksel dayanıklılık ve güç elde etmek ve bunları sürdürmek, sağlıklı ve zinde olmak gibi değişik nedenlerle boş zamanlarını açık alan etkinliklerine katılarak değerlendirmektedirler” ifadesi ile uyum göstermektedir. Williams (2003, s. 13) de rekreasyonu açıklarken, mental uyarılma /zevk alma şeklinde belirtmiştir.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin **yenilik** kelimesi esas alınarak elde edilen kelime diyagramı Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yenilik Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Yaşam kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin rekreasyonu renkler, sağlıklı yaşam, yaşam biçimi vb. şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda bu kategoride bulunan katılımcıların ifadelerinden bazılarına yer verilmiştir:

“...rekreasyon yaşamımıza renk katıyor.” (Ö8)

“... spor yaparak bu benim sağlıklı yaşamama da katkı sağlıyor” (Ö9)

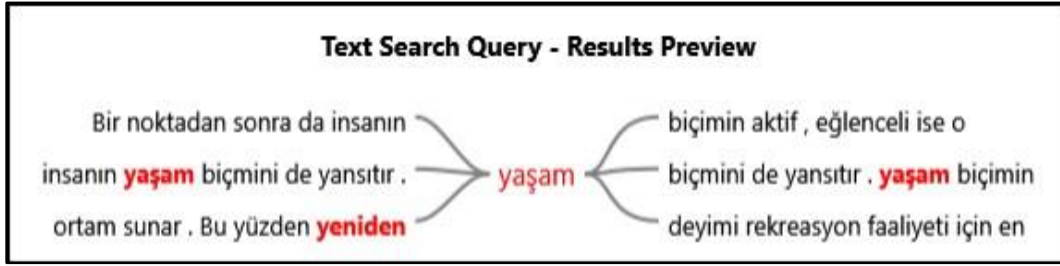
“...yaşam biçimin aktif, eğlenceli ise o şekilde aktivitelerle geçirirsin” (Ö45)

“...daha verimli yaşamak, mutlu olmak için ortam sunar” (Ö60)

“...rutin hayatın koşturmacasından sıyrılıp hayatın farklı alanlarına farklı gözlerle bakabilme” (Ö62)

Tütüncü’ye (2012, s. 249) göre de rekreasyon, bireylerin yaşam kalitesini artırmak amacıyla serbest ve boş zamanında doğaya zarar vermeden, kendi istemi ve gönüllülük esasına bağlı olarak yaptığı faaliyetleri kapsayan multidisipliner bir çalışma alanıdır. Yukarıda Ö62’nin cümlesindeki benzer bir açıklamayı Williams (2003) de yapmış olup rekreasyonu rutinden kaçmak olarak göstermiştir. Williams, Hurd ve Rogers (2008, s. 345) de rekreasyonun fiziksel ve zihinsel sağlığı geliştirerek, kültürel hayatı zenginleştirerek, serbest zamanın anti-sosyal şekilde kullanımını azaltarak ve toplum bağlarını güçlendirerek insan gelişimine, toplumun iyi oluşuna çeşitli yollardan katkı sağladığını savunmuştur.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin **yaşam** kelimesi esas alınarak elde edilen kelime diyagramı Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Yaşam Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Temel ihtiyaç kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin rekreasyonu temel bir ihtiyaç, vazgeçilmez bir ihtiyaç, hayati bir organ ve temel hak şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda bu kategoride bulunan katılımcıların ifadelerinden bazılarına yer verilmiştir:

“su olmadan insan yaşayamaz, rekreasyon da olmadan aslında insan tamamlanamaz.” (Ö7)

“yoğun çalışma saatlerinden sonra fiziksel ve psikolojik olarak dinlenip yenilenmeye ihtiyaç

duyar. bu durumda rekreasyon aktivitelerine katılmak en iyi çözümdür” (Ö15)

“dünyanın nasıl yağmura, suya ihtiyacı varsa insanların da spor ve çeşitli aktivitelere ihtiyacı vardır” (Ö16)

“...bir ağacın suyunu, nasıl keyfi değil de bir ihtiyaç olarak düşünerek veriyorsak rekreasyonu da insan hayatı için vazgeçilmez bir etken olarak görmeliyiz” (Ö20)

“...aslında rekreatif etkinliklere katılmak da bir nevi temel ihtiyaçtır. tıpkı yemek yemek, su içmek ve barınmak gibi.” (Ö22)

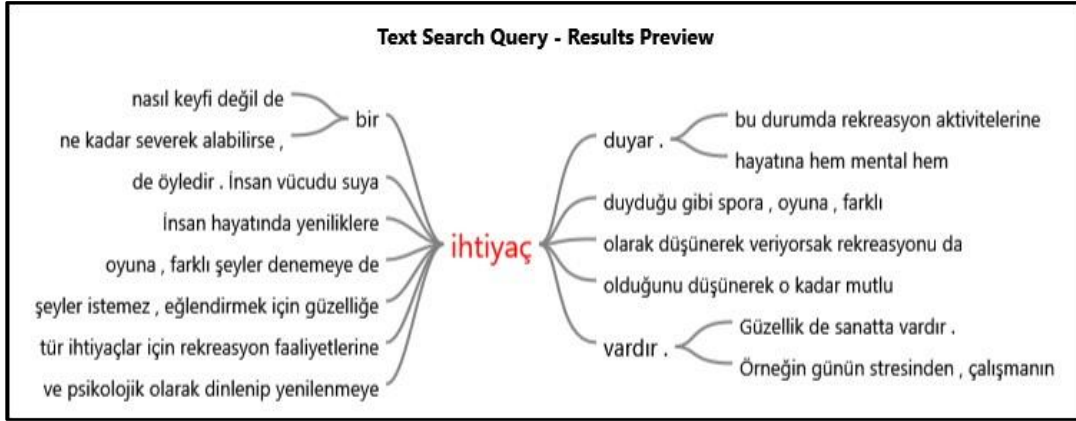
“...Rekreasyon hayatı kurtarır...” (Ö30)

“...beyin olmadan nasıl yaşanmazsa, rekreasyon olmadan da yaşanmaz.” (Ö54)

“...nasıl susuz duramıyorsak rekreasyonsuz da duramayız..” (Ö55)

Koçak ve Eryılmaz (2018) tarafından da özellikle Z kuşağının, artık eskinin kabullerini göstermediği, kendilerini her zaman mutlu etmeye, kendilerinden memnun olacakları bir kendilik hali içinde yaşamak istemediklerini ve dolayısıyla da rekreasyonun, bireyin daha verimli çalışması için bir araç olmanın dışında ve ötesinde, günümüz insanının temel ve süregelen bir ihtiyacı olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin **ihtiyaç** kelimesi esas alınarak elde edilen kelime diyagramı Şekil 4’te metaforik belirteçlerini açıklayan e gösterilmiştir.

Şekil 4. Temel İhtiyaç Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Rahatlama/Dinlenme kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin rekreasyonu iyi vakit geçirme, dinlenme, kaliteli vakit geçirme, rahatlama ve empati yaparak rahatlama şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda bu kategoride bulunan katılımcıların ifadelerinden bazılarına yer verilmiştir:

“Kafasını dağıtarak bütün yorucu iş hayatını olumsuz tüm şeyleri kısa bir süreliğine de olsa düşünmemiş olacaktır.” (Ö3)

“...animatörlük, insanların serbest zamanlarında iyi vakit geçirmesini sağlayan bir meslektir. Rekreasyonun da yaptığı şey aslında buna benzer” (Ö28)

“Kaliteli zaman geçirmek insanın ruhuna dinginlik ve mutluluk verir. Rekreasyona ayrılan zaman da çok değerlidir.” (Ö29)

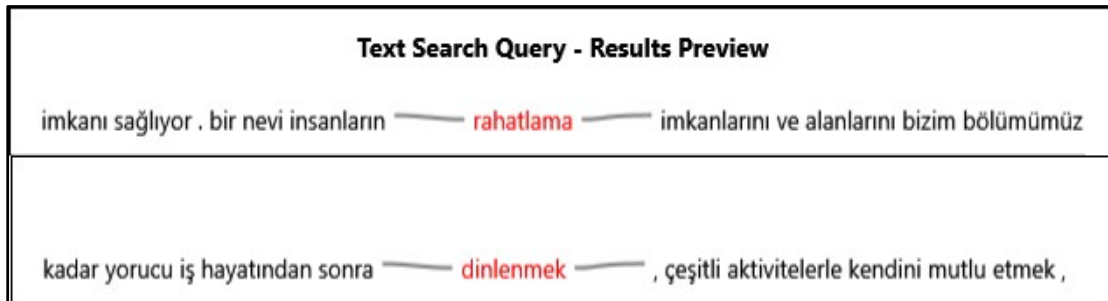
“Rekreasyon da tıpkı bu psikolojik ilaç gibi, iş hayatı, ev hayatı gibi monotonluktan kurtulmasını sağlayan eylemler bütünüdür.” (Ö44)

“Rekreasyon yoğun iş stresinden çıkıp insanların kendilerini rahat hissettikleri zamandır.” (Ö47)

“...empati yaparken kişi kendisini karşısındakinin yerine koyar,... Rahatlık, huzur, mutluluk gibi kavramları beraberinde getirir.” (Ö64)

Yapılan bu benzetmeler Tütüncü ve Aydın (2014)’ın da çalışmalarında belirttikleri “insanların uzun ve sağlıklı yaşama istekleri, onları hem bedensel (fiziksel) hem de ruhsal (mental) olarak rahatlama fırsatı tanıyan rekreasyon faaliyetlerine yöneltmektedir” ifadesi ile uyum göstermektedir.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin **rahatlama** ve **dinlenme** kelimeleri esas alınarak elde edilen kelime diyagramı Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5. Rahatlama/Dinlenme Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Spor kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin rekreasyonu çeşitli kuralları olan, insanları zinde tutan, onları aktif kılan bir spor etkinliği şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda bu kategoride bulunan katılımcıların ifadelerinden bazılarına yer verilmiştir:

“...çeşitleri olan, kuralları olan, insanı hem fiziksel hem ruhsal açıdan geliştiren bir olgudur rekreasyon.” (Ö26)

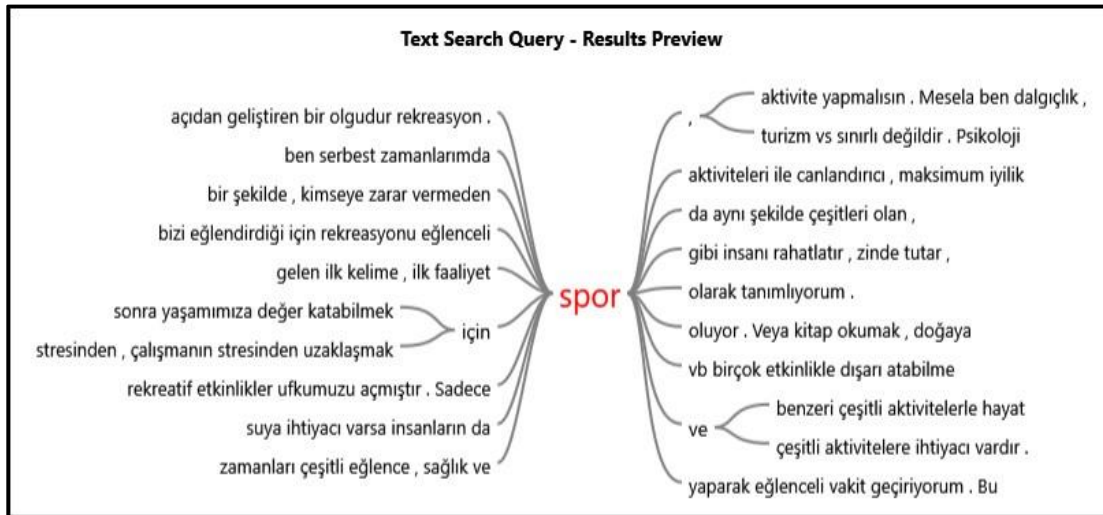
“...aklıma gelen ilk kelime, ilk faaliyet spor oluyor... insanların huzura ulaşması ve boş zamanlarımızı kaliteli hale getirmek için uğraş gösteririz.” (Ö42)

“...çoğu rekreatif şeylerin geneli, sporla ilgili oluyor... Bir taraftan da bizi eğlendirdiği için rekreasyonu eğlenceli spor olarak tanımlıyorum.” (Ö43)

“...spor gibi insanı rahatlatır, zinde tutar, aktif yapar,” (Ö48)

Demirdağ ve Yaylı (2016)’nın yaptığı tanıma göre de sporun profesyonelliğin dışında ve amatör bir ruhla, bedensel sağlığı geliştirmek, dinlenmek, eğlenmek ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirildiğinde rekreasyonel bir araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin *spor* kelimesi esas alınarak elde edilen kelime diyagramı Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6. Spor Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Gereksiz kategorisi altında yer alan metafor örnekleri incelendiğinde öğrencilerin rekreasyonu gereksiz ve boş zamanlarda yapılan bir etkinlik şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Aşağıda olumsuz tek kategori olarak belirlenen bu kategoride bulunan katılımcı ifadesine yer verilmiştir:

“sadece otelde yapılan gereksiz bir aktivite olarak anlaşılıyor. Otellerde çalışılmazsa işsiz kalırız gibi bir izlenim vardır.” (Ö33)

McLean, Hurd ve Rogers (2008, s. 318)’in de belirttiği gibi aslında insanlar turistik çekim merkezlerine seyahat etmenin yanı sıra spor, sanat ve doğa aktivitelerine katılarak, müze, hayvanat bahçesi, akvaryum ziyareti yaparak, özel etkinliklere, gösterilere katılarak da serbest zamanlarını harcamaktalar ve bütün bunlar devam ettiği müddetçe bu ve benzeri pek çok işte çalışmaya ihtiyaç duyulacaktır. Rekreasyon Yönetimi alanının ülkemizde istihdam olanakları bakımından

farkındalığın düşük olmasından dolayı bu şekilde olumsuz betimlemelerin olması da normal karşılanmalıdır. Bu noktadan hareketle çalışmanın Rekreasyon Yönetimi Öğrencilerine Kariyer Rehberi başlıklı Ek bölümünde konu ile ilgili bölüm öğrencilerine yol gösterici nitelikte bir rehber yer almaktadır.

Bunun yanında öğrencilerin verdikleri yanıtların kelime sorgusuna ilişkin *gereksiz* kelimesi esas alınarak elde edilen kelime diyagramı Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. Gereksiz Kategorisine İlişkin Kelime Diyagramı

Çalışmada ayrıca katılımcıların verdikleri yanıtların tamamı üzerinden kelime frekans sayıları esas alınarak elde edilen kelime bulutu Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Rekreasyon Kavramına İlişkin Kelime Bulutu

Çalışmanın kelime bulutuna bakıldığında rekreasyon kavramının en önemli unsurları olan “zaman, insan, eğlenceli, serbest” kavramlarının en fazla vurgulanan, en fazla sıklığa sahip kelimeler olduğu görülmektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada, Rekreasyon Yönetimi Bölümü lisans 1.sınıf öğrencilerinin “rekreasyon” kavramına yönelik düşünceleri metafor yardımıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Metaforlar, bu anlamda kişilerin ilgili kavrama yönelik algılarını ortaya çıkarmada ve açıklamada kullanılan güçlü bir araştırma aracıdır. Yapılan bu araştırma sonucunda da 44 çeşit metafor elde edilmiş ve bu metaforlar 7 kategori altında toplanmıştır. Üretilen metaforların ait oldukları kavramsal kategoriler incelendiğinde ise öğrencilerin sırasıyla; “eğlence”, “çeşitlilik/yenilik”, “yaşam”, “temel ihtiyaç”, “rahatlama/dinlenme”, “spor” ve “gereksiz” kategorilerine ait metafor ürettikleri görülmüştür. Sonuçlara bakıldığında kavrama yönelik metaforik algıların büyük oranda olumlu nitelermeler üzerinde birleştiği ve alanyazındaki rekreasyon kavramının tanımlamalarında kullanılan ifadelerle benzeştiği görülmüştür. Özellikle “eğlence” kavramı hemen her tanımda yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse; rekreasyon, fiziksel veya zihinsel olarak tazelenmek için yararlanılan her türlü oyun, eğlence gibi şeylerdir (Veal, 1992).

Bu çalışma sonucunda elde edilen metaforlar rekreasyon yönetimi alanında görevli akademisyenlere planlama, öğretim teknikleri, konu başlıkları ve ölçme değerlendirme süreçlerinde yardımcı olabilir. Özellikle bir katılımcının belirttiği “gereksiz” kategorisi içerisinde yer alan “*sadece otelde yapılan gereksiz bir aktivite olarak anlaşılıyor. Otellerde çalışılmazsa işsiz kalırız gibi bir izlenim vardır.*” ifadesi dikkate alınmalı, üniversitelerin kariyer merkezlerinin ve akademik danışmanların rekreasyon yönetimi öğrencilerinin mevcut istihdam alanları ile ilgili daha detaylı bilgilendirme yapmaları, oluşabilecek yeni istihdam alanları içinde daha aktif girişimlerde bulunmaları önerilmektedir. Rekreasyon yönetimi bölümü öğrencilerinin, öğrenimleri sonucunda içine dahil olacakları çalışma hayatının güncel gereksinimleri hakkında bilgilendirilmeleri de önem arz etmektedir. Rekreasyon yönetimi eğitimi tamamlandıktan sonra bu alanla ilgili istihdam olanakları hakkında olumsuz bir tutuma veya kararsız bir yaklaşıma sahip öğrencilere birebir danışmanlık hizmeti verilmesi faydalı sonuçlar doğuracaktır. Bu konudaki açığı kapatmada alan akademisyenlerine yol gösterici olarak, Amerika’da bulunan University of Tennessee’nin yayınladığı rekreasyon ve turizm yönetimi alanında okuyan öğrencilerin bu derece ile neler yapabilecekleri konusunda hazırlanan Rekreasyon Yönetimi Öğrencilerine Kariyer Rehberi başlıklı bölüm bu çalışmanın Ek kısmında sunulmuştur.

Alanyazın incelendiğinde rekreasyon kavramına ilişkin algıların metafor yoluyla incelendiği çalışmalarda; genellikle spor bilimleri alanında okuyan öğrencileri veya akademisyenlerini kapsadığı görülmüştür (Akgül vd.,2017; Esentaş, 2018). Turizm Fakülteleri bünyesinde yer alan rekreasyon yönetimi bölümü öğrencilerinin rekreasyon kavramına ilişkin algılarının metafor yoluyla incelendiği bir çalışmaya rastlanamamıştır. Rekreasyon ve rekreasyon yönetimi bölümleri benzer konular içermekle beraber birbirlerinden çok farklı konulardan oluşan müfredatlara sahip iki bölümdür. Bu nedenle rekreasyon ve rekreasyon yönetimi bölümü lisans öğrencilerinin aynı konuda belirttikleri metaforlar ve metaforlara ait nedenleri açıklamalarının farklılık göstereceği düşünülmüştür.

Araştırmanın Akdeniz Üniversitesi merkez kampüs ve Manavgat ilçesi bünyesinde bulunan Rekreasyon Yönetimi Bölümü 1.sınıf öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmesi bu çalışmanın bir sınırlılığıdır. Benzer bir çalışmanın farklı üniversitelerin rekreasyon yönetimi bölümlerinde öğrenim gören 1.sınıf öğrencilerinin görüşleriyle de karşılaştırılması önerilmektedir.

Araştırmanın devamı niteliğinde ise, Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi ve Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi lisans 1.sınıfında okuyan ve bu çalışmanın örneklemini oluşturan öğrenciler 4.sınıfa geldiklerinde aynı çalışmanın kendileriyle tekrar yapıp, lisans eğitimi boyunca alanla ilgili edinilen bilgilerin sonuç üzerinde fark yaratıp yaratmadığının kontrol edilmesi planlanmaktadır.

Kaynakça

- Akgül, B.M., Kaya, S., Ayyıldız, T. ve Karaküçük, S. (2017). Rekreasyon Uzman Adaylarının Mesleklerine İlişkin Algıları: Bir Metaforik Çalışma, 4.Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, 09-12 Kasım: 285-303.
- Akyürek, S. ve Köroğlu, A. (2017). “Yerli Turistlerin Rekreasyon Alan ve Faaliyetleri Hakkındaki Görüşleri Üzerine Bir Araştırma: Bodrum Ziyaretçileri Örneği”, 10(54):1065-1074.
- Baltacı, A. (2016). “Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 3(1):1-15.
- Baştuğ, G., Zorba, E., Duyan, M. ve Çakır, Ö. (2017). “Farklı Kültürlerde Rekreasyon: Serbest Zaman Aktivitelerinin İncelenmesi”, International Journal of Human Sciences, 14(4):3895-3904.
- Bektaş, F., Avcı, A., Kaya, S. ve Kaya, S. (2015). Beden Eğitimi Spor Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Doğa Sporlarına Yönelik Algılarının Metaforlar Yoluyla Öğrenilmesi, III.Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, 5-7 Kasım, Eskişehir.
- Brey, E. T., ve Lehto, X. Y. (2007). The relationship between Daily and Vacation Activities, Annals of tourism Research, 34(1)160-180.
- Brooks, J.J., Wallace, G.N. ve Williams, D.R. (2006). “Place as Relationship Partner: An Alternative Metaphor for Understanding the Quality of Visitor Experience in a Backcountry Setting”, Leisure Sciences. 28: 331-349.
- Ceylan, V.K. ve Gündoğdu, K. (2018). “Bir Olgubilim Çalışması: Kodlama Eğitiminde Neler Yaşanıyor?”, Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 8(2):1-34.
- Crompton, J.L. (2016): Evolution of the “parks as lungs” metaphor: is it still relevant?, World Leisure Journal, DOI: 10.1080/16078055.2016.1211171.
- Demirdağ, Ş.A. ve Yaylı, A. (2016). Rekreasyon ve Spor Arasındaki İlişki: Dünden Bugüne Yeni Eğilimler, 15.Geleneksel Turizm Sempozyumu, 22 Nisan, Balıkesir.
- Edginton, C.R., Hudson, S.D. ve Scholl, K.G. (2005). Leadership for Recreation, Parks and Leisure Services. (Third Edition). Sagamore Publishing.
- Esentaş, M. (2018). “Metaphorical Perceptions of the Academicians Working in the Field of Recreation Regarding the Concept of “Recreation”, Journal of Education and Training Studies Vol. 6, No. 12: 42-47.
- Gass, M. A. ve Priest, S. (1993). “Using metaphors and isomorphs to transfer learning in adventure education”, Journal of Adventure Education and Outdoor Learning, 10 (4), 18-23.
- Göçer, A. (2013). “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma”, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(2):25-38.

- Güneş, C., ve Tezcan, R. (2017). Metafor Nedir, Ne Değildir?. Bahadır Kılcan (Ed.), Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar için Bir Uygulama Rehberi (s. 1-16). Ankara: Pegem Akademi.
- Kırtepe, A. ve Yıldırım, E. (2018). "Park ve Rekreasyon Alanlarını Kullanan Bireylerin Boş Zaman Yönetim Düzeylerinin İncelenmesi", *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(19):1177-1186.
- Koçak, G.N. ve Eryılmaz, G. (2018). "Rekreasyon Araştırmaları için Temel Bir Araştırma Yapısı ve Ölçek Önerisi", *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2): 61-84.
- Köktaş, Ş.K. (2003). Rekreasyon Boş Zamanı Değerlendirme. (Geliştirilmiş 3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- McLean, D.D., Hurd, A.R. ve Rogers, N.B. (2008). *Kraus' Recreation and Leisure in Modern Society. (Eighth Edition)*. Jones and Bartlett Publishers.
- Metin, T.C., Kesici, M. ve Kodaş, D. (2013). "Rekreasyon Olgusuna Akademisyenlerin Yaklaşımları", *Journal of Yaşar University*, 30(8):5021-5048.
- Mull, R.F., Bayless, K.G. ve Jamieson, L.M. (2005). *Recreational Sport Management. (Fourth Edition)*, Human Kinetics.
- Öztürk, Y., Ve Şahbaz, P. (2018). "Rekreasyonel Faaliyetlerin Algılanan Kalitesinin Destinasyon İmajına Etkisi: Ilgaz Dağı Milli Parkı Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56):1120-1130.
- Öztürk, A.S., Göçer, E. ve Karaküçük, S. (2016). Rekreasyon ve Turizm. Suat KARAKÜÇÜK (Ed.), *Rekreasyon Bilimi* (s. 313-392). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öztürk, M.A. (2019). "Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyonel Fiziksel Aktivitelere Katılım Engellerinin Karşılaştırılması", *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 3(1):12-19.
- Rundgren, C.J., Hirsch, R. ve Tibell, L.A.E. (2009). "Death of metaphors in life science? - A study of upper secondary and tertiary students' use of metaphors in their meaning-making of scientific content", *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, 10(1), January, https://www.eduhk.hk/apfslt/download/v10_issue1_files/rundgren.pdf. [18.05.2019].
- Türk Dil Kurumu, Genel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 14.05.2019
- Tütüncü, Ö. (2012). "Rekreasyon ve Rekreasyon Terapisinin Yaşam Kalitesindeki Rolü", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(2): 248-252.
- Tütüncü, Ö. ve Aydın, İ. (2014). "Toplum ve Açık hava Rekreasyon Faaliyetleri: ABD Örneği", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1):118-120.
- Williams, S. (2003). *Tourism and Recreation*, (1.Baskı). Pearson Education Limited.

Veal, A. J. (1992) Definitions of leisure and recreation. Australian Journal of Leisure and Recreation, 2(4), 44-48, 52, Republished by School of Leisure, Sport and Tourism, University of Technology, Sydney, as Working Paper No. 4, www.business.uts.edu.au/1st/research. (18.05.2019).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Recreation and Tourism Management What Can I Do With This Degree?, Career Planning staff of Career Services at The University of Tennessee, Knoxville. https://parkuniversity.thankyou4caring.org/file/Recreation_and_Tourism_Management.pdf. (18.05.2019).

Ek: Rekreasyon Yönetimi Bölüm Öğrencilerine Kariyer Rehberi

Alanlar	İşverenler	Stratejiler
TİCARİ REKREASYON / TURİZM Seyahat / Ulaştırma	Kongre hizmetleri Seyahat acenteleri Seyahat/Turizm büroları Açıkalan aktivite malzemesi sağlayıcıları Rehberlik hizmetleri Ekoturizm ajansları Cruise hatları Ulaştırma firmaları	Güçlü programlama, liderlik ve iletişim yeteneklerinizi geliştirin, İş deneyimi edinin, Yabancı dil becerileri kazanın (yurtdışı deneyimi), Çeşitli kültürleri görmek için ülkenin veya dünyanın farklı bölgelerine seyahat edin, Üniversitenin seyahat ve rekreasyonla ilgili organizasyonlarına katılın.
Ağırlama Tesis yönetimi Tatil oteli yönetimi Etkinlik planlama	Oteller, moteller Restoranlar Tatil Otelleri Kamp Rekreasyon toplulukları Tema parkları Özel etkinlik firmaları	Otellerin rekreasyon departmanları veya özel etkinlik şirketlerinde çalışma tecrübesi edinin, Kampüste konferans planlayan birimler için çalışın veya gönüllü katılın, Yaz tatillerinizi turistik çekim merkezlerinde çalışarak geçirin.
Yerel ticari rekreasyon Turtundurma çalışmaları ve özel etkinlikler Tesis yönetimi	Çok amaçlı spor kulüpleri Dans stüdyoları Sağlık ve fitness kulüpleri Golf sahaları Sinema salonları Buz pateni pistleri Parti hizmetleri	Üyelik satış tekniklerini öğrenin, Beceri alanı için derinlemesine bilgi ve yetenek geliştirin, Kısmi zamanlı veya sezonluk işlerde deneyim kazanın, Kampüsteki rekreasyon tesislerinde çalışın,

	<p>Çeşitli eğlence sağlayıcıları</p> <p>Festivaller ve fuarlar</p> <p>Spor etkinlikleri</p>	<p>Kampüs için etkinlik planlamasına veya topluluk aktivitelerine katılın,</p> <p>Kampüs eğlence panosu, kültürel aktivite komitesi veya öğrenci birliği gibi kampüs organizasyonlarına katılın.</p>
<p>TERAPÖTİK REKREASYON</p> <p>Program koordinasyonu</p> <p>Yönetim</p>	<p>Rehabilitasyon hastaneleri</p> <p>Bakım evleri</p> <p>Akut bakım hastaneleri</p> <p>Psikiyatrik tesisler</p> <p>Toplum akıl sağlığı merkezleri</p> <p>Yetişkin bakım merkezleri</p> <p>Özel ihtiyaçları olan insanlar için tesisler</p> <p>Madde bağımlılığı merkezleri</p> <p>Islah evleri</p> <p>Eğitim tesisleri</p> <p>Kamplar ve açık hava rekreasyon programları.</p>	<p>Disiplinlerarası bir ekibin parçası olarak çalışabilme yeteneğinizi gösterin,</p> <p>Terapötik rekreasyon alanında derece edinin,</p> <p>Bu alanla ilgili lisans veya sertifika derecesi kazanın,</p> <p>Sabırlı, dokunaklı ve ikna edici olmayı öğrenin,</p> <p>Yaratıcılık ve hayal gücü yeteneğine sahip olun,</p> <p>İyi bir fiziksel koordinasyona sahip olun.</p> <p>Her tür insanla çalışmaya ilgi gösterin,</p> <p>İlgili organizasyonlarda gönüllü olarak deneyim elde edinin.</p>
<p>DEVLET</p> <p>Açık alan rekreasyon planlaması</p> <p>Parklar</p> <p>Doğal kaynak yönetimi</p> <p>Rekreasyon yönetimi</p> <p>Program yönetimi</p>	<p>Parklar, ormanlar, vahşi yaşam alanları, su kaynakları ve kamusal rekreasyon programları dahil olmak üzere şehir, ilçe veya bölgesel devlet kurumları,</p> <p>Askeriye,</p> <p>Islah evleri,</p> <p>Koruma kuruluşları,</p> <p>Rehabilitasyon merkezleri.</p>	<p>Kamusal işbaşvurusu prosedürlerini öğrenin,</p> <p>Devlet kurumlarıyla deneyim kazanın,</p> <p>Yerel rekreasyon programları ve etkinliklerinde aktif olun,</p> <p>Yerel rekreasyon liglerinde takım liderliği yapmak veya komiteler düzenlemek için gönüllü olun,</p> <p>Yaban hayatı, egzersiz bilimi veya diğer ilgili alanlarda ek dersler alın.</p>
<p>SOSYAL HİZMETLER</p> <p>Kamp yönetimi</p> <p>Program yönetimi</p> <p>Topluluk merkezi yönetimi</p> <p>Programlama</p> <p>Antrenörlük</p>	<p>Kamplar</p> <p>Çocuk evleri</p> <p>Islah evleri</p> <p>Gençlik programları</p> <p>Özel Olimpiyatlar</p> <p>Özel ihtiyaçları olan insanlar için topluluk programları</p>	<p>Yaz sezonu işleri ve gönüllü katılımlarla kamplar, gençlik grupları vb. tecrübe edinin,</p> <p>Kampüs faaliyetlerine katılım ve liderlik rolleri isteyin,</p> <p>Çok çeşitli insanlarla iyi çalışmayı öğrenin.</p>

	Kâr amacı gütmeyen ve sosyal hizmet kuruluşları Toplum merkezleri	
FİTNESS Sağlık kulübü yönetimi Fitness eğitimi Dans eğitimi Antrenörlük Atletik eğitim	Fitness merkezleri Kurumsal spor salonları Kilo verme tesisleri Spor ve eğlence merkezleri Atletik kulüpler Yetişkin bakım tesisleri Spor klinikleri	Çeşitli atletizm ve fitness alanlarında deneyim ve uzmanlık kazanın, Kampüs içi dinlenme tesislerinde çalışın, Kişisel antrenör veya spor hocası gibi ilgili sertifikaları alın, Çok iyi seviyede fiziksel koordinasyon ve durum kondisyon geliştirin, İlgili meslek kuruluşlarına katılın.
REKREASYON PERAKENDE SEKTÖRÜ Yönetim Satın alma Küçük işletme sahipliği	Mağazalar Özel dükkanlar Spor malzemeleri mağazaları Açıkalan aktivite malzemesi sağlayıcıları	İş hayatında küçük, temel işletme prensiplerini öğrenin, Doğrudan satış ve müşteri hizmetleri konusunda tecrübe kazanın, Diğer insanları yönetme ve motive etme becerilerinizi geliştirin, Özel etkinliklerde deneyim kazanın, Satınalma, stok kontrolü ve ürün teşhirini içeren envanter yönetiminde beceri kazanın, Yürüyüş, balıkçılık, kürek, kayak veya avcılık gibi rekreasyonel ilgi alanlarında uzmanlık geliştirin.
EĞİTİM Öğretim Araştırma Antrenörlük Yönetim	Yükseköğretim kurumları İlk ve ortaöğretim kurumları	Öğretim ve yönetim ile ilgili önlisans veya lisans düzeyinde eğitim alın, K-12 sisteminde öğretmen sertifikasyon sürecini öğrenin, Lisans öğrencisi olarak rekreasyon sporlarına veya okul maçlarına katılın.
GENEL BİLGİ Kamplarda, oyun parklarında, rekreasyon / fitness merkezlerinde, sosyal hizmet organizasyonlarında, oteller, turistik yerler vb. yerlerde yaz döneminde, kısmi zamanlı, stajyer veya gönüllü olarak deneyim kazanın, Kendinizde; atletizm, müzik, sanat ve el sanatları, doğa, dans, drama ve kulüp yapısındaki bilgi / becerileri içeren geniş bir sanat ve kültürel altyapı oluşturun, Açık havadan keyif alın ve /veya açık havada çalışmaya istekli olun, Kariyeriniz için fiziksel çeviklik ve dayanıklılığınızı geliştirin,		

Sözlü ve yazılı iletişim becerilerinizi geliştirin,
İlgili meslek birliklerine ve meslek birliği konferanslarına katılın,
Başkalarını motive etme yeteneğinizi geliştirin,
Yaşamdan zevk alma ve başkalarıyla pozitif bir şekilde etkileşim kurma yeteneğine sahip olun,
Özel ilgi alanlarında yeterlilik ve beceri kazanın,
Çeşitli yaş ve kökenden insanlarla etkili çalışmayı öğrenin,
Başkalarına karşı işbirliğine dayalı bir tutum sergilemenin yanı sıra insanlarla ve durumlarla ilgili anlayış ve ilişkilerde sağduyulu davranın,
Bir takımın parçası olarak çalışma yeteneğini gösterin,
Ülke ve dünya coğrafyası, tarihi ve sosyal gelenekleri hakkında bilgi edinin. Kariyerinize yönelik yabancı dile önem verin,
Çeşitli etkinliklerde diğerlerini koordine etmek ve yönlendirmek için liderlik ve denetim becerileri geliştirin,
Walt Disney College gibi Programlara katılmayı düşünün.

Kaynak: https://parkuniversity.thankyou4caring.org/file/Recreation_and_Tourism_Management.pdf
(18.05.2019).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0003-2902-3719

Makale Gönderim Tarihi: 26.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 02.10.2019

**PARİS VE CHRISTCHURCH TERÖR SALDIRILARININ TWİTTER
ÜZERİNDEKİ İSLAMOFOBİK SÖYLEME ETKİSİNİN DUYGU ANALİZİ İLE
TESPİTİ**

*Sentiment Analysis of the Paris and Christchurch Terror Attacks' Impact on the
Islamophobic Discourse on Twitter*

M. Mücahit KÜÇÜKYILMAZ

Dr.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanışmanı

mmucahit@gmail.com

Buğra AYAN

Müh.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

bugra.ayan@yahoo.com

Öz: İnternet erişiminin artması ve altyapının güçlenmesiyle kullanıcı sayılarında artış yaşayan sosyal ağlar insanların farklı konulardaki duygu ve düşüncelerini paylaştığı platformlar hâline gelmiştir. Dijital ortamda bulunan verilerin yüzde yüzde 90'dan fazlası sadece son iki yılda oluşmuştur. Veri hacmindeki bu devasa artış sosyal ağlardaki verilerden kanaat çıkarımının geleneksel yollarla yapılmasını imkânsız kılmaktadır. Bunun yerine makine öğrenmesi yaklaşımlarıyla çözümler geliştirilmektedir. Bu çalışmada da duygu analizi kullanılarak Paris ve Christchurch terör saldırılarının Twitter üzerindeki İslamofobik söyleme etkisi çalışılmıştır. Çalışmada İslamofobik tweetler için özelleştirilmiş bir sınıflandırıcı olarak Python programlama dili kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, Müslümanların hedef alındığı Yeni Zelanda'da saldırı öncesinde dünya genelindeki İslamofobik söylem yüzdesi yüzde 45 iken, saldırı sonrasında bu yüzde 35,5'e inmiş; İslam yanlısı söylem ise yüzde 39,4'dan yüzde 42,4'ye ulaşmıştır. Paris saldırısı sonrasında ise İslamofobik söylem yüzde 26,7'den yüzde 37,5 seviyesine çıkmış, İslam yanlısı söylem %39,4'den %30,3'e inmiştir. Bulgular, nötr görüşün her saldırının sonrasında belirli bir yöne doğru evrildiğini de göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Twitter, İslamofobi, Terör, Duygu Analizi.

Abstract: Social networks, the number of whose users have skyrocketed following the developments in internet infrastructure and the increase in access to internet services, have become platforms where people share their feelings and thoughts on various topics. Over 90 % of the digital data have been generated over the last 2 years. This huge increase in the amount of data makes it impossible to deduce opinion from the data on social networks through traditional ways. Instead, solutions have been developed by means of machine learning. This study examines the effect of the terror attacks in Paris and Christchurch on Islamophobic discourses by using sentiment analysis. In the study, a customized sorter in Python programming language is used for Islamophobic tweets. The study reveals that the rate of Islamophobic discourses across the world was 45 % prior to the attack in New Zealand, which targeted Muslims and that this rate dropped to 35.5 % after the attack and the pro-Islamic discourses rose from 39.4 % up to 42.4 %. Following the Paris attack, the Islamophobic discourses rose from 26.7 % to 37.5 % and pro-Islamic discourses declined from 39.4 % to 30.3 %. The results show that neutral views evolved toward certain directions after every attack.

Keywords: Twitter, Islamophobia, Terror, Sentiment Analysis.

GİRİŞ

İnternetin web 2.0 evresiyle sosyal medya platformları daha çok tercih edilir hâle gelmiş ve insanlar vakitlerinin önemli bir bölümünü bu platformlarda geçirmeye başlamıştır (Lincoln, 2009: 7). Teknolojinin birçok alanında olduğu gibi sosyal ağ teknolojileri de çeşitli risk ve fırsatları aynı anda firmaların ve bireysel kullanıcıların karşısına çıkartmıştır ("How Much Data Do We Create", 2018). Güncel rakamlara göre internette her saniyede 8.000'in üzerinde tweet paylaşılmaktadır. Bu tweetlerden elde edilen bilgilerle gerek siyasal gerek sosyal analizler yapılabilmektedir (Russell, 2011: 201).

Bu analizler ile bireylerin belirli bir konudaki düşünceleri üzerine de çıkarımlarda bulunulabilmektedir. Twitter'ın kendine has bir dili olması, hatalı yazılan kelimeler gibi sebeplerle sahip olduğu verinin insan algısıyla anlaşılması güçtür. Bu sebeple doğal dil işleme ve veri madenciliği ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmakta ve sektörel ürünler yine bu yöntemlerle endüstriye kazandırılmaktadır.

Öte yandan, sosyal medya platformlarında giderek dikkat çekici hâle gelen nefret suçlarının tespit ve ölçülmesinde de mesafeler kazanılmaktadır. Nefret söylemi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) başta olmak üzere, pek çok uluslararası kuruluş ve ülkelerin mevzuatlarında suç olarak tanımlanmış ve cezai müeyyide kapsamına alınmıştır (Gürler, 2010: 259). Örneğin, Türk Ceza Kanununda, "Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle" işlenen suçları bu kapsamda değerlendirilmektedir (Karan, 2007: 146). Ancak soyut niteliği itibarıyla, nefret söyleminin ortaya çıkarılması ve yaptırma maruz kalması her zaman mümkün olmamaktadır. Klasik medyadan farklı

olarak ölçülebilir bir dijital ortamda yer alan sosyal medya paylaşımları, İslamofobi gibi nefret suçlarının elle tutulur hâle gelmesi ve bu çerçevede gerekli söylem analizlerinin yapılabilmesi konusunda pek çok imkân sunmaktadır.

Bu çalışmada da son yıllarda insanlığı derinden etkileyen iki terör saldırısı esas alınarak öncesi ve sonrası için Twitter üzerindeki veriler kullanılarak İslamofobik söylem analizi yapılmıştır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Makine öğrenmesi çalışmaları; altyapı çalışmalarıyla internet hızlarının artması ve mobil kullanım ile internet kullanım sürelerinin uzamasıyla beraber cazip hâle gelmiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan İslamofobinin de dâhil olduğu nefret söylemi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Hülya Öztekin, Ekşi Sözlük platformu üzerindeki nefret söylemini analiz etmiş ve özellikle Yahudilere karşı olan nefret söyleminin 2014 yılındaki Türkiye-İsrail gerilimi sonrasında arttığı bulgusuna ulaşmıştır (Öztekin, 2015: 38).

Oğuz Kuş, Suriyeli mültecilerle ilgili olarak Facebook sayfası üzerindeki yorumların analizini yapmış ve yorum yapan kişilerin çoğunun negatif bir görüş barındırdığını keşfetmiştir (Kuş, 2016: 97).

Hakan Alp, Çingenelere yönelik nefret söyleminin Ekşi Sözlük üzerindeki artışını gözlemlemiş ve platform üzerinde tahammülsüzlüğün ve hoşgörüsüzlüğün çok yüksek düzeyde olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Alp, 2016: 143).

Benzer şekilde Müslümanlara karşı olan nefret söylemi üzerine de çeşitli çalışmalar mevcuttur. Imran Awan, 2013 yılında Londra'da gerçek saldırılar sonrasında Müslümanlara karşı olan nefret söyleminin yeni medya üzerinden yayıldığını söylemektedir (Awan 2014: 133).

İslamofobi başlıklı nefret söyleminin bazı sosyal veya siyasal olaylarla ilişkisi üzerine de çalışmalar yapılmaktadır. Carl Miller ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada Brexit sürecinin İslamofobi ve yabancı düşmanlığına etkisini Twitter üzerindeki nefret söylemi üzerinden çalışmıştır (Miller, Arcostanzo, Smith, Jones, Wiedlitzka, Jamali, Dale, 2016: 80).

1.2 İslamofobi Seçimi

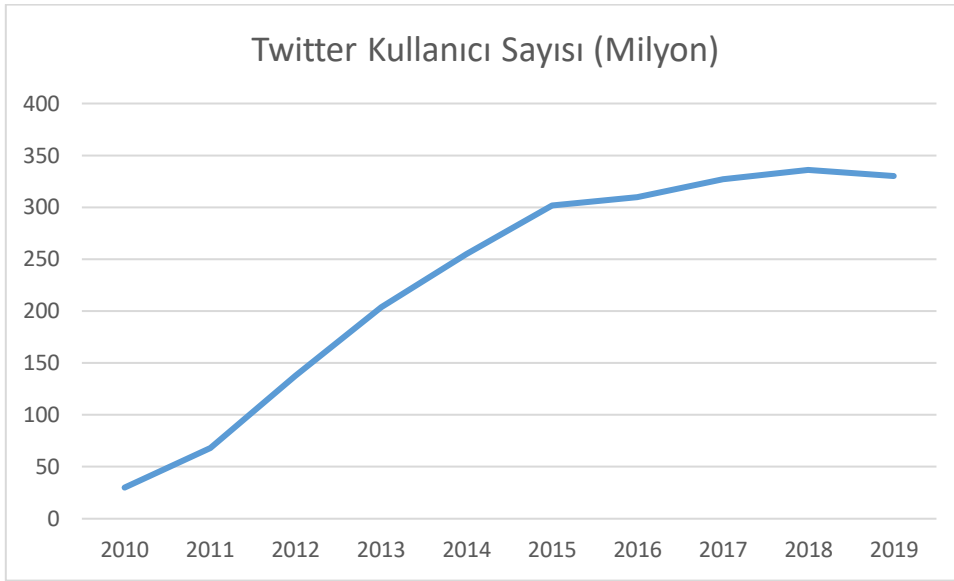
İslam'a karşı duyulan endişe, korku anlamına gelen İslamofobi son yıllarda Müslümanlara ve İslam dinine karşı yapılan saldırıların artmasıyla daha da büyük bir sorun hâline gelmektedir. İslamofobik vakalar Belçika, İsviçre, Avusturya, Almanya gibi birçok ülkede incelenerek bu konuda çeşitli raporlar yayımlanmıştır (Aktaş, 2017: 127). Fakat bu raporlar ağırlıklı olarak basına yansımış büyük şiddet olaylarına yer verilirken, internet üzerindeki daha adi denilebilecek suçlar kayıt altına alınamamaktadır. Bunun sebebi internet verisinin çok fazla olması ve bu alanda çalışan kişilerin geleneksel yöntemlerle bu verileri taramasının zor olmasıdır. Bu çalışmada ise, büyük veriyi işlemenin zorluklarından dolayı dağıtık hesaplama altyapısı kullanılmıştır. Bu yolla elde edilecek sonuçlarla terör saldırılarının nefret söylemine nasıl yansdığı bilimsel bir yolla tespit edilebilecektir.

1.3 Twitter Seçimi

Sosyal ağlar, geliştiriciler için API isminde ara yüzler sunmaktadır (Makice, 2009: 1). Bu ara yüz üzerinden verilen geliştiriciye özel verilen Access Token ve Access Token Secret değerleri ile belirli limitler dâhilinde sosyal ağdaki verinin izin verilen kısmı kullanılabilir. Bu çalışmada gerek sunduğu API'nin verilere erişim noktasındaki kolaylığı, gerek üretilen içeriğin yazı odaklı ve kısa

olması nedeniyle Twitter platformu tercih edilmiştir. Ayrıca Twitter, kullanıcı sayısı 300 milyonun üzerinde olması sebebiyle önemli bir çalışma alanıdır (“Number of monthly active Twitter”, 2019).

Görsel 1: Twitter Kullanıcılarının Yıllara Göre Değişimi

2. TWITTER VERİLERİNİN TOPLANMASI

Twitter, kullanıcılarının “tweet” olarak adlandırdığı en fazla 280 karakterden oluşan mesajlar göndermesine olanak tanıyan, zamanla görsel ve video içerikler paylaşmayı da destekleyen ABD merkezli sosyal ağ ve mikroblog sitesidir (O’Reilly ve Milstein, 2011: 18-28). Mobil uygulamasına haber kategorisinde yer vermeyi tercih eden platform önemli bir haber kaynağı da olma yolunda ilerlemektedir (“Twitter aims to boost”, 2016). Twitter dünyanın en çok ziyaret edilen internet siteleri arasında yer almaktadır. Platform ilk kuruluşunda sadece yazı tabanlı paylaşımlara izin verirken, ilerleyen yıllarda resim, video, canlı yayın gibi farklı içerik türlerini de desteklemeye başlamıştır. Fakat ana odak noktası metin olduğu için ağırlıklı kullanım metin içerikli tweetlerde gerçekleşmektedir.

Twitter kullanıcıları gerek teknik sınırlamalar gerekse iletişimi daha efektif hâle getirmek amacıyla kendine has çeşitli konuşma biçimleri kullanmaktadır. Bunlardan ilki “hashtag” olarak adlandırılan ve diyez (#) karakteriyle belli bir konuya atıfta bulunulmasıdır. Bir başkası @ işaretiyle başka bir kullanıcının mesajdan haberdar edilmesidir (Lacy, 2011: 167-175). Yine bunların yanında Twitter bazı özel günler için özel simgeler barındıran konseptler geliştirmektedir. Örneğin dünya kupasında belirli bir başlığa gönderilen mesajların yanında futbol topu simgesi çıkmıştır.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen sosyal medya arama katmanı yardımıyla Twitter API’sine erişilmiş ve “islam, muslim” gibi herhangi bir duygusal yönelim barındırmayan ve İslamiyet ile ilgili olan anahtar kelimeler üzerinden Paris saldırısının gerçekleştirildiği 13 Kasım 2015 ve Yeni Zelanda saldırısının gerçekleştirildiği 15 Mayıs 2019 tarihlerinin 3 ay öncesi ve 3 sonrasında İngilizce dilinde atılan 50’şer bin tweet temin edilmiştir.

2.1. Verilerin Saklanması ve Ön İşlem Adımlarının Uygulanması

Çalışmada elde edilen verilerin saklanabilmesi için csv dosyaları kullanılmıştır. Bu sayede Pandas gibi Python kütüphaneleri tarafından kolay erişim sağlanmıştır. Çekilen tweetlerde çeşitli ön işleme çalışmaları yapılmıştır. Bunlar özel karakterler, sayılar, harici internet sitesi bağlantıları gibi çalışma açısından anlamsız ifadelerin silinmesi, aynı ID numarasına sahip olan veya RT edilen tweetlerin elenmesi ve küçük harfe dönüştürülmesidir. Ayrıca #stopislam gibi bir kullanımın duygu analizinde doğru anlaşılabilmesi için “islam”, “muslim” gibi ana kelimeler birleştikleri kelimelerden ayrılarak başlarına ve sonlarına birer boşluk bırakılmıştır. Bu sayede duygu analizi sınıflandırıcısının daha doğru sonuçlar tahmin etmesi sağlanmıştır.

3. GELİŞTİRİLEN SİSTEM

Çalışmada ilk olarak tweetler python programlama ara yüzü üzerinde çalışan twint kütüphanesi kullanılarak elde edilmiştir. Bu işlemin ardından Python üzerinde duygu_analizi isimli bir kütüphane geliştirilmiştir. Bu kütüphanede sınıflandırıcı olarak İslamofobi için özel olarak geliştirilen bir model kullanılmıştır (Ayan, Kuyumcu ve Ceylan, 2019: 495-502). Sınıflandırıcının kullanılmasının sonrasında twint aracılığıyla çekilen ve dört farklı dosyada toplanan tweetler, duygu_analizi kütüphanesi ile analiz edilmiştir. Son aşamada ise bu analizler matplotlib kütüphanesi kullanılarak görselleştirilmiştir.

3.1. Sosyal Medya Erişim Katmanı

Sosyal medya platformlarında geliştiriciler için API ismi verilen özel araçlar kullanılmaktadır. Bu yolla sosyal medya platformları, geliştiricilerin hangi verileri kullandığını görebilmekte ve veri aktarımına çeşitli sınırlamalar getirerek kullanıcılara verilen hizmetin aksamamasının önüne geçebilmektedir. Bu çalışma ilk olarak Twitter API’si kullanılmış, fakat sınırlamaların yarattığı zorluklardan ötürü twint isimli kütüphane üzerinden Twitter verilerine erişilmiştir. Kullanım sırasında kütüphane tweetleri csv dosya üzerine yazmıştır.

3.2. Kütüphane Geliştirilmesi

Tweetlerin temin edilmesinin ardından duygu analizi işlemine sokulabilmesi için bir Python kütüphanesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma sırasında Textblob gibi bazı duygu analizi kütüphaneleri ile testler yapılmış, ancak sonuçların doğruluğu düşük olduğu tercih edilmemiştir. Tercih edilen sınıflandırıcı Twitter üzerindeki İslamafobik verilerin tespiti için özelleşmiş bir duygu analizi kütüphanesidir. Fakat bu kütüphanenin yaklaşımı da İslamafobik bir vaka için bazı özel ayarlamalar gerektirebilmektedir. Örneğin “muzrad” kelimesi normalde nötr anlam içerirken, aslında bazı bağlamlarda Müslümanları hedef alan bir tabire dönüşmektedir. Bu gibi bazı durumlar için kütüphanenin açık kaynak kodlu olmasından faydalanılmış ve yeni ayarlar geliştirilmiştir.

3.3. Duygu Analizinin Yapılması

Kütüphane geliştirilmesinin ardından csv dosyalarında saklanan tweetler üzerinde duygu analizleri yapılmıştır. Böylelikle her tweet için birer duygu skoru oluşmuştur.

```
hesapla("Muslims began to become annoying. #stopislam.")
```

Görsel 2

Örneğin, Görsel 2’deki gibi bir tweet içeriği için Görsel 3’te görüleceği üzere bir skor oluşmaktadır.

'neg': 0.495, 'neu': 0.505, 'pos': 0.0,

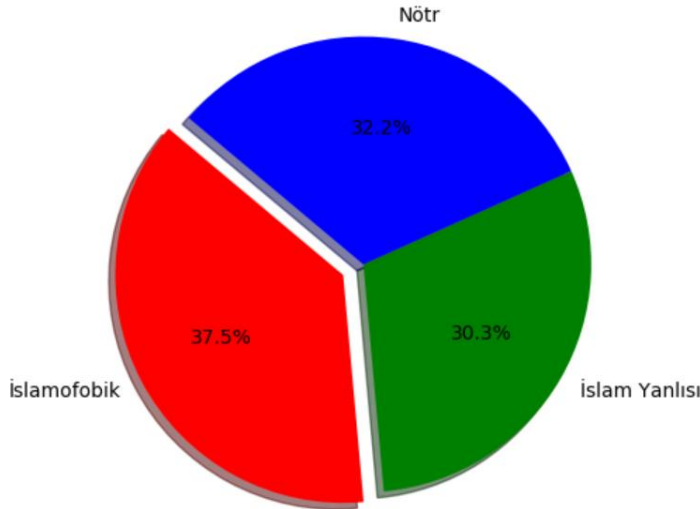
Görsel 3

“Neg” değerinin 0.495 olması ifadenin negatiflik içerdiğini göstermektedir. Fakat bununla birlikte, 0.505’lik bir nötr söylem de tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında düşük İslamofobik söylemin de kapsama alınması için negatif ile pozitif değerleri arasında 0.4’ten daha fazla bir büyüklük olması durumunda büyük olan değer alınmış ve söz konusu tweet nötr olarak analiz edilmemiştir. Örneğin, bu kapsamda yukarıda geçen tweet de İslamofobik söyleme sahip bir tweet olarak işaretlenmiştir.

3.4. Görselleştirmenin Yapılması

Çalışmada her tweet için belirlenen skorların ardından bir gruplama yapılmış ve tweetler nötr, İslamofobik ve İslam yanlısı şeklinde ayrılmıştır. Gruplama sonucunda elde edilen tweet sayılarına göre bir karşılaştırılma yapılmış ve bu karşılaştırma Python Kütüphanesi olan matplotlib kullanılarak görselleştirilmiştir.

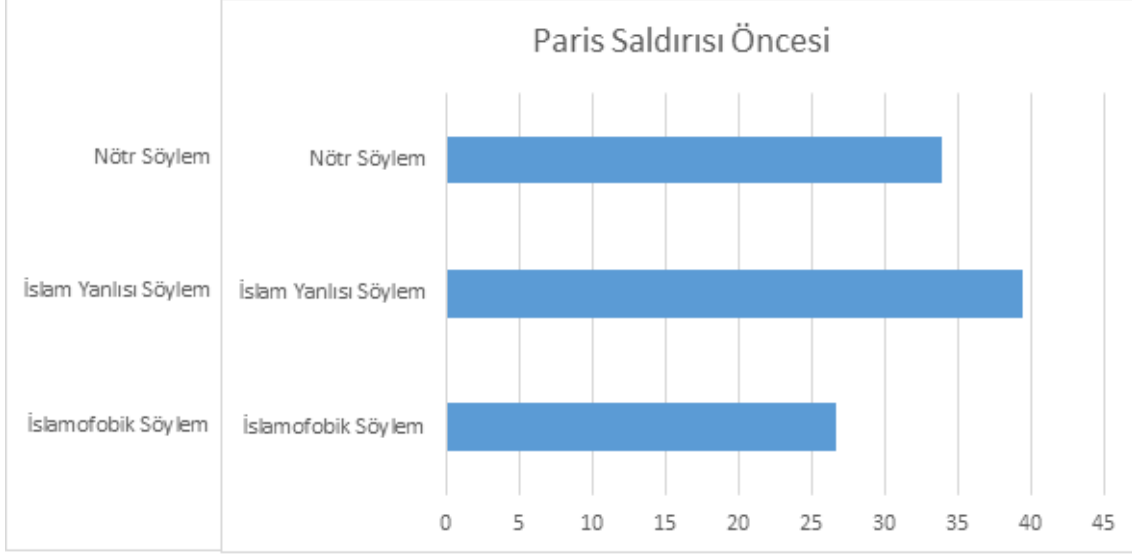
Örnek olarak Paris Saldırısı sonrası İslamofobik söylem yöneliminin pasta grafiği Görsel 4’te şu şekilde verilmiştir.

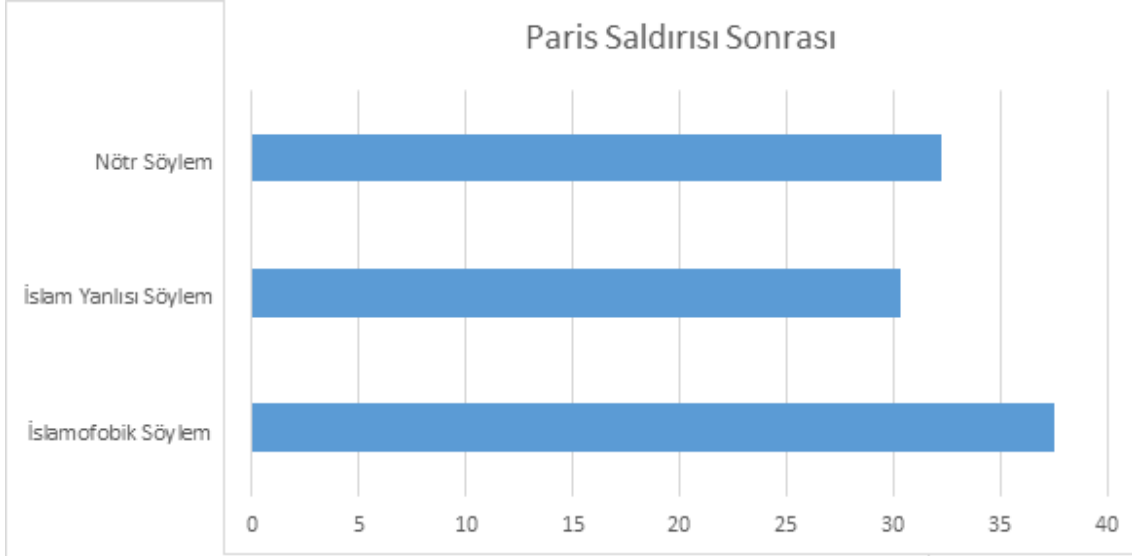
Görsel 4: Python programlama ara yüzü üzerinden alınan örnek bir çıktı.

4. SALDIRILAR SONRASI TWİTTER'DA İSLAMOFOBİK SÖYLEM

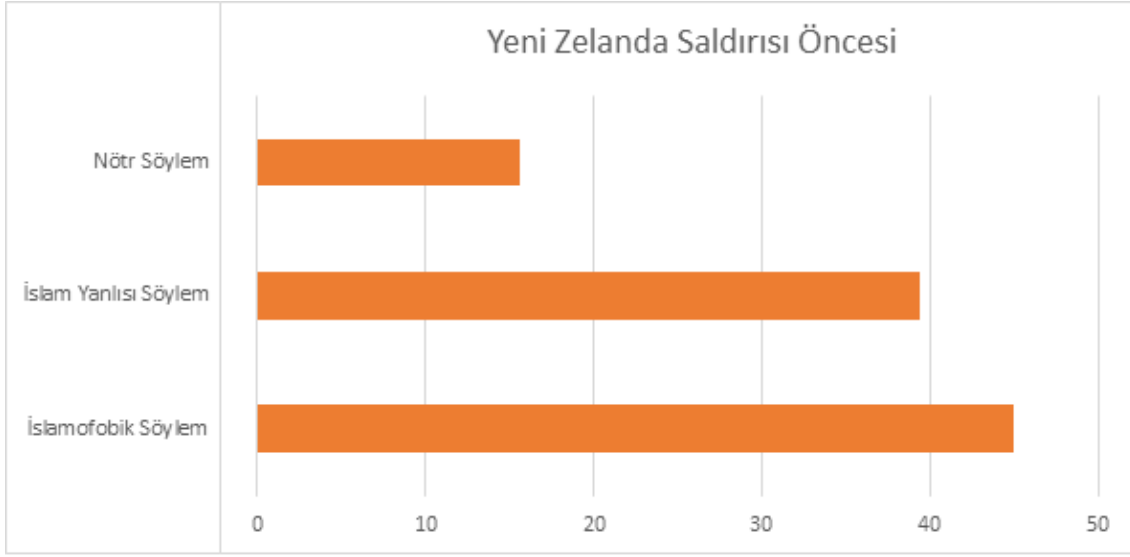
100.000 tweetten oluşan veri seti üzerinde yapılan çalışmada Paris ve Yeni Zelanda terör saldırılarının İslamofobik söyleme ciddi etkilerinin olduğu görülmüştür. Paris saldırısı sonrası İslamofobik söylemde artış olurken, Yeni Zelanda saldırısında düşüş yaşanmıştır.

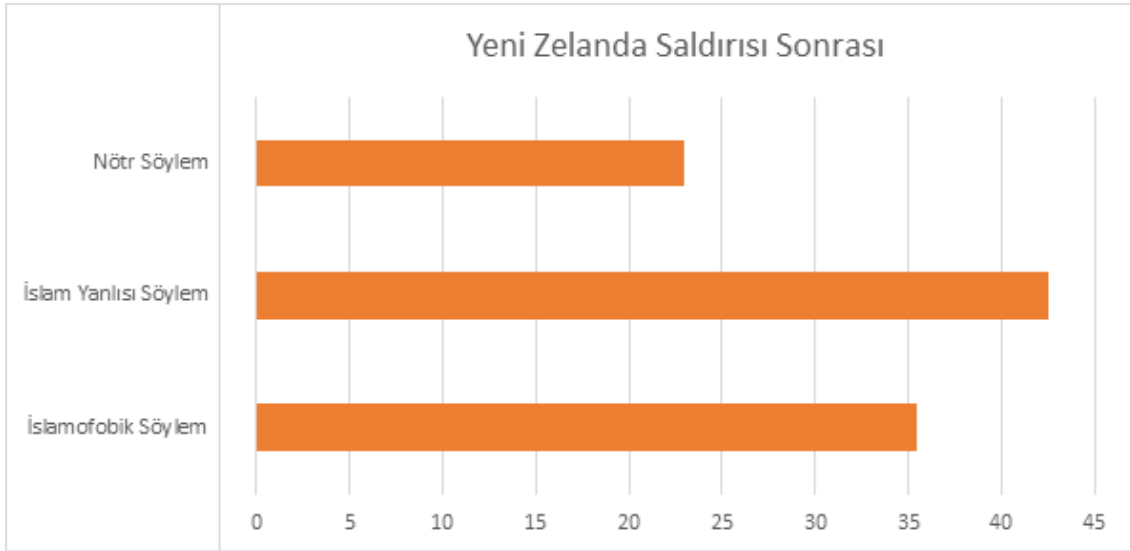
Tablo 1: Paris Saldırısı Öncesi Söylem Yüzdeleri.

Tablo 2: Paris Saldırısı Sonrası Söylem Yüzdeleri.

Tablo 3: Yeni Zelanda Saldırısı Öncesi Söylem Yüzdeleri.

Tablo 4: Yeni Zelanda Saldırısı Sonrası Söylem Yüzdeleri.

Karşılaştırmalı sonuçlar basit tablo görünümünde Tablo 5'te verilmiştir.

	İslamofobik Söylem	İslam Yanlı Söylem	Nötr Söylem
Paris / Saldırı Öncesi	26,7	39,4	33,9
Paris / Saldırı Sonrası	37,5	30,3	32,2
Yeni Zelanda / Saldırı Öncesi	45	39,4	15,6
Yeni Zelanda / Saldırı Sonrası	35,5	42,5	23

Tablo 5: Yeni Zelanda ve Paris Saldırıları Öncesi ve Sonrasında Nefret Yönelimleri.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar DAESH terör örgütünün sözde İslami görünümüne rağmen, yaptığı terör eylemlerinin hem Müslümanlar içinde hem de Müslümanlara karşı bir endişe ve korkuya sebep olduğunu, bu saldırıların bir mağdurunun da Müslümanlar olduğunu göstermektedir. Yeni Zelanda örneği ise Müslümanlara karşı nötr düşüncenin Müslümanlara karşı yapılan terör saldırısı sonucunda pozitifte döndüğünü ve yine Müslümanlara karşı negatif söylemin azaldığını ortaya koymuştur.

Araştırmanın bizi götürdüğü bir başka nokta da İslamofobi, Antisemitizm, Zenofobi, Rasizm gibi belli bir din, milliyet ya da etnik yapıya yönelik insanlık ve nefret suçlarının web 2.0 ve web 3.0 aşamasından nesnelere interneti boyutuna geçen sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla arttığı ya da daha görünür hâle geldiği gerçeğidir. Elbette bu görünürdeki artış, bizi, sosyal medyanın İslamofobi ve benzeri nefret suçlarını yaygınlaştırdığı sonucuna doğrudan götürmemelidir. Zira sosyal medya belki nefret suçlarının ortaya çıkması için elverişli bir potansiyel ortam işlevi görerek bir bakıma İslamofobik vb. söylemlerin somutlaşmasına, elle tutulur veriler hâline getirilerek tespit edilmesi ve ölçülmesine de katkıda bulunmuştur. Hatta bu yönüyle, nefret suçları bağlamında daha önce klasik medya ortamında yeterince belirmeyen, gizil söylem ve eylemler ile bunlara gösterilen olumlu ve olumsuz tepkilerin, teknolojinin ciddi bir enstrüman olarak kullanıldığı sosyal medya iletişimde daha kolaylıkla tespit edilip ölçülür hâle getirilmesi sosyal medya ortamının olumlu kazanımları arasında değerlendirilebilir.

İşte, duygu analizi yöntemini kullanan bu ve benzeri çalışmalar, sosyal medya mecralarının sağladığı tespit ve ölçme kolaylıkları sayesinde, dünyadaki İslamofobi dışında kalan diğer terör saldırıları ve farklı inanç gruplarına olan nefret söylemi üzerine genişletilebilir. Ayrıca pek çok yeni çalışma, farklı bir sınıflandırıcı kullanılarak yapılabilir. Yine metin tabanlı veriler yerine, görsellerin olduğu farklı bir veri seti üzerine derin öğrenme uygulanarak yeni sonuçlar elde edilebilir.

Kaynakça

- Alp, H. (2016). Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlük'te Yeniden Üretilmesi. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi,3(2),143.
- Awan, I. (2014). Islamophobia and Twitter: A typology of online hate against Muslims on social media. Policy & Internet,6(2), 133.
- Ayan, B., Kuyumcu, B., & Ceylan, B. (2019). Twitter Üzerindeki İslamofobik Twitlerin Duygu Analizi ile Tespiti. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji,7(2), 495.
- Aktaş, M. (2017). AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm. Ombudsman Akademik, (7), 127.
- Gürler, C. (2010). Nefret suçları ve iş hayatı. Ankara Barosu Dergisi,(1), 259.
- How Much Data Do We Create Every Day?. (2018,21 Mayıs) Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2018/05/21/how-much-data-do-we-create-every-day-the-mind-blowing-stats-everyone-should-read/#13572e5d60ba>
- Karan, U. (2007). Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı Ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği, Türkiye Barolar Birliği Dergisi,146.
- Kuş, O. (2016). Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örnek Olayı Bağlamında BBC World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciliği Tekniği ile Analizi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal, (51), 97.
- Lacy, K. (2011). Twitter marketing for dummies. New Jersey: John Wiley & Sons
- Lincoln, S. R. (2009). Mastering Web 2.0: transform your business using key website and social media tools. Philadelphia: Kogan Page
- Makice, K. (2009). Up and running: Learn how to build applications with the Twitter API. California: O'Reilly Media
- Miller, C., Arcostanzo, F., Smith, J., Jones, A., Wiedlitzka, S., Jamali, R., & Dale, J. (2016). From Brussels to Brexit: Islamophobia, Xenophobia, Racism and Reports of Hateful Incidents on Twitter, 80.
- Number of monthly active Twitter users worldwide.(2109,24 Temmuz). Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/282087/number-of-monthly-active-twitter-users/>
- O'Reilly, T., & Milstein, S. (2011). The twitter book. California: O'Reilly Media

Öztekin, H. (2015). Yeni Medyada Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük Örneği. *Journal Of International Social Research*, (8),38.

Russell, M. (2011). *Mining the social web: Analyzing data from Facebook, Twitter, LinkedIn, and other social media sites*. California: O'Reilly Media.

Twitter aims to boost its visibility by switching from 'Social Networking' to 'News' on the App Store. (2016, 28 Nisan) Erişim Adresi: <https://techcrunch.com/2016/04/28/twitter-aims-to-boost-its-visibility-by-switching-from-social-networking-to-news-on-the-app-store/>

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-9617-3787

Makale Gönderim Tarihi: 29.08.2019

Makale Kabul Tarihi: 18.10.2019

GÖÇMEN VE SİNEMA
AVRUPA GÖÇMEN SİNEMASI ve TÜRK ASILLI YÖNETMENLER

Migrant and Cinema

European Migration Cinema and Turkish Directors

Yelda ÖZKOÇAK

Doç. Dr.

Doğuş Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi, İletişim Bilimleri

yozkocak@dogus.edu.tr

z: Tarihsel bir dönemi, toplumsal koşulların içinde gerçekleşen bir olayı ifade eden g', kökeni insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanan, farklı biçimlerde gerçekleşebilen bir kavram olarak açıklamak mümkündür. Göçmen ise içinde bulunduğu koşullar neticesinde kendi ülkesinden ayrılan başka bir ülkeye, o ülkenin bilgi ve izni ile yerleşen kişiye tanımlamaktadır.

Farklı dönemlerde gerçekleşmiş olan g olayları ile birlikte, g alan ülkelerin ve g edenlerin aydın ve sanatçıları edebiyat, sinema gibi sanatın çeşitli alanlarında ortaya koydukları eserlerinde göçü ve göçmenleri anlatmaya çalışmışlardır.

Toplumsal gerçekliğin, yaşanan olayların içinde yer alan sinema, içinde bulunduğu toplumsal yapı çerçevesinde, toplumsal gerçekliği yeniden üreten kültürel temsilleri aktarırken göç olgusunu da irdelemektedir. Göçün ve göçmenliğin ne olduğu, ortaya çıkma nedenleri ve eylemin ortaya çıkardığı sonuçlar, göçmenlerin sosyo-ekonomik ve psikolojik durumları yeni görme ve düşünme biçimleri ile film dili aracılığıyla ortaya konulmaktadır.

Türk sineması bağlamında, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası işgücü gereksinimini karşılamayı hedefleyen Avrupa'ya (demografik yapısını değiştirerek) göç eden Türklerin hikâyelerini anlatan filmler yapılmıştır.

Bu çerçevede çalışmada daha önce yapılmış olan araştırmalardan ve kuramcıların bakış açılarından faydalanılarak, göç ve göçmenlik kavramları ile göçmen sinema tanımlanmaya çalışılmış, son bölümde ise Türkiye'den Avrupa'ya göçen ve gittikleri ülkelerde yönetmen olarak göçün ve göçmenlerin konu alındığı filmler gerçekleştiren aslı Türk olan yönetmenler ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Göç, Avrupa Göçmen Sineması, Türk Yönetmenler

Abstract: It is possible to explain a historical period, migration, which expresses an event taking place in social conditions, as a concept that can be realized in different ways, whose origins go back to the beginning of human history. Immigrant can be defined as a human condition for the individual who leaves his / her own country as a result of his / her conditions.

When the history of the world is examined, together with the migration events that took place in different periods, the intellectuals and artists of the countries and the immigrants tried to explain the migration and the immigrants in their works in various fields such as literature and cinema.

Cinema, which takes place in the events of social reality and events, examines the phenomenon of migration while conveying cultural representations that reproduce social reality within the framework of its social structure. What immigration and emigration are, the reasons for the emergence and the consequences of the action are presented through the new language of seeing and thinking about the socio-economic and psychological situations of immigrants and the language of film.

In the context of Turkish cinema, films were made about the stories of the Turks who migrated to Europe (changing their demographic structure), which aimed at meeting the labor force requirement after the Second World War.

In this context, migration and immigration concepts and immigrant cinema will be tried to be defined by making use of previous researches and theorists' perspectives. The last part of the immigration and migration from Turkey to Europe as a director in the countries they go and perform original movies that received migrant issues are discussed with the Turkish director.

Keywords: Migration, European Migration Cinema, Turkish Directors

GİRİŞ

Ekonomik, toplumsal ve/veya siyasi sebeplerle bireylerin, toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi olarak tanımlanan göç, kısaca yaşam yerini değiştirmek anlamına gelmektedir (TDK, 2018). Ana Britanica ise göçü, bireyin yeni koşullara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla ya da doğal, ekonomik, siyasal vb. zorunluluklar sonucunda yaşadığı topluluğu değiştirmesi olarak tanımlamaktadır (Cilt 13, s.414).

Göç olgusu sadece bireylerin/toplumların bir yerden başka bir yere gitmeleri olarak anlaşılmamalıdır. Özer'e göre bu eylem genel olarak değerlendirildiğinde toplumu, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve psikolojik olarak değiştirmektedir (2004, s.11) ve Tekeli'nin de değindiği gibi göç süreci, çeşitli uyum sorunlarını da beraberinde getirmektedir (2008, s.173-174).

Savaşlar, darbeler, toplumsal hareketler, ekonomik koşullar, siyasi yaklaşımlar insanları göç eylemine sürüklemekte, insanlar doğdukları yerden, şiddetten, baskıdan kurtulmak ya da daha iyi bir hayat için ayrılmaktadır. Göç olgusu, uzun yıllardır farklı bakış açıları ve nedenlerle birçok alanda

tartışılmaktadır. Çalışmalara göre, göçün ve göçmenliğin; ulusal kimlik, din, dil, kültür, ekonomik, politik, sosyal, psikolojik ve kültürel bağlamda hem olumlu hem de olumsuz etkileri vardır.

Coğrafyacı ve harita uzmanı Georg Ravenstein “Göç Yasaları” başlıklı makalesinde yedi tane kanun üzerinden göç olgusunu açıklamaktadır (Ravenstein, 1885, s.198-199 aktaran Unat, 2002, s.4):

- Göçmenlerin büyük çoğunluğu yakın yerlere göç ederler. Göç edilen bölgeler genelde sanayileşmenin yoğun olduğu yerlerdir.
- Kentlerdeki sanayileşme/ekonomik gelişme, kentin yakınındaki kırsal alanlardan göçmenlerin kente göç etmesinde etkilidir. Küçük yerleşim yerlerindeki nüfus yoğunluğunun azalması diğer bölgelerden gelen göçmenler tarafından engellenir.
- Göç hareketlerindeki yayılma süreci kentin getirilerinden yararlanmak isteyen göçmen tarafından desteklenirken hızla gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü ile karşılaşır ve böylece gelen göç, kentsel sanayi merkezlerince emilir.
- Her göç dalgası bunu karşılayan karşı dalga yaratır. Yoğun göç alan yerleşim merkezleri aynı zamanda göç de verir.
- Uzun mesafeye göç edenler daha çok büyük ticaret ve endüstri merkezlerini tercih etmektedirler.
- Kent yerlileri, kırsal kesim yerlilerine oranla daha az göç etme eğilimindedirler.
- Kadınlar erkeklere göre daha fazla göç eğilimi taşırlar.

Bir diğer araştırmacı William Petersen, Göçün Genel Tipolojisi adlı makalesinde basit olarak göçü dört tipe ayırmıştır:

- İkel göç,
- Zorlama ile yapılan göç,
- Bireyin kendi tercihleriyle gerçekleştirdiği serbest göç
- Kitlese göçler (aktaran Yalçın, 2004, s.14-16).

Akrabalık, dostluk ilişkileri, benzer kültürler, ortak kökenler, eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında göç hareketini özendirici bağların kurulmasını sağlamaktadır. Bu kişiler arası bağların varlığı, yeni bir iş bulmak, yardımlaşmak ve sosyalleşmek konusunda başvurabilecekleri bir toplumsal değer olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni bir hayat hedefiyle başka bir ülkeye göç eden ilk göçmenler için, göç hareketinin hiçbir sosyal bağlantısının olmaması, yaşama düzeninin tamamen değişmesi gibi sebeplerle hem maddi hem de manevi açıdan oldukça masraflı bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, bu zor süreci aşan göçmenleri izleyen yeni göçmenlerin arkadaşlık ve akrabalık bağlarına dayanarak daha düşük masraflarla göç edebildiğini ve bu durumun göçü sürekli hâle getirdiği belirtilmektedir (Massey vd. 1993, s.444-445).

Jeff Crisp ise (2006, s.6-7) göçleri, etkilerini ve işleyişlerini dört madde üzerinden açıklamaktadır:

- İlk etki bilgiye yöneliktir. Kurulan uluslararası göçmen ağı, potansiyel göçmenler için önemli bir bilgi kaynağıdır ve göç katılacaklar bu bilgi ile desteklenmektedir.

- İkinci etki, potansiyel göçmenin ülkesinden ayrılıp hedef ülkeye gitme maliyetini karşılama ve bu maliyeti en aza indirmeye odaklıdır.
- Üçüncü etki, illegal göçü artırma ve illegal göçün organizasyonuna zemin hazırlamaktır.
- Dördüncü etki ise gidilen ülkedeki desteğe yöneliktir. Kurulan ağ göçmenlerin ilk gittikleri dönemdeki geçimlerini sağlamak ve yeni gelenleri bu bağlamda desteklemektedir.

Göç edenlerin ve göç alan yerlerde yaşamakta olan bireylerin kültürlerini değiştiren göç olgusunun nedenlerini Chambers, (2005, s.10 aktaran Şahin, 2001) iki kuramla açıklamaktadır:

Modernleşme ve Gelişme Kuramına göre, bireyler, kendi istekleriyle daha iyi nitelikte olduğuna inandıkları bir yaşam alanına gitmektedirler.

Merkez Çevre İlişkileri Kuramı ise, ekonomik olarak güçlü olan ülkelerin daha vasıfsız işleri üstlenmeleri için, çevre ülkelerle gerçekleştirilen bir insan sirkülasyonunu ifade etmektedir.

Chambers'in savına karşın Şahin göçmenlerin, yeni bir toplumla girdikleri etkileşime ilişkin temelde üç temel kuram bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar; normatif yapı ve sosyal iletişim örüntülerinden ani kopuşun neden olduğu yalnızlık durumunu belirten Toplumsal Yalıtılma Kuramı, göç edilen ülkede ortaya çıkan kültürel farklar nedeniyle yaşanan uyum sorununa vurgu yapan Kültürel Şok Kuramı ve yeni bir kültüre uyum sağlama sürecinde göçmenlerin yaşadığı gerilime vurgu yapan Kültürel Değişme Kuramı'dır (2001).

Tüm bu tanımlamaların ve kuramsal yaklaşımların yanı sıra Keeley, özellikle göç alan ülkelerde insanların göçmenlere karşı negatif tutum sergilemekte olduğunu ifade etmektedir (2009, s.44). Göç eylemini gerçekleştiren bireyler, yalnız olduğunu düşünme, özlem duyma, yurtsuzluk, aşağılık kompleksine kapılmakta, bir yandan asimile olmaktan korkarken diğer yandan ötekileştirilmek istememektedir.

17. yüzyılda ve öncesinde gerçekleşen göç eylemleri şiddete dayalı ve belli bir emek aktarımı içermemektedir. Buna karşın 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Amerika kıtasına doğru olan köle ticareti emeğin yer değiştirmesi açısından kendisinden önceki göç hareketlerinden ayrılmaktadır. Bu bağlamda kimi yaklaşımlara göre ulus-devletlerin ortaya çıkışı uluslararası göçün de başlangıcı sayılmaktadır (Tellal, 1994, s.417 ve Krippendorf, 1975, s.5 aktaran Çoban,2014).

Yapılan araştırmalar en fazla göç hareketinin Avrupa ülkelerine doğru olduğunu göstermektedir. 1850-1914 arasında birçok Avrupalının Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika ülkelerine göç etmesine karşın, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından durum tersine dönmüş, 19. yy boyunca göç veren Avrupa ülkeleri, işgücü açığını göçmen işçi anlaşmalarıyla kapamaya çalışmıştır. Ekonomik kalkınmaya destek olduğu için olumlu bir olgu olarak görülen göç, 1960'lı yıllarda Avrupa'nın "konuk-işçi" kabul etmesiyle önemli ölçüde artmıştır. Bu göçlerin bir bölümü savaşın etkilerinden kaçanlar, bir bölümü de zoraki göçe zorlananlardır. Savaş sonrası göç eylemlerinin bir kısmı da mübadelelerle yani yeni sınırların çizilmesi ile olmuştur (Bulgarlarla Romenler, Türklerle Yunanlılar arasındaki mübadele, Alman işgali altında bulunduğu yıllarda çok sayıda Rus'un Cirallar'a ve Orta Asya'ya göç etmesi örnek olarak gösterilebilir). Avrupa'da gerçekleşen ilk kitlesel iş göçü İkinci Dünya Savaşı sonrası İtalya'dan Belçika'ya doğru yaşanmış,

ardından Almanya ve Fransa'ya yapılan göçler, insanların içinde yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir mekana gitmesi ile göçmenler hem kendilerini hem de içine girdikleri sosyo-ekonomik çevreyi değişime uğratmıştır. Savaş sonrası sanayileşmeye dayalı olarak artan işçi talebini karşılamak üzere Batı Avrupa ülkeleri, işgücü eksikliklerini görece olarak daha az gelişmiş olan güneydeki komşu ülkelere karşılamaya çalışmış, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, İspanya ve Türkiye'den göçler olmuştur (Robins 2007, s. 152, Berghahn and Sternberg, 2010, s.13, Bhatia and Ritchie, 2013, s.71).

Örneğin, 1955-1973 yılları arasında İtalya, İspanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'den yaklaşık dört milyon göçmen Almanya'ya Gastarbeiter (konuk işçiler) olarak gitmiş, bu göçmenlere aileleri de eklenmiş ve kalıcı diasporik topluluklar oluşmuştur (Berghahn and Sternberg, 2010, s.13). 30 Ekim 1961 tarihinde, Almanya'nın Bonn kentinde Türkiye ile Almanya arasında "İşgücü Alımı Anlaşması" imzalanmıştır. Benzer antlaşmalar, Avusturya, Belçika ve Hollanda ile 1964'te, Fransa ile 1965'te ve İsviçre ile 1967'de yapılmıştır. Daha önceleri "ismen davet" usulü olan işçi göçü bu tarihlerden sonra tamamen ilgili hükümetlerin politikalarına bağlı olarak Türk işçilerin Batı Avrupa'ya göçü 1974 yılına kadar devam etmiştir (Turan, 1997, s.3, Dışişleri Bakanlığı arşivi, 2018).

Türkiye'den yurtdışına yapılan göç, temelde dört biçimde yapılmaktadır. Bunlar; aile ilişkileri vasıtasıyla yapılan göçler, yasadışı düşük yetenekli işçi göçleri, uluslararası profesyonel göçler ve siyasal sığınma olarak sınıflandırılmaktadır (İçduygu, 2006). Türk göçmenlerin önemli bir bölümü ve özellikle 1970 ve 1974 yılları arasında gidenler Türkiye'nin en geri kalmış kırsal bölgelerinin insanlarıdır. Prof Dr Cahit Talas'ın saptamasıyla bu insanların çoğu ana eğitimi yetersiz olduğundan gittikleri ülkelerdeki toplumun yaşam biçimine hemen uyum sağlayamamışlardır (aktaran Makal, 1994, s.59).

Türk işçilerin konuk oldukları ülkenin dilini bilmeme, karmaşık kurallara bağlı olan eğitim sisteminden gereği gibi yararlanamama, farklı bir topluma uyum göstermede zorluk çekme gibi sıkıntıları onları kendi içine kapanmaya doğru itmiştir. Ayrıca hükümetlerin uyguladıkları eğitim politikalarının değişik olmasından dolayı Alman dilinde verilen dersleri anlayamayan çocuklar bir süre, aslında zeka engelli çocuklar için kurulmuş bulunan Sonderschule'lere (özel okul) gönderilmeye başlanmıştır (Turan, 1997, s.3). Tüm bunların yanı sıra 1980'li yıllardan bu yana üçüncü kuşak ile birlikte Batı Avrupa'da Türkler hayatın her alanında giderek daha fazla görünür olmuştur.

Göçmenleri konu edinen yapıtlar/çalışmalar içinde özellikle sinema göçmenlerin sesi olmuştur. Sanatsal özellikleri ve daha fazla kişiye ulaşabilme niteliği sayesinde sinema göçmenlerin yaşadıklarını anlatmada önemli bir araç konumundadır.

Bu bağlamda çalışmada Türkiye'den Avrupa'ya göçen ve gittikleri ülkelerde yönetmen olarak göçün ve göçmenlerin konu alındığı filmler gerçekleştiren aslı Türk olan yönetmenler ele alınmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ikincil kaynaklara bağlı literatür taramasının ardından göçmen, göçmen sineması, Avrupa göçmen sineması ve Avrupa'da yaşayan Türk asıllı yönetmenler, örnekleme bağlı olarak irdelenmiş, hipotez doğrultusunda genellemeler yapılmasına yardımcı olan içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır.

Göçmen Sineması

Fransız araştırmacı Nejma Monkachi, göçmenlerin, yeni şeyler üretmeleri ve göç edişlerini kendilerine göre anlamlandırmaları gerektiğinden bahsetmektedir. Monkachi'ye göre göçmen, yeni ve eskiden sahip olduğu rol arasında bölünmüşlüğü aynı anda yaşamakta, kendi köklerine dönmekle yaşadığı topluma bağlanmak arasında kalarak bulunduğu toplumda kendisini yeniden üretmeye yönelmektedir (Monkachi, 2003).

Sinema araştırmacısı Knut Hicketler (aktaran Bilis, 2004, s.59-60) sinema filmlerinde yabancıya dair imgelerin göçmen aracılığıyla aktarılmaya çalışıldığını ve yabancıyı bilinene dönüştürülmesi ve kategorize edilmesinin dört farklı temsil biçimi ile gerçekleştirildiğine değinmiştir:

- İzleyicinin varlığını tehdit eden ve tehlikeli bir varlık olan yabancıyı temsil; yabancıyı temsil ile yeni önyargıların oluşturulması, eski önyargıların ise kuvvetlendirilmesi arzu edilmektedir.
- Hiyerarşik düzende alt basamağa yerleştirilen yabancıyı temsil; bu kategoride yabancıyı hiyerarşik düzende içinde yer aldığı ve alt sınıf mensubu olduğunu vurgulayan filmlerdeki temsil kastedilmektedir.
- Egemen düzen tarafından kovalanan ve yardıma muhtaç olan yabancıyı temsil; bu kategoriye dahil edilen filmlerde yabancı egemen sistem tarafından kovalanan ve tehdit edilen bir varlık olarak gösterilmektedir. Buradaki amaç izleyicinin duygularına hitap ederek acıma hissi uyandırmaktır.
- Bir komedi unsuru olarak yansıtılan yabancıyı temsil; yabancı hakkında gülünebildiği sürece hiyerarşinin farklı bir biçimi yaratılmakta ve böylece yabancı tehlikeli bir varlık olarak algılanmamaktadır. Diğerleri hakkında gülebilmek, onun üzerinde hâkimiyet kurulabileceğini göstermektedir.

Her eğilimin, çağın toplumsal ve siyasal özelliklerini yansıtan (Rotha 1968, s.341), içinde bulunduğu toplumdan beslenen ve toplumsal gerçekliği yeniden üreten sinemada da göç ve göçmenlerin yaşadıkları süreçler, yaşam koşulları bu açıdan filmlerin konusu olmaktadır. Bu bağlamda, göç olgusunun sinema filmlerinde ele alınması içinde yaşanan toplumların sosyal, kültürel, ekonomik, politik durumlarının özetini ve yansımalarını ortaya koymaktadır. Ulusay, göçmenlerin kültürel pazarlar için bir hedef kitle niteliğinde olduğunu ve onların sorunlarının çok kültürlülük, melezlik gibi konularla birlikte farklı anlatı biçimlerinde filmlere konu olduğunu ifade etmektedir (2008, s.58).

“Modernizmden Postmodernizme Ötekilik” başlıklı çalışmasında Yumul, “Batı, sanat, edebiyat, müzik, mutfak, öğreti ve ritüeller aracılığıyla Öteki'nin egzotik kültürü ile karşılaşır. Tarihten ve bağlamdan soyutlanıp sürekli yeni anlamlar, kimlikler ve aidiyetler peşinde koşan tüketici kültürü için yeniden paketlenen bu ürünler, farklılığı metalaştırıp yüceltiyor” (2000, s.100), sözleri ile ana yurdundan ayrılanların öykülerini anlatan filmlere olan ilginin nedenine açıklık getirmektedir. Bu açıdan göçmen olan ötekinin hikâyesi, kimi sinemacılar tarafından melez ya da ulus ötesi filmler olarak tanımlanmıştır. Ponzanesi için göçmen sineması tartışmalı bir kavramdır ve yönetmenle bir korelasyon yoluyla "göçmen" etiketinin sınırlamalarını zorlaştırmaktadır (2011, s.74). Farklı nedenlere bağlanan, farklı türlere ayrılan göç olgusu, gerçekliğe yönelik bir kurgu olan sinemada da farklı biçimlerde ifade edilmektedir.

Kimi sinemacılar tarafından, Üçüncü Sinema ile benzetilen göçmen (Grassilli, 2008, s.1240) ya da diasporik olarak tanımlanan filmler ulusal ve kültürel sınırları aşan bir konuyu ele aldığında Trifonova'ya göre ulusal sinemalar tarafından üretilen diğer üç film çeşidinden (Amerikan-Avrupa-Üçüncü Sinema) küresel bağlamda farklılık göstermektedir (Trifonova, 2018).

Birinci Sinema, Ticari Sinema ya da Hollywood Sineması olarak tanımlanan Amerikan filmleri popüler yapımları ifade etmektedir. Geleneksel anlatı biçimini kullanan bu filmlerin dili kolay anlaşılmalıdır. Burjuva niteliğindeki İkinci sinema ise kendi yapım biçimlerini oluşturan, kendi dağıtım ve gösterim imkânlarını kullanmaktadır. Hollywood sinemasına karşıt olarak ortaya çıkan Üçüncü Sinema ise seyirciyi aktif katılımcı haline getirmek amacıyla olduğundan, baskı altında olan ve sinemasal egemenliğin ve kuralların geçerli olduğu Batı'ya karşı koyan toplulukların bulunduğu her yerde varlığını göstermektedir (Solanas ve Getino 2000, s.272, Odabaş, 2013, s. 15-20).

Ella Shohat ve Robert Stam, Üçüncü Sinemayı ayrıca üç sınıfa ayırmaktadır. İlk sırada, üçüncü dünya insanların kendileri için ürettiği filmler bulunmaktadır. Birinci ve ikinci dünya insanların üçüncü dünya insanları tarafından desteklediği üçüncü sinema örnekleri ikinci grup, mevcut diasporik melez filmleri kapsayanlar ise bu bağlamda üçüncü gruptur (1994, s.27-28).

Göçmen Sinemasının, Üçüncü Sinema kadar somut, tanımlanabilir ve geçerli bir kategori olduğunu ifade eden Yaren, ihmal edildiğini ifade ettiği Göçmen Sinemanın, ulusal sinema paradigmasına benzeyen kimlik farklılıklarına dayalı bir ayırım üzerine biçimlendirilemeyeceğine dikkat çekmektedir (2008, s.11-12). Bu ifadeye karşın, Göçmen Sinemasının, “sürgün”, “postkolonyal”, “diaspora”, “bağımsız ulus-aşırı”, “aksanlı”, “etnik göçmen” gibi kavramlarla betimlendiği görülmektedir.

Bireyin, yurdundan ya da evinden ayrılmasını ifade eden sürgün sineması, içinde “geri dönme arzusu” olan sürgün bireyi anavatanına doğru ele almaktadır (Kolker, 1999, s.74). Postkolonyal etnik kimlik sinemasının odağı ise sinemacının ait olduğu şimdi ve buradaki ülkenin yaşamı ve gereklilikleri olarak tanımlanmaktadır. Hamid Naficy için bu tür, kimliğin değişim ve dönüşümüyle, odaklandığı yer ile diğer kategorilerden ayrılmaktadır (2014, s.15). Naficy, bağımsız ulus-aşırı sinemanın ise iki ana özelliğini vurgulamaktadır. Bunlar; ana doku içindeki ulus-aşırı (Avrupa ve Amerika'daki üçüncü dünya olarak adlandırılan ülkelerden gelen) yönetmenler ve bu türü karakterize eden klostrofobik mekânların biçimlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (1995, s.36). Sömürge sonrası etnik göçmen gruplar ve kimlik sinemacıları, sürgünün yarattığı travmaya, ana yurda, geçmişe değil şimdiki zamana, göç edilen mekanla ilişkiye odaklanmıştır (Naficy, 2014, s.15). Diaspora sineması, anavatanı, ev sahibi ülkeyi ve diğer diasporik toplulukları irdelemektedirler. Sürgün sinemasından farklı olarak, Diasporik sinemacının temsili sadece anavatan üzerine odaklanmış değildir. Naficy'ye göre bu durum diasporik filmlerin sürgün filmlerine göre, çok taraflı bakışlarını daha çok aksanlı hale getirmiştir (2014, s.14). Aksanlı sinema ise bireyin öyküsünü aktaran, etnisite, milliyet, kimlik ve yerinden olma konularını ele alan, politik altyapısı olan, eleştiriye açık ve melez filmlerdir (Rotha ve Griffith, 2001, s.71). Güzel'e göre, aksanlı sinema terimi, Naficy'nin bağımsız ulus-aşırı sinema kavramından gelmektedir. Naficy'e göre, farklı nedenlerle yurtlarını terk etmek zorunda kalan göçmenlerin bağımsız ulus-aşırı filmleri ele aldıkları konular, biçimsel özellikler, bir ya da çoklu dile sahip oluşları, üretim ve tüketim koşulları ile yeni bir tür oluşturmaktadır (aktaran Güzel, 2001, s.42). Bu bağlamda kavram, Batıda yaşayan sürgün, diasporik ya da postkolonyal/etnik kimlikli sinemacıların 1960'lardan bu yana ürettikleri filmleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Hamid Naficy 2001 yılında yayınlanan *An Accented Cinema: Exilic and Diasporic Filmmaking* adlı kitabında aksanlı sinemayı tam anlamıyla şöyle tanımlamaktadır:

“Çoğunluğunu, 1960’lardan bu yana, kuzey’in kozmopolit merkezlerinde yerleşmiş ve geldikleri ilk vatanları ve şimdi buldukları yer arasında uyumsuzluk ve gerilimler yaşayan, üçüncü dünya ülkeleri ve post-kolonyal ülkelerden (ya da küresel güney’den) gelenler genellikle bağımsız, stüdyo sisteminin ya da ana akım film endüstrilerinin dışında çalışırlar. Farklı görülürler ve bu farklılıkların varlığı, aksanlı sinemacıların homojen bir grup ya da bir film hareketi olmalarını engeller. Tüm bu gerilim ve farklılıkları içeren –grupları aksanlı biçimin etkisinde olduğundan- filmler bildik anlatı ve jenerik şemaları ile çözümlenemez. Aksanlı sinemayı oluşturan, bu fark ve benzerliklerin kesişimi ve birleşimidir.”

Hamid Naficy bu sinema içinde sinemacıları 1950-1970 arası sömürge sonrasında baş gösteren bağımsızlık hareketleri ve Doğu Avrupa’da gerçekleşen Sovyet müdahaleleri sonrası yer değiştirmelerle kendisini gösterenler ve 1980-1990 arasında yaşanan bir dizi önemli siyasal ve toplumsal dönüşüm sonrasında ortaya çıkanlar olarak ayrıca iki gruba ayırmaktadır (Naficy, 2001, s.10).

Yukarıda değinildiği gibi farklı kelimelerle ifade edilebilen göçmen sinema, kısaca göçmenleri anlatmakta ya da göçmenler tarafından anlatılmaktadır. Ancak temel olarak göç eden sinemacıların yaptığı filmlerle, göçün/göçmenlerin konu alındığı filmleri de birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, yönetmeni göçmen olsun ya da olmasın göçün/göçmenlerin konu alındığı filmlerde göçmen sinemanın varlığından bahsedilmektedir. Oğuz Makal’a göre, göç olgusunu temel kurgu malzemesi haline getiren göçmen yönetmenlerde de kuşak farklılığı değişik bakış açılarını beraberinde getirmiştir. Tarihsel olarak ele alındığında, ilk kuşak sinemacılar göçü yaşamış, ikinci ve üçüncü kuşaklar ise ailelerinin deneyimleri üzerine üretimler yapmışlardır (1994, s.63). Ana akım sinemanın dışında, bağımsız, düşük bütçeli olan bu filmlerde yönetmen, filminin her aşamasında yer alabilmekte ve kişisel bakışını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Naficy, filmi üreten kişinin, film ekibinin, yönetmenlerin, filmin ele aldığı konunun ve seyircinin çok dilliliğine dikkat çekmektedir (2001, s.49-50). Ballesteros’a göre belgesel ve gerçekçi yaklaşım, neredeyse hiçbir göçmen filminde bulunmamaktadır (2015, s.xiii).

Morva’nın da değindiği gibi tüm farklılıklar, ögeler göz önüne alındığında ortak bir tanım yapılması zor olmasına karşın, göçmen sinema, içerik ve biçim açısından oldukça zengin, tek başına bir sınıflandırmayı yaratacak kadar bir film birikimine ulaşmış ve tek başına bir tür olarak sinema alanındaki yerini alarak (2013), Batı dışı geleneklerden kaynaklanan, stil, tür ve formların karmaşık ve eklektik bir karışımını sunmaktadır (Naficy, 2001 aktaran Ponzanesi, 2011, s.74).

Bu filmler, yaratıcılarının içinde bulunduğu, çifte bilinçlilik durumunu yansıtır. Çoğunlukla iki ya da çok dillidirler. Estetik biçimleri homojen değildir. Sinemacıların kendi ülkelerine ve yerleştikleri ülkeye ait sinema geleneklerinin etkisiyle oluşan sinemasal anlatımları vardır (Migrant and Diasporic Cinema in Contemporary Europe, 2014).

Avrupa Göçmen Sineması

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa’da toplumsal hiyerarşiler, epistemolojik ve etik dizgeler ve temsil uyuşmaları temelden değişmiş, sinema endüstrisi savaştan yüzyılın geri kalan kısmına

damgasını vuracak kültürel yeni düzenlemenin hem simgesi hem de aracı olarak çıkmıştır. Rus Devrimi ile Fransa'ya, İtalya'ya Almanya ve Çekoslovakya'ya sürgüne gitmek zorunda kalan sinemacılar devrim öncesi Rus sinemasının geleneklerini korumaya çalışarak gerçekleştirdikleri filmler devrim öncesi eserlerin doğrudan tekrarları niteliğinde olmuştur (Nowell-Smith, 2008, s.85-94,199-200). Savaşın bittiği 1919 yılından itibaren yaklaşık 20 yıllık süreçte Avrupa ülkelerinde sinema alanında çeşitli arayışlar sonucu farklı anlatı biçimleri ortaya çıkmıştır. Savaştan yenilgi ile çıkan Almanya, insan psikolojisine eğilen dışavurumcu akım ile içine kapanmış toplumun sesini duyurmaya çalışmıştır. Alman sineması gerçeküstü dekor, yapay, abartılı oyunculuklar ile gerçek dünyaya ve mutlu hayata olan özlemi anlatan filmler ortaya koymuştur. Ancak, Nazi döneminde Alman sineması bir propaganda aracına dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mussolini'nin toplumu faşizme göre şekillendirmesinde sinema büyük rol oynamıştır. Faşist İtalyan sineması, politik düşüncesini kitlelere yayarken, Nazi Alman sineması gibi propaganda filmleri üretmiştir. 1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı süresince birçok oyuncu, yönetmen, senarist kariyerini sürdürmek için başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Armat, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen devrimci coşkun sinemacıları da içine aldığı ve özellikle 1960'larda ve 1970'lerde birçok sinemacının çoğu zaman baskı altında veya sürgünde devrimci sinemaya katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır (1987, s.88-94). Savaşın hemen ardından İtalyan sineması yeni gerçekçilik akımıyla dikkatleri üstüne çekmiş, Fransa'da yenileşme dönemi Yeni Dalga hareketiyle başlamıştır. Bu yıllarda ilk filmlerini yapan savaş sonrasının ikinci kuşağı, çağdaş toplumu, tarihi çeşitli açılardan sorgulayan filmler gerçekleştirmiş ve özgün anlatı biçimleri geliştirmişlerdir.

Birçok Avrupa ülkesinde yerli popüler filmler, komedi, polisiye ve diğer geleneksel ticari filmlerin yapımı azalmış, izleyici sayısının az olmasına karşın, yeni gerçeklikleri dikkate alan sinema türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupa sineması giderek düşük ve orta düzeylerde sanat sineması ve yüksek bütçelerde ise uluslararası diye nitelenmeye başlanmıştır.

1950 yılından itibaren hızlı sanayileşme sonucunda belli bir ekonomik yapıya ulaşan Avrupa ülkeleri, pazarlarını daha da genişletebilmek için (temelini 1958 Roma Anlaşmasının oluşturduğu) ve işgücü gereksinimini karşılamak amacıyla iş gücü antlaşmaları yaparak göç almaya başlamışlardır. İlk olarak 2.500 Türkün göç ettiği Avrupa'da kültür, artık Batı'nın entelektüel ve kültürel geleneklerinden giderek uzaklaşmaya başlamıştır (Makal, 1994, s.57, Turan, 1997, s.3). Göçmenlerin kimlik oluşumları ve kültürel yaklaşımları ile özellikle Almanya'da yaşayan göçmenler Alman ya da Türk olarak değil, bu ikisinin de üstünde kimliğe sahip olan bireyler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Kanbur, bu melez kimliklerin 1990'lar itibariyle güçlenen çok kültürlülük politikalarının da etkisiyle Avrupa sinemasında dikkat çektiğini ifade etmektedir (2005, s.41).

Avrupa'nın işgücü talebini karşılayan "ekonomik bir nesne" olarak Türk göçmen işçiler, etkileri günümüze kadar gelen kültürel bir şok yaşarken, onların varlıkları da Avrupa'nın demografik yapısını değiştirmeye başlamıştır. Ne yaşadıkları ülkenin vatandaşı ne de Türk olabilen özellikle ikinci kuşak ve sonrası göçmenler ilerleyen yıllarda Avrupa sinemasının içinde kendilerine yer bulmuş, sorunlarını, beklentilerini, umutlarını, korkularını yaşantılarını sinema sanatını kullanarak anlatmaya çalışmışlardır.

Ponzanesi, göçmen sinemanın çağdaş Avrupa'yı yeniden canlandıran, çok kültürlü ve çok ırklı merkez merceğe odaklarının içinde kendine yer bulmaya çalıştığını ifade etmektedir (2011, s.4). Bu bağlamda, göçmen deneyiminin temsili, çağdaş Avrupalı sinemacılar tarafından da ele alınmıştır

(Ballesteros, 2015, s.17). Göçmen ya da Avrupalı film yapımcıları tarafından, ulusal kimlik ve "Avrupalılık" kavramlarına meydan okuyan, yeni bakış açılarına göre sınır, dil ve kimlik kavramlarını tekrar gözden geçirerek filmlere yansıtılmıştır (Ponzanesi, 2011, s.74).

Böylelikle, Avrupa'daki göçmen sinema iki temel tanıma dayandırılmaktadır:

- Avrupalı olmayan film yapımcıları tarafından yapılmış filmler;
- Göçmen temalar, karakterler ve konularla ilgilenen filmler (Ponzanesi, 2011, s.75)

Avrupa'da göçmen sinema, öncelikli olarak, Avrupa kimliği ve ulusal kavramlara itiraz eden ve akışkan olan bir varlık durumu olarak ele alan daha geniş sosyo-politik süreçlere odaklanmış (Ponzanesi, 2011, s.74), Avrupa ülkelerinin sinematografik endüstrileri arasındaki farklılıklara rağmen, göçmen sinema, bireysel hayatta kalma stratejilerine odaklanan soyutlamayı kişiselleştirmiştir (Ballesteros, 2015, s.12). Bağımsız üretilen bu filmler (Naficy 1999) ile Avrupa'daki göçmen sinema, ötekinin sesli ve görsel olarak işlendiğini keşfetmek için ayrıcalıklı bir başlangıç noktası olarak görülmüş, Kanbur'un da değindiği gibi bu filmler, göçmenlerin yaşantılarını aktardığı için aynı zamanda Avrupa sinemasında kimlik temsili sorununa da katkıda bulunmuştur (2005, s.44). 1970-1974 yılları arasında Almanya'ya göçenler, Türkiye'nin geri kalmış kırsal bölgelerinin çoğu eğitimsiz bireyleri (Makal, 1994, s.59) olduğundan Alman sineması 1970'li yıllarda konuk işçi hikâyelerini ele almaya başlamıştır (Işıkoğlu, 2005, s.81). Alman sinemasındaki Türk anlatıları cinsiyet çatışmaları etrafında, iletişimsiz ve uyum sağlayamayan bireyler olarak sunulmuştur. Özellikle Türk göçmen kadınların erkek egemen, feodal, Müslüman ve muhafazakâr Türk toplumunda baskı altında olması, aşağılanması, hatta fahişelikten kurtulması işlenmiştir (Tosun, 2006, s.96). 1990'ların ortalarından itibaren ise Avrupa'da göçmen ya da göçmen kökenli sinemacılar kendi hikâyelerini anlatmaya başlamıştır (Yaren, 2015).

İkinci kuşak Türk göçmen çocukları Almanca'yı öğrenerek öncelikle Alman toplumu ile iletişim kurabilmiş, üçüncü kuşak ise çifte kimlik ve çifte bilinç ile Türklük-Almanlık ikilemini avantaja dönüştürmüştür. Scognamillo'ya göre (2000, s.76) Türkler içinde buldukları durumlarını, yaşadıkları deneyimleri sinema ile ifade etmişlerdir. Böylelikle ikinci kuşak genç yönetmenler yaptıkları kısa ve uzun metraj film çalışmaları ile isimlerini duyurmuşlardır (Işıkoğlu, 2005). 2000'li yıllara gelindiğinde ise üçüncü kuşak ile birlikte göçmen filmleri çeşitlenerek, çok kültürlülüğün avantajlarına vurgu yapan filmler çekilmeye başlanmıştır (Malik, 1996, s.202-215). Almanya'nın ötekileri olarak görülen üçüncü kuşak göçmen Türk yönetmenlerin çektiği filmler katıldıkları uluslararası film festivallerinde aldıkları ödüllerle dikkat çekmiştir. Türk-Alman sineması Almanya'da genel film kültürünü fazlasıyla zenginleştirmiştir. İlk uzun metrajlı filmi Duvara Karşı (Gegen die Wand) ile Berlinale'de En İyi Film (Altın Arslan-2004) ödülünü alan Fatih Akin, Türk asıllı bir yönetmen olarak bu alanda adını geniş bir kitleye duyurmuştur.

Avrupa’da Yaşayan Türk Asıllı Yönetmenler*

Dışişleri Bakanlığı’nın verilerine göre; yurt dışında yaşayan 6 milyonu aşkın Türk nüfusunun yaklaşık 5,5 milyonu Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır (2018), üçüncü ve dördüncü kuşak olan Türkler kendilerine toplumun çeşitli kademelerinde yer edinmişler hem Türk olmanın hem Avrupalı olmanın avantajlarını kullanmışlardır.

Bu çerçevede Türk göçmen yönetmenler Türk toplumunda ve yaşadıkları ülkelerde edindikleri deneyimlerini sinemaya aktarırken her iki ülkenin kimliğinin yanı sıra Türkiye ile ilgili hislerini de filmlerine aktarmışlardır. Bu filmlerde geçmişleri ile içinde buldukları zamanı ele almışlar, Türkiye ile bağ kurmuş ve göç edenlerin hayatlarının algılanmasına dair görüşlerini anlatmaya çalışmışlardır. Bu tür filmlerin ortak özelliği aileleri ve içinde buldukları toplumsal çevre ilişkileri bağlamında göçmenlik deneyimleri içerisinde bireylerin üstlendiği rolleri yansıtmalarıdır. Yönetmenler, bu filmlerde ailelerinin göçmenlik deneyimlerini, hayatlarını, geleneksel Türk ailesi içerisinde göçmen olmayı, kültür ve kimlik çatışmalarını, kuşaklar arasındaki kopuşu aktarmaya çalışmaktadır. Özellikle, Alman Türk’ü olarak tanımlanan yönetmenler tarafından çekilen bu türdeki filmler, katıldıkları festivallerde önemli başarılar kazanmış ve kazanmaktadır.

Berlin Sanatlar Akademisi Program Müdürü Johannes Odenthal, Türk kökenli yönetmenlerin sinemaya katkısının büyük olduğunu, bu filmlerin Alman kültürüne yeni bir bakış açısı getirdiğini ifade etmektedir (Deutsche Welle, 2018). Çünkü sinema, Türk göçmenlerin kendilerini ifade edebilecekleri en etkili araç konumundadır ve her yönetmen yaptıkları filmlerle farklı algılama ve yansıtma biçimlerine sahip olduklarını göstermişlerdir.

Hamburg Güzel Sanatlar Akademisi Sinema Bölümünde eğitim alan Tefik Başer, 1983 yılında bu okulun katkısıyla yurt dışında ilk filmini gerçekleştirmiş, Türk işçilerinin kendi yaşamlarını anlatmasından oluşan belgesel film çalışması ile Hamburg’da düzenlenen bir yarışmada teşvik ödülü kazanmıştır. 1987 yılında Locarno Film Festivali’nde gümüş leopar ödülünü aldığı “40 Metrekare Almanya” ve 1988 yılında Strasbourg Avrupa Film Festivalinde büyük ödül aldığı “Sahte Cennete Elveda” filmlerinde geleneksel kimliğe sahip, birinci kuşak Türk göçmenleri ve vatan algılamalarını Türkiye üzerinden aktarmaya çalışmıştır. Bu filmler ile göçmen Türk kadını ve erkeğini irdelemiştir.

Almanya’da yaşayan İsmet Erkişi ise ikinci kuşak göçmen olarak, iki film senaryosunun ardından “Son Randevu”, “Kismet” ve “Düğün” filmlerinin yönetmenliğini üstlenmiş ve yurt dışında yaşayan genç kuşağı ve onların çelişkilerini anlatmaya çalışmıştır (Makal, 1994, s.26,114, Sinematurk, 2018).

1990’lı yılların ortalarından sonra ikinci ve üçüncü kuşak Türk göçmenlerin, ulus aşırı kültür filmleri ile melez kimliğe sahip göçmen gençlerin aileleri içinde kuşaklar arası gerilimi konu alan filmler yapmaya başladıkları görülmektedir. Fatih Akın’ın 1998 yapımı “Kısa ve Acısız” filmi, birinci ve üçüncü kuşak Türk göçmenler arasında yaşanan kopuşu, dinsel ve kültürel kimlik çatışmaları ile anlatmıştır. “Nisan Çocukları” (1998) filmi ile Yüksel Yavuz yine ikinci ve üçüncü kuşak Türk gençlerinin iki kültür arasında gidip gelmeleri ve bu durumun yarattığı sosyal ve psikolojik

* Bu bölümdeki yönetmen isimleri ve genel bilgiler; Uluslararası Film Festivali Katalogları, Alman Filmleri Türkiye’de (2018), Türk Sineması Veri Tabanı, Internet Movie Database, <http://www.beyazperde.com>, de.wikipedia.org/wiki, ntv.com.tr/news, <http://www.hurriyet.com.tr>, <http://www.berlinturk.com> adreslerinden alınmıştır.

yansımaları ele almıştır. Film, Türk gençlerinin içine düştükleri durumu irdelemesi açısından önem taşımaktadır. Thomas Arslan'ın 1999 yılında yönetmenliğini üstlendiği "Satıcı" filmi ise işsiz, eğitimsiz üçüncü kuşak Türklerin yaşam mücadelelerini, Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal krizleri göz ardı etmeden ele almıştır.

Bu veriler ışığında çalışmanın genel amacı Türk asıllı yönetmenlerin çektikleri filmlerinin ana temalarının ortaya konmasına yöneliktir. Çalışmanın temel hipotezi Türk asıllı yönetmenlerin filmlerinde, göç eden Türklerin, dolayısıyla kendilerinin / ailelerinin hikâyelerini anlatan filmler gerçekleştirdiği yönündedir. Örneklem belirlemede, evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansının eşit olduğu basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü kuşak Türk göçmenlerden uzun metrajlı film çeken yirmi üç yönetmenin bilgisine ulaşılmıştır. Bu yönetmenlerden bir kısmı uluslararası film festivallerinden ödüller kazanmış, bir diğer kısmı ise ulusal ve/veya uluslararası nitelikli festivallerde filmlerini gösterme şansını yakalamışlardır.

Çalışmanın bundan sonraki uzun metraj film çeken Türk asıllı yönetmenlere yer verilerek bu alanda bir literatür oluşturulmaya çalışılmıştır.*

AKIN, Fatih 1973 yılında Hamburg-Almanya'da Sürmene asıllı Karadenizli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Akın, 2000 yılında Hamburg Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Görsel İletişim Bölümü'nden mezun olmuştur. 1995 yılında ilk kısa filmi "Sensin!" (Du bist es'!) ile Hamburg Uluslararası Kısa Film Festivali'nde izleyici ödülü alan Akın, 1998 yılında ilk uzun metraj denemesi olan "Kısa ve Acısız"ı (Kurz und Schmerzlos) yönetmiştir. Göçmen Türk ailesinin Almanya'da doğup büyümüş oğlu olan Gabriel ve arkadaşlarını konu alan filmde Fatih Akın, farklı kökenlere sahip bireylerin, farklı etnik ortamlardaki ilişkilerini irdelemiştir. Melek isimli bir Türk kızına aşık olan Daniel'in Türkiye'ye uzanan yolculuğunun işlendiği "Temmuz'da" (Juli) filminden sonra üçüncü uzun metraj filmi olan "Solino" (2002) ile Almanya'ya taşınmaya karar veren İtalyan bir aileye odaklanarak, bir aşk hikayesi ile göçmen kültürünü anlatmıştır. Almanya'dan başlayıp İstanbul'a uzanan bir süreçte, Cahit ve Sibel'i anlatan "Duvara Karşı" (2004 - Gegen Die Wand) filmi ile Berlin Film Festivali'nde Altın Ayı ödülünü kazanarak dünya çapında ün kazanan Akın, bu film sayesinde dünya çapında toplam 23 ödüle layık görülmüştür. 2007 tarihli "Yaşamın Kıyısında" filmi Almanya tarafından, ülkeyi yabancı dilde en iyi film dalında temsil etmek üzere 80. Akademi Ödüllerine gönderilmiş, 60. Cannes Film Festivali'nde En İyi Senaryo dalında ödül almıştır. 2009 yılında yönetmenliğini, senaristliğini ve yapımcılığını üstlendiği "Aşka Ruhunu Kat" (Soul Kitchen) filmi ise 66. Venedik Film Festivalinde jüri özel ödülünü almıştır. 2016 yapımı "Elveda Berlin" (Tschick) ile 14 yaşındaki Maik ile sınıfa yeni gelen göçmen Tschick'in arkadaşlığını kameraya almıştır. Toplamda 14 uzun metraj filmi olan Fatih Akın, 2017 yılında gerçekleştirdiği Türk eşi ve çocuğu neo Nazi saldırısıyla öldürülen bir kadının kendi adaletini sağlama çabasını ve Alman toplumunun ırkçılığa bakış açısını yansıtan "Paramparça" (Aus dem Nichts - In The Fade) filmi ile 2018 yılında düzenlenen 75. Altın Küre'de En İyi Yabancı Film ödülünü almıştır.

* Yönetmenler, soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmışlardır.

AKKUŞ, Sinan, Erzincan doğumlu Akkuş, kısa filmlerin ardından 2008 yılında çektiği "Evet, İstiyorum" (Evet, ich will), filminde farklı kültür ve etnik gruplardan gelen ve evlenmek isteyen dört çiftin, önyargılar, kültürel baskılar ve gelenekler ile mücadelesini ele almıştır. Film, Türk kökenli Özlem ile Alman Dirk'ün evlilik isteğine, Özlem'in babasının Dirk'in Müslümanlığa geçmesini şart koyması etrafında evlilik öncesinde yaşanan trajikomik olayları ele almaktadır. Yönetmenin, kültürel farklılıkları esprilerle aktarmaya çalıştığı filmde Alman ve Türk oyuncular birlikte rol almışlardır. Film, 2009 yılında Nuremberg Film Festivali'nde En İyi Film, Baden-Baden TV Film Festivaline, MFG Star ve 2010 Alman Film Eleştirmenleri Ödüllerine aday gösterilmiştir. Yönetmen, "Üç Türk ve Bir Bebek" (3 Türken und 1 Baby) filmini yine Almanya'da 2015 yılında gerçekleştirmiştir.

ALAKUŞ, Buket, 1971, İstanbul doğumlu Alakuş, ailesinin göç ettiği Almanya'da Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nden 1995 yılında mezun olduktan sonra Hamburg'da yönetmenlik eğitimi almıştır. 2001 yılında gerçekleştirdiği "Anam" adlı filmi, Münih Film Festivali'nde gösterildikten sonra Oldenburg Film Festivali'nde "En İyi Film" ve 15. Braunschweig Film Festivali'nde Heinrich Ödülü'nü almıştır. Europe Grand Prize'da En İyi Senaryo Ödülü'nü alan film 2002 yılında Max Ophüls Ödülü'ne ve Otto Sprenger Vakfı tarafından En İyi Genç Yönetmen Ödülü'ne layık görülmüştür. Buket Alakuş ilk uzun metraj filmi olan "Anam"da, uyuşturucu bağımlısı oğlunu kazanabilmek için mücadele eden bir annenin öyküsünü anlatmaktadır. "Fin Tangosu" (Finnischer Tango) filmi ile 2008 Alman Film Ödüllerinde Seyirci Ödülü'nü kazanan Alakuş, 2013 yılında "Acı Soslu Bir Hans" (Einmal Hans mit scharfer Soße) filmini kameraya almıştır. "Die Neue" adlı televizyon filmi ile Avrupa Vatandaşları TV - Kurgu Ödülü (European Civis TV Prize – Fiction)'ne aday gösterilmiştir ve yönetmen televizyon için film yapmaya devam etmektedir.

ARSLAN, Thomas, Alman bir anne ve Türk babanın oğlu olarak 1962 yılında Almanya'da doğmuş, babasının askerlik hizmetini yapmak için geldiği Türkiye'de 1967-1971 yılları arasında Ankara'da yaşamış ve 1971 yılında tekrar Almanya'ya dönmüştür. 1986-1992 yılları arasında Berlin Film Okulu'nda eğitim alarak, kısa filmlerle yönetmenliğe ilk adımını atmıştır. Filmlerinde Almanya'da yaşayan göçmen Türk gençlerinin hikâyelerine yer veren Arslan, Berlin Üçlemesi olarak tanımlanan "Kardeşler" (1997 Geschwister), "Satıcı" (Dealer 1999), "Güzel Bir Gün" (2001 Der schöne Tag) filmleri ile Alman yeni dalga sinemasının öncülerinden de sayılmaktadır. Yönetmen, "Kardeşler" filminde babaları Türk, anneleri Alman üç kardeşin hikâyesini ele almaktadır. "Satıcı" filmi ise Can'ın uyuşturucu satarak hayatını kazanmasını konu almakta, bu çerçevede Almanya'daki göçmenlerin hayatlarından kesitler göstermektedir. Üçlemenin son filmi "Güzel Bir Gün"de film dublörü olarak Berlin'de yaşayan Deniz'in erkek arkadaşından ayrıldıktan sonraki Berlin günlerini konu almaktadır. Arslan, yönetmenliğin yanı sıra senaristliğini de üstlendiği "Satıcı" adlı dramatik filmiyle Berlin Uluslararası Film Festivali'nde FIPRESCI Ödülünü ve Ekümenik Jüri Ödülünü kazanmış, 2013 yılında "Altın" (Gold) adlı filmiyle Berlin Uluslararası Film Festivali'nde Altın Ayı ödülüne ve Puchon Uluslararası Fantastik Film Festivali'nde Puchon'un En İyisi Ödülüne aday olmuştur. Arslan bu filminde, ABD'de altın arayan Alman göçmenlerin hikâyesini konu almıştır. 2017 yılında "Parlak Geceler" (Helle Nächte) filmini çeken Arslan, senaristlik ve görüntü yönetmenliği de yapmaktadır.

ARSLAN, Yılmaz, 1968 doğumlu olan Arslan, sağlık nedenlerinden dolayı 1975'de ailesi ile Almanya'ya göç etmiştir. Fiziksel sakatlığı olan bireylerin tiyatro çalışmaları yaptığı Heidelberg tiyatro grubunda oyunlar yazıp yönetmeye başlamış, 1991 yılında Gramer okulundan mezun olmuştur. 1992 yılında ise Postdam-Babelsberg film okuluna girerek ilk filmi olan “Langer Gang”ı gerçekleştirmiştir. Fiziksel engelli çocuklar ve gençleri konu alan film birçok uluslararası festivalde gösterilmiş ve 40. San Sebastian Festivalinde en iyi film ödülünü almıştır. 1999 yılında ikinci filmi “Yara” ile Max Ophüls Festivali, Saarbrücken, Filmclub - Jüri Ödülü ile Antalya Film Festivali'nde En İyi Film Ödülüne layık görülmüştür. “Kardeş Katili” (Brudermord) 2005 Locarno Film Festivali'nde Gümüş Leopar ödülünü almıştır. Yapımcı, senarist ve yönetmen olarak çalışmalarının yanı sıra, Goethe Institut ağında sinema eğitimi veren Arslan, Medien-und Filmgesellschaft Baden-Württemberg (MFG)'nin seçim komitesinin üyesidir. Yönetmen, 2016 yılında Film Maxma adlı yapım şirketini kurmuştur.

AYTEN, Hatice, Essen Yüksek Okulu Fotoğraf ve Film Bölümü'nde eğitim alan Ayten, 1994 yılında ilk filmi “Gülüzar”ı çekmiştir. Filmde, annesinin Almanya'ya göç sürecini konu alarak, kendisinden 15 yaş büyük birisiyle başlık parası karşılığında evlendirilen, birinci kuşak göçmen kadın işçilerinin yeni toplumda yaşadıklarını yansıtmaya çalışmıştır. 1995 yılında Almanya'da doğmuş büyümüş kadınlarla röportajlarının yer aldığı “Ohneland” adlı filmini çeken yönetmen 1999 yılında “Merdivendeki İnsanlar” (Menschen auf der Treppe) belgeseli ile 2. Nürnberg Inter Film Festivali, Belgesel Film Yarışmasında finalist olmuştur. “Çayda Şeker Gibi” (Wie Zucker im Tee) adlı uzun metrajlı filmini 2001 yılında tamamlayan Ayten, 2005 yılında gerçekleştirdiği mezuniyet filmi “Mahrem, Kendini Aç” (Mahrem öffne dich) ile İslami kadın hareketinin kadınlara ne getirdiği sorusunu gündeme getirerek, İslam'ın kadma bakış açısıyla değişimini ele almıştır. Almanya'da film yapımcısı olarak adını duyuran ikinci kuşak yönetmenlerden olan Ayten, “Out of Istanbul” filmde de diğerlerinde olduğu gibi dışlanan bireyleri konu almış, 2005 yılında Felix Rexhausen Gazetecilik Ödülü'ne layık görülmüştür. ARTE'de 2011 yılında yayınlanan “Poligam Kadın” (Die polygame Frau) belgeselinde çokeşli Türk erkekleri ve çokeşli yaşayan bir Türk kadını üzerinden çokeşliliği irdelemiştir.

ÇATAK, İlker, 1984, Berlin doğumlu olan Çatak, İstanbul Alman Lisesi'nden mezun olduktan sonra tekrar Berlin'de yaşamaya başlamış, sonrasında burada film ve televizyon yönetmenliği eğitimi almıştır. 2011 yılında Bavyera Radyo Televizyonu'nun burslu sanatçısı olarak ilk uzun metrajlı filmini yazmış, yüksek lisans eğitimi 2014 yılında Hamburg Media School'da tamamlamıştır. “Sadakat” (Fidelity) adlı kısa filmi ile 2015 yılında 42.si düzenlenen Sinema Öğrencileri Oscar Yarışması'nda Yabancı Dilde En İyi Film, Altın Öğrenci Oscar'ına layık görülmüştür. İlk Adım Ödülü ile onurlandırılan Çatak, 2016 yılında ilk uzun metrajlı filmi olan Nils Mohl'un romanından uyarladığı “Bir Zamanlar Kızılderili Ülkesinde” (Es war einmal Indianerland) ile ilk gösterimini Şubat 2017'de Berlin Film Festivali'nde yapmıştır. Film aynı zamanda 37. IKSV İstanbul Film Festivali'nde “Genç Ustalar” kategorisinde izleyicinin beğenisine sunulmuştur.

ÇELİK, Neco, ikinci kuşak yönetmenlerden olan 1972, Berlin doğumlu Çelik, 1994 yılında sinema ile

ilgilene başlanmıştır. Berlin'de duvarların yıkılmasından sonra artan ırkçılığa ve düşmanlığına karşı Türk gençlerin oluşturduğu “36 Boys” çetesinin uzun yıllar liderliğini yapmış, sonraki yıllarda bir film şirketi kurmuştur. 2004 yılında ilk uzun metraj çalışması olan “Şehir Gerillaları” (Urban Guerillas) ile Türkiye - Almanya Film Festivali, Seyirci ve Mansiyon ödülünü alan Neco Çelik filmlerinde çok kültürlü ve çok kimlikli bir ortamda yetişen gençlerin hikâyelerini ele almaktadır. Bir diğer uzun metrajlı filmi “Kısık Ateşte 15 Dakika”nın çekimleri 2006 yılında Türkiye’de gerçekleştirilmiştir. 2011 yılında Stuttgart Operası’nda sahnelediği “Duvara Karşı” filminin opera yorumuyla, Alman tiyatro dünyasının Oscar’ı sayılan Faust’u kazanan ilk Türk olmuştur.

DAĞ, Umut, 1982 Avusturya doğumlu yönetmen Viyana Film Akademisi mezunudur. Michael Haneke’nin de öğrencisi olan Umut Dağ’ın ilk uzun metrajlı filmi “Kuma” İç Anadolu’nun bir köyünde yaşayan 19 yaşındaki Ayşe’nin altı çocuklu Fatma’nın eşi Hasan’a kuma olarak verilerek Avusturya’nın başkenti Viyana’ya gitmesini ve orada, aile ile yaşadıklarını konu edinmektedir. “Kuma” 2012 yılında Berlin Film Festivali’nin Panorama bölümünün açılış filmi olarak gösterilmiştir. 2011 yılında “Papa” adlı filmi gerçekleştiren Dağ, Almanca eğitim veren sinema yüksekokullarının mezunlarına verilen First Steps Ödülü’nü kazanmıştır. Hapisten yeni çıkmış olan Ertan ile Viyana sokaklarında ve gece kulüplerinde uyuşturucu satan oğlu Mikail karakterleri üzerinden sorunlu aile ilişkilerini ele alan ikinci uzun metrajı “Betondaki Çatlaklar” (Cracks in the Concrete) filmi yine 2014 yılında ilk gösterimini Berlin Film Festivali’nde gerçekleştirmiştir. 2016 yılında “Olay Yeri: Rebecca” (Tatort: Rebecca) adlı televizyon filmini çeken Dağ, 2017 yılında “Alman Çocuk” (Das deutsche Kind) adlı filmin yönetmenliğini üstlenmiştir. Dağ, bu filmi ile Alman ve Türk kültürünü birlikte yaşayan üç kişilik bir ailenin, ölen Alman arkadaşlarının kızının velayetini alma mücadelesini, inanç, aile ve vatan gibi değerler bağlamında anlatmaktadır. Alman ve Hristiyan bir çocuk ile Türk ve Müslüman aile karşıtlığını başarılı bir şekilde ele alan yönetmen bazı sinema eleştirmenleri tarafından Avusturya’nın Fatih Akın’ı olarak görülmektedir.

Derin, Seyhan, 1967, Zonguldak, doğumlu olan yönetmen 5 yaşında ailesiyle birlikte Almanya’ya göç

etmiştir.1991-1997 yıllarında Münih Tv ve Film Okulu, Drama Bölümünde yönetmenlik ve senaryo yazarlığı eğitimi almıştır. Derin, genelde göç konulu kısa filmler çekmiş, 2002 yılında ise “Yıldızlar Arasında” (Zwischen den Sternen) adlı ilk sinema filmini gerçekleştirmiştir. Bu film ile Max Ophüls Ödülü’ne aday gösterilmiştir. Yine 2002 yılında “İyi Günler Kötü Zamanlar” (Gute Zeiten Schlechte Zeiten) filmini kameraya almıştır. Diğer önemli çalışmaları “Midede Kelebekler” (2006- Schmetterlinge im Bauch), Anna ve Aşk (2008- Anna & die Liebe), “Veda Veda” (2008- Abschied vom Tod), “Herkes İçin Bir” (2009- Eine für alle), “Kimseye Benzemeyen Biri” (2010- Eine wie keine), “Mutluluğun Yolları” (2012- Wege zum Glück), “Yasak Aşk” (2013- Verbotene Liebe) filmleridir. Seyhan Derin’in çalışmalarında Türk – Alman kültürü ekseninde geçişler, ulusal sınırlara dayanan kültürel anlaşmalar ve kuşaklar arası çatışmalar tartışılmaktadır. Özellikle 1996 yılında mezuniyet projesi olarak gerçekleştirdiği “Ben Annemin Kızıyım” (Ich bin

Tochter meiner Mutter) adlı belgesel filmi ile Osmanlı kültürü ile yetişmiş anneanne, Türkiye'de doğup büyümüş ve evlendikten sonra çocuklarıyla işçi kocasının ardından Almanya'ya göç etmiş bir anne ve babasının tekrar Türkiye'ye anneannesinin yanına gönderme isteğine rağmen Almanya'da kalan 16 yaşındaki genç bir kızın hikayesini irdelemiş ve büyük beğeni kazanmıştır.

ERGÜVEN, Deniz Gamze, 1978 Ankara doğumlu olan Ergüven, 6 aylıkken ailesi ile Fransa'ya göç etmiştir. Paris Üniversitesi'nde Edebiyat ve Afrika Tarihi okuduktan sonra Güney Afrika'da Johannesburg'da yüksek lisans eğitimini tamamlamış, 2002 yılında Fransa'nın en önemli sinema okullarından La Fémis'te yönetmenlik eğitimi almaya başlamıştır. 2006 yılında bitirme projesi olarak gerçekleştirdiği "Bir Damla Su" (Une Goutte D'eau) isimli kısa filmiyle Cannes Film Festivali'nde yarışmıştır. Kültürel olarak Fransız hissettiğini ancak hikâyelerinde Türkiye'yi anlatmayı hedeflediğini ifade eden yönetmen ilk uzun metraj çalışması olan "Mustang" adlı filmde Türkiye'den bir hikâyeyi, beş kız kardeşin aile ve toplumun baskısıyla yüzleşmesini, tamamen Türkçe anlatmasına rağmen 88. Akademi Ödülleri'nde Yabancı Dilde En İyi Film Akademi Ödülü için Fransa'nın adayı olarak yarışmıştır. Bu film ile Cannes'da 'Europa Cinemas Label' ödülünü, Odesa'da 'Büyük Ödül'ü ve En İyi Yönetmen ödülünü, Saraybosna Film Festivali ve 10. Roma Film Festivali'nde En İyi Film ödülünü, İspanya 60.Uluslararası Seminci Film Festivali -en iyi 2'nci filme verilen "Gümüş Başak" ödülünü kazanmıştır. 2017 yılında senaristliğini ve yönetmenliğini yaptığı başrollerini Halle Berry ve Daniel Craig paylaştığı, "Kings" filmiyle, tarihte '1992 Los Angeles Olayları' olarak adlandırılan, taksi şoförlüğü yaparken Los Angeles polisi tarafından darp edilen siyahi Amerikan vatandaşı Rodney King'i darp eden polislerin serbest bırakılmasıyla başlayan olayları ve bu olaylar birlikte başlayan protestoların ortasında kalan bir ailenin mücadelesini anlatmıştır.

GÖKALP, Matthias, 1973 doğumlu Gökalp, Paris'te modern edebiyat eğitimi aldıktan sonra Belçika INSAS'da eğitim almıştır. Senaristlik ve yönetmenlik yapan Gökalp, Paris'teki Latin Mahallesi'nde bir sinema tiyatrosu işletmecisi olan babaannesi sayesinde sinemaya merak salmıştır. 1991 yılında "Kromatik" (Chromatiques), 2001 yılında "Yarı" (Mi-Temps), 2002 yılında "Tanrı'nın Fiyatı" (Le tarif de dieu) ve 2004 yılında ise "Düz ve Dar" (The Straight And Narrow) adlı kısa filmleri yönetmiştir. İlk uzun metrajlı filmi "Kişisel Bir Şey" (Rien de personnel)'i 2009 yılında gerçekleştirmiştir. İş dünyasını farklı bir dil ile ele alan film Cannes Film Festivali'nde Eleştirmenler Haftasında gösterilmiştir.

İŞİTMEZ, Müret, 1979'da Strasbourg'da, göçmen bir ailenin sekizinci çocuğu olarak dünyaya gelen

İşitmez, Paris'te sinema eğitimi 20 yaşında Denis Diderot Üniversitesi'nden ESRA Sinema Okulu'ndan sertifika almıştır. İlk uzun metraj çalışması 1970'li yıllarda Fransa'ya göçen ailesinin hikayesini anlattığı "Annem ve Babam" (Ma Mere Et Mon Pere) belgeselini 2015 yılında gerçekleştirmiştir. Yönetmen, filminin Fransa'ya Türk göçünü ele alan ilk belgesel olduğunu vurgulamaktadır.

KARAMAN, Onur, Montreal'de yaşayan Türk yönetmenin ilk uzun metraj çalışması olan “İnsan Çiftliği” (La ferme des humains) 2013 yılında SODEC (Kültürel Girişim Geliştirme Şirketi) tarafından desteklenmiş ve Yeni Sinema Festivali (Festival du Nouveau Cinéma)'nde gösterilmiştir. 2015 yılında Quebec'li bir aile tarafından evlatlık alınmış Atilla'nın, Türk köklerini keşfetme hikayesini konu alan “Atilla'nın Geçtiği Yer” (La ou Atilla Passe) filminin galası Kanada'da, Uluslararası Abitibi-Temiscamingue Film Festivali'nde yapılmıştır. Türk kültürüne ve sinemasına hizmet etmek amacıyla Türk sinemasının 100. yılında Altın Boynuz Türk Film Şenliği'ni, Montreal'de organize eden Onur Karaman sinema eğitimini de burada tamamlamıştır.

KUTLUCAN, Hussi, 1962 Kemah doğumlu olan Kutlucan, Almanya'da büyümüş çeşitli filmlerin senaristliğini, yönetmenliğini üstlenmiş, oyunculuk yapmıştır. 1991 yılında komedi türünde ilk uzun metraj çalışması olan “Mezra'da Yaz” (Sommer in Mezra) filmini gerçekleştirmiştir. 1998 yılında ise “Ben Baş Siz Ayak” (Ich Chef, Du Turnschuh) filminde Ermeni bir sığınmacının çalışmak üzere Berlin'e gitmesini ele almıştır.

KÖKTEN, Sümeyya, Afyonkarahisarlı bir ailenin beş çocuğundan en küçüğü olan Kökten, 1980, Belçika doğumludur. Asıl mesleği polislik olan Sümeyya Kökten 2008 yılında senaryosunu yazdığı “Yasak Hisler” (Sens İnterdits) filminin yapımcılığını ve yönetmenliğini üstlenmiştir. Film, biri Türk olan eşcinsel çiftin ilişkisini ele almaktadır. İkinci filmini 2011 yılında Belçika Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle “Gizli Yüzler” (Faces cachées) adlı filme çekmiştir. 2015 yılında ise “Son Bir Dans” ile “Vesvese: Cin Tuzağı” filmlerini Türkiye'de gerçekleştirmiştir. Filmlerinde kadın-erkek ilişkileri ekseninde karakterlerin ruhsal durumlarına değinmekte ve psikolojik gerilimi işlemektedir. Vesvese: Cin Tuzağı ile ilk Türk kadın korku filmi yönetmeni olarak adından ayrıca söz ettirmiştir.

POLAT, Ayşe, 1970 Malatya doğumlu olan Polat, 1978'de ailesi ile Almanya'ya göç etmiştir. Berlin ve Bremen üniversitelerinde felsefe, sanat ve edebiyat eğitimi alan yönetmen ilk yıllarda özellikle dördüncü kuşak toplumun sorunlarını içeren kısa filmler çekmiştir. 1992'de intihar eden Türk asıllı bir ilticacının hayatının anlatıldığı ilk kısa filmi “Yabancı Gece” (Fremdnacht) ve 1997 yılında çektiği “Beyhan İçin Bir Eğlence” (Ein Fest für Beyhan) filmleri birçok film festivalinde gösterilmiştir. İlk uzun metrajlı filmi “Yabancı Tur” (Auslandstournee) da Türk babasını henüz kaybetmiş olan on bir yaşındaki kız çocuğunun Türk kabare şarkıcısı ile onu doğumda terk eden annesini Avrupa'yı gezerek aramalarını konu almaktadır. 2004 yılında çektiği ikinci filmi “Bekçi” (En Garde) ile Locarno Uluslararası Film Festivali'nde ve Alman Film Eleştirmenleri Ödüllerinde En İyi Film ödülleri almıştır. 2010 yapımı “Mutluluk Lüksü” (Luks Glück) ve 2013 yapımı “Mirasçı” (Die Erbin) filmlerinin çekimlerini Türkiye ve Almanya'da gerçekleştirmiştir. 2015 yılında ise “Ötekiler” belgeseli 35. İstanbul Uluslararası Film Festivali, Ulusal Belgesel Yarışması, Finalist olmuştur.

SAMDERELİ, Yasemin, 1959 yılında Tunceli'den Almanya'ya çalışmak için giden ilk işçi ailelerinden

birinin çocuğu olan Samdereli 1973 yılında Dortmund şehrinde doğmuştur. Televizyon filmleri ve kısa film çalışmaları olan yönetmen, 2011 yılında gerçekleştirdiği “Almanya'ya Hoş Geldiniz” (Welcome To Germany) filmi ile üç kuşak göçmen Türk ailesini konu almış ve 61. Alman Film Ödülleri töreninde en iyi senaryo dalında “Altın Lola”, 61. Berlin Film Festivali'nde (Berlinale) “Gümüş Lola” ödülünü ve 48. Altın Portakal Film Festivali'nde uluslararası uzun metraj jüri özel ödülünü almıştır. 2018 yılında “Gecelerin Gecesi” (Die Nacht der Nächte) adlı belgesel çalışmasında ise geleneksel bir düğün gecesini anlatmıştır.

TABAK, Hüseyin 1981 Lemgo, Almanya doğumlu olan Tabak, Kahramanmaraşlı bir ailenin çocuğudur. Genç yaşta film setlerinde çalışan ve kısa filmler çeken yönetmen 2006'da Viyana Film Akademisi'nde rejisörlük ve senaryo okumaya başlamıştır. 2008 yılında “Ev” (Heim) ve “Peynir” (Cheese) adlı kısa filmleriyle birçok ödül almıştır. Uzun metrajlı belgesel çalışması olan “Başla” (Kick Off) Avusturya'nın Steiermark Eyaleti'nin Diagonale Gençlik Jüri Ödülü ve İzleyici Ödülü ile Viennale Belgesel Ödülü'ne layık görülmüştür. “Güzelliğin On Par' Etmez” (Deine Schönheit ist nichts wert) Avusturya'ya göç eden bir ailenin yeni ülke, yeni dil ve yeni kültür ile topluma uyum çabalarını evin küçük oğlu ekseninde ele alan film 49. Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde birçok ödül almıştır. 2017 yılında gerçekleştirdiği “Çirkin Kral Efsanesi” (The Legend of the Ugly King) belgeseli dünya prömiyerini Yılmaz Güney'in 33. ölüm yıl dönümünde Toronto Film Festivali'nde gerçekleştirmiştir. Yönetmen bu çalışması ile de birçok ödül kazanmıştır.

ÜCE, Volkan, Türk asıllı Belçika doğumlu Üce, siyasal bilimler eğitimi almıştır. Belçika ve Hollanda'da büyüyen Üce, 2017 Belçika yapımı olan ve kendi gibi Belçika ve Hollanda'da büyüyen üçüncü nesil Türklerin kimlik krizini anlatan ilk uzun metrajlı belgesel çalışması Arafta (Displaced) ile 2017 TRT Belgesel Ödülünü almıştır. Belgesel aynı zamanda 11. Documentarist İstanbul Belgesel Günleri, Türkiye Panorama Bölümünde ve 17. İF İstanbul Uluslararası Bağımsız Filmler Festivali gösterim seçkisinde gösterilmiştir.

YAPICIOĞLU, Mennan, 1966 yılında Münih'te doğmuştur. 1988'de, bazı Alman dağıtım şirketlerinin

pazarlama bölümünde çalışarak film hayatına başlamıştır. 1995'de İngilizce ve Almanca senaryolar yazmış ve kısa filmler çekmiştir. Elveda Lenin (Good Bye Lenin 2003) ve “Tual Bedenler” (The Pillow Book 1996) filmlerinde oyunculuk yapan, "After Hours" ve "Lautlos" (Sessiz) filmlerinin senaryolarını da yazan yönetmen, 1999 yılında, 30 değişik film festivaline konuk olan "Framed" adlı ilk kısa metrajlı filmiyle Almanya'da "En İyi Kısa Film" ödülüne aday gösterilmiştir. Yapıcıoğlu, 2004 yılında Almanya'da çektiği bir kiralık katilin hikâyesini konu alan ilk uzun metrajlı filmi Sessizce (Lautlos) ile dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve sonrasında film çalışmalarını Hollywood'da devam ettirmeye karar vermiştir. Sandra Bullock'un başrolünü oynadığı 'Sıradışı' (Premonition) filmini 2007 yılında Amerika'da gerçekleştirmiştir.

YAVUZ, Yüksel, 1964'te Elâzığ il merkezine bağlı Karakoçan'da doğan Yavuz, 1980 yılında Almanya'da yaşayan babasının yanına gitmiştir. Üçüncü kuşak genç Türk yönetmenlerden Yüksel Yavuzu, 1986 yılında Hamburg'da Ekonomi ve Sosyoloji eğitiminin ardından 1992-1996 yılları arasında, Hamburg Güzel Sanatlar Akademisi'nde görsel iletişim alanında okumuştur. 1994 yapımı "Misafir İşçi Babam" (Mein Vater, der Gastarbeiter) adlı belgeselinde büyük oranda kendi hayatından ve ailesinin geçmişinden esinlenmiştir. 1998 yılında ilk uzun metraj filmi "Nisan Çocukları" (April Kinder) filminin ardından birçok kısa film çekmiştir. 2003 yılında "Küçük Özgürlük" (A Little Bit Of Freedom), 2010'da "İstanbul İçin Özlem" (Sehnsucht nach Istanbul), 2013 yılında "Umut" (Hoffnung) belgesellerini gerçekleştirmiştir. "Küçük Özgürlük", 2003 yılında 15. Ankara Film Festivali'nde En İyi Film, 2004 yılında ise 23. İstanbul Film Festivali'nde Halk Jürisi En İyi Film ödülünü almıştır. Film aynı zamanda 2003 yılında Cannes Film Festivalinde Quinzane Des Realisateurs Bölümünde gösterilmiştir. "Küçük Özgürlük" Almanya'da kaçak göçmen olan iki gencin arasındaki dostluğa ele almaktadır. Almanya'da kaçak olarak yaşayan, ailesini kaybetmiş Baran kendi gibi kaçak olarak yaşayan Chernor ile tanışır. Chernor, bir Afrikalıdır ve en büyük hayali Avusturalya'ya gitmektir ve bunun için paraya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı için uyuşturucu işine girmiştir. Film, eleştirmenlerce göçmen sorununa içeriden ve gerçekçi bir gözle bakmayı başaran, etkileyici bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

YILDIRIM, Özgür, 1979 Dulsberg doğumlu Yıldırım'ın ailesi 1960'larda Almanya'ya göç etmiştir. Hamburg Film Akademisi mezun olan yönetmen ilk kısa metrajlı filmi "Alims Markt" ile büyük beğeni toplayarak uzun metraj film projesi "Chiko" için Alman Film Teşvik Dairesi tarafından 325 bin Euro ile en yüksek teşvike layık görülmüştür. 2008 yılında gerçekleştirdiği ilk uzun metrajı "Chiko" filmini yazıp yöneten Yıldırım bu çalışmasında Hamburg'un kenar mahallelerinde yaşayan Chiko ve Tibet adlı iki Türk gencinin hayatını; uyuşturucu satıcısı Brownie ile tanışmalarıyla değişen yaşamlarını anlatmaktadır. Yönetmen 2012 yılında "Blutzbrüdad", 2015 yılında ise "Boy 7" ve 2017 yılında "Sadece Tanrı Beni Yargılayabilir" (Nur Gott kann mich richten) filmlerini çekmiştir.

İkincil kaynaklara bağlı olarak yapılan araştırmada ikinci ve üçüncü kuşak Türk göçmenlerden uzun metraj film çeken, ulusal ve/veya uluslararası film festivallerinde ismini duyuran yirmi üç yönetmenin bilgisine ulaşılmıştır. Bu yönetmenlerin filmlerinden bir kısmı gösteri seçkisi ya da özel gösterimlerde izleyici ile buluştuğundan filmlerin tamamı izlenememiş, tanıtım filmleri, film özetleri, eleştirmen yorumlarından faydalanılmıştır.

Yukarıda yer verilen yönetmenlerden on dördü uzun metraj filmlerinde kendilerinin, ailelerinin ve arkadaşlarının hikâyesinden yola çıkarak göç olgusunu işlemişlerdir. Kısa film çalışmalarında da ele alınan göç konusu, yönetmenlerin tüm film çalışmalarında görülmemektedir. Birinci kuşak Türk asıllı yönetmenlerin aksine ikinci ve üçüncü kuşak yönetmenler göç olgusu ile sınırlı kalmayarak sinemanın beslendiği diğer konulara da değinmişler, farklı kültürleri yeni hikâyeleri ele alan filmler gerçekleştirmişlerdir.

Deniz Gamze Ergüven, Thomas Arslan, Mennan Yapıcıoğlu gibi yönetmenler çalışmalarını Avrupa ile sınırlamamış, Amerika'ya uzanmışlardır. Örneğin, Thomas Arslan, Almanya'daki

göçmenlerin hayatlarından kesitler sunduğu ilk filmlerinin ardından, 1898 yılında Kuzey Amerika'da altın arayan bir grup Alman göçmenin hikâyesini ele alan “Altın” filmini 2013 yılında gerçekleştirmiştir. Deniz Gamze Ergüven ise “1992 Los Angeles Olayları” olarak adlandırılan, taksi şoförlüğü yaparken Los Angeles polisi tarafından darp edilen siyahi Amerikan vatandaşı Rodney King’in hikâyesini izleyici ile buluşturmuştur. Sandra Bullock’un başrolünü oynadığı “Sıradışı” filmi Amerika’da Mennan Yapıcıoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. “Duvara Karşı” filmi ile dünya çapında ün kazanan Fatih Akın, on iki yönetmenle birlikte New York’un beş ayrı bölgesinde gerçekleştirilen “Seni Seviyorum New York” (2008) filminde yönetmenlik yapmıştır.

Sonuç Yerine

Avrupa Göçmen Sineması ve Türk asıllı yönetmenlerin ele alındığı bu çalışmada yirmi üç yönetmenin özgeçmişi ve uzun metraj film çalışmaları irdelenmiş, tanıtım filmleri, film özetleri, eleştirmen yorumlarından faydalanılmış, ulaşılabilen filmler izlenmiştir.

Toplumların, tarihinden ve kültüründen ayrı ele alınması mümkün olmayan sinema filmleri, içinde gerçekleştiği toplumsal koşulların yansıtıldığı, en net anlaşılabilen, sanat ürünleridir. İnsanlara özgür, rahat bir hayat vaat eden Batı Avrupa ülkeleri özellikle imkânsızlıklar yüzünden göç etmek durumunda kalan Türk işçilerinin ve onların çocukları için güzel, güzel olduğu kadar da zor bir hayatı ifade etmektedir. Göçmenlere karşı gösterilen negatif tutum, göçmenlerin kendi içlerinde yaşadıkları sorunlar sinema sanatının incelikleri ile beyaz perdeye göç olgusunun tam ortasında kalan kuşaklar tarafından yansıtılmış ve yansıtılmaktadır.

Türk asıllı yönetmenlerin filmografileri incelendiğinde, özellikle Avrupa’ya göç eden ilk kuşak ailelerin çocukları ve onlardan sonraki kuşakların sinemayı yaşadıkları ya da şahit oldukları göç olgusu ve etkilerini aktarmak için kullanmışlardır. İnsanların duygularına dokunan, düşündüren, kendini sorgulamasına neden olan kavramları canlandırmak ve belki de tepki üretmek amacı ile filmler çeken Türk asıllı yönetmenler ilk filmlerini yaşadıkları ülkede gerçekleştirmişlerdir. Bununla birlikte yönetmenlerin Naficy’nin de yukarıda değinilen tanımına uygun olarak çok dilli filmler ürettikleri görülmektedir.

Kurmacanın yanı sıra belgesel filmler üreten yönetmenler göç olgusunu ele aldıkları filmlerinde yakın çevrelerinin ve kendilerinin yaşam deneyimlerinden faydalanmışlardır. Filmleri festivallerde gösterilen ve birçok ödül alan yönetmenlerden daha genç nesillerin sonraki yapımlarında konu olarak göç olgusundan uzaklaştıkları da ayrıca göze çarpmaktadır. Sinema alanında eğitim almış olan yönetmenler buldukları ülkenin şartlarından faydalanmakta kimi zaman festivallerde o ülkeler adına yarışmaktadırlar. Türkiye’deki bilinirlikleri ise film festivalleri ya da aldıkları ödüller sayesinde gerçekleşmektedir.

Günümüzde göçlerin, serbest göç olarak tanımlanan, bireylerin kendi tercihleriyle gerçekleştirdiği bir eylem olmasından ötürü bu alt türe giren filmler aracılığıyla yönetmenler yaşadıkları toplumlarda farkındalık yaratmışlar ve dikkat çekmişlerdir. Örneğin; Üniversite eğitimi için Roma’ya giden, İstanbul doğumlu yönetmen, senarist ve oyuncu Ferzan Özpetek’in İspanya, İtalya ve Türkiye arasında geçen 1997 yapımı “Hamam” filmi Cannes Film Festivalinin bir bölümü olan ‘Quinzaine des Réalisateurs’de yer almış, “Harem Suare” filmi 1999 yılında Cannes Film Festivali’nde ‘Un Certain Regard’ kategorisinde gösterime girerek Londra Film Festivali ve Toronto Film Festivaline davet edilmiştir. 2009 yılında çektiği “Serseri Mayınlar” filmi ise Los Angeles Film Festivali açılışındaki gösterilmiştir.

William Petersen'in da değindiği gibi göçün tipleri vardır ve insanlar şiddetten, baskıdan kurtulmak ya da daha iyi bir hayat yaşamak için doğduğu ülkeden ayrılmak zorunda kalmakta ya da ayrılmayı tercih etmektedir. Gittikleri yerlerde de doğal, ekonomik, siyasal vb. zorunluluklar sonucunda yaşadıklarının etkisinde kalan, hissettiklerini sinema aracılığıyla aktarmak isteyen yönetmenlerin konu tercihleri de bu bağlamda, göç nedenlerine göre, farklılıklar göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Türk asıllı yönetmenlerden zorlu şartlarda ülkesinde ayrılmak zorunda kalan ve göç ettiği ülkede sıkıntılar yaşayanlar göçün etkilerini ele alırken özgür tercihi ile ülkesini değiştiren ve sosyo-ekonomik durumu standart şartlarda olan yönetmenlerin genel toplumsal konulara filmlerinde değindikleri de görülmektedir.

Kaynakça

- Abadan-Unat N. (2002), *Bitmeyen göç: konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akbulut, H. (2001), "Ulus-Aşırı Türk Sinemasında Kimlik Anlayışları: Fatih Akın ve Yüksel Yavuz Sineması", *Kimlik, Medya ve Temsil*, der. E. B. Akça, Nobel Yayınları, Ankara.
- Akbulut, H. (2003), "Sinemanın Medeniyet Halleri: Türk Sinemasında Kimlik, Medeniyet ve Modernleşme Temsilleri", *Düşünen Siyaset*.
- Anderson, B. (2004), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- Armutçu, E. (2004), "İki Ülkeye Birden Hasret Kaldıkları Ödülü Getiren Türk", *Hürriyet Gazetesi*.
- Başaran, F. (1972), "Türkiye'de Beyin Göçü Sorunu",
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/970/11940.pdf>. Erişim Tarihi: 17.03.2018
- Bazin, A. (1993). *Sinema Nedir?* (Çev. İbrahim Şener) Sistem Yayınları, İstanbul
- Berger, J. (2011), *Yedinci Adam*, (Çev. Cevat Çapan) Agora Kitaplığı, İstanbul
- Bilis, Ö. P. (2004) "Doksanlı Yıllar Sonrası Alman Sinemasında Türk Temsilleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Crisp, J. (2006), "Policy Challenges of the New Diasporas: Migrant Networks and Their Impact on Asylum Flows and Regimes"
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/riia3.pdf>,

Erişim Tarihi: 14.01.2018

Çoban, Ç. (2014), Uluslararası Göçün Kent Üzerindeki Etkilerinin Sinemada Temsili: Türkiye-Almanya Örneği İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

Durugönül, E.(2002), “Göç Yolları”, Görüş, (Haziran)

Eren, M. (2003), Traveling pictures from a Turkish Daughter Seyhan Derin’s Ben Annemin Kızıyım Moving Pictures, Migrating Identities Eva Rueschmann Univ. Press of Mississippi,

Göktürk, D. (1999), “Turkish Woman on German Streets: Closure and exposure in Transnational Cinema” Spacek in European Cinema, Intellect Books, Bristol

Göktürk, D. (2005) ‘‘Migrant Identities in Transnational Cinema’’

www.transcomm.ox.ac.uk/working , Erişim Tarihi: 14.01.2018

Güzel, C. (2001) Sömürgeci Söylem ve Sinema: Kültürel Yanlılığın Sunumu. Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 1. Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul

Işıkoğlu, D. (2005). Kültürlerin Kesişimi, Aksanlı Sinema ve Almanya’daki 2. ve 3. Kuşak Türk Yönetmenlerin Sinemasal Üretimi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

İçduygu, A. (2006), “A Panaroma of the International Migration Regime in Turkey”, Revue Européenne des Migrations Internationales,

<https://journals.openedition.org/remi/3221>, Erişim Tarihi: 10.02.2018

Kablamacı, M. D. (2013) Gurbet Ne Yana Düşer: Suyun Öte Yanına Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı 12,

Kanbur, A. (2005) ‘‘Göçmenliğin Gölgesinde’’, Toplumbilim Dergisi, Sayı: 18

Keeley, B.(2009). “Internationale Migration - die menschliche Seite der Globalisierung”. OECD Publications: Paris. <http://www.oecd.org/document/28/0,3746>, Erişim Tarihi: 17.03.2018

Kolker, R. P. (1999) Yalnızlık Sineması. (Çev. Ertan Yılmaz) Öteki Yayınları, İstanbul

Löwisch, H. (1998), Interview with Seyhan Derin: Ben Annemin kızıyım, Triangulated Visions: Women in Recent German Cinema Editör: Ingeborg Majer O'Sickey, Ingeborg von Zadow State University of New York Press

Makal, O. (1994), Sinemada Yedinci Adam: Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayı, Ege Yayıncılık, İzmir

- Massey D. S, Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. Population and Development Review.<http://citeserx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.667.4527&rep=rep1&type=pdf> Erişim Tarihi: 05.02.2018
- Monkachi, N. (2003) ‘‘Göç Sosyolojisini Yeniden Düşünmek’’, (Çeviren Enes Kabakçı),Toplumbilim Dergisi, Sayı: 17
- Naficy, H. (1995). 'Phobic spaces and liminal panics: Independent Transnational Film Genre'. Suitcase, No:1&2.
- https://www.academia.edu/11053114/_Phobic_Spaces_and_Liminal_Panics_Independent_Transnational_Film_Genre Erişim Tarihi: 05.02.2018
- Naficy, H. (2001), An Accented Cinema: Exilic and Diasporic Filmmaking. Princeton University Press, New Jersey
- Odabaş, B. (2013), Üçüncü Sinema, Agora Kitaplığı, İstanbul
- Rotha, P.(1968), ‘‘Belge Filmciliğinin Bazı İlkeleri’’, Türk Dili Dergisi, Sinema Özel Sayısı, Arsal Soley (çev.), Ocak (196): 341-343, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Rotha, P. ve Griffith, R. (2001), Sinema Yazıları. (Çev. Ayzer Ovatman) İzdüşüm Yayınları, İstanbul
- Tekeli, İ. (2008), Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Teksoy, R. (2005) Dünya Sinema Tarihi Oğlak Yayınları, İstanbul
- Tosun, A. F. (2006). Almanya’da Yaşayan Türk Yönetmenlerin Filminde Göçmenlik Olgusu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir
- Turan, K. (1997), Almanya’da Türk Olmak Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Ünver, C. (2010), Türkiye’nin Göç Siyasetinin Temel İlkelerine İlişkin Yeni Yaklaşımlar: Göç Araştırmaları, www.turksam.org, Erişim Tarihi 12.11.2017
- Vincenti, G. (2008), Sinemanın Yüzyılı, Evrensel Yayınları İstanbul
- Yalçın, C. (2004), Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara
- Yaren, Ö. (2015), Göçmen Sinemasını Yeniden Düşünmek, Moment Dergisi, <http://dergipark.gov.tr/>

Yumul, A. (2000), “Modernizmden Postmodernizme Ötekilik”, Karizma Dergisi, Sayı: 3, (2014)
“Migrant and Diasporic Cinema in Contemporary Europe”
http://www.migrantcinema.net/glossary/term/accented_cinema/Erişim Tarihi 05.02.2018

Alman Filmleri Türkiye’de

Uluslararası Film Festivali Katalogları,

Türk Sineması Veri Tabanı,

Internet Movie Database,

<http://www.beyazperde.com>,

<http://www.berlinturk.com>

<http://www.dw.com>,

<http://www.de.wikipedia.org/wiki>,

<http://www.mfa.gov.tr>

<http://www.ntv.com.tr/news>,

<http://www.hurriyet.com.tr>,

<http://www.tdk.gov.tr>

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0003-0595-1254

Makale Gönderim Tarihi: 29.06.2019

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2019

**SANATTA HAZIR NESNE / MALZEME KULLANIMI
VE SANAT POLİTİKASINA ETKİLERİ**

*Use of Ready-Made Object / Materials in Art
And Its Effects On Art Policy*

Ceyda ALPARSLAN KUZU

Dr. Öğr. Üyesi

ceydaalparslan81@gmail.com

Öz: Savaşların sanattaki izlerini takip edilecek olunursa; yirminci yüzyılın başlarından itibaren, gerçek olanın arayışına son verebilecek nitelikte bir sorgulamanın yolunu açan en önemli unsurun; ideal, estetik ve güzel kavramlarının yeniden yapılandırılması olduğu söylenebilir. Sorgulamak eylemi yirminci yüzyılla birlikte, sosyolojide, politikada, psikolojide, felsefede ve hemen her bilim alanında olduğu gibi, sanatta da kendini ziyadesiyle göstermiştir. Günümüzde sanatsal başarı, sorgulama yöntemlerindeki başarıyla oluşturulan eklektik yapıyla değerlendirilmektedir.

Bu çalışma; sosyo-politik alan ağırlıklı olmak üzere, tarihin toplumsal yapıya yansımalarını ele almaktadır. Bu bağlamda, dönem içerisinde verilmiş olan sanat eserlerini estetiksel bir değerlendirmenin çok daha ötesinde, sosyolojik ve psikolojik etkileşimlerin irdelenmesi söz konusudur. Hazır malzeme ve nesne kullanımı ile oluşturulan sanatsal ifade biçimlerinin varlık bulunduğu eser örnekleri biçimsel ve içeriksel değerlendirmelere tabi tutulmaktadır.

Sağlam bir tarihsel ve kültürel alt yapıya sahip olan ve bununla birlikte mutlak suretle geleceğe dönük yaklaşımlar barındıran sanat eserleri incelediğinde, özellikle savaş sonrası yıkım üzeri yeniden yapılanmanın muazzam etkileri açıkça

görülmektedir. Yirminci yüz yılı takiben görünür bir hız kazanan bilim ve teknolojik gelişmelerin etkileriyle sanatsal üretimlerde de karşılaşmak kaçınılmazdır. Özellikle malzeme kullanımındaki yeni açılımlar, hazır malzeme ve nesnelere de birer ifade unsuru olarak değerlendirme yolunu açmıştır. Bu durum, genellikle plastik sanatlar alanında tercih edilen malzeme seçimlerinin, teknik yetkinlikler ve kavramsal ifadelerin çok daha arka planında kaldığının bir göstergesi durumundadır.

Anahtar kelimeler: Teknoloji, Hazır Malzeme, Sanat, Estetik, Sosyo-politik

Abstract: If the traces of wars in art will be followed, from the beginning of the twentieth century, the most important element that paved the way for an inquiry that could end the search for the real; ideal, aesthetic and beautiful concepts can be said to be restructuring. In the twentieth century, the act of questioning manifested itself in art, as in sociology, politics, psychology, philosophy, and almost every science. On today, artistic success is evaluated by the eclectic structure that has been successfully created in questioning methods.

This study; socio-political field, mainly reflects the reflections of history on social structure. In this context, beyond the aesthetic evaluation of the works of art given during the period, sociological and psychological interactions are examined. Artistic forms created by the use of ready-made materials and objects are subjected to formal and contextual evaluations.

When examining works of art that have a solid historical and cultural background, but which have absolute future-oriented approaches, the tremendous effects of reconstruction on post-war demolition are evident. It is inevitable to encounter with the effects of scientific and technological developments which gained a visible speed after the twentieth century in artistic productions. In particular, new expansions in the use of materials have paved the way for evaluating ready-made materials and objects as elements of expression. This is an indication that the choice of materials generally preferred in the field of plastic arts remains far behind the technical competencies and conceptual expressions.

Keywords: Technology, Ready object, Art, Aesthetic, Socio-Politic

GİRİŞ

Yirminci yüzyıla değin; insanın iç dünyasının sınırları içerisinde, sorgulamadan, ideallere hizmet amacıyla üretim yapma durumu söz konusudur. 20. yüzyıl batı düşüncesini bunalımın eşiğine getiren de temelde bu durumdur diyebiliriz. Tıpkı, sirklerde çalıştırılan fillerin, yeteri kadar yemek ve su karşılığında eğitmenlerine hizmet etme durumunun, bir anlık farkındalıkla sona ermesi gibi. Sirkte çalışan fil, acı karşısında içgüdüsel bir tepki gösterir. Bu tepkinin zarar verici boyutuyla yüzleştiği noktada, gücünün farkına varmıştır. O fil, artık gösteri yapan bir sirk elemanı değil; büyük ve güçlü bir hayvandır.

Devir; insanı ruh ve beden olarak ikiye bölen anlayışlarla hesaplaşma devridir. Tek ve mutlak doğrunun egemenliğine karşı çıkma devridir. Her şeyden önce estetik değerleri doğurduğu gibi, vahşeti de planlayıp uygulayabilen insanın akli durumunun sorgulanması söz konusudur.

Her yapılanma, insan zekâsının da gelişimine paralel olarak yaşamsal alanların ve aktivasyonunun gelişmesiyle devamlılık sağlamaktadır. Fiziki savaşların getirisi olarak, temelde hayatta kalma kaygısı üzerine gösterilen çaba içerisinde varlık bulan sanatsal hareketler; günümüze varma aşamasında, mevcut kalitenin yükselmesi ve ruhsal alandaki büyüyen boşluğun giderilmesi gereksinimine dönüşmüştür.

Bu bağlamda, evrenin merkezinin insan olmadığı, insanın merkezinin evren olduğu bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşümün sanata yansımaları, işlenen konulardan ziyade, üretim tekniklerinde kendini göstermektedir. Sanatsal ifadenin yer yer seçilen malzemede anlam bulduğu, zaman zamansa malzemenin getirdiği anlamla yoğurulduğu eserlerden bahsetmek mümkündür. Bunun en çarpıcı örneği hazır/bulutlu nesne ile oluşturulan eserlerdir.

Sanatçının hazır nesne seçiminin kural, kaide ve alışkanlık gibi olgulardan sıyrılmak suretiyle gerçekleştirilebileceğini ifade eden Lazzarato (2017), hazır nesnenin bir seçim olduğuna ve bu seçimin

sanatçının rolünün ve eser oluşturma kaygılarının da çok üstünde bulunduğuna değinmektedir. Bu da sanat eserini günlük yaşamla organik bir bağ kurmaya taşımaktadır.

1. HAZIR / BULUNTU NESNE

Sanat üretiminde kullanılan hazır nesne; kelimenin tam anlamını da verdiği gibi yoğurulmayan, birbirinden farklı işlevleriyle günlük yaşamımız içerisinde bulunan herhangi bir nesnedir. Hazır nesne için, ‘hammaddesi geleneksel olanın dışında olandır’ diyebiliriz.

İnsanın akli durumunun sorgulanmasının uzantılarından biri de güzel sanatlar algısını tersine çeviren bir anti-sanat hareketi olan Dada hareketidir.

Dadaistler, sanattan anlaşılmanı tersyüz ederek, şuursuzluğu protesto etmek istemişlerdir. Denemeleri, sanatı yıkararak, üzerine anti-sanatı inşa etme amacını merkeze almıştı. Amaç; sanat olmayanı sanat yapmaktı. Her bir adım, toplumsal göndermeler yapan hareketlerdi. Akımın en ilginç isimlerinden biri de Pisuar eseriyle ünlenen Fransız sanatçı Marcel Duchamp’tır. Sanatın bambaşka bir dünya olduğuna, güzelliğin ve duyguların şairane bir şekilde birleştiğine inananlar için, Duchamp’ın bu yapıtı modernizmin en büyük günahlarından. Bunun yanında, modern sanat tutkunları için, bir pisuar, bir konsere kutusu ya da bir Harley Davidson motosiklet, Mona Lisa kadar kutlanmaya değer bir sanat şaheseri olabilir.

Dadistlere göre - ki bazıları, Hannah Höch, Raoul Hausmann, Max Ernst, ve George Grosz’dur - estetik kaygı ve kurumsallaşmış bakış açısı kabul edilemez. Duchamp’la bu noktada birleşirler.

Dada hareketinin üzerinde durduğu taşıyıcı ayakların, yıkıcı ve parçalayıcı bir harekete hizmet ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Bunlar kısaca;

- * Genel geçerlik iddiası taşıyan önermelerinin reddedilmesi,
  - * Çoğulculuk ve parçalanmanın, bilim toplulukları ve bilim alanlarında kabul edilmesi,
  - * Söylem çoğulluğunun benimsenmesi,
  - * Farklılığın ve çeşitliliğin vurgulanıp benimsenmesi; gerçeklik, hakikat, doğruluk anlayışlarının tartışılmasına yol açan dilsel dönüşümün yaşama geçirilmesi,
  - * Mutlak değerlerin çok daha ötesinde, yoruma açık seçeneklerle yüzleşmek ve yeniliğe güven duygusuyla sorgulamak,
  - * Gerçeği olabildiğince yorumlamak, belli bir zaman ve mekânın sözcüklerini kullanmak yerine gerçekliği kendi bütünlüğü/özerkliği içinde anlamaya çalışmaktır.
- Duchamp 1913 yılında, ilk hazır nesne çalışması olan Bisiklet Tekerleği isimli çalışmasını halka sunmuştur. Nesnenin sanat eseri olarak kabul edilme durumunu ortaya çıkaran bu çalışma, geleneksel anlayışın karşısına, kavramsal değeri koymaktadır.

Resim 1. Marcel Duchamp, *Fountain*, (Çeşme) 1917

Porselen, 61 x 48 x 36 cm. Tate, London

Duchamp'ın ana fikri; kabul görülen sanat üretim yöntemlerini ironi ve yergi eşliğinde yıkmak olmuştur. Halkın algı sınırlarını zorlayan en popüler çalışması olan *Çeşme* adlı eseri ise üzerinde sanatçısının imzasını taşıyan pisuardır.

Sanatçı-eser-alımlayıcı ilişkisine vurgunun altını çizen önemli bir isim olan Duchamp, dış ya da içgüdüüne dayanarak belli bir objeyi ele alıp ona herhangi bir anlam verecek yaratıcılığı ve ustalığı kullanacağı yerde, sadece bir obje seçiyordu. Bu obje yeni ve benzeri olmayan bir eşya olacağı yerde, sıradan bir seri yapım sonucu bir ürün oluyordu. Böyle bir objenin tek yeniliği, sanatçının ona sağladığı yeni konum ve bu değişimin getirdiği anlam değişikliğiydi. (Lyntoon, 2004, 131-132)

Dada Manifestoları adlı yayında; Duchamp'ın açıklamalarına yer verilmiştir. Bu kaynağa göre Duchamp; 1961'de yaptığı açıklamada, "bu hazır yapılmış nesnelere (ki bu sanatçının pisuar gibi objelerden yapılan heykellere verdiği addır) asla estetik haz vermez. Tam tersine dikkati çekmek istediği nokta görsel umursamazlık ve aynı zamanda iyi ya da kötü nesneden yoksunluktur."der.

Çok sayıda başka Avrupalı sanatçı 1960'lardaki yeni sanatsal ortamın oluşturulmasına önemli katkılar yapmıştır. Bunlardan birisi de Marcel Broodthaers'tır.

Resim 2. Marcel Broodthaers, *Fémur d'homme belge* and *Fémur de la femme française*, 1964/65
(Belçikalı adam Femur kemiği ve Fransız kadın Femur Kemiği)

Boyalı insan uyluk kemiği. 9 x 43 x 8 cm. Sonnabend koleksiyonu, New York

Belçikalı adam Femuru ve *Fransız Kadın Femuru* adlı eserde, kemikler Belçika ve Fransa'nın ulusal renkleriyle boyanmıştır. Belçika renklerinde bir kalça kemiğiyle doğmanın az şey olmadığını belirten sanatçı ekliyor: "Evet eminim. Bu herhangi bir şey ifade etmez." (Hackenschmidt, 2005)

Broodthaers'ın bu çalışmasında, hümanist bir yaklaşım görülmektedir. Doğumla gelen kimliğin, aslında üzerinde durulması gereken bir şey olmadığını, asıl meselenin insanın kendisi olduğu savunusu algılanmaktadır. Sanatçının çalışmaları, heterojen ve uyumsuz malzemelerin keşfedilmesine ön ayak olmuştur.

Resim 3. Yves Klein, *Blue Venus*, (Mavi Venüs)1962

Boyalı alçı sıva, 69.9 x 29.8 x 23.5 cm, New York

Klein'in tuvallere ilişkin kuramsal temeli, Malevich tarafından Süpermatizm için önerilen temele yakındır – Malevich, öznel duygunun renginden kurtulup böylece öznel duyguyu benlik kaybına uğratıp aynı zamanda ona metafizik nitelik kazandırmayı istediğini söylemiştir.

Hiç şüphesiz, maddi olmayana giderek, ağır adımlarla aşına olmam renk sayesinde oldu” demiştir. Tek renklerin birçoğu yoğun mavi kullanılarak resmedilmiştir – bu renk tonu sanatçının Uluslararası Klein Mavisi (IKB) adı altında fiilen patentine sahip olduğu bir renk tonudur. (Smith, 1999, 136-137)

Klein'in *Blue Venus* adlı eserinde bulunan renk bu renktir, bu eseri öldüğü yıl yapmıştır. Burada Klein'in Dada ile olan bağlantısı daha görünür olmakla birlikte eserdeki kadın gövdesinin, Duchamp'ın kullandığı terimle *hazır* şekilde bulunması öne çıkan özelliktir.

Dada hareketinin Duchamp ve Picabia gibi Fransız üyeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Dada ruhunu ortaya çıkarmakla sorumlu olan Robert Rauschenberg arasında olan bağlantıların izini sürmek daha kolaydır. Günümüz bakış açısında görüldüğü kadarıyla, Nouveau Réaliste grubunun en önemli iki üyesi Nice'lı iki çocuklu arkadaşı olan Yves Klein ve Arman'dır. Arman'ın en tipik çalışmaları gerçek nesnelere bir araya toplanması ya da yığılması oldu.

Resim 4. Arman, *Bataille*, (Savaş) 1989

Savaş adlı eseri kendi yöntemlerini sergilemekte ve bu yöntemler sayesinde gerçek nesnelere – bu durumda bunlar boyaya batırılmış fırçalar olmaktadır - sanatın doğası ile ilgili en önemli algılarımızdan birisiyle mücadele eden bir sanat eseri ortaya konulması için bir araya getirilmiştir: Yani sanat aslında bizi çevreleyen gerçeklikler dünyasında bulduklarımızı dönüştüren ve başka bir şey haline getiren bir olgudur.

Arman sürekli olarak izleyiciyi bu engelin gerçekten aşılabildiği ile ilgili olarak sorgulamaktadır. (RESTANY, 2000, s.21)

Bazı sanatçılar ve teorisyenler, Duchamp'ın ve onun tarzını benimseyen başka sanatçıların eserlerindeki, seri üretimin eleştirilmesine dikkat çekmişlerdir. Zira 20.Yüzyılın başlarında seri üretim her yeri ve alanı ele geçirmekteydi. Duchamp'ın öncüsü olduğu Dada hareketi ile sanatın özgünlüğü ve orijinalitesi yok edilmekte ve sanata karşıt, anti-sanat kültürü oluşturulmaktadır. Sergide karşımızda duran nesne/nesnelere kimi zaman sırf sergi salonunda diye sanatmış gibi algılanabilmektedir. Aynı deneysel çalışmanın, bir yol kenarına bırakıldığında hiçbir sanatseverin dikkatini çekmeksizin, en kısa zamanda bir çöp yığını içinde yok olup gitmesi de mümkün olabilmektedir.

2. HAZIR MALZEME

Hazır malzeme ile hazır nesne arasında kavramsal olmaktan öte, teknik farklılıklar vardır. Hazır malzemenin hammaddesi gelenekseldir. Yani yoğurulabilir. Yeniden şekillendirilebilir, heykelleştirilebilir, nesneye dönüştürülebilir.

Çalışmalarında hazır malzemeyi sıklıkla kullanan sanatçı Beuys'un kariyeri bir bütün olarak incelendiğinde, sanat eserlerinin yapılmasının sanatçının ana etkinliğinin çevresini oluşturduğu görülmektedir. Bu ana etkinlik sanatı yaratmak değil, sanatçı olmaktır. (Smith, 1999, 141)

Böylelikle Beuys, son yirmi beş yılda kendi kariyeri ile yarattığı dönüm noktası ile modern sanatçının kesin olarak bildiklerini yeniden tanımlamış olmaktadır. Sanatçının biyografisinin temel esasları herkesçe bilinmesine karşın bazı yönleri ancak son zamanlarda sorgulanmaya başlanmıştır.

Resim 5. Joseph Beuys, *Difesa Della Natura* (Doğanın Savunması), 1983 (Artoday, 2005)

Otomobil, kürekler, bakır, ara tahta, 9.7 x 5.2 m, Guggenheim Museum, New York

Beuys neredeyse tek başına, Alman sanatına kendi potansiyelini aşlamış olmaktadır. Buna karşın, neslin birçok Alman sanatçısının çalışmaları, Beuys'un yaptıklarına – çevresel sanatta ve performans işlerinde – benzemeye başlamış ve geleneksel biçimlerin sunduğu biçimleri, özellikle de tuval üzerine resimde sunduklarını, yeniden keşfetmiştir.

3. SANATIN YAŞAMSALLIĞI – YAŞAMIN SANATSALLIĞI

Sanat ve yaşam arasındaki çizgiyi belirsizleştirirken, sanatı ve toplumu, Warhol'un yüksek ve alçak sanat ayrımını ortadan kaldırması ve sanata yabancı olan form ve materyalin kullanılması için ortam hazırlamıştır. Buna örnek olarak, Dan Flavin'in ampullerden yaptığı heykeller gösterilebilir.

Resim 6. Dan Flavin, Monument (Anıt), 2006

Soğuk beyaz ışıklı floresan ve metal sabitleyici. 243.8 cm.
Museum of Modern Art, New York

Örneklere de görüldüğü gibi, malzemeler yaşamın tam da içinden seçilmişlerdir. Hepsi hazır ve kendi anlamlarıyla birlikte, daha birçok alt anlam barındırmaktadırlar. Alman tarihinden, özellikle de Üçüncü Reich hâkimiyetindeki Almanya'dan resmedilen mükemmel düşüncelere daldıran resimlere ek olarak, Kiefer birçok istekli çevresel çalışma ortaya koymuştur.

Resim 7. Anselm Kiefer, *Zwanzig Jahre Einsamkeit* (Yirmi Yalnız Yıl) ,1971-91

Tablolar, kitaplar, dergiler. Boyutları değişkenlik göstermektedir. Marian Goodman Gallery.

Kiefer'in *20 Jahre Einsamkeit* (20 Yalnız Yıl) eseri gibi parçaların, Beuys'un elini eteğini çektiği yerde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Beuys'un kendi yaptığı çalışmalarda olduğu gibi, kendi kendisini mitleştirme unsuru açık şekilde ortadadır. Bununla birlikte, çalışmanın fiziksel olarak hevesli ölçeğine karşın psikolojik yönü daha dardır. Bu bağlamda, modern toplumda kendisine güvenli bir yer arayan yaratıcı, sanatçının geleneksel sorunlarına geri dönmüş olmaktadır.

3. 1. Günümüzde Hazır Nesne / Malzeme Kullanımı

Günümüzde sakız, diş macunu, peruk, izmarit, aspirin ve maskeleyen bandı gibi sıradan malzemeleri kullanarak çok sayıda eser verilmektedir. Söz konusu eserler incelendiğinde, günlük-sıradan nesnelerin nasıl incelikli bir çabayla sanat eserine dönüştürüldüğünü görmek mümkündür. Tara Donovan tek bir sıradan nesnenin birikmesi sonucu yaptığı büyük ölçekli yerleştirmelerinde benzer bir dönüştürme yaratmaktadır.

Resim 8. Tara Donovan, untitled, 2006

Plastik bardaklar

Yaratıları arasında, 2001 tarihli, sıkıca bir araya getirilmiş kürdanlardan yaptığı *Kürdanlar* (*Toothpicks*); 2003 tarihli, pipetlerle bir duvarı kapladığı *Belirsizlik* (*Haze*); ve 2006 tarihli bir galeri mekânının zeminini plastik bardaklar kullanarak adeta Ay yüzeyine dönüştürdüğü *İsimsiz* (*Untitled*)

sayılabilir. Tüm bu işler, kullandığı malzemenin sıradanlığına rağmen oluşturduğu şiirsellik ve kırılabilirlik hissiyle bir taraftan izleyiciyi davet ederken diğer taraftan işleri ulaşılmaz kılmaktadır. Doris Salcedo ise, Donovan gibi sıradan nesnelere dayanmaktadır, fakat işlerindeki etki onların elde ettiği canlılıktan uzaktır. Salcedo'nun heykel ve yerleştirmeleri sanatını anlamla doldurmak adına kullandığı nesnelere evrensel simgeselliklerine dayanır. Kullandığı ayakkabı, kapı, masa, sandalye, ütülenmiş gömlek gibi nesnelere bir taraftan evcimenlik hissi oluştururken, diğer taraftan bu tanıdık his birtakım detaylarla sarsılır.

Resim 9. Doris Salcedo, 2003

2003 İstanbul Bienali için, sanatçı yaklaşık 1550 sandalyeyi iki binanın arasına yığmış ve yarattığı bu karmaşık düzensizliği hapsolmanın ve mahkûmiyetin birer metaforu olarak ele aldığı söylemiştir.

4. BULGULAR

Bu türden çevresel çalışmaların, sanat dünyası üzerinde çok önemli bir etkisi olduğu bir gerçektir. Sanatçıları, eleştirmenleri ve halkı her şeyin yani her nesnenin, kabul edilebilir bir güzel sanatlar bağlamında sergilenmesi koşuluyla sanat olarak sınıflanabileceğine ikna etmiştir.

Bariyerlerin bu şekilde yıkılmasının en ilginç sonucu, güzel sanatlar ve zanaat arasındaki uçurumların kapanması olmuştur. Son modern sanatçılar tarafından ortaya atılan en önemli iddialardan bir tanesi *sanatçının seçeceği herhangi bir malzemeyi türü ne olursa olsun kullanma hakkının olmasıdır*. Başka bir yoruma göre ise “sanat” nesnel değildir, objedeki sanat bizim ona yüklediğimiz anlamdadır.

4.1. Çağdaş Sanat Alanında Hazır Nesne / Malzeme Etkisi

Bugün hiçbir gayret harcamadan mobilya, tesisat malzemesi, diş macunu veya yiyecek ortaya koyularak oluşturulan eserler sanat olarak kabul edilebilmektedir. Aynı zamanda, sanatçıların özenle seri üretim nesnelere elleriyle yeniden yaratması da yadırganmamaktadır. Hiçbir şüphe yok ki, Duchamp Batı dünyasının sanata bakışını sonsuza kadar değiştirmiştir. Ama bu durumda bir paradokstan da söz etmek mümkündür ki; bildiğimiz anlamda sanatı bitirmenin ötesinde, Duchamp ve onun hazır-nesnelere sanata yeni ve son derece esnek bir yön vermişlerdir. Hem Duchamp yüzünden hem de ona rağmen, sanat ve gündelik nesnenin evliliği, çağdaş sanatçıların en kalıcı stratejilerini beslemiştir.

SONUÇ

Sanatsal beğenin soyut ve göreceli olması, zevklerin ve renklerin tartışılmaması, deneysel sanatın sonsuz olasılıklarına sığınarak, 'deneysel' kavramının içinin boşalması tehlikesini her daim canlı tutabilmektedir. Bu nedendir ki; eleştirmenler, sanatseverler ve sanatçılar, zaman zaman ortak fikirlerini kesiştirebiliyor olsalar da eser; algıya, birikime, tecrübeye ve vizyona göre farklı değerler kazanabilmekte ya da atfedilen değerinden yitirebilmektedir. İnsanoğlu, teknolojik gelişmeler açısından zengin, ancak icatlar bakımından yoksul olan çağımızda, fazlasıyla tekrara dönüşen sanatsal eser bolluğuyla karşı karşıyadır. Bunun yanı sıra, gündelik yaşamın nesne ve malzemeleri de sanatsal eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanat yaşamın içine, yaşam da sanatın içine kaynaşmış durumdadır.

Kuralsızlığın kurallarının konması mı, yoksa sonsuz özgürlükle sanatı tüketmek mi aslolan, bunu şimdilik net görememekteyiz. Hazır nesne ve malzeme kullanımıyla gelişen sanatın kavramsal boyutları irdelenirken, bir yandan da günümüz teknolojik gelişmeleri neticesinde sanat alanında açılan yeni alanlar ve yeni/güncel üretim teknikleriyle oluşturulan eserler bir öğünlük yemekler gibi tüketilebilmektedir.

Ülkelerin mevcut sanat politikalarının değişmez sabitlerinin bile sonuna dek esnetildiği bir üretim sürecinden geçilirken, hazır nesne ve malzeme kullanımının sanatın kavramsal ifade yetkinliğini ortaya çıkarmasıyla başlayan ve yüksek bir debiyle önüne katarak sürüdüğü bir sanat politikası modelinin de sıklıkla güncellenen bir esnekliğe sahip olması beklenmektedir.

Kaynakça

- Eroğlu, Ö. (2001). *Arte Povera - Yoksul Sanat*, Nelli sanatevi Yayını, İstanbul.
- Hackenschmidt, S.(2005). *A Material Matter: Marcel Broodthaers' Use of Bones as a Surrealist Intervention against the Political Cult of the Dead, Image and Narrative*, Editör:Dr Peter Kravanja, sayı:678
- Heartney, E. (2008). *Art&Today*, Phaidon, N.Y.
- Kuspit, D. (2006).*Sanatın Sonu*, Metis Yayıncılık, İstanbul
- Lazzarato, M. (2017). *Marcel Duchamp ve İşin Reddi*, Kolektif Kitap, İstanbul
- Lynton,N.(2004). *Modern Sanatın Öyküsü*, Çev. Sadi Öziş, Cevat Çapan, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Restany, P. (2000). *Yves Klein, le feu au coeur du vide* (2.Baskı), Art Pres/Paris.
- Smith, E. (1999). *Artoday*, Phaidon, N.Y.
- Tzara, T. (2004). *Dada manifestoları*, Çev. Elif Gökteke, Norgunk Yayınları, İstanbul

Görseller

Resim 1. Marcel Duchamp, *Fountain*, (Çeşme) 1917 (2007). *30000 Years of Art*, Phaidon Press, 938

Resim 2. Marcel Broodthaers, *Fémur d'homme belge" and "Fémur de la femme française*, (Belçikalı adam Femur kemiği ve Fransız kadın Femur Kemiği) 1964/65 (2016), *Marcel Broodthaers: My Ogre Book, Shadow Theater, Midnight*, Siglio Press, New York, 74

Resim 3. Yves Klein, *Blue Venus*, (Mavi Venüs)1962 Weitemeier, H. (2001). *Klein*, Taschen, Köln, 25

Resim 4. Arman, Bataille, (Savaş) 1989
<http://www.artnetgallery.com/Arman.htm>

Resim 5. Joseph Beuys, *Difesa Della Natura* (Doğanın Savunması), 1983 Lucie-Smith E. (2005). *Artoday*, Phaidon Press, 140

Resim 6. Dan Flavin, *Monument (Anıt)*, 2006 (2007). *30000 Years of Art*, Phaidon Press, 985

Resim 7. Anselm Kiefer, *Zwanzig Jahre Einsamkeit* (Yirmi Yalnız Yıl) ,1971-91 Lucie-Smith E. (2005). *Artoday*, Phaidon Press, 144

Resim 8. Tara Donovan, untitled, 2006
<https://www.nytimes.com/2008/09/28/arts/design/28kino.html>

Resim 9. Doris Salcedo, 2003 8. Uluslararası İstanbul Bienali
<http://www.istanbul.com/doris-salcedonun-sandalyeleri-407241.html#.VUnipY7tmko>

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-4966-8074

Makale Gönderim Tarihi: 09.05.2019

Makale Kabul Tarihi: 04.10.2019

**LEADING FACTORS CONTRIBUTING INTERNATIONAL ORGANIZATIONS
TO BE AGILE AND BLUE OCEAN STRATEGY; AN EVIDENCE FROM
TURKISH CIVIL AVIATION SECTOR**

Filiz MIZRAK

fmizrak@medipol.edu.tr

Elif BAYKAL

Dr.

enarcikara@medipol.edu.tr

Abstract: International companies must change and develop very rapidly to find their place in the intense competition environment of today's world. For this reason, it is important to adopt agile approach which is a systematic perspective developed to respond quickly to changes and developments that have occurred in the sector in which an organization operates. The purpose of this study is to determine significant factors that support companies to be "Agile" in harsh conditions and offer strategies regarding "Blue Ocean Strategy" which is among the strategies that ensure the survival of the organizations in the markets where competition is intense. In this regard, the case of Pegasus Airlines has been analyzed using annual report of the company starting from 2013 when the company went public. As a result of the study, although Pegasus Airlines has been proved to be an agile company by confronting the key factors that contribute to agility, it has

been suggested that the company needs to find blue oceans; new markets away from competition in order to increase its sales. This study is expected to contribute to literature well since it will be the first study that measure the agility of a company which operates in civil aviation sector.

Keywords: Agility, Blue ocean strategy, Civil Airlines, Competitiveness, Low-cost strategy

INTRODUCTION

In today's rapidly and constantly changing world, companies strive to make profit, sometimes strive even to survive by applying different strategies. The determiners of success have evolved in time; what measured success used to be the more product that was manufactured with the least material in a limited time; however now, it depends on the ability of adapting to the changing environment, thus satisfying the needs of highly demanding customers. This is because, consumers have plenty of alternatives to choose since the boundaries between the nations have disappeared due to globalization. Especially, companies operating in service sector, such as civil aviation need to follow the latest trends, developments, changes in order to meet the expectations of its customers.

The fact that the international side of air transport compared to other sectors is predominant has made it necessary for the air transport sector to act in accordance with international rules. The Chicago Convention of 7 December 1944 is a text that regulates the principles of international civil aviation at the universal level and serves as an international guide to the air traffic rights of commercial air carriers. Thus, international aviation services are carried out through bilateral agreements between states. Globalization, privatization, liberalization and deregulation have forced the air transport sector to enter a new era and as a result, competition in air transport has increased. The increasing competition in the international air transport market makes the world a single global market.

When the highly competitive situation of the current Civil Aviation sector with its global players has been taken into consideration, one can say that the necessity for these players to be agile has increased. Because, with their dynamic employees, passionate bosses, and flexible structures, agile companies have the ability to make quick decisions, take quick action, finish work quickly and react to changes instantly. Institutional agility is evident in many points, from product delivery time, speed of complaint response, flexibility to reorganize according to changes in the market, to quick decision making in the event of a natural disaster. Agile companies live fast, exciting and ready for anything at any time. When you enter an agile company, the positive energy and determination to finish the job is immediately evident (Sekman M, Utku A., 2009:3). However, despite the capability of organizations to be agile, the competition in some markets become so intense that companies start to search for other strategies to gain advantage.

Businesses, who want to provide competitive advantage, often get into intense competition with their competitors in terms of price, quality, speed and cost. In this struggle, all the rivals continue their activities with different losses in an extreme competition environment that almost resembles a red ocean. The term red ocean is used to describe this contentious and extreme competition environment, whereas the term blue ocean strategy which means to go beyond the current competitive conflicts and make the competition meaningless has been used to describe the opposite. Blue oceans refer to industries that have not yet emerged, namely, undiscovered markets due to competition. Rather than fighting with rivals, companies can go for blue oceans where there is a wide opportunity for both profitable and rapid growth.

In this study, it is aimed to discuss what makes companies to be agile in harsh condition and suggest strategies accordingly. The study will be supported with a case study of Pegasus Airlines Co. which is operating in Turkish Civil Aviation sector, thus competing with the market leader; Turkish Airlines. What strategies have Pegasus Airlines improved so far will be the focus of this paper. This study will be an important one in the literature as it is the first one which assess the agility of a company operating in civil aviation. The organization of the paper will be as followed; after the introduction part, brief information concerning the similar studies about agility and blue ocean strategies in the literature will be given. In the third part, the case of Pegasus Airlines will be analyzed with the company's annual report starting from 2013. Finally, in the conclusion part, suggestions related to "Blue Ocean Strategy" will be presented.

1. LITERATURE REVIEW

Definition of Agility in Literature

Identifying the changes in the internal and external environment of the organization and recognizing the difficulties and opportunities that they will create can be considered agile. The ability of organizations to find and use appropriate ways to respond to these changes in a timely manner is the best way to explain agility (Braunscheidel and Suresh, 2009:136). According to (Iscan, Karabey, 2006) the concept of agility lies at the core of speed and flexibility. But just being fast or flexible doesn't mean being agile. In order to be agile, organizations should also take the aims, benefits and time elements into consideration, In other words, organizations should be able to go not only to go fast, but to go in the right direction, to stop and change direction. For example, today's organizations should use new technology and information systems to keep up with the speed of change and to show flexible responses, integrate business processes, integrate virtual organizational forms, create internal and external cooperation system and perform activities such as integrating the supply chain.

From the late 1980s to the mid-1990s, a great deal of effort was made to understand the broad economic and political developments around the world and the factors affecting new labor laws. In 1991, some scientists have found that organizations are facing problems such as internal and external inconsistency against change. In those years, Yusuf and others (1999) stress the importance of speed, flexibility, quality, profitability for agility. Dove (1999) defines agility as an ability of responding both opportunities and threats in uncertain environments. According to Hormozi (2001), the organizations which have not been able to use the advantages of these opportunities for themselves will fail in the long run due to problems in adapting to change.

Agility is the most important success factor for enterprises in today's competitive and rapidly changing environments (Sharifi and Zang, 1999:11; Sherehiy, Karwowski, Layer, 2007:446). Agility also means agile production (Upton, 1994:72). It is perceived as a response to changes in the business environment and can be used as an opportunity (Sharifi and Zang, 1999:9). Lin, Chiu and Chu (2006) thought that the main driving force behind agility was change, and that this change was mainly represented in customer needs, competitive measures, market, technology and social components.

Sherehiy B. and others (2007) defines agility as having speed, flexibility, responsiveness to innovation and high quality, personalized products, adaptability to change in culture, mobility of basic functions and best practice of resources to provide flexible products and services. According to Kim TY and others (2006), agility and interoperability are fundamental requirements for adapting to rapidly changing environmental conditions. Interoperability is a great communication between business departments and agility is the flexibility to cope with.

On the other hand, according to Menor and others (2001), the most important factors contributing to the agility are the capability of flexibility, quality, cost and speed. Moreover, Asharafi and others (2005) concludes agility to be good at detecting both threats and opportunities in the environment thus responding with suitable strategies. Table 1 demonstrates key factors that contributes companies to be agile in harsh and competitive markets.

Table 1: Key factors contributing to Agility

Reference	Cost	Responsiveness	Flexibility	Quality	Customer needs
Yusuf et al. (1999)	x	x	x	x	x
Dove (1999)	x	x	x	x	x
Menor et al. (2001)	x	x	x	x	x
Asharafi et al. (2005)		x			x
Kim TY. Et.al (2006)		x	x		
Sherehiy B. et. al. (2007)		x	x	x	
Lin, Chiu and Chu (2006)		x			x
Sherehiy et. al.(2007)	x	x	x	x	x
Braunscheidel and Suresh (2009)		x	x		
Rigby, D. K. et. al (2016)		x		x	x
Lou, A. M., and Rezaeenour, J. (2016)	x	x	x	x	
Khan, H. and Wisner, J. D. (2019)		x	x	x	
Uğurlu et. al (2019)		x	x		

It can be concluded from the table that each study above points out at least one factor required to be an agile company.

Agility Approach

There are many studies about agility applied in different sectors in empirical and theoretical literature. Some of them are given in the following table.

Table 2: Studies related to agility in history

Authors	Scope & Sector	Method	Result
Nagel and Bhargava (1994)	US. Industry, Manufacturing	Descriptive Statistics	It is concluded in the study that manufacturing industry in US can be more powerful, if it gets more agile.
Upton (1994)	Manufacturing	Descriptive Statistics	The study claims that the achievement of flexibility which is one of the fundamentals of agility in manufacturing is a critical source of competitive advantage for many manufacturing firms.
Sharifi and Zhang (1999)	Manufacturing	Survey	It emphasizes agility as an essential ability in the revolutionary turning of the business environment to be able overcome the competition in the industry.
Yusuf et al. (1999)	Manufacturing	Descriptive Statistics	The study tries to make definition of agility and find out determiners of agility for manufacturing.
Dove (1999)	Knowledge Management	Descriptive Statistics	The study concludes that becoming agile requires managing and applying knowledge effectively and responsiveness to change.
Menor et al. (2001)	Retail Banking	Empirical	The importance of investment in technology and infrastructure has been stressed for retail banks to be agile.

Hormozi (2001)	Manufacturing	Descriptive Statistics	The study suggests that successful implementation of manufacturing requires to be agile which means change in regulations, information technology and improvement in engineering.
Sambamurthy et. al (2003)	Information Technology	Descriptive Statistics	As a result of the study, it is stressed that investment in information technology is essential for companies to be able to cope with change and be agile.
Lin, Chiu and Chu (2006)	Supply Chain	Fuzzy Logic Case Study	The study tries to demonstrate that to be able to adapt to the changes in the competitive markets, it is necessary to have agile supply chain management. Measuring the agility is a matter to be solved in the study.
Sherehiy et. al.(2007)	Organizational Agility	Descriptive Statistics	The study is mainly focused on the definition and dimensions of agility.
Brannen and Doz (2012)	Strategic Agility	Descriptive Statistics Case Study	The study tries to suggest solutions for companies to get through their specific language trap and gain strategic agility.
Vagnoni and Khoddami (2016)	Strategic agility	Empirical	The study aims to prove that strategic agility is a key factor for organizations to increase competitive advantage, thus companies need to improve IT competency and strategic foresight.
Rigby, D. K. et. al (2016)	Organizational Agility	Descriptive Statistics	The study proposes right conditions for agility in terms of market environment, customer involvement, innovation type etc. Furthermore, it offers ways to have smooth agile transformation.
Lou, A. M. and Rezaeenour, J. (2016)	Supply Chain Agility	Case Study	The importance of knowledge management on supply chain agility is emphasized in the study.

Mehdibeigi et. al (2016)	Organizational Agility	Descriptive Survey & Cluster Sampling Method	The study points out the positive relation between customer knowledge management and organizational agility.
Kawa, A., & Maryniak, A. (2018)	Supply Chains of E-commerce	Interview	As a result of the study, the importance of agile and lean management of supply chains has been stressed.
Doğan, O. and Baloğlu, N. (2018)	Organizational Agility (Educational Institutions)	Descriptive Statistics	The study concludes that educational organizations must also be agile because, universities are obliged to respond to social and technological changes, which are innovative, creative and adapted to the requirements of the time, with their organizational agility capacities.
Khan, H. and Wisner, J. D. (2019)	Supply Chain	Survey	The study finds out that internal learning has positive impact on supply chain agility.
Uğurlu et. al (2019)	Organizational Agility (Manufacturing)	Survey	The study seeks to prove the positive relation between organizational agility and firm performance. As a result, it is determined that technologic ability and internal adaptation, which are components of strategic agility, positively affect firm performance.

Studies which focus on the agility were detailed in the table above. It can be stated that while some of the studies try to define the concept of agility, some try to adapt it to specific sectors such as supply chain, manufacturing, information technology, banking etc. Furthermore, it is possible to deduce that the notion of agility started with manufacturing, thus dates to 90s. On the other hand, any studies about the agility in civil aviation has not been traced in history.

Blue Ocean Strategy

Blue Ocean Strategy, developed by Kim and Mauborgne (2004), is based on creating new markets that are not competitive by considering differentiation and low cost. In their famous study, they examined 150 significant strategic tactics in 30 different industries, and they examined 108 new enterprises. As a result of their study, only 14% of these companies were successful in constructing new markets. However, 61% of total profits came from these launches creating new markets and this confirms the significance and effectiveness of blue ocean strategies in increasing profitability. That is why, there are two ways in which companies that want to grow and get ahead in competition can follow. These are; to develop new areas and products and to create leading sectors. From this perspective two different market structures have appeared, these are; red and blue ocean. The differences between these oceans are as shown in Table 3.

Table 3: Differences between Red Ocean and Blue Ocean Strategy

Red Ocean Strategy	Blue Ocean Strategy
Competing in the existing market.	Creating a non-contentious marketplace.
Competing with the opponent.	There is no competitor for competition.
Benefiting from existing demand.	Creating new demands.
The price and the cost of the product are balanced over time.	Price of the product can be determined over the cost as desired.
Consisting of the activities of a company which align the whole system with the strategic choice between differentiation or low cost	While trying to achieve differentiation and low cost, the company aims at harmonizing the whole system

Source: Kim ve Mauborgne, 2004:5

The market consists of red and blue oceans. Red oceans are known market area and represents all existing industries. Red ocean refers to the kind of industries wherein limits are clear, and competition is fierce (Welch and Edmondson, 2011:256). According to Lindič, Bavdaž and Kovačič (2012) in red oceans, companies follow traditional strategies in looking forward to beating the fierce competition while exploiting the existing customer demands and making classic value–cost trade-offs. Boundaries of industry have been defined and accepted. Blue oceans are an unknown marketplace and are not present today. In red oceans, industrial boundaries are defined, and the competition rules of the game are known. Here, companies are trying to perform better than their competitors to attract more of the existing demands. As the market area of the red oceans gets denser, profits and growth prospects decrease. Since the competition is transformed into angry ocean, the term “red ocean” is used. The untapped market space of blue oceans expresses demand creation and extremely profitable growth opportunities. Blue oceans are irrelevant to competition, because the rules of the game are waiting to be determined. The term “blue ocean” is used to define the potential of a wide, deep and undiscovered wide market area. Companies must create blue oceans to go beyond competition and to assess new profits and growth opportunities (Kim and Mauborgne, 2005: 106). While the product and services of companies floating in the blue ocean cannot be directly compared with others due to lack of competition, those of the companies fighting in the red ocean are compared in terms of price (Yardley, 2015: 355). Creating a submarket in an existing market may also create a blue ocean strategy since a niche market creates an atmosphere protected from fierce competition (Orlow and Chubarkina, 2017:2).

The aim of the Blue Ocean Strategy is to develop a set of guidelines for the creation of new markets (Wengel et al., 2010: 57). Creating blue oceans is a static process, not a dynamic process. When a company becomes competitive and performs superbly, sooner or later imitators begin to appear on the market. A good blue ocean strategy is not easy to stimulate. Making a great innovation effectively prevents imitators from entering the market and saves cost (Chang, 2010: 220). Blue Ocean Strategy is built on seven principles. These are;

- restarting market limits, not focusing on numbers,
- building an application,
- designing quality levels attributed to each activity throughout the chain of value,
- reaching beyond the request,
- overcoming key obstacles
- achieving the right strategic ranking by using a leadership style (Butler, 2008:170).

Table: 4 Studies in Literature that Propose Blue Ocean Strategy

Authors	Scope & Sector	Method	Result
Chang, S. C. (2010)	Cellphone market in China	Case Study	As a result of the study, the importance of value innovation in “Blue Ocean Strategy” was stressed. If organizations applying this strategy do not give importance to value creation, what they have innovated can easily be imitated which will result in the failure of strategy and targeted product or service.
Kim C. et. al (2008)	Logistics	Case Study	It is concluded that due to expansion of global e-business, there has been intense competition in the market. For this reason, companies need to find blue oceans thus apply the Blue Ocean strategy which provides a guideline for how companies can survive by creating new, uncontested market space.
Dvorak, J. And Razova, I. (2018).	Civil Aviation Industry (Low-cost Airlines)	Survey	It is concluded that although Blue Ocean Strategy was not used consciously by Ryanair as the foundation of the company dates back to 1990s, with the sub-strategies exemplified, it is suggested that Ryanair is a successful example of the mentioned strategy as it took the first movers’ advantage as low-cost carrier in the market.
Yap, J. and Chua, K. (2018)	Property Industry	Mixed method of questionnaire and interview	It is stated that although e-booking system is widely used in property industry, it is limited to searching and registration. For this reason, enhancing the e booking system can be a blue ocean for the sector.
Siddique, A. And Shukla, A. (2016)	Sports Industry	Descriptive Statistic	The study suggests that cricket games in India has become a blue ocean for the industry as it has aroused the appeal in the

			support and contributed with the increased sales of the ticket.
Iqbal, Q. And Hassan, S. H. (2018)	Human Resource	Questionnaire & SPSS	In the study, green human resource management is indicated as a blue ocean strategy since it moderates the green human power with the environmental sustainability. GHRM is a blue ocean as it helps companies to reduce operating and business expenses thanks to employees' green behaviors.
Lohtander, M. et. al (2017)	Manufacturing	Case Study	It emphasizes the components of blue ocean strategy can increase the competitive advantage of manufacturing firms. Especially being location independent is identified as a blue ocean since it will increase the speed, mobility and flexibility of manufacturing.
Lindič, J. (2012)	Economics	Case & Empirical Study	The study proposes different propositions for the market. The one related to Blue ocean strategy is that creating new market does not bring high growth but to be the first one is the key to growth.
Slocum, P. C. and Papa, F. (2014)	Education	Descriptive Statistics	The study seeks to find out blue oceans for health care education. In this scope, the proposed training "osteopathic medical education" is seen as the blue ocean for the health care education by giving mobility advantage to the students.
Ahmad, R. (2010).	Aviation	Case Study	Marketing strategies of Air Asia were detailed by showing each as blue ocean for the industry.

Ahmat, N. C. et. al (2014)	Hotel Industry	Descriptive Statistics	The study emphasizes the need for hotel industry in Asia to transform using blue ocean strategy.
Sundaram, R. M. (2007)	Aviation	Case Study	The study analyses financial performance of Air Deccan and proposes some recommendations which would mean blue ocean for the company.
Gündüz, Ş. (2018)	Entertainment Sector	Case Study	The study tries to prove that even blue oceans can be red again with a lot of imitations. In the case study, although escape room games company “Tuzak” took first mover advantage to exploit the blue ocean, due to imitations the industry became red again. Tuzak could improve new strategies by making innovations in the game structures which enable the company to operate in blue oceans again.
Gündüz, Ş. (2018)	Education	Descriptive Statistics	The study concludes that the most important point to be taken into consideration is that the blue ocean will attract the rivals after a while, where the competition will start and may even turn into red ocean again. But pioneering an undiscovered field, in full marketing terms, means “market skimming” which is an important factor in the profitability and recognition of the organization.

Although in the literature blue ocean strategy has been applied in different sectors from entertainment sector to aviation with different sub-strategies, it is emphasized in all studies that the main competitive approach of enterprises should be to make competition meaningless, not to compete with competitors in the red oceans, to make value-based innovations for customers and to sail into deep waters where competitors cannot easily enter.

2. METHODOLOGY

Related studies in the literature regarding “Agility” and “Blue Ocean Strategy” have been detailed in order to demonstrate key points contributing the agility and to have a deep understanding of the areas blue ocean strategy is used. Furthermore, case of Pegasus Airlines along with its current strategies have been analyzed to prove whether it is an agile company in competitive Turkish Civil Aviation market.

The Case of Pegasus Airlines

World Economy

The slowdown in economic activity since the second half of 2018 continues due to the increasing economic, political and geopolitical uncertainties in the global conjuncture. While the recovery in the US is one of the factors driving global growth upwards, growth and inflation figures that do not reach the target values in the Eurozone put downward pressure on world growth. On the other hand, the slowdown in China as a result of increasing tensions in trade wars constitutes an important obstacle to world growth in the first half of 2019.

The decline in foreign demand is one of the major factors that have brought down the dynamism in the world economy. Especially in China, the growth rate, which was 6.8 percent in the first quarter of 2018, gradually decreased and decreased to 6.4 percent in the first quarter of 2019 and to 6.2 percent in the second quarter. On the other hand, the growth rate of India, which grew by 8.1 percent in the first quarter of 2018 to 5.8 percent in the first quarter of 2019, reveals that the effect of the decrease in global demand originating from Asia continues.

The IMF stated that it expects the slowdown in global economic growth since the second half of 2018 to continue in 2019 as well. According to the IMF's Global Economic Outlook Report published in April, the world economy is projected to grow by 3.3 percent in 2019, down 0.3 percentage points from the previous year and 0.2 percentage points from the previous January report. In the report published in July 2019 and 2020 forecasts were reduced by 0.1 percentage points to 3.2 percent and 3.5 percent, respectively. Thus, the IMF reduced its growth forecasts for the fourth time in the last six months.

In the OECD's Global Economic Outlook report released on May 21, a downward revision was made in the global growth forecast. The global economy is projected to grow by 3.2% this year, slightly lower than the previous estimate of 3.3%. The report urged governments to resolve commercial disputes. It was noted that the already fragile economy was affected by commercial tensions. It is emphasized that trade and investments have fallen sharply especially in Europe and China, business and consumer confidence has been damaged and the uncertainties in policies have continued. The OECD expects world trade to grow by 2 percent in 2019. This is the lowest level in the last 10 years.

In the April Report of the IMF, the expectations of the increase in global trade in 2019 were down by 0.4 points compared to 2018 and by 0.6 points compared to the previous report and announced as 3.4 percent. On the other hand, in July, it pulled the expectations down again and forecasted the increase in global trade volume to be 2.5 percent. The World Trade Organization has also reduced the growth

forecast for global trade. The world trade volume, which increased by 3 percent in 2018, is expected to grow by 2.6 percent in 2019.

In May 2018, the European Commission lowered its growth forecast for the Eurozone and lowered its growth forecast by warning that trade tensions could make the outlook worse. The European Commission revised the growth forecast of Germany from 1.1 percent to 0.5 percent for 2019. Officials in Brussels warned that downside risks in the region are still significant. On the basis of these negative expectations; The slowdown in the global economy, trade tension and weakness in manufacturing are due to negative performance in the region. However, uncertainties about Brexit, disruptions in the automobile industry and social unrest also increase the fragility in the Eurozone.

There has been an intense election period in Europe. Elections of the European Parliament were held, and new leaders of the European Union were elected. In the European Parliament, there was an increase in the votes of anti-immigrant far-right parties, Liberals and Greens, while there was a decline in the votes of central parties. However, populist parties and the votes of the Greens increased considerably, but pro-EU parties constituted 3/3 of the parliament. The leaders of the European Union (EU) member states agreed to appoint German Defense Minister Ursula von der Leyen as President of the EU Commission, Charles Michel as President of the Council of the EU, Josep Borrell as the EU High Representative and Christine Lagarde as the President of the ECB.

The economy of Turkey faced a remarkable financial turbulence in 2018 which resulted in a loss in the value of TL against USD by 60 percent. Having entered the year at 3.80 TL and having an average of 3.87 TL in the first four months of the year, the dollar exchange rate rose significantly in May and July and reached to 4.89 TL. The real jump in the exchange rate took place in August and the exchange rate reached its historical peak on August 14 with 6.89 TL (as of the end of the day). Due to the volatility of currency in Turkey, all sectors including civil aviation has been affected and the number of bankruptcies has increased as a result.

The US has increased its sanctions against Iran. After the oil export, US President Donald Trump has signed the presidential decree, which imposes additional sanctions on Iran for the iron, steel, copper and aluminum sectors.

Oil prices fluctuated in the second quarter. At the end of April, the US stated that due date 2th May for countries that are exempted from buying Iranian oil, will not be extended. As a result, oil prices climbed to \$ 75, a six-month high. However, in the US high oil production will increase expectations, the recession of the global economy and the negative data of the real sector leading data play an important role in the downward balancing of oil prices. OPEC + countries are extending measures to reduce oil production by another 9 months to ensure that oil prices do not fall below \$ 60.

In July, the damage to oil production facilities due to the hurricane in the US led oil prices to rise, fearing that supply-side cuts would be experienced. On the other hand, the fall in oil prices with the warning of President Trump's tariff increase to China started to rise again with the oil tankers crisis between Iran and England. As of July 23, the barrel of oil was traded at \$ 63.2. (Annual Report 2018, Turkish Civil Aviation)

The oil price shocks created a crisis in the global context, and the effects on Turkey's economy has been profound. As in every emerging country there is a high demand for energy in Turkey industrial development. Therefore, rising oil prices have the potential to create cost inflation. Apart from this, the persistence and magnitude of the shock as well as the reactions of the central bank and the

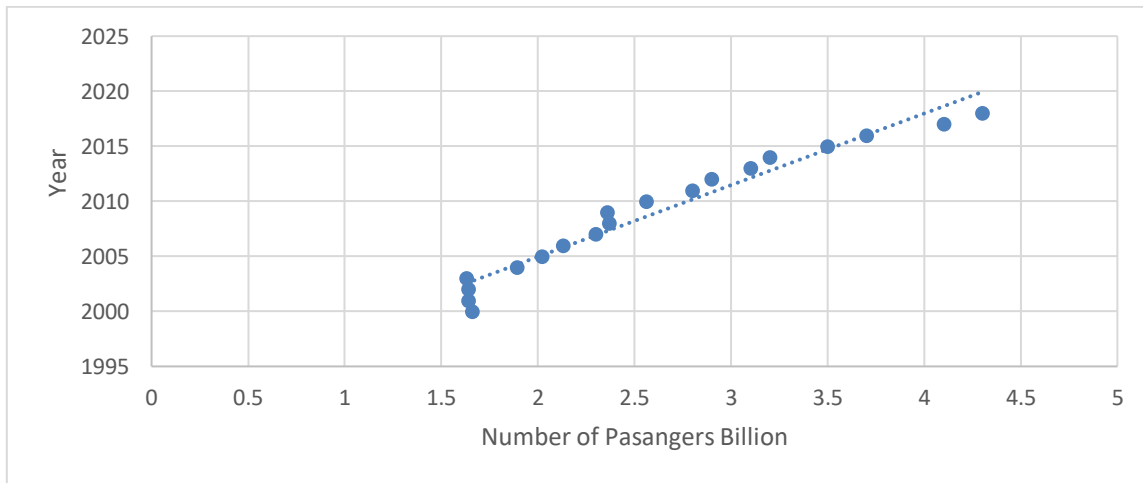
monetary and fiscal policies government has created, due to these reactions, are of great importance. Turkey as an energy-dependent country, has been seriously affected negatively by the cost inflation that the world economy has been experiencing.

Civil Aviation in the World

The rapidly increasing trade volume in the world with globalization has made the transportation sector one of the most important actors of the world economy today. In parallel, the aviation sector is developing at a dizzying pace, playing a major role, even leading international integration between the continents.

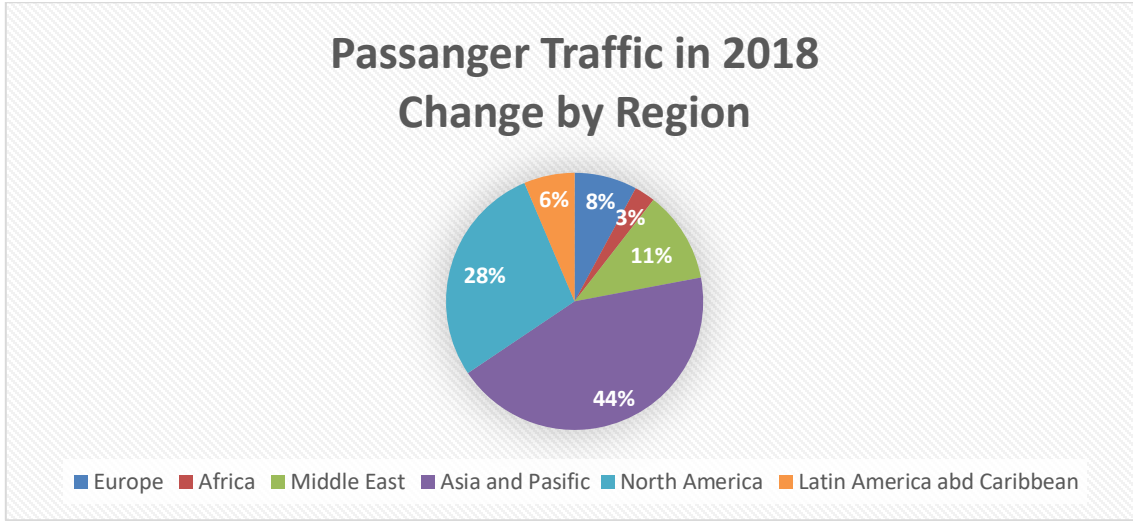
Over the past thirty years, it has been observed that there is a dramatic movement in air transport with the influence of increasing social, political and economic relations in the world and it is increasingly more important than alternative transportation systems. According to the inaccurate data published by the International Civil Aviation Organization (ICAO), 4.3 billion scheduled passenger transportation increased by 6.1% compared to 2017. In 2018, the number of scheduled aircraft departures reached 38 million worldwide.

Figure 1: Number of scheduled flight passengers in the world

Source: ICAO 2018 Annual Report

Asia Pacific, ranked as second with 30% share in international scheduled passenger traffic, became the fastest growing region in 2018 with an increase of 7.3% compared to the previous year. Asia Pacific was followed by Europe, which has the largest international market with a 37% share. In 2018, Europe grew by 6.7% compared to the previous year.

Figure 2: Passenger Traffic Change by Region in 2018

Source: ICAO 2018 Annual Report

World passenger traffic increased by 6.7% with an estimated revenue of 8.2 trillion, according to the revenue passenger km (RPK) figures. According to available seat km (ASK) figures, the total capacity of airlines in the world increased by 6% in 2018. In 2018, the load factor of the aircraft reached a record level of 81.9%.

In 2018, The number of passenger that Low-Cost carriers carried increased by 8,7 percent which reached to approximately 1.3 billion passengers, meaning 31 percent of the world total scheduled passengers. In the same year, the world cargo segment increased by 4.5% in terms of freight ton compared to 2017, and international cargo traffic, which constitutes approximately 87% of total air cargo transportation, grew by 4.6% compared to the previous year.

Turkish Air Transport Market

Turkey has made significant contributions to the development of the civil aviation sector in the world and especially in Europe with its growth in the field of civil aviation in the last 16 years. It is stated in the annual reports of ICAO 2018 that Turkey will continue its growth in this field in the following years. According to annual report of ICAO, Turkey has become 12. In terms of revenue passenger km, 11 in the ranks of revenue ton km, 13. based on freight ton km.

According to the International Airport Council (ACI) 2018 Year-end "Air Traffic Report; Antalya Airport has increased its number of passengers by 21% compared to the previous period in the category of airports that meet more than 25 million passengers annually. In the same category, Istanbul Sabiha Gokcen Airport increased the number of passengers by 8.8% and ranked 4th.

According to the International Airport Council (ACI) 2018 Airport Connection Report, Atatürk Airport ranks 7th among the top 20 airports in the world with an increase of 4.8% compared to the previous year. Furthermore, Istanbul Atatürk Airport, which ranks among the top 20 airports

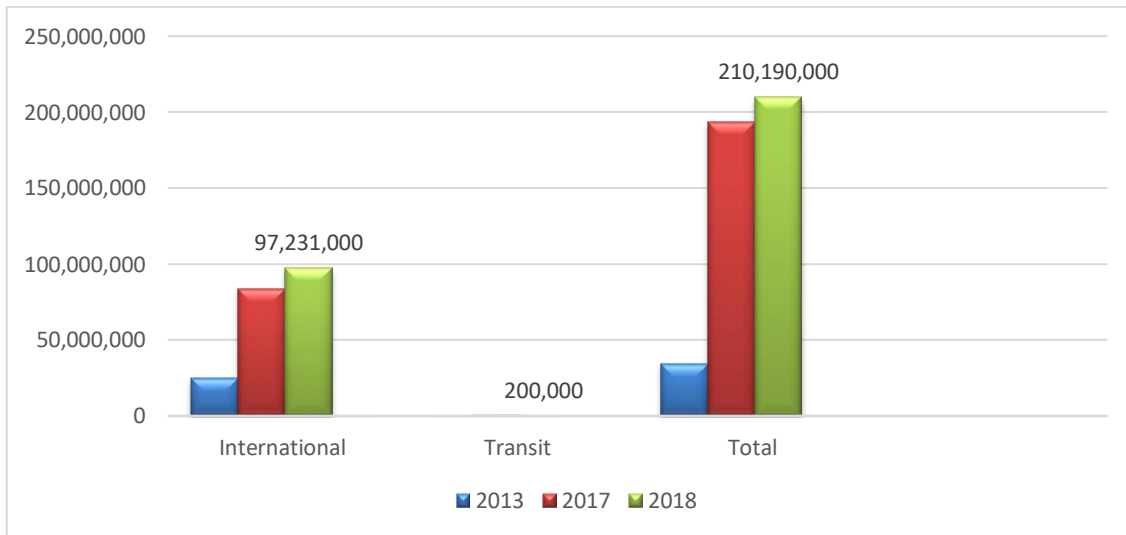
according to the direct flight connection in Europe, ranks 18th in 2008, growing by 1.2% in 2018 compared to the previous year and ranks 5th in 2018.

With the increase in the number of airline companies operating in the sector following the legal arrangements made since 2003, the rapidly growing aviation sector continues to develop as a result of increasing infrastructure and fleet investments, number of connections and regulations in airline ticket prices. While approximately 65,000 employees were employed in the sector in 2003, this number reached 196,041 in 2017. The turnover of the sector in 2017 has increased by 30 times in TL terms since 2003 and by 11 times in dollar terms despite the increase in exchange rates.

In Turkish Aviation Sector, as of the end of 2018, there were a total of 1,404 aircraft including 515 aircraft, 200 air taxis, 367 general aviation, 260 balloons and 62 agricultural combat aircraft. As of the end of 2018, the total number of pilots was 10.189. The proportion of foreign pilots in the number of aircraft and helicopter pilots is 6%. By the end of 2018, the total number of other licensed technical personnel, including 1,594 air traffic controllers, 397 dispatchers, 4,310 technicians and 569 ATSEP, reached 6,870.

As of the end of 2018, the total number of passengers reached 210 million. The number of domestic passengers increased by 3% and the number of international passengers increased by 16%.

Figure 3: Passenger Traffic in Turkey

Source: DHMI 2018

At the end of 2018, the total aircraft traffic was 2 million. Domestic airplane traffic decreased by 2% compared to the previous year and international airplane traffic increased by 10% in Turkey. Moreover, total freight traffic was 3.8 million tons. Domestic freight traffic increased by 3.5% and international flight traffic increased by 12% compared to the previous year.

There are 11 airlines operating passenger and cargo transportation in the civil aviation sector of Turkey. The number of aircraft of the airline companies was 517 in 2017 and 515 in 2018. 486 of

these planes are passengers and 29 are cargo planes. The total seat capacity of Turkish airline fleet is 97,351 and the total cargo capacity of cargo aircraft is 2,194,450 kg.

Table 5: Number of Aircraft by Airline in Turkey

Number of Aircraft by Airline	2017	2018	Change %
THY A.O.	304	309	1,6
Pegasus Hava Taşımacılık A.Ş.	66	81	22,7
Güneş Ekspres Havacılık A.Ş.	52	46	-11,5
Onur Air Taşımacılık A.Ş.	24	27	12,5
Atlasjet Havacılık A.Ş.	24	16	-33,3
Turistik Hava Taşımacılık A.Ş.	10	10	0
Hürkuş Hava Yolu Taşımacılık ve Ticaret A.Ş.	7	7	0
Tailwind Havayolları A.Ş.	5	5	0
MNG Hava Yolları ve Taşımacılık A.Ş.	7	6	-14,3
ACT Hava Yolları A.Ş.	5	5	0
ULS Havayolları Kargo Taşımacılık A.Ş.	3	3	0
IHY İzmir Hava Yolları A.Ş.	7	-	-
Borajet Havacılık Taşımacılık Uçak Bakım Onarım Tic. A.Ş.	3	-	-
Total	517	515	-0,4

Source: Annual Report 2018, Turkish Civil Aviation

Table 6: Total Seat Capacity

	2003	2017	2018	203-2018 Change %
Seat Capacity	27.599	97.500	97.351	253

Source: Annual Report 2018, Turkish Civil Aviation

In 2003, domestic flights were carried out from 2 centers to 26 destinations and as of the end of 2018, 56 destinations were reached from 7 centers. As of the end of 2018, 318 destinations were reached in 124 countries with 5 airline companies (Annual Report 2018, Turkish Civil Aviation).

Pegasus Airlines

Pegasus which operates in Turkish Civil Aviation sector, is a leading low-cost airline carrier. Pegasus entered the aviation sector in 1990 with charter flights. With the acquisition of Esas Holding by Pegasus in early 2005, Pegasus has transformed its business model into a low-cost network carrier, focusing on providing a low-cost, timely launch performance with a young aircraft fleet.

As a result of the successful implementation of the low-cost operating strategy, activities carried out on both domestic and international lines increased rapidly. Pegasus became the fastest growing airline in terms of seat capacity among the 25 largest airlines in Europe in 2011, 2012 and 2013 according

to the Official Airline Guide (OAG) data. As of the end of 2019, Pegasus aims to become the leading low-cost airline in its region with a growing, young and modern fleet of 81 aircraft with an average age of 5.7.

Pegasus focuses on offering short and medium-distance, point-to-point and transit high frequency flights within the scope of its domestic and international flight network, with the main base being located at Istanbul Sabiha Gökçen Airport. As of June 30, 2019, Pegasus offers scheduled flights to 35 destinations in Turkey, 75 destinations to Europe, North Cyprus, the Commonwealth of Independent States, the Middle East and Africa thus serve a route network covering 110 destinations in 42 countries.

The business model of Pegasus is based on generating revenue from a variety of by-products and services related to passenger transport, as well as a direct revenue from passenger transport services with efficient operation and effective cost control. As of 30 June 2019, Pegasus' unit cost (CASK) was € 2.33, while revenues from by-product services amounted to 29% of total revenue. In the first half of 2019, Pegasus generated 3% of its total revenue from other operations, including low volume charter and split charter services to major tour operators. (Annual Report 2019, Pegasus Airlines)

The Position of Pegasus in the Sector

Pegasus has adopted a business model that makes a difference in Turkish aviation sector. Entering the aviation sector in 1990 with charter flights, PGS was taken over by Esas Holding in early 2005. With this change in the shareholder structure, the Company's business model has changed to a low-cost network carrier.

Pegasus continues to strengthen its position in the Turkish aviation sector by demonstrating a growth performance above the market with its low-priced and timely take-off performance focused on high service delivery strategy. While the years between 2012-2017, the average annual total number of passengers increased by 8.2% in the market, the total passenger traffic in the said period, Pegasus could increase its total passenger traffic by % 15.4. This led to an increase in the domestic and international market share of the company. Accordingly, the market share of Pegasus in the domestic line increased from 26% in 2012 to ~ 31% in 2017, while the international market share increased from 8% to 12.4%. While not neglecting the impact of the low base on this increase, Pegasus's development is remarkable in the market where THY has a significant competitive advantage as a flag carrier airline.

With 109 destinations in 42 countries, Pegasus focuses on short and medium distance, point-to-point and transit high-frequency flights, mainly from its base Sabiha Gökçen Airport (SAW), In addition to SAW, the company operates scheduled flights from airports in Adana, Ankara, Antalya and İzmir. In 2018, Pegasus expanded its flight network covering 27 countries and 60 destinations (23 domestic and 37 international). (Annual Report 2018, Pegasus Airlines)

Table:7 Number of Passengers, Pegasus

Number (mn)	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Domestic Passengers	10,9	13,4	16,8	19,7	22,3	24,1	27,8
International Passengers	5	6,6	8,3	12	13,8	15,3	16,9
Total	3,3	4,3	5,1	6,5	8,5	8,9	10,9

Source: Annual Report 2018, Pegasus

Young fleet structure – Although at the end of 2012, Pegasus had a fleet of 40 aircraft, it could succeed in increasing the number to 83 as of August 2018, and has become the airline with Turkey's youngest fleet with average age of 5.6 years. 4 of the planes in Pegasus' fleet are owned by the company and while 38 of them are obtained through financial leasing, 41 of them are obtained through operational leasing. The Company management aims to balance financial and operational leasing in aircraft purchases due to both cost factors and market dynamics (Annual Report 2018, Pegasus Airlines).

Pegasus aims to transform its fleet consisting of Boeing type aircraft to Airbus in the coming period and to complete this transformation by the end of 2024. Accordingly, the company has 78 aircraft orders for the period 2019-2024, and plans to rent 4 Airbus A320 neo aircraft in the following years.

Strategies of Pegasus Airlines

1. Investments

Conversion to a single aircraft fleet increases operational efficiency- Pegasus has a fleet of 83 aircraft, 49 of which are Boeing and 34 of which are Airbus. The fleet, which consists of two types of aircraft, limits the flexibility of replacement due to differences in seat capacities in aircraft failures, as well as the cost of pilot, technician and technical maintenance it creates. Due to these constraints, the company aims to fully transform its fleet into Airbus in the coming period to benefit from a uniform aircraft economy. Although, it is expected that the conversion to a single type fleet will increase operational efficiency, the most important contribution is expected to be made by A321neo type aircraft that is included in the fleet as of 2019. While the A321neo type aircraft provides 15-18% savings in fuel usage, it provides an advantage with its higher seat capacity compared to the other aircraft types in the fleet (A321neo aircraft has 239 seats capacity while A320-200 ceo & neo aircraft 180, B737-800 aircraft) 189 seats) (Annual Report 2018, Pegasus Airlines).

2. Internal Audit Unit

Pegasus internal audit unit was first established in June 2006, and as of September 2010 it was structured as Internal Audit Directorate. The Internal Audit Directorate is currently operating under the supervision of the Audit Committee. Findings related to internal control and internal audit activities carried out in the company are communicated to the Audit Committee by the Internal Audit Director and the opinions and suggestions determined by the Committee are regularly reported to the Board of Directors. In this context, the Audit Committee ensures that all necessary measures are taken to ensure that internal audit activities are carried out adequately and transparently (Annual Report 2018, Pegasus Airlines).

3. Change in Currency Policy

Pegasus can actively manage the uncertainty arising from exchange rate fluctuations. The company converts international ticket revenues that are sold in US \$ but can be collected in TL, Euro and GBP basis to US \$ daily. At the same time, Pegasus receives US \$ with up to 25% of the domestic tickets collected in TL according to the exchange rate position (Annual Report 2018, Pegasus Airlines).

4. Protection strategy (Hedge)

Hedging is the activity of making an opposite transaction (reverse position taking) to minimize or eliminate the investment risk undertaken in finance. This transaction can be done in two different positions, long and short. A long position is a contract purchase and protects the buyer against price increases or interest rate decreases. The short position is a contract selling process and protects the contract seller against price decreases or interest rate.

Pegasus, on the other hand, hedges 60% of the annual balance sheet period in a layered manner to avoid risk. In addition, at the discretion of the Hedge Committee, 20% additional hedging is possible, and the hedging period is 24 months. (Annual Report 2018, Pegasus Airlines)

3C Management Action Plan

Pegasus has been applying an important set of action plans, unit costs (CASK), cash (Cash) and capacity (Capacity) which are called “3C Management Action Plan” since 2016. Among the most effective actions; i) revision of the organization; ii) marketing activities; shifting to digital platforms; iii) switching to TL in many expense items and iv) the strategy of transformation into a single type of fleet. With the support of these applications, there was a significant decrease of 9.3% and 12.5%, respectively in the company's unit price excluding fuel in € 2017. It is anticipated that the measures will continue to support the operational profitability by continuing the measures within the scope of “3C Management Action Plan” in the upcoming period (Annual Report 2018, Pegasus Airlines).

A. CASK

With the strategy of “CASK”, Pegasus aims at keeping the cost called Cost per Available Seat Kilometer at the lowest level, while trying to push “RASK” (Revenue per available seat kilometer) to the highest point. In this regard, Pegasus has taken a set of precautions to lower its costs. Cost reduction activities within the scope of the Management Action Plan were launched in 2016. Turquality Project, Marketing Budget Optimization, Human Resources Employee Number Optimization in Lean Management, Process and Organization Optimization, Optimization of Fuel Consumption are the project that have been carried out so far. Below are the significant precautions taken in this context;

- Price revision of agreements made with suppliers,
- Workforce optimization,
- Marketing activities optimization,
- Simplification of processes,
- Optimization of fuel consumption,
- Configuration of revenue management,

B. CASH

Cash flow consists of changes or decreases in the cash position of the entity over a period. For businesses to maintain their business in a healthy manner, there must be a balance between cash inflows and outflows. Operational cash flow is generally called working capital. It expresses the cash flow generated from the main activities within the company and mainly covers cash generated from service and product sales and cash outflows while supplying them. Regularizing the cash flow is one of the most important points that Pegasus has concentrated, and below are the activities that has carried so far;

- sales of first major engine maintenance aircraft within the scope of fleet rejuvenation,
- achieving cash inflow through the sale and lease back method of the simulator and some 737-800 replacement engines,
- advancement of replacement neo engine cash incentive,
- dynamic pricing of side revenue.

C. CAPACITY

Considering developments in the airline industry in Turkey, it is observed that an increase in business in the sector in terms of both quality and quantity. Therefore, many passengers prefer these businesses. Rapid changes in technology are reflected in the performance of these enterprises and increased customer awareness affected the structure of the markets. Airline companies have been competing each other to increase their capacity thus, to respond more quickly to market demand conditions. Below are the recent actions, by Pegasus to increase its capacity;

- The opening of SAW fast taxi way in the summer season.
- Plane deliveries which have been previously delayed.

1. FINDINGS

After a detailed analysis of history and business operations and strategies of Pegasus Airlines, the question whether it is an agile company in Civil Aviation Market need to be answered. As mentioned in the literature, to be agile, companies need to take actions in order to minimize their operation cost and they have to respond to the changes in the environment, while doing this, they also need to be flexible with their operations without sacrificing quality so as to meet the customer needs.

Especially with “3C Management Action Plan”, Pegasus Airlines improved strategies such as renewing its agreements with the suppliers, optimizing fuel consumption to minimize the operating costs. Furthermore, it responded the changing trends well by opening Saw fast taxi way in the summer reason. Pegasus Airlines is flexible enough by changing its currency policy in charging international flights fares. However, since it started as a low-cost airline carrier, it does not have a business class segment which means the quality comes just after the cost. Before the private companies started to operate in the market, the prices were rather high that only upper segment could prefer air transport. Thanks to Pegasus Airlines and other low-cost carrier in the market the need for low-cost air transportation could be met. Table 8 demonstrates the key factors of agility which have already been proved in literature and discuss if Pegasus has these attributions.

Table 8: Key factors of Agility for Pegasus Airlines

Cost	x
Responsiveness	x
Flexibility	x
Quality	
Customer needs	x

In this scope, when we applied to key factors previously mentioned in “Literature Review” part, we can conclude that except for quality, Pegasus Airlines has all the attributes that prove it to be an agile company.

2. CONCLUSION

Along with globalization, international competition conditions as well as national competition conditions are changing rapidly. Businesses operate in a dynamic, constantly changing, customer-affected competitive environment. At the same time, shortening of product life span, increase of product variety and rapid change of technology influence businesses. Changes in customer expectations force firms to develop new management understandings.

In this study, the aim was to shed light upon the concept of agility with the case study of Pegasus Airlines. As a result, it is concluded that with its ongoing strategies on cost reduction, responsiveness, flexibility and meeting customer needs, Pegasus Airlines has been an agile company which also proved its strengths being the fastest growing airline carrier of Turkey and Europe in terms of seat capacity. However, it is foreseen that Civil Aviation sector will turn into red ocean in the upcoming years, which means that to be able to make more sales, or even to take over the market, the companies should make other campaigns by creating opportunities or by producing more quality products and selling them at a more affordable price. It is implied that firms lose blood in this process and therefore the ocean turns red. When the competition starts to become that much fierce, Pegasus should find ways to increase its sales and its profit.

In this regard, Pegasus needs to find blue oceans which are defined as the unopened market area, demand creation and high profitable growth opportunity. The aim is to make competition meaningless, to break the value-cost exchange. Many of the blue oceans are created from red oceans by expanding the boundaries of existing industries. The blue oceans are irrelevant to competition, because the rules of the game are waiting to be determined.

For an organization like Pegasus which operates in highly competitive aviation sector, blue oceans can be opening new destinations with which the origin country has strong relations in terms of trade, tourism, education. Furthermore, it can be getting into cargo business which means investing in cargo aircrafts after a detailed research into potential destinations where Turkey mostly export to or import from.

As in every study, this study has also some limitations. The most important one is the limitation on the source of the case study. In order to get information about organizational structure and strategies of Pegasus, only the annual reports that the company has published were utilized. For future studies, the method of interview could be applied to benefiting from the knowledge of specialist from different departments. The results can be analyzed with empirical methods.

Kaynakça

- Ahmad, R. (2010). AirAsia. *Asian Journal of Management Cases*, 7(1), 7-31.
- Ahmat, N. C., Abas, R., Ahmad-Ridzuan, A. H., Radzi, S. M., & Zahari, M. S. M. (2014). Blue Ocean strategies in hotel industry. *Theory and Practice in Hospitality and Tourism Research*, 43.
- Ashrafi, N., Xu, P., Sathasivam, M., Kuilboer, J. P., Koelher, W., Heimann, D., & Waage, F. (2005, July). A framework for implementing business agility through knowledge management systems. In *E-Commerce Technology Workshops, 2005. Seventh IEEE International Conference on* (pp. 116-121). IEEE.
- Brannen, M. Y., & Doz, Y. L. (2012). Corporate languages and strategic agility: trapped in your jargon or lost in translation? *California Management Review*, 54(3), 77-97.
- Braunscheidel, M. J., & Suresh, N. C. (2009). The organizational antecedents of a firm's supply chain agility for risk mitigation and response. *Journal of operations Management*, 27(2), 119-140.
- Butler, C. (2008). Planning with blue ocean strategy in the United Arab Emirates. *Strategic Change*, 17(5-6), 169-178.
- Chang, S. C. (2010). Bandit cellphones: A blue ocean strategy. *Technology in society*, 32(3), 219-223.
- Doğan, O., & Baloğlu, N. (2018). ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİK VE BAZI EĞİTİM KURUMLARINDAKİ YANSIMALARI. In 13. ULUSLARARASI EĞİTİM YÖNETİMİ KONGRESİ THE 13 TH INTERNATIONAL CONGRESS ON EDUCATIONAL ADMINISTRATION (p. 100).
- Dove, R. (1999). Knowledge management, response ability, and the agile enterprise. *Journal of knowledge management*, 3(1), 18-35.
- Dvorak, J., & Razova, I. (2018). Empirical Validation of Blue Ocean Strategy Sustainability in an International Environment. *Foundations of Management*, 10(1), 143-162.
- Gündüz, Ş. (2018). Preventing blue ocean from turning into red ocean: A case study of a room escape game. *Journal of Human Sciences*, 15(1), 1-7.
- Gündüz, Ş. (2018). Yükseköğretimde Mavi Okyanuslar. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 116-120.
- Hormozi, A. M. (2001). Agile manufacturing: the next logical step. *Benchmarking: An International Journal*, 8(2), 132-143.
- Iqbal, Q., & Hassan, S. H. (2018). Green management matters: green human resource management as blue ocean strategy. *Firms' Strategic Decisions: Theoretical and Empirical Findings*, 3, 214.

- Işcan, Ö. F., & Karabey, A. G. C. N. (2006). Bilgi Teknolojilerinin Benimsenmesi İle Örgütsel Atiklik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (26).
- Kawa, A., & Maryniak, A. (2018). Lean and agile supply chains of e-commerce in terms of customer value creation. In *Modern approaches for intelligent information and database systems* (pp. 317-327). Springer, Cham.
- Khan, H., & Wisner, J. D. (2019). Supply Chain Integration, Learning, and Agility: Effects on Performance. *Journal of Operations and Supply Chain Management*, 12(1), 14.
- Kim, C., Yang, K. H., & Kim, J. (2008). A strategy for third-party logistics systems: A case analysis using the blue ocean strategy. *Omega*, 36(4), 522-534.
- Kim, T. Y., Oh, H., & Swaminathan, A. (2006). Framing interorganizational network change: A network inertia perspective. *Academy of management review*, 31(3), 704-720
- Kim, W. C., & Mauborgne, R. (2004). Blue ocean strategy. *If you read nothing else on strategy, read these best-selling articles.*, 71.
- Lin, C. T., Chiu, H., & Chu, P. Y. (2006). Agility index in the supply chain. *International Journal of Production Economics*, 100(2), 285-299.
- Lindič, J., Bavdaž, M., & Kovačič, H. (2012). Higher growth through the Blue Ocean Strategy: Implications for economic policy. *Research policy*, 41(5), 928-938.
- Lohtander, M., Aholainen, A., Volotinen, J., Peltokoski, M., & Ratava, J. (2017). Location independent manufacturing–Case-based blue ocean strategy. *Procedia Manufacturing*, 11, 2034-2041.
- Lou, A. M., & Rezaeenour, J. (2016). The Impact of Knowledge Management Processes on Agile Supply Chain (Case study: Iran Khodro Foundry Co.).
- Mathiyakalan, S., Ashrafi, N., Zhang, W., Waage, F., Kuilboer, J. P., & Heimann, D. (2005, May). Defining business agility: an exploratory study. In *Proceedings of the 16th Information Resources Management Conference, San Diego, CA* (pp. 15-18).
- Mehdibeigi, N., Dehghani, M., & mohammad Yaghoubi, N. (2016). Customer knowledge management and organization's effectiveness: explaining the mediator role of organizational agility. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 94-103.
- Menor, L. J., Roth, A. V., & Mason, C. H. (2001). Agility in retail banking: a numerical taxonomy of strategic service groups. *Manufacturing & Service Operations Management*, 3(4), 273-292.
- Nagel, R. N., & Bhargava, P. (1994). Agility: the ultimate requirement for world-class manufacturing performance. *National Productivity Review*, 13(3), 331-340.

- Orlov, A. K., & Chubarkina, I. Y. (2017). Blue ocean strategy application in the course of planning and implementation of construction projects in the area of SMART housing and social infrastructure. In MATEC Web of Conferences (Vol. 106, p. 08015). EDP Sciences.
- Rigby, D. K., Sutherland, J., & Takeuchi, H. (2016). Embracing agile. *Harvard Business Review*, 94(5), 40-50.
- Sambamurthy, V., Bharadwaj, A., & Grover, V. (2003). Shaping agility through digital options: Reconceptualizing the role of information technology in contemporary firms. *MIS quarterly*, 237-263.
- Sekman M, Utku A. Çevik şirketler: Kurumsal ataleti yenmek. 6. Baskı. Alfa yayınları, İstanbul, Türkiye;2009.
- Sharifi, H., & Zhang, Z. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organisations: An introduction. *International journal of production economics*, 62(1-2), 7-22.
- Sherehiy, B., Karwowski, W., & Layer, J. K. (2007). A review of enterprise agility: Concepts, frameworks, and attributes. *International Journal of industrial ergonomics*, 37(5), 445-460.
- Siddique, A., & Shukla, A. (2016). An Analytical Study of Red Ocean and Blue Ocean Strategy with Special Reference to Indian Premier League Twenty-20 Cricket. Available at SSRN 2772558.
- Slocum, P. C., & Papa, F. (2014). Envisioning a global role for osteopathic medicine in the 21st century: Using Blue Ocean Strategy to promote osteopathic health care as the World's leader in healthcare education and do it more efficiently, effectively and at the lowest cost. *International Journal of Osteopathic Medicine*, 17(1), 38-42.
- Sundaram, R. M. (2007). Blue ocean strategy?: has it really enhanced performance or is it just hype?, a study of firms of the Indian airline industry.
- Gündüz, Ş. (2018). Yükseköğretimde Mavi Okyanuslar. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 116-120.
- Ter Wengel, J., Villegas, G. B. F., Hernández, G. P., & Cruz, L. M. S. (2010). Schumpeter and the Blue Ocean Strategy. *Revista de la Maestría en Derecho Económico*, (6), 53-85.
- Upton, D. M. (1994). The management of manufacturing flexibility. *California management review*, 36(2), 72-89.
- Vagnoni, E., & Khoddami, S. (2016). Designing competitiveness activity model through the strategic agility approach in a turbulent environment. *foresight*, 18(6), 625-648.
- Welch, S. J., and Edmondson, B., (2012). Commentary: Applying blue ocean strategy to the foundation of accountable care. *American Journal of Medical Quality* 27: 256-57^{SEP}

Yap, J. and Chua, K. (2018), "Application of e-booking system in enhancing Malaysian property developers' competitive advantage", *Property Management*, Vol. 36 No. 1, pp. 86-102.

Yardley, J. (2015). Swimming in the blue ocean versus riding the choppy waves of the red ocean. *Journal of Aesthetic Nursing*, 4(7), 354-355.

Yusuf, Y. Y., Sarhadi, M., & Gunasekaran, A. (1999). Agile manufacturing:: The drivers, concepts and attributes. *International Journal of production economics*, 62(1-2), 33-43.

Uğurlu, Ö. Y., Çolakoğlu, E., & Öztosun, E. (2019). Stratejik Çevikliğin Firma Performansına Etkisi: Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(1), 93-106.

Upton, D. M. (1994). The management of manufacturing flexibility. *California management review*, 36(2), 72-89.

<http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/faaliyet/2018.pdf>

<https://www.icao.int/annual-report-2018/Pages/default.aspx>

http://www.pegasusyaticiliskileri.com/medium/image/2-ceyrek-faaliyet-raporu_890/view.aspx

http://www.pegasusyaticiliskileri.com/medium/image/2-ceyrek-yaticiliskilisi-sunumu_891/view.aspx

http://www.pegasusyaticiliskileri.com/medium/image/2018-4-ceyrek-faaliyet-raporu_834/view.aspx

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-4902-2054

Makale Gnderim Tarihi: 26.08.2019

Makale Kabul Tarihi: 04.10.2019

THE RELATIONSHIP BETWEEN UTILITY AND RISK: EXAMPLES FROM ECONOMICS

Fayda ve Risk Arasındaki İlişki: İktisattan rnekler

Gelengl KOASLAN

Assoc. Prof. Dr.

Istanbul University,

Faculty of Economics

kocaslan@istanbul.edu.tr

Abstract: When the issues in economics are analyzed deeply, the notion of utility is seen at the heart. As an important concept utility research has stayed popular so far. There are several research examining utility from different perspectives.

One of the important topics that utility is associated with is risk preferences. Utility perception deviates from what economic theory predicts when it comes to make a choice among alternatives involving risk. Besides utility perception and risk preferences vary if the alternative is a monetary gain or a monetary loss violating principal rules on utility maximization.

This study presents a detailed outlook of the concept of utility within the context of attitudes towards risk. It aims to explain that utility consideration differentiates according to the parameters of the situation rather than to the mathematical expected value calculation referring to the St. Petersburg Paradox.

Keywords: Utility, Risk, St. Petersburg Paradox.

Öz: İktisattaki konular analiz edildiğinde fayda kavramı bu konuların kalbinde yer almaktadır. Önemli bir konsept olarak fayda araştırması şimdiye kadar popülerliğini korumuştur. Faydayı farklı perspektiflerden inceleyen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır.

Faydanın ilişkili olduğu önemli konulardan biri risk tercihleridir. Fayda algısı, risk içeren alternatifler arasında seçim yapmak sözkonusu olduğunda iktisat teorisinin öngördüklerinden sapmaktadır. Bunun yanında fayda algısı ve risk tercihleri sözkonusu alternatifin parasal bir kazanç ya da parasal bir kayıp olmasına göre fayda maksimizasyonuna ilişkin temel prensipleri ihlal ederek değişmektedir.

Bu araştırma fayda konseptinin detaylı bir bakış açısını riske karşı tavırlar çerçevesinde sunmaktadır. Çalışma fayda değerlendirmesinin matematiksel beklenen fayda hesaplamasından ziyade durumun parametrelerine göre farklılaştığını St. Petersburg Paradoksuna atfen açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Fayda, Risk, St. Petersburg Paradox.

INTRODUCTION

Utility has been the most popular research topic in economics. Because all of the other structures built upon the concept of utility; it has been always attractive to the researchers from economics and from several other disciplines such as psychology, biology and neuroscience. Measuring utility has been the most controversial issue in economics. As a numeric measure and an indicator of a person's happiness and well-being utility has been conceptualized as "cardinal utility" enables quantitative measurement of utility and "ordinal utility" (enables relative ranking of preferences (Varian, 1987:54). How to measure utility had been discussed in classical economics before Pareto and the neoclassicals abandoned; Francis Y. Edgeworth (1845-1926) and Frank Ramsey (1903-1930) dreamed of a "hedonimeter" and "psychogalvanometer" respectively that could measure utility directly and Irving Fisher (1867-1947) wrote extensively due to frustration about direct utility measurement (Camerer, 2007:40). While economists such as Allen, Hicks and Samuelson were against to the concept of cardinal utility; von Neumann and Morgenstern, Arrow, Friedman and Savage and Markowitz were engaged in a groundwork for cardinal utility (Allen and Hicks, 1934; Samuelson, 1938; von Neumann and Morgenstern, 1944; Friedman and Savage, 1948; Markowitz, 1952; Arrow, 1971; Mas-Colell et al., 1995; Andreas, 2010; Friedman and Sunder 2011).

Although risk is usually defines as uncertainty in daily life; these two notions are different from each other in economic analysis and were first distinguished by Frank Knight in 1921(Knight, 1921). Basically if probability values of a state is known then this state is called to be risky if not uncertain. In economic theory attitudes towards risk are examined using utility functions. There are three types of attitudes towards risk; risk aversiveness, risk neutrality and risk seeking. These three behavior variations towards risk are decided comparing the utility values attached to the situations. For example a risk averse individual attaches higher utility value to a certain option than the risky one, on the contrary a risk-lover attaches higher utility to the risky option and finally for a risk neutral individual the utility values both attached to the certain and risky alternatives are the same. Regarding to their attitudes towards risk these three types of individuals' utility functions have different shapes as their indifference curves. While the utility function of a risk averse individual is concave, it is convex for a risk lover and is linear for a risk-neutral.

Insurance and gambling are also connected to risk and utility perception together. Besides the higher levels of insurance industry's value added to GDP; there have been and there still are countries where large amounts of revenue yielded from the gambling industry. Insurance sector prevents individuals, investors and firms from risk corresponding to a premium payment. While the premium is paid to

make insurance to avoid from risk, it is also paid to gamble to take risk which is not consistent with a so called rational individual who prefers both at the same time (Friedman and Savage, 1948).

Risk and utility have been the most popular research topics in economic analysis. There is a considerable research examining these two concepts together or separately. The aim of the paper is to explain the relationship between utility and risk using St. Petersburg Paradox. In accordance with this purpose theoretical roots concerning to the relationship between risk and utility is revealed within the context of St. Petersburg Paradox. Final section concludes.

Theoretical Roots Concerning To The Relationship Between Risk And Utility: St. Petersburg Paradox

Theoretical roots of the relationship between utility and risk can be seen clearly from the rise of the St. Petersburg Paradox. Up to the presentation of the paradox with a paper titled “Exposition Of A New Theory On The Measurement Of Risk” which is read to the Imperial Academy of Sciences in Petersburg by Daniel Bernoulli; so many scientists from so many different disciplines involving physicians, mathematicians, astrologers, physicists, astronomers and a priest were included in the process. Luca Pacioli, Gerolamo Cardano, Pierre de Fermat and Blaise Pascal, Chevalier de Mere, Boltzmann, Halley, Graunt, Christiaan Huygens, Nikolaus Bernoulli, Pierre Reymon De Montmort, Gabriel Cramer, Daniel Bernoulli, Georges Louis Leclerc Comte de Buffon, Isaac Todhunter, William Allen Whitworth, Kolmogorov made valuable contributions (Pacioli, 1494; Pascal and de Fermat, 1654; Huygens, 1656; Graunt, 1662; Halley, 1693; De Montmort, 1713; Cramer, 1728; Bernoulli, 1738; Buffon, 1777; Todhunter, 1865; Boltzmann, 1871; Whitworth, 1901; Ehrenfest and Ehrenfest 1912; Keynes, 1921; Kolmogorov, 1933, Menger, 1934; Debreu, 1951; Markowitz, 1952; Allais, 1953; Ore, 1953; Samuelson, 1960, 1977; Arrow, 1971; Bassett, 1987; Tversky, and Kahneman 1992; Cohen, 1996; Dehlig, 1997; Stigler, 1999; Gell-Mann and Lloyd, 2004; Székely and Richards, 2004; Sharpe, 2007; Devlin, 2008; Pickover, 2009; Peters, 2011; Mukhopadhyay, 2012; Shlesinger, 2012; Garcia, 2013; Salov, 2014, Britannica, 2019).

Mathematicians Pascal and de Fermat were interested in calculation the value of games of chance. After mathematician Girolamo Cardano published “The Book of Games of Chance” in 1565, they were involved in solving the problem proposed by Chevalier deMe're’ in 1654 (Akyıldırım and Soner, 2014). After Pascal and Fermat’s ideas inspired Christian Huygens who presented the “value” of a game for the first time; they suggested that the attractiveness of a gamble is related to its expected value and in 1713, St. Petersburg Paradox and its solution was sent to De Montmort by Nikolaus Bernoulli and following the engagement of Gabriel Cramer to the paradox Daniel Bernoulli got involved (Dehling, 1997). The scenerio of the paradox simply based on flipping a fair coin until getting tails. If the first flip is a tails, it is won \$2; if tails comes on the second flip, it is won \$4; if tails is on the third flip, it is won \$8...So the expected value of the game is:

$$\sum_{n=1}^{\infty} (1/2)^n 2^n = \infty$$

The expected value of the paradox is infinite. Because the game offers an infinite expected gain it is expected that any rational individual is expected to take the gamble and to be willing to pay any price to take it. However it is seen that the number of the individuals who are willing to take the gamble is minuscule when it is compared to the infinite expected value of the game. That is what makes the situation as a paradox. Georges Louis Leclerc, Comte de Buffon who is also famous with the problem which is known as “Buffon’s Needle” had a child played the game 2,048 times and Buffon concluded that the fair entrance fee is approximately \$10 (Székely and Richards, 2004).

To solve the paradox Bernoulli suggested log utility rather than a linear one, emphasizing the difference of the impact of a specific amount of money to a rich and a poor referring to the diminishing marginal utility characteristics which also includes a moral approach. So risk decisions are expected to be related to the wealth however gambling addiction provides evidence a counterexample to this rational expectation. The discovery of Daniel Bernoulli was the consideration of the utility not the price.

Although this scenario is criticized as being unrealistic as there is not an infinite amount of money in the world to make such a payment and as it carries an infinite expected loss for the lottery-seller (Cramer, 1728; Samuelson, 1960; Peters, 2011); St. Petersburg Paradox reveals the notable difference between expected value and expected-utility which was not clarified in those days yet.

John Von Neumann and Oskar Morgenstern were the ones to clarify that individuals consider “expected utility” when making a decision between risky alternatives. They suggested “The Theory Of Expected Utility” in 1944 with a strictly increasing, concave utility function conserves cardinal property where the form of expected utility is preserved only by increasing linear transformations with objective probabilities and represents a consistent ranking of lotteries having at least two continuous derivatives (Kreps, 1990:70, 84; Mas-Colell et. al., 1995:173; Muñoz-Dierks, 2005:17; Slantchev, 2005:9; Herfert, 2006:18; Levin, 2006:6, 8, 29; Mobius, 2008:5; Yanoff, 2012:501; Garcia, 2017:337). According to the theory of expected utility decision makers choose between alternatives by comparing the expected utility values that are the weighted sums obtained by adding the utility values of outcomes multiplied by their respective probabilities (Mongin, 1998:171). Thus the expected utility for the two-outcome lottery $L=(P, A, B)$ where the outcomes and their probabilities are denoted by A, B and P, (1-P) respectively is $E[U(L)]=PU(A)+(1-P)U(B)$ (Henderson and Quandt, 1980:54). The theory of expected utility poses a set of axioms to be satisfied to define rational behavior and decision making. The axioms of the theory of expected utility are determined as invariance, completeness (complete-ordering), transitivity, continuity, independence, unequal-probability, Archimedean, monotonicity and substitution (independence of irrelevant alternatives) (Tversky, 1969; Kahneman and Tversky, 1979; Tversky and Kahneman, 1981; Kahneman and Tversky, 1984; Tversky and Kahneman, 1986; Holt, 1986; Machina, 1987; Loomes et. al., 1991; Carlin, 1992; Abdellaoui, 2002:3; Kahneman, 2003; Tversky, 2004; Slantchev, 2005:8; Levin, 2006:5, 9; Mobius, 2008:5; Birnbaum and Schmidt, 2008; Shon, 2008:2; Dean, 2009:6; Board, 2009:2, 9; Day and Loomes, 2010; Föllmer et. al., 2016:58,) to explain behavior under risk considering utility. The theory of expected utility had appeared almost as a final state of the St. Petersburg Paradox. However it didn't take too much for the theory to be questioned. The first counterexample was presented by Maurice Allais in 1953 which is known as “Allais Paradox” in the literature. Allais showed that economic behavior under risk violates the independence axiom which is known as the heart of the theory of expected utility. In 1979 using a variation of Allais' example Kahneman and Tversky suggested “Prospect Theory” to contribute to the theory of expected utility to better understand economic behavior under risk. Introducing the “value function” which is concave in the gain, convex and also steeper in the loss domains and has a kink at the origin; Kahneman and Tversky proved that economic behavior under risk differentiates according to monetary gains and losses. Kahneman and Tversky demonstrated that individuals are more sensitive to monetary losses compared to the same amount of monetary gains. Kahneman and Tversky also presented the “certainty effect” which contributes to risk aversiveness in sure gains and risk-seeking in sure losses. They called attention to a reference point where value attached to the gains and losses. By prospect theory it is provided evidence that individuals don't consider final asset position as it is assumed in canonical economic theory but they consider gain and loss. That is why monetary losses are

overweighted. While Kahneman and Tversky interested in value rather than utility in the prospect theory; several different expected utility variants with several parameters have been suggested in time (Schoemaker, 1982).

These explanations show that risk and utility are both included together in theoretical journey. This finding sheds light on that if the future work aims to carry a step further existing models and theories it will need to embody utility and risk together rather than ignoring one or adopting pure *ceteris-paribus*.

Conclusion

From the two mathematicians Blaise Pascal and Pierre de Fermat's research on calculating the expected value of all kinds of games of chance; decision making under risk has been investigated. Decision making under risk has been the key concerns in economics as well. St. Petersburg Paradox is the bridge between Blaise Pascal and Pierre de Fermat's research in the 17th century and John von Neumann and Oskar Morgenstern's in 1944. In other words the paradox is the bridge between the notions "expected value" and "expected utility".

Risk perception has considerable outcomes from both macroeconomic and microeconomic perspectives. Because financial industry structures frequently can encourage risk, exceeding risk or the optimal risk; risk has an important role at the macro level as taking risk triggers GDP growth whereas sometimes the reverse is valid. Attitudes towards risk has also important implications for market failures and market inequalities. At the micro level as affected by individual assessments; financial products of the market are expected to effect financial system as a whole. To interpret stock-market, banking system, exchange-rates and even the interest rates without risk analysis will be incompleated. To make proper risk analysis it is necessary to put utility into the analysis accurately. Risk measurement without a utility assessment may lead not only to credit system collapse but also financial bankruptcies, unemployment and other serious economic problems. Economic behavior is a complicated system of rationality, mood, neurons and emotions. Thus it is needed to make more comprehensive analysis to decide how to get position towards to risky assets to achieve the best possible outcome.

Every decision includes some risk; from a simple decision of going out of the house on a sunny day to having a surgery or to investing in a specific stock. At the same time every decision is a result of a comparison of the utilities of the alternatives. Risk has an important role in economic life because it is included in every step of economic decisions. Utility is such a concept that underlies economic theory. So utility and risk cannot be investigated separately. The relationship between risk and utility has always been worth examining and has given rise to the theories. The St. Petersburg Paradox is a milestone in the field in this manner enables researchers to discover that individuals consider more than just expected value. And now recent studies show that individuals consider more than utility. It is provided evidence that decision makers are interested in gains and losses, equality, trust and fairness rather than pure utility maximization goal. Thus evaluation of risk and utility needs to be updated in order to find appropriate recipes for real life economic problems. The standard theoretical view needs to be enriched by interdisciplinary perspectives to serve real life economic and financial problems at the national and international level.

References

- Abdellaoui, M. (2002). *Economic Rationality Under Uncertainty*. Paris: GRID-CNRS, ENS de Cachan.
- Akyıldırım, E. and Soner, M. H. (2014). A Brief History Of Mathematics In Finance. *Borsa Istanbul Review*, 14, 57-63.
- Allais, M. (1953). Le Comportement de l'Homme Rationnel devant le Risque, Critique des Postulats et Axiomes de l'Ecole Americaine. *Econometrica*, 21(4), 503-546.
- Allen, R. G. D. and Hicks, J. R. (1934). A Reconsideration Of The Theory Of Value, II. *Economica*, 1, 196-219.
- Andreas, J. T. (2010). *The Cardinalist Manifesto: The Epistemology Of The Measurability Of Utility*. Ph.D. Dissertation, the Graduate College of the University of Illinois, Chicago.
- Arrow, K. J. (1971). *Essays In The Theory Of Risk Bearing*. Amsterdam:North Holland,
- Arrow, K. J. (1951). Alternative Approaches To The Theory Of Choice In Risk- Taking Situations. *Econometrica*, 19, 404-37.
- Bassett, G.W. Jr. (1987). The St. Petersburg Paradox And Bounded Utility. *History of Political Economy*, 19(4), 517-523.
- Bernoulli, D. (1738). Exposition Of A New Theory On The Measurement Of Risk. *Econometrica*, 22 (1), 23 - 36. (Specimen Theoriae Novae de Mensura Sortis. Commentarii Academiae Scentiarum Imperialis Petropolitanae, Tomus V, 1738, pp. 175 - 192 is translated by Louise Sommer and footnotes by Karl Menger editor-translator.)
- Birnbaum, M. H. and Schmidt, U. (2008). An Experimental Investigation Of Violations Of Transitivity In Choice Under Uncertainty. Kiel Working Paper No. 1396.
- Board, S. (2009). *Preferences And Utility*. Resource document. UCLA. http://www.econ.ucla.edu/sboard/teaching/econ11_09/econ11_09_lecture2.pdf, 04. 06. 2019.
- Boltzmann, L. (1871). Einige Allgemeine Sa'tze u'ber W'armegleichgewicht. *Wiener Berichte*, 63, 679-711.
- Britannica. <https://www.britannica.com/topic/The-Book-on-Games-of-Chance>, 04. 06. 2019.
- Buffon, G. L. L. Comte de. (1777). ESSAIS D'Arithm'Etique Morale. In: *Histoire Naturelle. Suppl'ement Tome Quatri'eme*. Paris: De l'Imprimerie Royale, 46 - 124.
- Camerer, C. F. (2007). Neuroeconomics:Using Neuroscience To Make Economic Predictions. *The Economic Journal*, 117, 26-42.
- Carlin, P. S. (1992). Violations of The Reduction And Independence Axioms In Allais-Type And Common-Ratio Effect Experiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 19(2), 213-235.
- Cohen, E. G. D. (1996). Boltzmann And Statistical Mechanics. *Boltzmann's Legacy* 150

- Years After His Birth. Atti dei Convegni Lincei, Accademia Nazionale dei Lincei, 131, 9–23.
- Cramer, G. (1728). Private Correspondence With N. Bernoulli.
- Day, B. and Loomes, G. (2010). Conflicting Violations Of Transitivity And Where They May Lead Us. *Theory and Decision*, 68, 233–242.
- Dean, M. (2009). Consumer Theory. Resource document, Columbia University.
http://www.columbia.edu/~md3405/IM_CT.pdf, 04. 06. 2019.
- Debreu, G. (1951). The Coefficient Of Resource Utilization. *Econometrica*, 19(3), 273 – 292.
- Dehling, H. G. (1997). Daniel Bernoulli and the St. Petersburg Paradox. *Vierde Serie Deel*, 15(3), 223-227.
- Devlin, K. (2008). *The Unfinished Game*. New York: Basic Books
- Dierks, L. H. (2005). Trust As A Determinant Of Consumer Behaviour Under Uncertainty: An Empirical Analysis Of Consumers' Reactions To A Random External Shock In Europe. Kiel: Cuvillier Verlag.
- Ehrenfest, P. and Ehrenfest, T. (1959). Begriffliche Grundlagen Der Statistischen Auffassung In Der Mechanik. (Translation: Moravcsik, J. *The Conceptual Foundations Of The Statistical Approach In Mechanics*. Leibzig: Cornell University Press).
- Fermat, P. and Pascal, B. (1654). Private Correspondence Between Fermat And Pascal.
- Föllmer, H. and Schied, A. (2011). *Stochastic Finance: An Introduction In Discrete Time*, Berlin: de Gruyter.
- Friedman, M. and Savage, L. J. (1948). The Utility Analysis Of Choices Involving Risk. *Journal of Political Economy*, 56(4), 279-304.
- Friedman, D. and Sunder, S. (2011). Risky Curves: From Unobservable Utility To Observable Opportunity Sets, *Cowles Foundation Discussion Papers* 1819, Cowles Foundation for Research in Economics, Yale University.
- Garcia, J. A. (2013). A Bit About The St. Petersburg Paradox.
<http://www.math.tamu.edu/~david.larson/garcia13.pdf>, 04. 06. 2019.
- Gell-Mann, M. and Lloyd, S. (2004). Effective Complexity. M. Gell-Mann and C. Tsallis (Eds.), In *Nonextensive Entropy: Interdisciplinary Applications* (p. 387-398). New York: Oxford University Press.
- Graunt, J. (1662). Natural and Political Observations Mentioned In A Following Index And Made Upon The Bills Of Mortality. London: Martin, Allestry and Dicas.
- Grüne-Yanoff, T. (2012). Paradoxes Of Rational Choice Theory. S. Roeser, R. Hillerbrand, P. Sandin, P. and M. Peterson (Eds.), In *Handbook Of Risk Theory: Epistemology, Decision Theory, Ethics, And Social Implications Of Risk* (p. 499-516). London: Springer.

- Halley, E. (1693). An Estimate Of The Degrees Of The Mortality Of Mankind, Drawn From Curious Tables Of The Births And Funerals At The City Of Breslau; With An Attempt To Ascertain The Price Of Annuities Upon Lives. *Phil. Trans. R. Soc.* , 17, 596–610.
- Henderson, J. M. and Quandt, R. E. (1980). *Microeconomic Theory: A Mathematical Approach*. Singapore: McGraw-Hill.
- Herfert, M. (2006). *Nonparametric Inference Of Utilities: Entropy Analysis With Applications To Consumer Theory*. Hamburg: diplom.de.
- Holt, C. A. (1986). Preference Reversal And The Independence Axiom. *The American Economic Review*, 76(3), 508-515.
- Huygens, C. (1657). *De Ratiociniis In Ludo Aleae (On reckoning at Games of Chance)*. London: T. Woodward.
- Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis Of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
- Kahneman, D. (2003). Maps Of Bounded Rationality: Psychology For Behavioral Economics. *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475.
- Kahneman, D. and Tversky, A. (1984). Choices, Values, And Frames. *American Psychologist*, 39(4), 341-350.
- Kahneman, D. (2002). Maps of Bounded Rationality: A Perspective on Intuitive Judgment and Choice. Nobel Lecture, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2002/kahnmann-lecture.pdf, 04. 06.2019.
- Keynes, J. M. (1921). *A Treatise On Probability*. London: Macmillan And Co.
- Knight, F. H. (1921). *Risk, Uncertainty And Profit*. Cambridge: Riverside Press.
- Kolmogorov, A. N. (1933). *Grundbegriffe der Wahrscheinlichkeitsrechnung*. Berlin: Springer, (Translation: Morrison, N. (1956). *Foundations Of The Theory Of Probability*. New York: Chelsea.
- Kreps, D. M. (1990). *A Course In Microeconomic Theory*. USA: Harvester Wheatsheaf.
- Levin, J. (2006). *Choice under uncertainty*. Resource document, Stanford University. <https://web.stanford.edu/~jdlevin/Econ%20202/Uncertainty.pdf>, 04. 06. 2019.
- Loomes, G. (1991). Evidence Of A New Violation Of The Independence Axiom. *Journal of Risk and Uncertainty*, 4(1), 91-108.
- Machina, M. J. (1987). Choice Under Uncertainty: Problems Solved And Unsolved. *The Journal of Economic Perspectives*, 1(1), 121-154.
- Markowitz, H. M. (1952). The Utility of Wealth. *Journal of Political Economy*, 60(2), 151-158.
- Markowitz, H. M. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7, 77-91.

- Mas-Collel, A. , Whinston, M. D. , and Green, J. R. (1995). *Microeconomic Theory*. New York:Oxford University Press.
- Menger, K. (1934). Das Unsicherheitsmoment in der Wertlehre, *Nationaloeken. Journal of Economics*, 5(4), 459 - 485.
- Mobius, M. M. (2008). Motivation and decision theory. Resource document, Tsinghua University. <http://iiis.tsinghua.edu.cn/~kenshin/gt/mlecture1.pdf>, 04. 06. 2019.
- de Montmort, P. R. (1713). *Essay d'Analyse sur les Jeux de Hazard*. Paris: Jacque Quillau.
- Mongin, P. (1998). Expected Utility Theory. J. B. Davis, D. W. Hands and U. MÄKI (Eds.), In *The Handbook Of Economic Methodology* (p. 171-178). UK: Edward Elgar Publishing.
- Mukhopadhyay, P. (2012). *An Introduction To The Theory Of Probability*. India: World Scientific.
- Muñoz-Garcia, F. (2017). *Advanced Microeconomic Theory: An Intuitive Approach With Examples*. Cambridge: MIT Press.
- Ole, P. (2011). The Time Resolution Of The St Petersburg Paradox. *Philos Trans A Math Phys Eng Sci. , 369(1956)*, 4913–4931.
- Ore, O. (1953). *Cardano The Gambling Scholar*. New Jersey: Princeton University Press.
- Pacioli, F. L. B. (1494). *Summa De Arithmetica, Geometrica, Proportioni Et Proportionalita*. Venice.
- Pickover, C. A. (2009). *The Math Book: From Pythagoras To The 57th Dimension, 250 Milestones In The History Of Mathematics*. London: Sterling.
- Salov, V. (2014). The Gibbon Of Math History". Who Invented The St. Petersburg Paradox? Khinchin's Resolution. <https://arxiv.org/pdf/1403.3001.pdf>, 04. 06. 2019.
- Samuelson, P.A. (1938). A Note On The Pure Theory Of Consumer's Behavior. *Economica*, New Series, 5(17), 61-71.
- Samuelson, P. (1960). The St. Petersburg Paradox As A Divergent Double Limit. *International Economic Review* (Blackwell Publishing), 1(1), 31-37.
- Samuelson, P. (1977). St. Petersburg Paradoxes: Defanged, Dissected, and Historically Described. *Journal of Economic Literature* (American Economic Association), 15(1), 24-55.
- Schoemaker, P. J. H. (1982). The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations. *Journal of Economic Literature*, 20(2), 529-563.
- Sharpe, W. F. (2007). *Investors and Markets. Portfolio Choices, Asset Prices, and Investment Advice*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Shlesinger, M. F. (2012). Milestones In The History Of Probability. L. Cohen, H. V. Poor, M. O. Scully (Eds.), In *Classical, Semi-Classical And Quantum Noise* (p. 225-226). London: Springer.
- Shon, J. (2008). More Is Better An Investigation Of Monotonicity Assumption In Economics. Resource document, The University of Chicago. <http://www.math.uchicago.edu/~may/VIGRE/VIGRE2008/REUPapers/Shon.pdf>, 04. 06. 2019.

- Slantchev, B. L. (2005). Game Theory: Preferences And Expected Utility. Resource document, University of California San Diego. <http://slantchev.ucsd.edu/courses/gt/02preferences-expected-utility.pdf>, 04. 06. 2019.
- Stigler, S. M. (1999). *Statistics On The Table: The History Of Statistical Concepts And Methods*. London: Harvard University Press.
- Székely, G. and Richards, D. (2004). The St. Petersburg Paradox And The Crash Of High-Tech Stocks In 2000. *Amer. Statist.* , 58, 225–231.
- Todhunter, I. (1865). *A History Of The Mathematical Theory Of Probability: From The Time Of Pascal To That Of Laplace*. London: MacMillan.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1992). Advances In Prospect Theory: Cumulative Representation Of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5, 297-323.
- Tversky, A. (2004). *Preference, Belief, And Similarity, Selected Writings*. E. Shafrir (Ed.). London: The MIT Press.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1981). The Framing Of Decisions And The Psychology Of Choice. *Science*, 211(4481), 453-458.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1986). Rational Choice And The Framing Of Decisions. *The Journal of Business, Part 2: The Behavioral Foundations of Economic Theory*, 59(4), 251-278.
- Tversky, A. (1969). Intransitivity Of Preferences. *Psychological Review*, 76(1), 31-48.
- Von Neumann, J. and Morgenstern, O. (1944). *The Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Varian, H. R. (1987). *Intermediate Microeconomics: A Modern Approach*. New York: Norton&Company.
- Whitworth, W. A. (1901). *Choice And Chance*. Cambridge: Deighton, Bell, & Co.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-7717-2439

Makale Gönderim Tarihi: 30.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 06.10.2019

DÜNYA BANKASI VE İKTİSADİ BÜYÜME FORMÜLÜ: YABANCI SERMAYENİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

The World Bank And Mobilizing Foreign Capital

Özlem KÜÇÜK

Öğr. Gör.

Kocaeli Üniversitesi,

Adalet Meslek Yüksekokulu,

Öz: Dünya Bankası (Banka, DB), yeryüzünde bilinen en zengin ve büyük kalkınma kurumudur. Banka'nın kredi verme usulü, ülke değerlendirme kuruluşu olarak köklü bir imaja sahiptir. Bu nedenle, Dünya Bankası, güçlü bir uluslararası kredi değerlendirme kurumu gibi hareket eder, böylece, muhtemel yatırımcılara, bağışçılara ve borç verenlere hangi ülkelere yatırım yapmaları veya para yatırmaları konusunda salık verir. Nitekim, gerek fakir ülkeler için gerekse orta gelirli ülkelere için Banka'nın fonu, kapılarını yabancı uluslararası sermaye kaynaklarına açan bir onay mercisi gibidir. Bu nedenle Banka, kapitalist sistemin merkezinde yer alan kuruluşlardan biridir ve yabancı sermayeyi, gelişmekte olan ülkeler için iktisadi kalkınmanın ve yoksulluğu azaltmanın en önemli yolu olarak sunar. Ana Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde Dünya Bankası'nın amaçları yazılıdır. Bunlar arasında, uluslararası ticareti teşvik etmek üzere uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, ülkelerin gelişmesine ve kalkınmasına yardımcı olmak, yoksulluğu azaltmak vardır. Nitekim, gelişmekte ve gelişmiş veya az gelişmiş ülkelerin Dünya Bankası'na üyelik amaçları birbirinden farklıdır. Gelişmiş ülkeler, birincil olarak, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, ülkelerarası iş bölümüne dayalı dünya ticaretini yaygınlaştırmak ve dünya refahını artırarak yoksulluğu azaltmak, ikinci olarak, Dünya Bankası'nca gelişmekte olan ülkelere finanse edilen projelerin ihalelerine kendi kuruluşları ve şirketlerinin katılabilesini sağlamak şeklindedir. Zira

Banka'ya üye olmayan herhangi bir ülkenin kurum veya şirketleri, Banka tarafından finanse edilen bir projenin ihalelerine katılamaz ve herhangi bir sebeple projenin içerisinde yer alamaz. Bu nedenle Dünya Bankası Grubu, yeryüzünde en güçlü kalkınma finansmanı işverenidir ve aynı zamanda yabancı yatırımları ve sermayeyi kamulaştırma dahil tüm politik risklere karşı güvence altına alacak şekilde genişlemiştir.

Anahtar kelimeler: Yabancı Sermaye, Dünya Bankası, Düzenleyici Devlet, Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı, Politik Risk.

Abstract: The World Bank is the richest and largest development projects financial institution in the World. The Bank's central goal is that to reduce extreme poverty but its development policy is economic growth and depends on foreign investment. It provides that the promotion of private foreign investment is the most important founding articles of the Bank (articleii,IADB,1991). The Bank's ability to obtain loanable funds at a low cost, provides its superiority of development finance area. The Bank not seem focused on promoting national capital for members country to development projects. World Bank lending to developing countries that is both financial and intellectual hegemon. For that reason, The Bank's lending hegemony is further strengthened by its reputation as a country-rating agency. Acting as "a kind of international rating actors that signals to donors, potential lenders and investors in which countries they should put the money or foreign capital investment inflow. The late 1990s, foreign direct investment flows have become a significant source to economic growth for many developing countries. According to the World Bank, foreign investment and capital have played an important role in economic development for developing countries. Thus, reducing poverty is the one of the primary goal for the World Bank and the way of achieving this goal is that economic growth. The theory of economic growth in which based on foreign capital is that, the single most important factor in poverty reduction. Besides all this, the Bank is considered the most strong institution in economic development and poverty reduction but its original purpose to support foreign private capital. Thus, the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), which sells insurance policies to private investors against political risk to obtain investor confidence, fundamentally to sustain foreign capital investment and promote free trade.

Keywords: The World Bank, Foreign Capital, Regulatory State, Political Insurance, MIGA.

GİRİŞ

Dünya Bankası olarak bilinen ve Dünya Bankası Grubu içinde çekirdek kurum olan Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (IBRD), 1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı ve çoklu mutabakat ile kuruldu. IBRD'nin esas faaliyet alanı, üye ülkelere kalkınma projeleri için, kredi, garanti ve teknik yardımda bulunmak şeklinde borç dağıtımıdır. Dünya Bankası Grubunun üç ana bileşeni, IBRD, Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), şeklindedir. Bu üç kuruluşun ayrı yönetim kurulları olmasına rağmen, bu kurullarda aynı kişiler yer alır. Dünya Bankası Başkanı bu üç kurumunda başkanıdır. Farklı olan ise, hissedar sayısıdır. Günümüz itibarıyla 189 üyesi olan IBRD'nin üye ülkeleri, kota ve ana oylardan oluşur. Ana oylar tüm üye ülkelere eşit tahsis edilir, ancak, kota oyları, verilen hisselerle orantılı olarak tahsis edilir. Kalkınma kredileri alanında Dünya Bankası hem finansal hem de düşüncel hegemonyadır (Annissette, 2004: Vestergaard and Wade, 2013).

Kalkınmaya yönelik yatırımlar, gelişmekte olan ülkelerde, sürdürülebilir ekonomik büyümenin teşvik edilmesi ve gelişmiş ülke statüsüne geçebilmelerinin en önemli yolu olarak sunulmaktadır. İki şekilde sınıflanan yatırımın birincisi, iktisadi devlet teşekküllerini artırmaya yönelik kamu yatırımları. İkincisi ise özel sektör eliyle kalkınmayı sağlayan yerli özel sektör yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Ulusal özel yatırımlar, ülke vatandaşlarının sahip olduğu şirketleri, uluslararası özel yatırım ise, çok uluslu şirketler ile mali sermaye ve teknoloji olmak üzere her türlü yabancı sermaye varlıklarının transferini içerir (Atlam vd, 2017: 192).

1950 ve 1960'larda Marxist ve liberal ekonomistler farklı kalkınma politikaları öneriyordu. Marxistler, döviz kontrolü ve tarifelerle ekonomik koruma ve devlet merkezli planlama öncülüğünde kamu mülkiyetine dayalı sanayi girişimleri yoluyla sanayileşmeyi benimsediler. Liberaller ise, tam tersine, serbest ticaret, piyasa, sermaye birikimi ile sıklıkla demokrasiyi vurguluyordu. Sonuç olarak,

bağımsızlığını kazanan ülkeler artarken, dış tavsiyeler ve yerli kural koyucuların ideolojik tercihleri beraberinde, gelişmiş ürün pazarlarında sermaye yetersizliği çeken, sınırlı teknik ve insan kaynakları sahibi olan bu ülkeler, sosyalist rejime adapte oldu. Bununla beraber, gerek Marksist gerekse Liberal düşünürlerin ortaya koyduğu iki kalkınma yaklaşımı da rasyonel, doğrusal, çağdaş ve ekonomik büyümeyi destekliyordu (Hopper vd, 2017: 128).

Robert McNamara başkanlığında (1968-1981) Dünya Bankası, erken dönemde tekeline aldığı yoksulluğu azaltma projesi çerçevesinde sosyal politika yönlendirici konuma gelmeye başlar. Banka yönetimleri arasındaki politika devamlılığı, Banka'nın sosyal politika aktörü haline gelmesinde etkilidir. Geçen altmış yıl boyunca Dünya Bankası'nın gündemini ağırlık oy hakkına sahip Kuzey ülkeleri belirledi. Banka'nın tarihi geçmişine bakıldığında, A.B.D tarafından atanan Dünya Bankası Başkanları ve veto yetkisi, Banka'nın ABD'nin politika tercihlerinden fazlasıyla etkilendiğini gösterir. ABD hegemonyası değişmedi. **1960'larda ABD ve müttefiklerinin sömürge sonrası yeni bağımsızlığını kazanmış uluslararası komünizmin ilerlemesini engellemek üzere, IBRD'ye, düşük gelirlili ülkeler için yüksek imtiyazlı finansman programı uygulayıcısı olarak Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) eklendi.** Böylece IBRD, IDA'nın katılımıyla, Dünya Bankası ismini aldı. Çok başarılı bir politika yorumcusu olan McNamara, Dünya Bankası'nın rolünü, istikrarının sürdürülmesi için temel ihtiyaçlar yaklaşımı çerçevesinde yoksulluğu azaltmak üzerine konumlandırarak, geniş bir kesime hitap etti. McNamara yönetiminde Dünya Bankası sermayesi dört kat arttı (Mundy ve Verger, 2014: 2-3).

Dünya Bankası ve IMF, bugünün küresel kapitalist ekonomisinin merkezinde yer alır ve süregelen tek tip uluslararası işbölümü ile karakterize edilen küresel düzenin çağdaş mimarlarıdır (Annisette, 2004). Aynı zamanda, Dünya Bankası, sürekli “gelişen”, “değişen” bir canlı organizma gibidir. Dünya'da başka hiçbir örgüt, yeryüzündeki herhangi bir ülke ile ilgili bu kadar ayrıntılı bilgi sahibi değildir. Nitekim, Banka'nın edindiği bilgiler, daha fazla yabancı yatırımcının işine yarar.

Banka'nın araştırma geliştirme departmanı ve ülke uzmanları herhangi bir ülke için her türlü bilgiyi (doğal, beşeri, demografik, ekonomik, vb...) toplar, analiz eder ve kredi politikalarında kullanır. Böylece, Dünya Bankası, yeryüzü kaynakları istihbarat ağı gibi işlev görür (Küçük, 2018: 105).

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası yaygınlaşan dışa kapalı ekonomik sistem, Bretton Woods Anlaşması sonrası aşılmıştır. Birbirine sıkı sıkı eklenmiş ulusal devletlerin üç ana hat halinde “kendi içinde kalkınma” şeklinde nitelendirilebilecek bir strateji oluşturulmuştur. Bu stratejiye göre, birincil olarak gerçekleştirilmesi gereken ekonomik kalkınma, ulusal çerçevede sağlanacak zenginlikleri biriktirme sürecidir. Böylece gelişmekte olan ülkelere ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası yürütmelerine izin verilir (Erdut, 2004 :12). 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimle iktidara gelen Demokrat Parti (DP), liberal ekonomi politikası amaçları doğrultusunda, devletçilik uygulamalarının daraltılmasına, özel girişimin öncelenmesine, kurallayıcı ve kısıtlayıcı sayılan (sosyal devletin gereği görülmeyen) planlamanın etkisizleştirilmesine, kurulmuş olan kamu girişimlerinin özel kesime devri şeklinde politikaları içeren bir ekonomik program sundu. DP'nin ekonomik kalkınma stratejisi, 1951 yılında Cumhurbaşkanı, Bayar'a sunulan ve Dünya Bankası tarafından Türkiye için hazırlanan Barker Raporu'nda önerildiği üzere tarıma dayalı sanayinin teşviki ve tarımsal üretim himayesine bağlı dışa açık büyüme hedefi şeklindedir (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999 : 125). 1960 öncesi uluslararası örgütlerin Türkiye için gerekli gördükleri planlama türü, sosyal hedefleri ve göstergeleri dışarıda bırakan bir ekonomik planlamadır. Eylül 1960'da 91 sayılı yasa ile kurulan DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) toplumsal sorunların çözümüne dair bütüncül bir planlama dönemini başlatmıştır (Sezen, 1999 : 72-74). 1947'de ABD Başkanı Harry S. Truman tarafından ilan edilen ve Truman Doktrini adı verilen (12 Mart 1947) komünizmle mücadele (soğuk

savaş) dönemi, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ile sona ererken, komünizm kapitalizm karşısında büyük bir yenilgiye uğradı (Kissinger, 2000). Böylece, Türkiye'nin kalkınma ve dış ticaret stratejisinde köklü bir değişimin habercisi olan 24 Ocak 1980, ithal ikameci sanayileşmenin terkiye, ihracata dayalı kalkınma stratejisi benimsenmesine, yerli yatırımların dış rekabete açılmasına, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesine ilişkin daha liberal düzenlemeler ile iktisadi kalkınmadan, iktisadi büyüme dönemine geçişi başlattı (Sencer, 1991 : 22-55).

Yabancı sermaye yatırımları, 1980 sonrası izlenen neoliberal politikalar sonrası dünyada yaygınlaşır. Dünyadaki gelişmeler çerçevesinde, Türkiye'de, yabancı sermaye mevzuatında da yeni düzenlemelere gidilir (Özer, 1993: 123). Dünya Bankası tarafından 1950 Haziran ayında, Türkiye'ye gönderilen James Barker başkanlığındaki heyetin hazırladığı Barker Raporu, Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermayenin teşvik edilmesi gereğini tavsiye ederken, yabancı sermaye kanunun önemini vurguluyordu. Bu doğrultuda, 1951 yılında çıkarılan yabancı sermaye kanunu genişletilerek, o dönem, maden işletmeciliği gibi doğal kaynakların devlet eliyle yönetimi dünyada söz konusu iken erken dönemde yer altı kaynaklarını da içine alan, 6224 sayılı 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile aynı yıl 6326 sayılı Petrol Kanunu Dünya Bankası'nın yönlendirmeleri ile yapılır (Haykır & Demir, 2017).

05.06.2003 tarih 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, 17.06.2003 tarihli Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girer ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu yürürlükten kaldırır. 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yapılan en önemli yenilik, Kanunun birinci maddesinde belirtildiği üzere, yabancı yatırımların gerçekleşmesinde bilgilendirme sistemine geçilmesi ve izin ve onay sisteminden vazgeçilmesidir. Böylece yabancı bir şirketin Türkiye'de şube açması yâda şirket kurması için Türkiye'de daha önceki kanun ile belirtilen kurumlardan izin alınmasına gerek kalmaz. Yeni anlaşma ile yabancı bir şirketin yerli bir şirketle yapacağı teknik yardım, know-how franchise anlaşmaları için Müsteşarlıktan izin almak da gerekmez (Özel, 2003: 600-601).

4875 sayılı Kanunun 3. Maddesi Yatırım Serbestisi ve Milli Muameledir. Bu maddenin 2. Fıkrası ise Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler hükmünü içerir. 1980 sonrası dönemde, Türkiye'de dünyaya paralel olarak, ekonomik kalkınma için yabancı sermayenin artırılmasına yönelik olarak pek çok yasal düzenleme yapıldı. Yabancı personel çalıştırma, vatandaşlık hakkı, doğrudan yatırımlarda engellerin kaldırılması, yabancıların mülkiyet edinme hakkı gibi pek çok yeni düzenlemeye gidildi.

Günümüzde, az ve orta gelirli ülkelere yapılan DYSY yatırımları (doğrudan yabancı sermaye) genellikle, doğal kaynakların bol olduğu ülkelere eğilim göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler kadar diğer gelişmekte olan ülk/eler içinde DYSY alanı olmaktadır. Nitekim 2000'li yılların başında yükselen piyasalar ve geçiş ekonomilerine yönelik %12 olan DYSY 2014'de %39'a ulaşmıştır. Bugün tüketicilere, çok uluslu şirketlerin malları ve hizmetleri hızlı bir şekilde ulaşabiliyor. Küresel değer zincirleri, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme beklentileri daha fazla şekillendirmektedir (Echandi vd, 2015: 2).

Dünya Bankası Grubu, farklı rollere sahip birimler ile faaliyet göstermektedir. Bunlardan ilki olan IBRD, doğrudan hükümetlere borç verir ve uluslararası sermaye piyasaları aksaklıklarını gidermek ve/veya daha geniş bir mercekten yoksulluğun azaltılması konusunda faaliyet gösterir. Ticari projelere yatırım yapan IFC; ve özel yatırımcılara ticari olmayan –yani politik riskler-e karşı sigorta poliçeleri satan Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA). IBRD, IFC ve MIGA, özel piyasa koşullarının geliştiği orta gelirli ülkelerde çalışmaktadırlar. Dünya Bankası, politika etkisini, çeşitli mekanizmalarla büyütmektedir. Banka, belirli bir hükümet bakanlığından desteğini çektiğinde,

genellikle, diğer donörlerde onu takip eder. Bu model, Banka'ya tüm bağış akışlarını etkilemek için önemli bir güç sağlarken, aynı zamanda müşteri hükümetler ile müzakerelerde baskı sağlar (Clemens ve Kremer, 2016: 2).

Dünya Bankası grubuna 1966 yılında eklenen Uluslararası Yatırım Uyuşmazlığı Çözüm Merkezi (ICSID) ile 1988'de eklenen MIGA, dış yatırımcılar için politik riskleri bertaraf etmeye ve yatırımın güvenliğini sağlamaya yönelik faaliyet gösteren ve Banka'ya sonradan dâhil olan kuruluşlardır. Böylelikle Banka, 1980 sonrası, neoliberal politikalar etkisiyle, sosyal devletin bir sosyal politika aracı olan "kamulaştırma" yetkisinin uluslararası sermaye üzerinde kullanımını MIGA ve ICSID aracılığı ile zorlaştırmış, neredeyse imkânsızlaştırmıştır. Yapısal uyarılama kredileri ile "özelleştirme" ve "kuralsızlaştırma" politikaları; devletin küçülmesini ve çalışanın, işveren karşısında korunmasını sağlayan sosyal politika araçları üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Kamu İktisadi Teşekküllerinin kamu mülkiyetinden çıkması ile devletin istihdam yaratma kapasitesi daralmış, piyasaya müdahale araçlarını bir bir kaldırmıştır (Engel, 2007).

1. DÜNYA BANKASI VE YABANCI SERMAYE

ABD'nin New Hampshire eyaletinde Bretton Woods'da, 22 Temmuz 1944'te, yapılan "United Nations Monetary and Financial Conference at Bretton Woods" isimli toplantıda, savaş sonrası uluslararası ekonomik yapının mihenk taşlarını oluşturacak olan IBRD (Bugünkü adıyla Dünya Bankası) ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) temeli atıldı (Bedirhanoğlu, 2006: 74). Bretton Woods Konferansı'na katılan Sovyetler Birliği, IBRD ve IMF'nin ana sözleşmesini imzalamadı. Soğuk savaş bitimi ile SSCB yıkıldıktan sonra, Russian Federation, 16 Haziran 1992 tarihinde Dünya Bankası ana sözleşmesini imzaladı (World Bank, 2016: Members Countries). SSCB'ye, 1946 31 Aralık ayına kadar imzalaması için ek süre tanınmasına rağmen, imzalamayınca yerine Hindistan üye olarak atandı ve İcra Direktörleri kurulunda doğrudan temsil hakkı kazandı (Bedirhanoğlu, 2006: 84). Bretton Woods Anlaşması ile başlayan yeni dönem ile ABD, İkinci Dünya Savaşı sonunda batılı ülkelerde yükselen sosyalizm tehdidi ve güçlü sosyalist partiler ile sendikalar karşısında meşruluk krizini aşmak üzere refah devleti uygulamaları için ABD'nin sağladığı kredilerle finanse edilen kalkınma programları beraberinde yeni işbölümü sistemi kurdu (Kaymak, 2016: 85).

Sovyetler Birliği, 1947 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Bretton Woods Kuruluşlarının (IMF, IBRD) 'Wall Street'in kolları' olduklarını, Dünya Bankası'nın ise "tek bir büyük gücün aracı olmaya onu iten siyasal amaçlara tabi kılındığını" açıklıyordu. Zira, 1947 yılında Banka'nın oylarının yaklaşık %50'sine Amerika ve İngiltere sahipti (%34,23, ABD, %14,17 İngiltere). Bilhassa, Bretton Woods ikizlerinin gelişmiş kuzey ülkelerinin hâkimiyetinde olduğunun en önemli göstergesi ise ilgili dönemde en gelişmiş 11 ülkenin oy toplamının %70 civarında olmasındandır (Zabcı, 2009: 30-31).

IBRD, önceleri, harpte büyük bir yıkıma uğramış olan Avrupa'nın onarımı ve kalkınması için mali ve teknik destek vermek üzere konumlandırılır. Ancak, tüm Avrupa'yı saran komünist akım ve siyasallaşma süreci, serbest ticaret yanlısı ABD'nin Marshall Yardımı ile harekete geçmesini sağlar. Bunun üzerine Banka, meşruiyetini sürdürmek üzere Üçüncü Dünya Ülkelerine yöneldi (Annissette, 2004).

Serbest piyasa yanlısı olan ABD, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası dünyada yaygınlaşan korumacı dış ticaret politikalarını, öncelikle, ekonomik gelişiminin devamlılığını sürdürebilmek, ikincil olarak Laissez-Faire yaklaşımını desteklediği için istemez. Başkan Truman 1947'de yaptığı bir konuşmada tüm dünya halklarına sesleniyordu: "Tüm dünya Amerikan sistemini adapte etmelidir.

ABD kararlı bir şekilde harekete geçmezse bir yüzyıl sonrası ulusal kapitalizmin çağı olacaktır” (Aktaran :Güney, 2006: 103-104).

Piyasa ekonomisinin kaburgası, özel teşebbüstür; yatırım ve üretim özel teşebbüs tarafından yapılır. Devlet ancak sosyal açıdan gerekli alt yapı yatırımlarını yapar ancak özel yatırıma da izin verilir. Bununla birlikte, devlet, kaynakların sektörel ve bölgesel dağılımına ancak istisnai müdahalelerde bulunur. Dış ticaret serbestisi yanında özel yabancı sermaye girişi de serbesttir ve piyasa ekonomisi en serbest şekilde ABD, İngiltere, Kanada, Almanya gibi ülkelerde uygulanmaktadır (Hiç, 2017: 129-130).

1920’lerde sadece 3 yabancı şirket millileştirilmişken, Türk Hükümeti 1933-1945 döneminde 21 ayrıcalıklı yabancı şirketi millileştirmiştir. Millileştirmenin çok büyük bir kısmı, demiryolları, limanlar, belediye hizmetleri ile ilgiliydi. Yabancıların işlettiği belediye hizmetlerinin, elektrik, havagazı, su, tramvay, telefon şirketlerinin satın alınması da yine yabancı sermayeye karşı bir tavır değildi, kâr amacı güden yabancı şirketler yerine kârlılık beklentisi düşünülmeden kamu kuruluşları tarafından işletilmesini, sosyal politika gereği yeğlemiştir (Sükan, 2014: 195-222).

Ancak, Türkiye’nin neresinde doğarsa doğsun, vatandaşların eşit hak ve imkanlardan yararlanabilmesi üzerine kurgulanan planlama ve kamu mülkiyetine dayalı sanayileşme süreci, 1947’lerde değişime uğramaya başlar. Böylece, IBRD isteği ile 1950 yılında kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB), Barker Raporu ile Türkiye’ye önerilen çizgide hareket etmiş, devletin doğrudan sanayiye planlamak, KİT’ler kurmak gibi görevler yerine, enerji ulaşım gibi alt yapı yatırımları yapmasını, sanayi yatırımlarını ise özel teşebbüse bırakılmasını desteklemiştir. Böylece, TSKB, özel girişim yoluyla yeni sanayi tesislerinin kurulması, mevcut sanayi tesislerinin tevsiî yatırımlarının yapılması, yerli ve yabancı sermaye sahipleri ile iştirak halinde sanayi teşebbüsleri kurmak, özel sanayiye mali yardım yanında idari ve teknik yardımlarda bulunmak ve sanayiye ait hisse senedi ve tahvil alım-satım piyasası oluşturmak amacıyla kuruldu (Selik, 1955 : 108).

Dünya Bankası’nın yoksulluğun azaltılmasına yönelik izlediği politikalar zaman içerisinde farklılaşmıştır. 1960’lı yıllara baktığımızda, üretime dayalı projelerin yanısıra, altyapı projelerine kaynak tahsis eden Banka, 1970’li yıllarda kırsal kalkınma projelerine yönelmiştir. Ancak, 1980’li yıllarda ise, gelişmekte olan ülkelerin artan borçları ve ekonomik krizler ile makro ekonomik sorunların çözümüne yönelik, yapısal uyum ve özelleştirme politikalarını izlemiştir. Türkiye’de finans ve enerji sektörünü desteklerken, üretime dayalı kalkınma programını rafa kaldırmıştır (Yüce ve Özbek, 2006).Neoliberal paradigma beraberinde Banka’nın politika değişimi aşağıda bilgileriniz sunulmuştur.

Banka’nın mali olarak desteklediği, dünyanın ise sayılı ve Türkiye’nin en büyük, barajları arasında sayılan Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali’nin proje çalışmalarına 1963 yılında başlandı. Barajın temeli ise, 12 Haziran 1966 yılında dönemin Başbakanı, Süleyman Demirel tarafından atıldı. Tam 11 yıl sonra 27 Ağustos 1974’te deneme elektrik üretimi gerçekleştirildi. 8 tribünlü olan barajın ilk 4 tribünü 9 Eylül 1974 yılında dönemin Başbakanı merhum Bülent Ecevit tarafından hizmete açılmıştı.

Hizmete girmesinin üzerinden 46 yıl geçen ve maliyetinin bir kısmı Dünya Bankası tarafından finanse edilen, Keban Barajı, yabancı mühendisler değil de, Türk Mühendisler tarafından yapılan ilk büyük baraj ve gurur kaynağı oldu. Keban Barajı, günümüzde enerji üretiminin yansıra, bölgede turizm ve sosyal hayata sağladığı katkı, tarımda sulama ve son yıllarda ortaya çıkan balık üretimiyle ekonomiye ciddi katma değer sağlamaya devam ediyor (Hürriyet, 2011: hurriyet.com.tr/ekonomi/keban-barajı).

Ancak, 1980 sonrası dönemde de, Türkiye’de alt yapı projelerini destekleyen Dünya Bankası, bu desteği önceki döneme göre bir farklılıkla yapmaktadır. Zira, dünya genelinde bilhassa gelişmekte olan ülkelerde elektrik ve su ihtiyacının artacağı verisini analitik bilgiyle ortaya koyan Banka, bu ihtiyaçların karşılanmasında kamunun yetersiz kalacağını ve özel sektörün devreye girmesi gerektiğini ifade eden raporlar sundu. Böylece, dünya genelinde, devlet tekelinde başlayan petrol, kömür, doğalgaz, hidroelektrik enerji gibi birincil ve elektrik gibi ikincil enerji üretimi ve dağıtımı, 1980 sonrası, neoliberal dönüşüm süreci ile birlikte devletlerin tekelinden çıkarılarak, özel sektöre, yabancı yatırımcılara yada devletinde katılımı olan halka açık şirketlere bırakılmaktadır. Artık, Dünya Bankası projelerinde ağırlıklı olarak yabancı şirketler yer almaya başladı (Kavalsky, 2005).

Dünya Bankası Kuruluş Sözleşmesinde, üye ülkelerin devlet politikalarına ve/veya iç politikalarına müdahale etmesi yasaklanmıştır. Ne yazık ki, Banka, 1990’lı yıllarda kendi kurallarını ihlal eden birtakım uygulamalara girişmiştir. Uygulamada; 90’ların başından itibaren kendi kaynakları ile kalkınamayan ve kredi isteyen ülkelerde kamu sektörü reformları Dünya Bankası tarafından birbirine benzer biçimde gerçekleştirilmiştir. Borçlu ülkenin, Banka’nın yaklaşımını kabul etmesi üzerine bu ülkelerin iç politika ve iktisadi yönetimleri izlenmeye başlanmıştır. Bu da söz konusu üye ülkelerin her türlü bilgilerinin toplanmasına, Banka’nın siyasi denetim yollarından biri olan üye ülkelerin sâir bilgileri üzerinde hâkimiyet, ona büyük bir güç kazandırmış, entellektüel alanda hegemon olmasının yolunu açmıştır (Bayramoğlu, 2004: 13).

1.1. İktisadi Büyüme Dönemi ve Yabancı Sermaye

DB Başkanı Robert McNamara, tarafından, 1978 yılında DB ilk kalkınma raporu ile yeni bir sermaye birikimi modeline geçiş duyurulur. Raporun önsözünde McNamara, yeni ekonomik kalkınma modelini ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltma şeklinde açıklar. Küresel ekonomi için gelişmekte olan ülkelerin yeni bir programdan geçmesi gerekir. Bu da yapısal uyarlamadır. Banka, kalkınmadan ekonomik büyümeye geçerken, ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltacağını savunur (Yılmaz, 2012 : 228-229).

Dünya Bankası, kuruluşu itibarıyla, devletin piyasaya müdahalesine karşıdır, bunun yerine özel teşebbüsü ve özel yatırımı destekler. Ekonomik büyümenin ise, serbest piyasa düzeni içinde yabancı yatırım ve üretici ile sağlanabileceğini savunur (Nakiboğlu, 2004). Dolayısıyla, kapitalizmin, bir ekonomik ideoloji olarak tüm dünyada yaygınlaşmasında önemli bir etkisi olan Dünya Bankası, bunu “serbest ticaret” ve “yabancı sermayenin” her ülkenin ekonomisini kalkındıracağı savını yayarak yapar.

Dünya Bankası, sermaye akımlarının ülke içerisinde faktör verimliliğini ve sermaye birikimini artırdığı takdirde ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği, sermaye girişinin yaşandığı ülkelerde ise, bürokratik engeller, altyapı yetersizliğinin yabancı yatırımları ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileceğini ileri sürer. Banka, ekonomik büyümenin ön koşulu olan, yabancı yatırımlara her türlü kolaylığı sağlanması hususunda sürekli söylev verir (Özer, 2012 : 42).

Dünya Bankası Türkiye Direktörü Johannes Zutt’un aşağıdaki açıklaması, Banka için, ekonomik büyümenin temel unsurunun yabancı yatırım ve daha fazla serbest piyasa olduğunu gösterir niteliktedir. Zutt’un açıklaması şöyledir : “Türkiye’de, orta vadede daha sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için sağlam makro ekonomik politikalara daha geniş yapısal reformlar eşlik etmelidir. Temel yapısal reformlar arasında; yatırım ortamının iyileştirilmesi, “finansal sektörün” derinleştirilmesi, “kamu harcamaları yönetimi”nin güçlendirilmesi, “iş gücü piyasası reformları”nın tamamlanması ve “eğitim sisteminin kalitesi”nin artırılmasının yer alır. Bu yapısal reformlar

ekonominin direncini artırmaya ve özel sektör yatırımlarının orta vadede toparlanmasına yardımcı olacaktır. Ekonominin gücünü ve direncini artırmasının yanısıra yapısal reformlar aynı zamanda piyasaya açık bir sinyal göndererek, **doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde daha fazla dış finansman, kurumsal ve bankacılık sektörüne uzun vadeli kredi sağlayacaktır.** Bu, Türkiye'nin etkileyici ekonomik performansını sürdürmek ve yüksek gelir grubuna çıkmak için attığı adımların devamı için önemli" dir (Aktaran : Habertürk, 2017). 1989'ların ideolojik iklimi, DB'sının istediği yapısal reformların uygulanmasında uygun bir zemin hazırladı. Yapısal uyum, IMF ve Dünya Bankası tarafından verilen kredilerin koşulu olarak ülkelere dayatılan serbest piyasa yönelimli ekonomi politikaları setine verilen isimdir (Soyak ve Eroğlu, 2008 : 1).

Üye ülkelerin sosyo-ekonomik alandaki her türlü bilgileri üzerinde hakimiyet esasen, Dünya Bankası'nın, dünyadaki en büyük araştırma-geliştirme örgütü olması ile muhtemelen dünyanın en önemli gelişim-egitim kurumu olması ile de ilgilidir. Zira, DB, her yıl yaklaşık 47.000 kişiyi eğitir. Bu eğitim programlarının esas amacı, üye devletlerinin hükümet görevlilerini ve çalışanlarını yetiştirmekken, bilhassa, son yıllarda, banka devlet dışı örgütlerin çalışanlarını, gazetecileri, akademisyenleri ve diğer araştırma uzmanlarını, milletvekillerini, ortaöğretim öğretmenlerini, çocukları bile eğitecek şekilde alanını genişletti. Banka'nın araştırma kapasitesi, herhangi bir üniversitenin araştırma departmanından kat be kat büyüktür. Nicholas Stern ve Francisco Ferreira'ya göre, Dünya Bankası'nda tam zamanlı araştırma elemanlarının sayısı birkaç yüzden fazla iken, daha fazla personel ise zamanının büyük bir kısmını araştırma faaliyetleri için harcıyor. Banka'nın araştırmaları sadece kendisi için değil aynı zamanda sınırlı araştırma kapasitesi olan OECD ve çeşitli Araştırma Acentaları içinde kaynaklık eder. Banka, genellikle ekonomik kalkınma alanındaki akademik tartışmaların odağında bulunur. Banka, kredi vereceği Gelişmekte Olan Ülkeler hakkında geniş çaplı bir araştırma yapar ve analitik veriler ortaya koyar. 1996'da geniş tabanlı kitlesel web ağı sayesinde araştırma gücünü daha fazla yoğunlaştırmaya ve bir "Bilgi Bankası" olarak anılmaya başladı. Banka bütün bu araştırmaları için kalkınma odaklı özel bir bakış açısı olarak gösteriyor (Engel, 2007).

Bir örnek vermek gerekirse, Banka raporlarında, son otuz yıl içinde su tüketiminin dünya nüfusuna oranla iki kat artacağını bu artışın gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olacağını ifade ediyor. Raporunda, en fazla su tüketilen sektörlerin %70 ile tarımının, %20 ile sanayiinin olduğunu, Banka'nın Dünya Su Komisyonu tarafından yapılan araştırmalarda, su kullanımının önümüzdeki 30 içinde %50 artacağını öngörmektedir (Yılmaz, 2008 : 6).

Bu doğrultuda OECD ve Banka, 1990'lı yılların sonuna kadar, mevcut su kaynaklarının, yerel yönetimlerce kapsamlı planlama ve fiyatlandırma ilkesi çerçevesinde yönetilebileceğini savundu. Ancak, 2000'li yıllarda, kapsamlı planlama yaklaşımının olumsuzluklarını öne çıkaran Banka, su kaynaklarının yönetiminde özelleştirme politikalarını önermektedir. Bilhassa, Dünya Bankası tarafından finanse edilen, alt yapı projelerinde yabancı şirketlerin yer alması, yabancı sermayenin desteklenmesi noktasında önemlidir (Kartal, 2006 : 480).

1990'lı yıllarda sonra dünya ekonomileri, giderek küreselleşmeye başlamıştır. Neoliberal politikalar ve doğrudan yabancı yatırımların yatırım güvenliğinin sağlanması hususundaki gelişmeler, 2000'li yıllarda finansal hareketliliğin artmasına yol açmıştır. Şöyleki, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 2003 yılındaki yeni kanun ile beraber, Türkiye'de 2004-2007 yılları arasında özelleştirme, birleşme ve satın alma şeklinde yoğunlaşmıştır. Örneğin, 2005 yılında ülkemize gelen doğrudan yabancı sermayenin 2 milyar dolarlık kısmı, gayrimenkul alımıdır. Bunun 7.8 milyar dolarlık kısmı Türk Telekom, Fortis Bank, Garanti Bankası Türkcell gibi özelleştirilen şirketlerin gelirlerinden elde edilen tutardır. 2006 yılında da doğrudan yabancı sermayenin 13.4 milyar dolarlık kısmı bu özelleştirmelere

aittir. Bir diğer birleşme türü ise şirket evliliği şeklindedir ve toplam 2.9 milyar dolar civarındadır. Ancak, Bütün bu veriler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, “greenfield” eğiliminin olmadığını, satın alma ve ortaklık şeklinde tecelli bulunduğunu gösterir. Bu durum, Türkiye’ye yüksek katma değerli; üretim ve istihdamı artırıcı etkiye sahip “greenfield” yatırımların maalesef yapılmadığını, bu nedenle istihdamın artması yönünde pozitif bir değer söz konusu olmadığını söyleyebiliriz (Acar, 2016 : 95).

Özelleştirmelerde güçlü merkez ülke sermayelerinin söz sahibi olması, çevresel konumlu ülkelerin merkez ülkeler tarafından etki alanı altına alınması anlamına gelir. Dünya Bankası projeleri çerçevesinde borç/öz sermaye (debt/equity), dönüşüm projesi birçok Latin ABD ülkelerinde uygulanmış ve bu ülke özvarlıklarının başta ABD olmak üzere diğer merkez ülke sermaye sahiplerinin eline geçmiştir. Türkiye’de TÜPRAŞ, TEKEL ve TELEKOM gibi büyük ve güçlü kamu ünitelerinin özelleştirilmesinde yabancı yatırımcıların piyasaya girmeleri ekonominin yabancılaştırılmasının en belirgin örneğidir. Ekonomik kuralsızlaştırmanın bariz örneği olan özelleştirme, aynı zamanda kamu kesiminden özel kesime hatta yabancı sermayeye kaynak ve güç aktarımını da ifade eder (Arı, 2006 : 27).

1.2. Düzenleyici Devlet ve Yabancı Sermaye

1930’larda meşruiyet kazanmaya başlayan sosyal devlet anlayışını yerini, 1980’li yıllardan sonra düzenleyici devlet anlayışına bırakmıştır (Işıkçı, 2017 : 167). Böylece, Washington Uzlaşısı çerçevesinde neoliberal politikalar tam bir sadakatla bağlanan Banka ve IMF orta gelirli ülkelere “istikrar ve yapısal uyum politikaları”nı empoze etti. Washington Uzlaşısının sınırlarını belirlediği 1980’li yılların neoliberal kalkınma emek piyasalarına ve ekonomiye devlet müdahalesini en aza indirmek üzere üç önemli politika değişikliği yapıldı. Bunlar: **“ticarete engellerin kaldırılması”**, **“finansal serbestleşme; altın standardının sonu ve paranın serbestçe dolaşması”** ve **“kamunun yeniden yapılandırılması; düzenleyici devlet ve yönetişim”**. Dünya Bankası, IMF bu politika değişikliğinde en önemli görevleri alan iki ulusüstü finans kurumuydu. Bilhassa, Banka, kamunun yeniden yapılandırılması hususunda özelleştirme, deregülasyon, sosyal güvenlik sistemlerinde ve iş hukuku alanında esnekleştirme, çalışma ilişkilerini girişimci lehine düzenleme gibi politikaları, yapısal uyum programları çerçevesinde koşullu krediler sağlayarak yürütürken, finansal serbestleşme konusunda da gelişmekte olan ülkelere bankacılık sektörünün de devrim niteliğinde değişimler yarattı (Karaçay, 2016).

1980’lerde gündemimize Dünya Bankası ile giren minimal devlet 1990’larda Post-Washington Mutabakatı sonrası yerini düzenleyici devlet kavramına ve politika değişikliğine bırakmıştır. Banka, 1990’ların ortalarına kadar desteklediği minimal devlet yaklaşımını 1997 yılı Dünya Kalkınma Raporu ile terk etti ve düzenleyici devlet yaklaşımına odaklandı. Ancak, düzenleyici devlet kavramını gerek OECD gerekse Dünya Bankası kullanırken, Banka aynı zamanda düzenleyici devletin tamamlayıcısı olan yönetişim konusuna da odaklanmıştır. Böylelikle, düzenleyici devlet modeliyle, **devlete piyasanın yatırımcı lehine düzenlenmesi konusunda bir takım önceden olmayan görevler yüklerken**, bir yandan da ekonomi ve siyasetin ayrılması gerekir retoriği eşliğinde meşrulaştırılan “neo-liberal teknokrazi” anlayışı hakim kılınmakta, aynı zamanda bu teknokratik iktidar modelini meşrulaştırmak üzere “yönetişim” modeli uygulamaya konmaktadır (Doğan, 2016 :1800).

Dünya Bankası’nın Düzenleyici devlet yaklaşımı sadece piyasa verimliliğini elde etmek için bir araç değil, aynı zamanda, ekonomik büyüme için gerekli olan parametreleri düzenleyen ve sosyal faydanın tüm topluma yayılmasında bir yönetişim modeli olarak programlanmıştır. Özetle, düzenleyici devlet, sadece bir yönetişim tarzından daha fazlasıdır; aynı zamanda bir reform aracıdır ve piyasa

mekanizmasının verimliliği ve gelişimini gerçekleştirmek için alternatif, politik olmayan bir yapıdır. 2010 da Uluslararası Finans Kurumu (IFC) düzenleyici devlet için:

- Ulusal kaynakları daha yüksek katma değer yaratabilen kullanıcılara tahsis ederek, politika başarısızlık riskini azaltarak ve piyasa koşullarına uygun daha etkili politika tasarımları geliştirerek, kamu politikasını daha verimli hale getiren,
- ***Firmaların, malların ve hizmetlerin piyasaya girişlerine engel olan siyasi tedbirlerin ve kuralların azaltılmasını sağlayarak, doğrudan yabancı yatırımları ve ticareti artıran,***
- Özellikle paydaşların kendileri için önemli olan politikaların şekillendirilmesine katılımını sağlayarak (küresel yönetim), politika tasarımı ve kullanımında şeffaflığı artıran ve politik riskleri azaltan,
- Hesap verilebilirliği artırarak, yolsuzluğu ve savunmasızlığı azaltan bir hükümet fonksiyonu yakalayarak, iş güvenliği ve piyasa tarafsızlığı politikalarını destekleyen, bir yapıdır.

Açıkçası, düzenleyici devletin bu imajı, yönetişimin ötesine geçen, piyasaları ve neo-liberal piyasa rasyonalizminin tanımladığı bir dizi spesifik kurumsal inşayı oluşturmak için tasarlanan siyasi aktarım biçimlerini kuşatan hedeflerle yüklüdür. Düzenleyici devlet, bu nedenle, gelişmekte olan ülkeleri belirli bir ekonomik ve politik düzene sokmak üzere tasarlanmış daha büyük bir siyasi projedir (Jarvis, 2012 : 464-492).

2. DÜNYA BANKASI GRUBU İÇİNDE YER ALAN IFC, MIGA, ICSID VE ÖZEL GİRİŞİMCİ VE YABANCI YATIRIMCININ DESTEKLENMESİ

IBRD, 1960 yılında IDA'nın eklenmesi ile Dünya Bankası adını alır. 1956 yılında kurulan Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC: International Finance Cooperation), orta gelirli ülkelerde ticari projelere yatırım yapar ve özel sektörü destekler. Türkiye, IFC'ye, kurulduğu yıl olan 1956'da, katılmıştı. Dünya Bankası grubuna bağlı tüzel kişiliği olan kurum, günümüzde Türkiye'de sermaye piyasalarının geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle, Türkiye'de bankacılık sektöründe derinliği ve dengeyi sağlamaya yönelik faaliyetler yürütür (Tireli, 2009: 108).

Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi, ICSID (International Center for Settlement of Investment Disputes), Dünya Bankası Grubuna 1966 yılında katıldı. ICSID, yatırım yapılan ülke devlet ile yabancı arasında yatırımlardan kaynaklanan anlaşmazlıkları tahkim yoluyla çözmektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, (ty): Tahkim İle İlgili Uluslararası Düzenlemeler).

Dünya Bankası Grubu içinde yer alan MIGA, esasen, yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin, teşvik ve kuruma dönük iki taraflı anlaşmaların yetersiz kaldığı görüldüğünden, Banka'nın girişimleri sonucu, çok taraflı yatırım garantisi kuruluşu olarak 1988 de faaliyetlerine başladı. MIGA, yatırımcıları politik risklerden korumaya dönük ilk kuruluştur ve faaliyetleri diğer benzer kuruluşlar ile desteklenerek evrensel bir boyut kazanmıştır. Merkez ülkeler, MIGA faaliyetlerini olumlu karşılarken, diğer bir kesim ise, çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerdeki doğal kaynakları sömürmesi için bir araç olarak görmektedir. Dünya Bankası'nın, dış kaynak ile kalkınma politikaları, gelişmekte olan ülkelerin önde gelen problemi olan sermaye yetersizliğini çözmek üzere geliştirilir.

Ancak, Banka, iç tasarrufların önemini nerdeyse her raporunda vurgulasa da üye ülkelerin iç tasarruflarını destekleyici bir kalkınma programı sunmaz. MIGA ile ilgili diğer bir eleştiri ise, gelişmiş ülkelerde 19.ve 20. yüzyılda ağır sanayi yatırımlarının yarattığı büyük çevre sorunları nedeniyle, bu yatırımlarını MIGA güvencesi altında gelişmekte olan ülkelere taşımasıdır. Bu ülkelerde işgücü piyasası, çevresel kirlenme gibi konularda yasal çerçevenin zayıf olması veyahut uygulanmaması, uluslararası yatırımcılar açısından para cezası gibi yaptırımların olmadığı sorunsuz bir ortam yaratır. MIGA'nın garanti programı, doğrudan yatırım türleri yanısıra portföy yatırımlarını da kapsayacak biçimde geliştirilmiştir.

11.10.1985 tarihinde Türkiye, Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu'nun (MIGA) Sözleşmesini imzalamış ve 4 620 000 SDR taahhütte bulunarak üye olmuştur. MIGA'nın en önemli farkı, politik risk sigortası adı altında ilk çok taraflı girişim olmasıdır. Bahsi geçen politik riskler, el koyma, kamulaştırma, millileştirme, de facto kamulaştırma, sözleşme ihlali döviz transferleri, politik şiddet şeklindedir. Aynı zamanda, MIGA, Dünya Bankası'nın bir kuruluşu olup, geniş tabanlı, yani, evrensel düzeyde üye ülkelerce desteklenmektedir. Yatırımcılar, ev sahibi ülkenin hukuki yapısının uygun kanuni düzenlemelere sahip olmasını, yabancı yatırımcı için eşit rekabet koşullarının oluşturulmasını istemektedirler. En nihayetinde yabancı yatırımcılar için en büyük risk, yatırımlarının günün birinde kamulaştırılma tehlikesidir. Bu nedenle yabancı yatırımcı bu konuda ev sahibi ülkenin "ulusal hukukunu" geçerli kabul etmez (Resmi Gazete, 2.6.1988 Sayı: 19830, Kırılı, 2004).

2.1. Yer Altı Kaynaklarına Ulaşmada Yabancı Sermaye Mevzuatı ve ICSID

Yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin kalkınmasında önemli bir rolü olduğu düşünülür. İlk yabancı sermaye hareketleri sömürgecilik dönemiyle başlamıştır. 19.yüzyıl boyunca sanayileşen Batı Avrupa ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, söz konusu ülkelerdeki büyük şirketleri bu sermayeden en çok kârı getirecek yatırım alanları aramaya yöneltmiştir. Bu yatırım alanları; Avrupa endüstrisine gerekli olan hammaddeyi sağlayacak, doğal kaynaklar ve ucuz işgücüne sahip sömürgelerle bazı az gelişmiş ülkelerde bulunuyordu.

Böylelikle 1800'lü yılların başı, petrol çıkarılması için İngilizlerin sömürgelerdeki girişimleri, yabancı sermaye hareketlerinin başlangıcı olmuştur. İngilizleri, Fransızlar, Almanlar ve Amerika Birleşik Devletleri izlemiştir (Özer, 1993: 123-133).

1859 yılında Edward Drake tarafından Pennsylvania'da yapılan sondaj sonucu yeraltında bulunan petrolün yeryüzüne çıkarılıp insanların kullanımına sunulması petrol konusunun dünya gündemine girmesini sağladı. Böylece, petrol ulaştırma ve endüstri sektöründe yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Petrol şirketleri, hükümetlerin askeri ve diplomatik desteğini alarak uluslararası pazarlarda etkin bir güç olarak ön plana çıktılar. Bu şirketlerin büyük rezerv barındırdığı Orta Doğu coğrafyasının petrol kaynaklarından en üst düzeyde yararlanmaya yönelik girişimleri, siyasi ve idari olarak yeniden dünyanın şekillenmesine neden olmuştur (Özdemir, 2014: 61-83).

19. Yüzyılın sonlarına doğru bilhassa İngiltere'nin Ortadoğu petroleri üzerinde çeşitli gizli/açık yöntemlerle harekete geçmesi, Almanya ile çıkar çatışmasına neden olur ve Birinci Dünya Harbi'nin nedenleri arasında yer alır. Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru, ABD Senatosu, Başkan Wilson'ı, Mezopotamya petrolerinden pay almak yerine bilakis güçsüz bir Ermeni devleti kurmaya çalışarak zaman kaybetmekle suçlar. O kadar ki, İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol, ABD Başkanı, Woodrow Wilson'ın politikasını açıkça eleştirir. İngiltere'nin Mezopotamya petrolerini tek başına kontrol edebilmek için ABD'nin kurulması planlanan Ermeni Devleti'nin mandateri olmaya teşvik etmesindeki asıl amacın, hem Ruslara karşı bir tampon bölge oluşturmak hem de ABD'yi petrol yataklarından uzaklaştırmak olduğunu savunur (Karakaş, 2010: 283).

Rusya'daki Ekim Devrimi, Çin'deki sun yat sen hareketi, Türkiye'deki millî mücadele 1929-1930 Dünya Ekonomik krizi ile birlikte, merkezi planlamaya dayalı planlı kalkınma dönemine geçiş ile birlikte yabancı sermaye hareketlerinin kısıtlanmasına neden olur. Zira milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri yabancı sermayenin ihtiyaç duyduğu güven ve istikrarı ortadan kaldırır.

II. Dünya Harbi sonrası, Birleşik Amerika, ekonomik büyümesini sürdürebilmek için müttefiki devletlere ekonomik yardım programları çerçevesinde büyük miktarda kaynak transfer eder. Batı blokunun temsilciliğini üstlenen ABD'nin karşısında yer alan Doğu Bloku temsilcisi Sovyetler Birliği ise, Çin ile birlikte büyük çaba göstererek, Mısır, Suriye, Küba gibi devletlere kaynak transfer eder. Birleşik Amerika'nın doğrudan dış yardım politikası Avrupa'nın tekrar imarı ile 1960'lara doğru uluslararası düzeyde IMF, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası (EIB) aracılığı ile kurumsallaşır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra yabancı sermaye hareketleri şu şekilde seyretmiştir: Lozan'la birlikte kapitülasyonlar kaldırıldı ve 1954 yılında Osmanlı'dan kalan borcun son taksiti ödenerek yüz yıllık Osmanlı borcu sona erdi. Bununla birlikte 1923-1950 yılları arasında Osmanlı'dan arta kalan özel statülü yabancı şirketlerin bedelleri ödenerek millileştirildi. 1950 yılında iktidarın değişmesiyle birlikte, yabancı sermaye ile ilgili yeni dönem başladı. 6224 sayılı 1954 yılında çıkarılan, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkarıldı. Ancak, yabancı sermaye ile ilgili köklü değişiklikler 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra gerçekleştirildi (Özer, 1993).

1980'lere kadar geç endüstrileşen gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsi, ithal ikameci politikalar ile merkez ülkeleri yakalamaya çalıştılar. Bu uygulamalar görünürde, ulusal ekonomiyi uluslararası rekabetten korumaya yönelik politikalar idi. Bu süreç, merkez-çevre arasındaki işbölümü açısından incelendiğinde, merkezin kuralları belirlediği ve uluslararası finans kurumları aracılığı ile uygulandığı bir dönemi işaret eder. Böylece, Birleşik Amerika, gelişmekte olan ülkelere yapacağı yardımları ithal ikameci politikaların koşulu olarak öne sürmüştür (Benderli ve Görenel, 2006: 184). 1960'dan 1980'e kadar Türkiye de, temel ekonomik kalkınma stratejisi olarak ithal ikameci politika tercih edildi ve böylece, yerli sermaye birikimini artırmaya yönelik olarak ağır sanayide gelişmeye yönelindi. Nitekim sermaye mallarında yurtiçi üretim kapasitesini artırmayı hedefleyen büyük kamu yatırımları ilgili döneme damga vurdu. Dış ticaret, miktar kısıtlamaları ile korunan yerli sermaye beraberinde Türk lirasının satın alma paritesine göre aşırı değerli olmasına yol açan bir sabit kur rejimiyle sıkı sıkıya korunuyordu.

İthal-ikamesi stratejisi, Türkiye'de üretilmeyen ithal hammaddelere dayalıydı. Nitekim, Türkiye'nin ticaret hadleri 1973-1974 dönemindeki ilk petrol krizinden sonra kötüleşir. Döviz darboğazi, ödemeler dengesi üzerinde büyük bir yük yaratmış, bu ilave yük kısa vadeli borçlanmalarla giderilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, ithalatın gereken zamanda ve oranda gerçekleşmemesi üzerine, 1977'den sonra, işgücü piyasasında da sorunlar baş göstermiştir. Krizi aşmakta başarısızlık beraberinde 1979'daki ikinci petrol krizi Türkiye'yi dış borç aramaya yöneltmiş ve krizi derinleştirmiştir. Düşük yurtiçi tasarruf ile zor ilerleyen yatırım ortamına çözüm bulunamamış dolayısıyla, 1977-1979 ödemeler dengesi krizine çare olması amacıyla Türkiye'de ticarete liberalleşme süreci başlatılmıştır.

Böylece, geline süreçte 24 Ocak 1980 kararları dışa dönük ve piyasa odaklı bir ekonomik sisteme ulaşmak, enflasyonu kontrol altına almak, yabancı finansman açığını kapatmak amacıyla ilan edilmiştir. Böylece, ihracata dayalı büyümenin teşvik edilmesi Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü artırabilmek amacıyla ihracat sübvansiyonları sağlanmış ilaveten Türk lirasının reel olarak değer yitirmesine izin verilmiştir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2018: tcm.gov.tr/wps/wcm/connect/098cd40c). Bütün bunlar yaşanırken, Dünya Bankası ve IMF

tarafından Batı ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin her ekonomi için yararlı olduğu savı ekonomik bir ideoloji olarak yayılmıştır. Bu süreçte uluslararası sermayenin Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne akışında anahtar pozisyonda bulunan ajanlar/örgütler, Birleşik Amerika ile "ortak değerleri" paylaşmışlar, Banka ile IMF ise uluslararası sermaye/finans çevreleriyle yakın temas içinde bulunmuşlardır (Çiftçi, 2009: 207-208).

Böylelikle 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının ardından 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve 1567 sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu çerçevesinde bütün yabancı yatırımların koordinasyonunu sağlamak üzere DPT bünyesinde yabancı sermaye başkanlığı kurularak yetkiler burada toplanmıştır. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesinde 1992 yılında yabancı sermaye genel müdürlüğü oluşturuldu (Özer, 1993: 120). Böylelikle, uluslararası sermaye hareketleri, 1980 yılından sonra giderek artış gözlenirken, bilhassa 1989 yılından sonra finansal serbestlikle beraber yabancı yatırımlar iyice kendini gösterir. 1994 yılında yaşanan düşüş ise o yıl patlak veren kriz neticesinde olmuş, 5 Nisan 1994 istikrar paketi, DB ve IMF'de iyimserlik yaratmış, Türk ekonomisinin düştüğü zor durumdan çıkış yolunda önemli bir adım olarak görülmüştü. Yabancı sermaye yatırımlarının bu dönemdeki sektör dağılımına göz attığımızda, 1990'lı yıllardan başlayarak hizmetler sektörüne yabancı sermaye yatırımlarının payının arttığını görürüz. Nitekim, 1980 sonrası, yabancı sermayeyi teşvik konusunda yapılan yasal düzenlemeler ve ekonomik kararlar meyvelerini vermeye başlamış, ancak, 1988'de yaklaşık 958 milyon dolarlık sermaye yatırımı Türkiye'den çıkmıştır. Aynı şekilde 1991 Körfez Krizi ile birlikte yaklaşık 2 milyar 397 milyon dolarlık sermaye yurtdışına çıkmıştır. Ardından gelen 1994 yılı ekonomik krizi ile birlikte, 4 milyar 257 milyon dolarlık sermaye yatırımı Türkiye'yi terk etmiştir. Aynı zamanda, 1986 yılından itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımları yanında portföy yatırımı eklindeki yabancı sermayenin de önemli bir artış trendine girdiği görülmektedir. Bu durum Türkiye'deki sıcak para miktarını ve riskini artırmıştır. 1990-1995 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar, 4,2 milyar dolar iken, portföy yatırımları 10,3 milyar düzeyinde gerçekleşmiştir (Şener ve Kılıç, 2008: 22-50; Balkan, 2016).

Dünya Bankası grubu içinde bulunan Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Uzlaşma Merkezi (ICSID), yabancı yatırımlar ile ev sahibi ülke arasındaki yatırımlar ile ilgili uyuşmazlıkların uzlaşma ve tahkim yoluyla çözülmesini sağlar. Sermayesi olmayan ICSID, uluslararası yatırımları teşvik eder (Özer, 2012). Türkiye'nin 1989 yılında üye olduğu 1966 yılında kurulan ICSID üyeliği için Dünya Bankası üyeliği aranmaz. ICSID Başkanı, Dünya Bankası Başkanı'dır. IBRD gibi borçlanma benzeri gelir kaynağı olmayan ICSID, tüm gelirleri kendisine ulaşan uzlaşma ve tahkim istekleri karşılığında ilgili taraflardan aldığı ücretlerden sağlar (Kaya, 2002: 38-39).

ICSID'in amacı, yatırım anlaşmazlıkların çözümünde hakemlik yapmak ve yatırım ve yabancı sermaye kanunları konusunda ve ikili yatırım anlaşmaları üzerinde yayın, araştırma ve danışmanlık yapmaktır. Bununla beraber, ICSID, yatırım uyuşmazlıklarında uzlaşma ve tahkim olanakları sağlayarak yabancı yatırımı teşvik eder. Burada bir diğer önemli husus ise, yabancı yatırımcı ve yatırımın yapıldığı ülke arasında çıkan uyuşmazlıklarda yatırım yapılan ülkenin yerel mahkemelerine başvurarak yargı kararı almak, yerel hukukun ulusal çıkarları gözetmesi nedeniyle yabancı yatırımcılar tarafından reddedilmektedir (HalisÇelik, 2008: 23).

2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Yatırım Güvenliğinin Sağlanmasında MIGA

1950 yılında bir Alman firması olan "UNI" ile bir İngiliz firması olan "LEVER Brothers" firmasının birleşmesi ile dünyada ilk modern çok uluslu işletme olan "UNILEVER" kurulmuş oldu. İkinci Dünya Harbi sonrası kurulan yeni ekonomik sistem çok uluslu şirketlerin çoğalması için uygun zemin

hazırlamıştır. 2010 yılı itibariyle, dünya ihracatının 1/3'ü çok uluslu şirketler tarafından yapıldı (Ürgün ve Duru, 2014: 55).

Kurumsalcılar II. Dünya savaşı sonrası oluşturulan istikrarlı dünya düzeninin, ABD ve SSCB arasındaki güç dengesinden ziyade, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve IMF gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra, bölgesel entegrasyonlar, uluslararası anlaşmalar, gibi işbirliği kapasitesindeki gelişmelere bağlı olduğunu öne sürüyorlar (Hoogvelt, 1997: 8). Nitekim, serbest piyasa sisteminin dünyanın her yerinde uygulanmasını maksimize edecek bir liberal ekonomik sistemin alt yapısı kuruldu. Bu küresel ekonomik örgütler, 1980 sonrası Washington Konsensüsü sonrası ulus devletin zayıflamasında bilhassa, ulusal piyasalara ulus devletlerin müdahalesini sınırlayarak etkili oldular. 1978 “Washington Konsensüsü” olarak adlandırılan anlaşma ile Dünya Bankası ilk kalkınma raporu olan “Büyüme İçin Beklentiler ve Yoksulluğun Önlenmesi (Prospects for Growth and Alleviation of Poverty)” raporunu yayınladı. İlgili rapor Washington Mutabakatı ilkeleri ile birebir uyumaktadır (ResearchGate, 2017: [researchgate.net/profile/nazan_savas](https://www.researchgate.net/profile/nazan_savas)). Böylece, bundan sonra oyunun kurallarını ve çerçevesini çizen ulus devletler olmayacaktı (Duman, 2002: 1-16). 1929 tarihi dünya bunalımı sonrası içine kapanan ve “ekonomik milliyetçilik” politikaları uygulamaya başlayan ulus devletlere yani korumacı devlete baştan beri Dünya Bankası karşıdır. Bu nedenle Banka, ticarete engellerin kaldırılması yönünde serbest piyasa ekonomisinin, ulusların ekonomik büyümesine pozitif yönde etkisi olduğunu savunur (Bulutay, 2012 : 21, Ertuna, 2006: 38).

Postfordist üretim sistemi beraberinde tekrar şekillenen dünyada, gerek Dünya Bankası gerekse diğer uluslararası finans örgütlerinin öncülüğünde yürütülen ihracata yönelik kalkınma politikası argümanlarından biri olarak doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi ön plana çıktı. Böylece, Ekonomik üstten küreselleşmenin asıl aktörleri çok-uluslu şirketler, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal devlet uygulamalarının araçlarından kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi politikaları ile satın aldıkları şirketler ile dünyada yayılma şansı buldular. Günümüzde, çok-uluslu şirket dünya piyasalarında mal ve hizmet üretmekte ve pazarlamaktadır. Bunlardan bazılarının yıllık cirosu orta büyüklükteki bir devletinkinden daha fazladır. Kâr etme birincil motivasyon kaynağı olan bu şirketler sömürgecilik bir anlamda post-modern bir anlayışa bürünmüş halidir. Dolayısıyla, Az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını ve işgücünü “ucuz” mal üretmek için kullanan çok-uluslu şirketler elde ettikleri kârları, politik risklere karşı her türlü maddi varlıklarını koruma altına alan MIGA sayesinde, kolayca paralarını kendi ülkelerine götürmektedir. Nitekim, Az gelişmiş ülkelerin her türlü kaynaklarını “ev sahibi ülke” adına kullanan bu şirketler aslında yatırımlarının çoğunu gelişmiş ülkelerde gerçekleştirirler. Diğer taraftan, Dünya Bankası tarafından yönlendirilen ve ekonomik büyümenin tek yolu çok-uluslu şirketlerin yatırımları olarak gören anlayışa sahip hükümetler bunun için de çokuluslu şirketleri ülkelerinde yatırım yapmaya teşvik etmektedirler. Böylelikle, ülkesinde dış yatırımları teşvik eden devletler, siyasi etkilenme ve şantajlara açık hale gelme gibi maliyetlere katlanmak zorundadır. Nitekim, ekonomik üstten küreselleşme sürecinde güney yarımkürenin kuzey yarımküresine bağımlılığı artarak sürmektedir. Zira, yeni teknoloji ve yeni ürünler piyasasının mülkiyeti kuzey ülkelerindedir. Günümüzde ileri teknoloji ürünlerinin toplam ihracatının yaklaşık 3/4'ünü elinde bulunduran gelişmiş ülkelerin, yeni malların temel üretici olmayı sürdürür (Ataman ve Yıldırım, 2005: 1-22).

MIGA, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların teşvikini sağlamaktır. Yabancı yatırımların artması için, bir ülkede yatırım yapmak isteyen yabancı bir yatırımcının, siyasi ve ekonomik risklere karşı yatırım güvenliğini sağlar.

Hollanda'lı Ingersoll-Rand European Holding Company, Türkiye'de IR Emniyet ve Güvenlik Sistemleri A.Ş. adında bir şirket kurmuş ve 2002 yılında Düzce'de fabrika açmıştır. 780 kişi istihdam ettiği ve 22,5 milyon USD değerinde olan bu yatırımda Düzce'nin en büyük sanayi tesisi olmuştur. Fabrika, çerçeveler, kilit sistemleri, acil durum kapıları gibi ürünler imal etmektedir. MIGA tarafından, ilgili yatırım, 15 yıl süreyle transfer restriction, kamulaştırma/istimlak, savaş ve halk hareketleri riskine karşı yatırım bedelinin %90'ı oranında teminat altına alınmıştır. Aynı şirket, 2005 yılında ITO Emniyet ve Güvenlik Sistemleri San.Tic.A.Ş.'nin çoğunluk hisselerini satın alarak Türkiye'deki yatırımlarını büyütüştür.

Diğer bir örnek finansal yatırım üzerine. 2004 yılında Finansbank A.Ş.'nin Finans Capital Finance Ltd. şirketine verdiği 200 milyon USD değerindeki kredi Sovereign Bermuda Ltd. Sigorta şirketince paranın transfer edilememesi ve kur değişikliği yapılamaması politik risklerine karşı 10 yıl süre ile (18 aylık faizde dahil) olmak üzere teminat altına alınmıştır. Alınan teminat ile Finansbank A.Ş. Moodys'de ki notunu Ba1'e yükseltmiş ve güvenilirliğini göstermiştir. Düzenlenen teminat, Türk finans sektörü için bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Dünya Bankası Grubu (IBRD, IFC, MIGA ve ICSID), gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin lokomotifi olarak gördükleri yabancı yatırım ve sermaye önündeki tüm engelleri kaldırmak ve serbest ticarete dayalı ekonominin sürdürülmesini sağlamak üzere hareket eder. Bu nedenle çok uluslu şirketlerin başka bir ülkede yatırım yapması için gerekli şartları sağlarlar. Bu kısıtların en önemlisi olan politik riskler; yabancı yatırımcıların yatırım yaptıkları ülkedeki bazı siyasi oluşumlar bilhassa ayaklanma, savaş, isyan, gibi hareketler neticesinde oluşan mevzuat değişiklikleri, transfer engellemeleri, yatırımcının sahip olduğu değerler üzerine kamulaştırma, el koyma gibi olumsuz risklerdir. Bu nedenle, hammadde kaynaklarına Amerikan şirketlerinin güvenli erişimi için, Dünya Bankası nezdinde ICSID ve MIGA üye devletler ile "kamulaştırma" problemlerine karşı anlaşma sağlayarak uluslararası hukuk yolunu işletir (Ecevit, 2008: 92, Yavuz, 2007: 183).

3. YABANCI SERMAYE ÖNÜNDEKİ ENGELLERİN KALDIRILMASI VE DÜNYA BANKASI

Neoliberal ekonomik politikalar beraberinde Dünya Bankası, ekonomik büyüme için yabancı yatırımların önündeki engellerin kaldırılması ve güvenli bir yatırım ortamının oluşturulmasını şart koşmaktadır. Bunun için gelişmekte olan ülkelerin ulusal politikalarını etkiler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artırılması noktasında yönlendirir. Bu doğrultuda Dünya Kalkınma Raporları, Ülke Görünüm Raporları ve İş Yapma Raporları hazırlar.

2003 yılından itibaren IFC ve IBRD, "Doing Business-İş Yapma Kolaylığı Projesi" kapsamında, 185 ülke ekonomisi üzerinde, yatırım ortamını olumsuz etkileyecek faktörler üzerinde analiz yapar. Böylece, vergi politikaları, şirket kuruluşunda bürokratik engeller, istihdam, lisans alma süreci, yatırımcıların korunması gibi çeşitli göstergeleri dikkate alarak, karşılaştırmalı bir derecelendirme yapmakta ve bu hususta yıllık raporlar yayımlamaktadır. Doing Business raporları bir işletmeyi başlatma ve sürdürmede devletin koyduğu şartları yerine getirme, ülkeler arası ticaret, vergi ödeme ve bir işletmeyi sona erdirmeye süre ve maliyetlerini ortaya koyan, 10 iş düzenleme göstergesine dayalı olarak ekonomileri sıralıyor (Haberler, 05 Şubat 2013: Dünya Bankası Doing Business Raporu).

3.1. Yabancı Yatırımların Harekete Geçirilmesi: Dünya Bankası ve Hukuksal Düzenlemeler

1949 yılında Türkiye'ye davet edilen ve Haziran 1950'de Türkiye'ye gelen James Barker başkanlığındaki Dünya Bankası heyeti, Türkiye'nin Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler" adlı Barker Raporunu, 1951'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sundu (Soylu, 2015). Barker Raporu ile Türkiye'nin yeraltı kaynaklarının kullanılması ve işletilmesinde yabancı sermayenin önemini vurgularken, maden arama ve işletme faaliyetlerine özel girişime yer verecek madencilik politikasının kabul edilmesi ile yabancı yatırımcının petrol arama ve işletmelerinden uzak tutma politikası yeniden gözden geçirilmesi önerilir. Raporun ardından yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesine yönelik kanunlar çıkarılır (Haykır ve Demir, 2017: 40-41).

1930'larda temelleri atılan sosyal refah devleti, pek çok ülkede, ulaşım, iletişim, madencilik gibi alanları devlet yönetimine bırakmıştı. Devlet gerek kamu hizmetleri gerekse kamu iktisadi kuruluşları kurarak ekonomiye müdahale etmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin madencilik sektörünü devlet eliyle yönetmesi dünya da uygulamaya konan sosyal devlet politikaları ile örtüşüyordu (Öztürk, 2006 : 23). Ancak, 6224 sayılı yasa ile yabancı sermayeye yer altı kaynakları açılmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde Dünya Bankası uluslararası sermayenin önündeki hukuksal engelleri kaldırmak harekete geçer. Türkiye'de Bakanlar Kurulu kararı ile 2001 Aralık tarihinde Yatırım Ortamı İyileştirme Kurulu (YOİKK) oluşturulur. Banka ve Türk Hükümetinin ortak girişimi ile Türkiye yatırım ortamının iyileştirilmesi amacıyla, yatırımların önünü tıkayan idari engellerin kaldırılması, Türkiye'ye stratejik bir Doğrudan Yabancı Yatırım politikası oluşturmak üzere çok uluslu firmaların üst düzey yetkilileri ve üst düzey kamu görevlilerini bir araya getiren bir istişare platformu olarak kurulan YOİKK önemli bir adımdır (Polat, 2018: 80-81).

Nitekim, Dünya Bankası gibi birçok uluslararası kuruluş tarafından desteklenen STK'lar hükümet kararlarını sorgulayarak, değiştirilmesi yönünde baskılar yapabilmektedirler (Şener, 2014: 72). 1985 yılında kurulan ve Dünya Bankası'nın çok yönlü yardım hizmeti olan FIAS (Yabancı Yatırımları Danışmanlık Hizmetleri), geçiş ülkeleri ve gelişmekte olan ülke hükümetlerine gerek yerel ve gerekse de yabancı yatırımcılar için yatırım ortamını iyileştirici tavsiyelerde bulunmak üzere kurulur (Narin, 2007: 86). 17.06.2003 tarihinden itibaren yürürlüğe giren 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (DYYK)", 6224 sayılı kanunu yürürlükten kaldırır. 4875 sayılı yasa tasarısının hazırlanma aşamasında FIAS'ın aktif desteği ve katılımı sağlanmıştır. 4875 sayılı kanunun hazırlanma aşamasında, 17 Mayıs 2002 tarihinde yapılan çalıştayın oturumunda yasa tasarısını bizzat FIAS yetkilileri sunmuş, eleştirileri yanıtlamış ve maddelerin gerekçeleri tartışılmıştır". Böylelikle, 4875 sayılı kanun ile yabancı yatırımcıları özendirmek ve yabancı yatırımcıların haklarını korumak üzere, yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler hükmü yasaya konulmuştur (Narin, 2007 : 9).

17 Haziran 2003'de yürürlüğe giren 4875 sayılı DYYK, Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yatırımlarında önemli bir artışa neden oldu. Zira, bu kanun ile yerli ve yabancı yatırımcılar eşit sayılmış ve yabancı yatırımcılara önemli kolaylıklar getirilmiştir. İlaveten, yabancı yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan kâr, satış geliri, temettü tazminat bedelleri, tasfiye, lisans, yönetim vb. anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi anapara ve faiz ödemelerinin, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edebilme hakkına sahip olmuştur (İpek ve Biniş, 2010: 19).

3.1. İşveren Hakları ve Dünya Bankası

Bir tarafta uluslararası çalışma standartlarını düzenleyen Uluslararası Çalışma Örgütü diğer tarafta ise yabancı yatırımcıyı yatırım yaptığı ülkede politik risklere karşı koruyan Dünya Bankası. Tam da bu noktada konuyla ilgili çok güzel bir örnek olduğunu düşündüğümden, Venezuela Devleti'nin ABD yatırımlarını tek taraflı olarak ülkesinden çıkarma girişimi neticesinde Dünya Bankası ile karşı karşıya kalmasını anlatmak isterim. Venezuela'nın eski Devlet Başkanı Hugo Chavez döneminde, ABD Petrol Şirketlerini kamulaştırması, Dünya Bankası tarafından hoş karşılanmamıştı. O dönem Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez, ABD kökenli Exxon Mobil'in Orinoco bölgesindeki varlıklarına, işletmeye söylemeden ordu aracılığı ile el koydu. İlgili işletme, Dünya Bankası'nın Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi'nde (ICSID) tahkim sürecini başlattı.

Kamulaştırma sonrası Exxon Mobil, 7 milyar ABD doları tazminat istemiyle Uluslararası Ticaret Odası (ICC) nezdinde uluslararası tahkime de başvurmuştu. ICC kapsamında başlatılan tahkim, Aralık 2011 tarihinde sonuçlanmış ve Venezüella Devleti, 907.6 milyon ABD doları cezaya çarptırılmıştı (T.C. Ekonomi Bakanlığı, ty : Venezüella).

Dünya Bankası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID) ise Venezüella Devletinin, Exxon Mobil şirketine 1.6 milyar ABD Doları kamulaştırma tazminatı ödemesine hükmetti. 10 milyar dolar tazminat isteyen Exxon Mobil bu karara memnun kalmazken, Venezuela Devleti ise 2012 yılında, ICSID'den Üyeliğini çekmişti. 2013'de Hugo Chavez'in ölümünden sonra, akıllara gelen soru, ICSID kararları üye devletler açısından bağlayıcı nitelik taşıyorken, Venezuela ICSID'den 2012 yılında üyeliğini geri çektiğinden dolayı, kamulaştırma tazminatını ödemekten muaf olmak istemektedir ancak ABD ile arası açılan Venezuela Devleti ne ekonomik bunalımından nede siyasal kargaşadan çıkamadı. İlaveten, ABD'li otomobil devi General Motors da yakın tarihte, Venezüella hükümeti tarafından kamulaştırılarak işçilere verilen bir fabrikası nedeniyle, Venezüella'da faaliyetlerini durdurduğunu ilan etti. (OdaTv, 2017: ABD Şirketlerinin Venezüella Kararı)

SONUÇ

Dünya Bankası, kalkınma konusunda dünyadaki en büyük mali kuruluş ve bilgi kaynağıdır. Bu iki özelliği kendisine büyük bir güç verir. Çok taraflı uzlaşi ile ABD liderliğinde kurulan Banka, ağırlıklı oy sistemine göre yönetilir. Dünya Bankası'nın kurulduğundan beri en yüksek kota oranı ABD'ne aittir ve tek veto yetkisi olan ülke ABD'dir. Bu nedenle, Banka ticaret engellerinin kaldırıldığı serbest piyasa sistemini savunur. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının ancak dış kaynakla ve açık ekonomik sistemle olacağını öne sürer. Dış kaynak ise Banka tarafından sağlanan borçlar ve yabancı yatırımcılardır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, son derece fakir ve sermaye birikimi az olan genç Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, para ve bilgiye ihtiyacı vardı. Ülkenin ekonomik gelişmesini engellemeyecek nitelikteki yabancı sermayeye ise taraftı. Atatürk'ün şu sözleri, yabancı sermaye ile fikrini açıkça ifade eder. "Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır, bizim memleketimiz vâsidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayımıza inzımam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin". Yine vurgulayalım ki, kesinlikle karşı olunan "olgu", yabancı sermaye değildir, onun sömürerek ekonomik gelişmeyi engelleyebilecek "biçimleridir". Ancak, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Batı ülkeleri ile yakınlaşmış, giderek gelişen özel sermaye, savaş sonrası dönemle, yabancı sermaye ile çeşitli işbirlikleri içine girmeye başlamıştır. 1947 yılında "Yabancı Sermayeyi Teşvik" konusunda kararnameler çıkarılmıştır. 1947 yılı sonrası ise, artık kalkınma stratejisi, ekonominin yönetimi ve yönü büyük ölçüde Thorburg, ICA, IBRD raporları gibi yabancı sermaye ve özel girişime her türlü kolaylığı ve önceliği sağlayan ve ABD

güdümünde tayin edilmeye başlar. 1980 dönemi ile dünya gündemine giren yapısal uyum kredileri, proje kredisi değil, üye ülkelerin ekonomilerini şekillendirmek üzere kamunun yeniden yapılandırılması sürecidir. 2003 yılında tıpkı 1950’lerde olduğu gibi Dünya Bankası, Türkiye’ye, yabancı sermaye yatırımları hususunda yönlendirici olmuş, 6224 sayılı Yabancı Yatırımları Teşvik Kanunu’nda olduğu gibi 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırım Yasası hususuna da yön vermiştir. 1980’lerde DB ve IMF başta olmak üzere uluslararası finans kurumları etkisiyle iktisadi kalkınmadan iktisadi büyümeye politika değişikliği yapan Türkiye, ithal ikameci politikayı terk ederek, yerli sermaye birikimine dayalı olmayan yabancı yatırıma dayalı ekonomik politika tercihinde bulundu. Böylece, planlama yerini özelleştirmeye bırakırken, yabancı sermayeyi teşvik için her türlü hukuki, ekonomik ve sosyal zemin hazırlandı. Aynı zamanda kalkınmaları için üye ülkeleri proje kredisi vererek destekleyen Dünya Bankası, bir ülkeye altyapı projeleri için borç verdiğinde, bu projeyi yürütecek şirketi de belirler. 1990’lı yılların sonlarına doğru, nüfusunun %80’i yoksulluk sınırı altında yaşayan 9 milyon nüfuslu Afrika ülkesi Çad için topraklarında petrol bulunması büyük bir mucize oldu. Çad karayla çevrili, denizle bağlantısı olmayan bir ülke olduğu için çıkarılan petrolün uluslararası pazara taşınması önemli bir sorundu. Ancak, Dünya Bankası yardıma koştu ve 4 milyar dolar tutarındaki Çad-Kamerun boru hattı projesini üslendi. Bu projenin en büyük ortağının Exxon Mobil olması çok da şaşırtıcı olmasa gerek.

Kaynakça

- Acar, Merve (2016). “Doğrudan sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği.” Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(13), 92-105.
- Annisette, Marcia (2004). “The True Nature of The World Bank.” *Critical Perspectives On Accounting*, 15(3), 303-323.
- Arı, Ayhan (2006). “Küreselleşme ve Kurationsızlaştırma.” *Çalışma ve Toplum*, 1(3), 23-30.
- Ataman, Muhittin, Cengizhan Yıldırım, (2005). “Madalyonun İki Yüzü: Alttan ve Üstten Küreselleşme.” *Bilgi*, 2 (11): 1-22.
- Atlam, Baher Mohamed ve Ahmed Ashour Soltan, ve Noha Mohey Mohamed (2017). “The Impact of National Private Investment on Manufacturing in Egypt” *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), ss.192-200
- Balkan, Ali Murat (2016). İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bayramoğlu, Sonay (2004). Yönetişim ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi, Ankara.
- Bedirhanoğlu, Gamze Nazan (2006). Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Benderli, Zeynep Zafir, Zeki İlker Görenel (2006). “Neo-liberal Ekonomi Politikalarının Latin ABD Üzerindeki Etkileri.” Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 183-201.

Bulutay, Tuncer (2012). “Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Ticaret ve Döviz Piyasalarında 1980 sonrası Gelişmelerin Temel Nitelikleri.” Haz./Ed Prof. Dr. Haluk Erlat. Türkiye ekonomi kurumu tartışma metni (54). Ankara: Tek yayını, 21-85.

Clemens, Michael ve Michael Kremer (2016). “The New Role Of The World Bank.” Working Paper 421 January 2016. Washington, DC, The United States of America.

Çiftçi, Kemal (2009). “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: Rızaya Dayalı Hegemonyadan İmparatorluk Düzenine.” Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 5(10), 203-219.

Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun.(Resmi Gazete: Tarih 2.6.1988 Sayı: 19830).Erişim:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103453.pdf

Dağdemir, Özcan ve A.Mesud Küçükcalay (1999). “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri : İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma.”Dumlupınar Üniv.Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 121-138.

Doğan, Kadir C. (2016). “Küreselleşme ve Neo-Liberal Kuşaklar Çerçevesinde Devleti Konumlandırma Sorunsalı: ‘Minimal Devletten Düzenleyici Devlete’.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 1795-1803.

Duman, Mehmet (2002). “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri.” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(4), 1-16.

Ecevit, Cenk (2008). Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk. Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Echandi, Roberto ve Jana Krajcovicova ve Christine Zhenwei Qiang (2015). “The Impact of Investment Policy in a Changing Global Economy”. World Bank Group, Policy Research Working Paper 7437.

Erdut, Zeki (2004). “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika.” Çalışma ve Toplum, (2), 11-37.

Engel, Susan N. (2007). The World Bank And The Post-Washington Consensus In Vietnam And Indonesia. Doctor Of Philosophy, University Of Wollongong, Avustralya.

Ertuna, Özer (2006), “Yeni Dünya Düzeni: Küreselleşme.”Muhasebe ve Finans Dergisi, 30, 35-45.

Güney, Pelin (2006). “Marshall Planı: Avrupa Birliği’nin İnşasında Amerikan Harcı.” Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 5(3), 103-104.

Haberler. (2013). Dünya Bankası Doing Business Raporu. www.haberler.com/dunya-bankasi-doing-business-raporu-4307182-haberi/02.12.2018.

HaberTürk. (2017). Dünya Bankası’ndan Türkiye’ye ‘reform mesajı’. www.haberturk.com/dunya-bankasi-ndan-turkiye-ye-reform-mesaji-1767945-ekonomi/02.02.2019

HalisÇelik, Ergül (2008). Dünya Bankası’nın Yapısı, Faaliyetleri ve Türkiye’de Finansmanı Dünya Bankasınca Sağlanan Kredilerin ve Etkilerinin Değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Haykır, Yavuz, Özkan Demir (2017). “6326 Sayılı Petrol Kanunu Ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”. SUTAD, 1 (41), ss.251-269.

Hiç, Özlen (2017). “Ekonomik Sistemler ve Rejimler.” Journal Of Emerging Economies And Policy, 2 (1), 124-136.

Hoogvelt, Ankie (1997). Globalisation and the Post Colonial World. The New Political Economy of Development, MacMillian Press, 115.

Hopper, Trevor ve Philippe Lassou, Teerooven Soobaroyen (2017). “Globalisation, Accounting and Developing Countries.” Critical Perspectives on Accounting, 43, 125-148.

Hürriyet. (2011). Keban Barajı 37 Yaşında. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/keban-baraji-37-yasinda-18640190/02.12.2018.

Işıklı, Yasemin Mamur (2017). “Türkiye’de İdari Reform Çalışmalarının Tarihsel Perspektif Açısından Değerlendirilmesi.” Anemon Dergisi, 5(1), 167-192.

İpek Evren ve Mine Biniş (2010). “Küresel Krizin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 8(14), 15-26.

Jarvis, Darryl (2012). “The Regulatory State in Developing Countries: Can It Exist And Do We Want it? The case of the Indonesian power sector.” Journal Of Contemporary Asia, 42(3), 464-492.

Karaçay, Hatice, (2016). “Bretton-Woods Kuruluşları, New York uzlaşısı, Yoksullukla Mücadele Politikaları.” Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34(1), 93-114.

Karakaş, Nuri (2010). “Osmanlı İmparatorluğu'nun Tasfiye Sürecinde ABD Politikası.” Tarih İncelemeleri Dergisi, 25(1), 269-296.

Kartal, Filiz (2006). “Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet.” TMMOB Su Politikaları Kongresi 2, 478-485.

Kavalsky, Basil (2005). Türkiye’de Dünya Bankası, 1993-2004 Ülke Yardım Değerlendirmesi (50). www.oecd.org/derec/worldbankgroup/36494162.pdf/02.04.2019.

Kaya, Safiye (2002). “Dünya Bankası ve Türkiye.” Sayıştay Dergisi, 1(46-47), 3-42.

Kaymak, Muammer (2016). “Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya.” Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34(1), 63-92.

Kırlı, Deniz Defne (2004). Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu (MIGA) ve Yabancı Yatırımların Politik Risklere Karşı Korunması. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kissinger, Henry (2000). Diplomasi (Çev. İ. H. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Küçük, Özlem (2018). “Dünya Bankası’nın İdeolojik Kökenlerinin Soğuk Savaş Dönemi Başlangıcında Türkiye’ye Yansımaları: 6326 Sayılı Petrol Kanunu.” International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences, 2(2), 94-122.

Mundy, Karen, Antoni Verger (2015). “The World Bank and The Global Governance of Education in Changing World Order.” International Journal of Educational Development, 1 (40), 9-18.

Nakiboğlu Cüneyd (2004). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Narin, Gökhan (2007). Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Özellikleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

OdaTv. (05.06.2017) . ABD şirketlerinin Venezüella kararı. odatv.com/ABD-sirketlerinden – venezuela-kararı-0506171200.html /02.12.2018.

Özdemir, Atasay (2014). “Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri.” Haz./Ed Zekeriya Türkmen. 1914’den 2014’e 100.üncü yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak Uluslararası Sempozyumu. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, 61-83.

Özel, Sibel (2003). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme” MHB, 23, ss.599-617.

Özer, Ayşe Merve (2012). Türkiye’de Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Yatırım-Tasarruf Üzerine Etkileri. Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özer, Kadir (1993). “Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye.” Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 1(1), 123-133.

Öztürk, Nazım (2006). “Ekonomide Devletin Değişen Rolü.” Amme İdaresi Dergisi, 39(1), 17-38.

Polat, Bekir (2018). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yatırım Ortamı İyileştirme Çalışmalarının Etkinliği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Ü. SBF, İstanbul.

ResearchGate. (2017). Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Dünya Bankası’nın Ulusal Sağlık Mevzuatımıza Etkisi. www.researchgate.net/profile/nazan_savas/publication/234102447_dunya_bankasi_ve_turkiye'de_saglikta_donusum-kongre_sunum_metni/links/0912f50f1ed8a75293000000/dunya-bankasi-ve-turkiyede-saglikta-donusum-kongre-sunum-metni/02.12.2017.

Selik, Mehmet (1955). “Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Kredilerinin Yatırım Sahaları.” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/364/3821.pdf>, 101-120

Sencer, Muzaffer (1991). “Türkiye’nin Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci.” Amme İdaresi Dergisi, 24(4), 25-55.

Sezen, Seriya (1999). Devletçilikten özelleştirmeye Türkiye’de Planlama. Ankara: İlksan Matbaası.

Soyak, Alkan, Nadir Eroğlu (2008). The Role Of IMF-World Bank Structural Adjustment Policies In The Transformation Of Turkey’s Development Perception. İstanbul: Der yayınları, 1-14.

Soylu, Perihan Ünlü (2015). Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrası İktisadi Politikanın Dönüşümü. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Sükan, Bige (2014). “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı.” Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 1(54), 195-222.

Şener, Bülent (2014). “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), 7(18), 51-77.

Şener, Sefer, Cüneyt Kılıç (2008). “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de yabancı Sermaye.” Bilgi, 16(1), 22-50.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. (ty). Tahkim ile ilgili uluslararası düzenlemeler. www.ekonomi.gov.tr/.../webcenter/.../htmlViewer.jsp?/03.04.2019.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. (ty). Venezuela-Exxon Mobil Kamulaştırma Anlaşmazlığı. www.immib.org.tr/files/downloads/PageFiles/%7B5250c83e-526c-4043-b46a-f528a36f57cd%7D/Files/venezuela.pdf/02.12.2018.

Tireli, Münir (2009). Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz. Uzmanlık tezi. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2018). Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri. www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/098cd40c-d8e3-4197-8e31-3a4d0a9fbda7/kuresel.pdf?MOD=ajperes&cacheid=rootworkSPACE-098cd40c-d8e3-4197-8e31-3a4d0a9fbda7-m3fBaj9 Erişim Tarihi :02.12.2018.

Ürgün Zuhâl ve M. Nafiz Duru (2014). “Küresel Pazar Tekliflerinin Tasarımlaştırılması” İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi (İAÜD) 4(16), 43 – 62.

Vestergaard, Jakob ve Robert H.Wade (2013). “Protecting Power : How Western States Retain The Dominant Voice in the World Bank’s Governance.” World Development, 46, 153–164.

World Bank. (2016). “Member Countries.” <http://www.Worldbank.org/en/about/leadership/members./8/4/2016>.

Yavuz, Gülin (2007). “Washington Uzlaşması Sonrası Dünya Bankasından Bir Açılım Önerisi; Kapsamlı Kalkınma İçin Çerçeve.” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3), 181-196.

Yılmaz, Aslı (2012). Türkiye’de Planlama Politikası ve Yönetimi. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, Gaye (2008). “Su Sorununa Eleştirel Bir Yaklaşım : Üretimin Bir Faktörü Olarak Su.” Toplum ve Hekim, 23 (1), 3-9.

Yüce, Mehmet, Mehmet Ferhat Özbek (2006). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Yoksulluk Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”. Akademik Bakış, 1 (10): 1-23.

Zabcı, Filiz (2009), Yanılımsalar ve Gerçekler. İstanbul: Yordam kitap.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0003-0004-2756

Makale Gönderim Tarihi: 06.09.2019

Makale Kabul Tarihi: 13.10.2019

ÖRGÜTSEL ATALET KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ*

A Theoretical Overview to The Concept of Organizational Inertia

Ahmet TÜRKAN

gr. Gr.

UÇak Üniversitesi,

Adalet Meslek Yüksekokulu,

ahmetturkan@usak.edu.tr

Yusuf ESMER

Dr. gr. Üyesi

Bayburt Üniversitesi,

Uygulamalı Bilimler Fakültesi

yesmer@bayburt.edu.tr

---

* Bu alıŐma 2-4 Mayıs 2019 tarihinde Rize’de düzenlenen Uluslararası Adalet Kongresi’nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Öz: “Atalet” yalnızca bireylerin yaşamında var olan bir olgu değildir. Aynı zamanda örgütlerin yaşamında da yer alan ve örgütlerin yaşamını olumsuz etkileyen etkenlerin başında gelmektedir. Örgütlerde yer alan atalet “örgütsel atalet” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Örgütsel atalet; örgütlerin işlemez hale gelmeleri, kendilerini yenileyememeleri, değişimlere ayak uyduramamaları, harekete geçememeleri olarak tanımlanabilir. Örgütsel atalet, örgütlerin değişiminin önünde büyük bir engel olarak görülmektedir. Bu bağlamda başta stratejik yönetim olmak üzere örgütlerin birçok işlevini olumsuz etkileyerek örgütlerin rekabet ortamında ayakta kalamamalarına ve başarısız olmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle örgütsel atalet üzerinde durulması ve irdelenmesi gereken önemli bir kavramdır. Bu çalışmanın amacı örgütsel atalet kavramını teorik olarak inceleyerek önemini, nedenlerini, olumsuz etkilerini ve alınabilecek önlemleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada örgütsel atalet kavramı ile ilgili yapılmış güncel çalışmalar incelenerek konunun teorik çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır. Araştırma sonucunda, güçlü bir örgüt kültürü, adil yönetim, yenilik, işbirliği, öğrenme ve sinerjik liderliğin örgütsel ataleti engellediği vurgulanmaktadır. Örgütsel ataletin üstesinden gelinmesi, örgütün yeniden harekete geçmesini sağlayarak örgüt performansını artıracak dolayısıyla örgütsel başarıya olumlu yansiyacaktır.

Anahtar kelimeler: Atalet, Örgütsel Atalet, Örgütsel Ataletin Üstesinden Gelme

Abstract: Inertia is not a phenomenon that exists only in the lives of individuals. At the same time, it is one of the factors that affect the life of organizations and also take place in the life of organizations. The inertia in organizations is conceptualized as organizational inertia. Organizational inertia; organizations cannot be processed, they cannot renew themselves, they cannot keep up with changes, they cannot act. Organizational inertia is seen as a major obstacle to the change of organizations. In this context, it has a negative effect on many functions of organizations, especially strategic management, causing organizations to survive and fail in a competitive environment. For this reason, organizational inertia is an important concept that needs to be emphasized and examined. The aim of this study is to examine the concept of organizational inertia theoretically and its importance, causes, negative effects and measures to be taken. For this purpose, the theoretical framework of the subject is studied by examining the current studies on the concept of organizational inertia. As a result of the research, it is emphasized that a strong organizational culture, fair management, innovation, cooperation, learning and synergistic leadership prevent organizational inertia. Overcoming organizational inertia will increase the organization's performance by enabling the organization to react again and thus will reflect positively on organizational success.

Keywords: Inertia, Organizational Inertia, Overcoming Organizational Inertia

GİRİŞ

Günümüzde bireylerin ve örgütlerin başarısını engelleyen faktörlerin başında atalet kavramı gelmektedir. Atalet, insan kaynağının verimli bir şekilde kullanılmasında hayati öneme sahip bir takım içsel durumları yansıtmaktadır. Bunlar bireylerde başlayan ve örgütün geneline yayılabilen; isteksizlik, durgunluk, eylemsizlik, tembellik, üşengeçlik, uyuşukluk, depresiflik gibi durumlardır (Kaya vd., 2018: 41; Çankaya ve Demirtaş, 2010: 1). Atalet kavramı içerisinde durağanlık, gaflet, delalet, erteleme isteği, mazeret bulma ve tembellikten oluşan duygusal durumları barındırmaktadır (Soysal, 2010: 17). Dil bilimi açısından atalet kavramı “atıl” sözcüğünden türetilmiştir (Arlı vd., 2012: 75). Atıl sözcüğü ise “aylak, işe yaramaz, etkisiz, tembel” anlamlarına gelmektedir (TDK, 2006: 1). Osmanlı lügat sözlüğünde ise atıl sözcüğü “boş durma, tembellik, işsizlik” olarak ifade edilmektedir (Yeğin ve Badıllı, 1981: 135). Bu bağlamda atalet; boş durmak, eyleme geçememek, tembellik etmek olarak tanımlanabilmektedir. İnsan ve onun örgütlendiği sosyal birimin büyüklüğüne göre atalet; bireysel ve örgütsel olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bireysel atalet; kazanılmış deneyim ve bilgilere saplantı düzeyinde bağlılık, değişime karşı ilgisizlik ve direnç gösterme, görevleri önemseme ve hakkıyla yerine getirmeme, tembellik etme şeklinde görülmekte iken, örgütsel atalet ise değişimleri zamanında yakalayamama, değişime ve yeniliğe direnme, mevcut durumu sürdürme şeklinde kendisini göstermektedir (Kinnear ve Roodt, 1998: 44). Bireysel atalet, fiziksel atalet ve psikolojik atalet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Fettahlıoğlu vd., 2018: 45).

Fiziksel atalet, bireyi fiziksel olarak hantallaştıran ve hareketsizliğe iten güç iken, psikolojik atalet ise bireyin zihinsel anlamda tembellek yaşamasıdır (Soysal, 2010: 18). Yapılan araştırmalar ataletin çoğunlukla psikolojik olduğu göstermektedir (Atalay, 2013: 4). Psikolojik atalet, fizyolojik ataleti besleyen bir katalizördür. Psikolojik ataletin düşünsel dengeyi, fizyolojik ataletin ise bedensel dengeyi olumsuzluk bir şekilde etkilediği söylenebilir (Fettahlıoğlu vd., 2018: 45). Bireysel ataletin birçok nedeni bulunmaktadır. Umursamama, mükemmeliyetçilik, kişilik yapısı, erteleme, yetersizlik, iş tatminsizliği, başarısızlık korkusu ve yabancılaşma bu nedenlerden bazılarıdır (Cırcır, 2006: 12). Eski alışkanlık, düşünce ve değer yargılarından vazgeçilememesi sonucu ortaya çıkan bir sorun olarak görülen atalet, bireylerin ve örgütlerin yaşamlarında oluşan veya ileride ortaya çıkabilecek yeniliklere mesafeli davranmak, bunları kabullenmemek ve bu nedenle değişime uyum sağlamayı göze almamaktır (Çankaya, 2010: 66). Bu bağlamda örgütlerin gelişiminin önünde önemli bir engel olarak görülen ataletin örgütsel düzeyde incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı örgütsel atalet kavramını teorik olarak inceleyerek önemini, nedenlerini, olumsuz etkilerini ve alınabilecek önlemleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada örgütsel atalet kavramı ile ilgili yapılmış güncel çalışmalar incelenerek konunun teorik çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmada örgütsel ataletin üstesinden gelmeye yönelik öneriler sunulmuştur.

1. Örgütsel Atalet

Bu kısımda örgütsel atalet kavramı, nedenleri, olumsuz etkileri ve örgütsel ataletin üstesinden gelmenin yolları açıklanmaktadır.

1.1. Örgütsel Atalet Kavramı

İş yaşamında bir örgütün büyümesinin ve varlığını devam ettirmesinin en önemli itici gücü değişime ayak uydurması ve bu değişime katılım sağlamasıdır. Ancak değişimi zorlaştıran ve örgüt gelişimini, başarısını, performansını ve verimliliğini olumsuz etkileyen etkenlerin başında örgütsel atalet gelmektedir (İbrahimioğlu vd., 2015: 615). Biçimsel anlamda örgütsel atalet, bir örgütün çevresinde meydana gelen değişimlere cevap vermektense çok, kendi içsel değişiminde ısrarcı olması ve bunu korumak istemesi olarak ifade edilmektedir (Arlı vd., 2012: 75). Bu süreçte örgüt içerisinde kişisel alışkanlıklar ve bağlılıkların devam etmesi nedeniyle değişim ve gelişime karşı direnç gösterildiği görülmektedir. Bu nedenle örgütsel yapının, değişime engel ve mevcut durumu koruyan ve kollayan bir sürece doğru devşirilmesi örgütsel atalet olarak değerlendirilmektedir. Atalete giren bir örgüt, mevcut yeteneklerini kısıtlamayıp ortaya çıkan fırsatları tam olarak değerlendirememekte ve yeni risklerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Soysal, 2010: 20). Bu bağlamda, bireylerin yaşamlarında alışkanlıklarını, düşüncelerini ve değer yargılarını kolayca bırakmak istememeleri ve de buna karşı direnmeleri örgütsel atalet neden olmaktadır (Çankaya, 2010: 66). Atalet, örgütleri hantallaştırarak rakiplerinin gerisinde kalmasına sebep olmaktadır (Sekman ve Utku, 2009: 128).

Ataletin hâkim olduğu örgütler, karşılaştıkları fırsatları tam olarak değerlendirememekte, yeteneklerinin farkına varamamakta, yeni risklerin oluşumuna zemin hazırlayarak gelişimlerini engellemektedirler (Arlı vd., 2012: 75-76). Örgütlerde atalet, kendiliğinden gerçekleşmemekte, bir dizi aşamaların tamamlanmasının ardından gerçekleşen kemikleşmiş bir yapının örgütü ele geçirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu aşamalar; algılamama, yorumlamama ya da yanlış yorumlama, uygulamama ve sonuçlandırmama olarak sıralanabilir (Sekman ve Utku, 2009: 148).

Örgütsel ataletin, sezgisel atalet ve eylemsel atalet olmak üzere iki türü vardır. Sezgisel atalet, belirsiz çevre koşullarında yaşanabilecek değişimler hakkında yöneticilerin yanlış tahminleri, yöneticilerin başarısız olmaları ve elde edilen bilgilerin faydasız veya örgütün verimliliğine yeterli düzeyde katkısının bulunmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Eylemsel atalet ise çevre analizinin

yapılmasından sonra ortaya çıkmakta ve yönetimin gereken adımları atmakta geç kalması ya da hiçbir tepki göstermemesi durumlarında ortaya çıkmaktadır (Bakan vd., 2017: 24).

Literatürde “örgütsel eylemsizlik” olarak da adlandırılan örgütsel atalet ile ilgili genel bir tanım yapmak gerekirse; örgütlerin işlemez hale gelmeleri, kendilerini yenileyememeleri, değişimlere ayak uyduramamaları, harekete geçememeleri, eylemsiz halde durmaları böylece amaçlarından uzaklaşmaları örgütsel atalet olarak ifade edilebilmektedir.

1.2. Örgütsel Ataletin Nedenleri

Örgütsel ataletin birçok nedeni bulunmaktadır. Geleneklere aşırı bağlılık, değişime tepki, başarının ve özgüvenin yanıltma etkisi, öğrenme döngüsünün kesintiye uğraması ve örgütün ilerleyen yaşlardan bazılarıdır. Bu nedenler aşağıda açıklanmaktadır.

- **Geleneklere aşırı bağlılık:** Gelenekler, toplumda zaman içerisinde tekrarlanmak suretiyle günümüze kadar gelmiş rutin davranışlar ve değişmeyen kalıplardır. Bunlar, örgütlerin değişim ve yeniliklere ayak uydurma eğilimlerinin zayıflamasına ve alışılmışın dışına çıkmalarına engel olmaktadır. Örgüt üyelerinin bu gelenek döngüsünden çıkamaması veya aşırı saplantıları örgütsel atalet neden olmaktadır (Soysal, 2010: 22).

- **Değişime tepki:** Örgütler çevrelerinin istek ve beklentilerine yanıt verebilmek için; stratejilerini, politikalarını ve yapılarını sürekli değiştirerek, çevreye uyum sağlamak zorundadırlar (Soysal, 2010: 20). Bireyler ve örgütler çoğu zaman ortaya çıkacak yeni bir durumla baş edemeyeceklerini düşündüklerinden veya yeni yükümlülükler sebebiyle vereceği kaygısıyla, sorumluluk almak istemediklerinden atalet eğilimli davranışlara yönelmektedirler. Bunun temelinde değişikliklerden hoşnut olmama, bilineni tercih etme, riskten kaçınmak, alışkanlıklardan uzaklaşmama veya özgüven eksikliği gibi nedenler bulunmaktadır (Koçel, 2010: 672).

- **Başarının ve aşırı özgüvenin yanıltma etkisi:** Başarıyla birlikte gelen ego ve özgüven örgüt içerisindeki bireyler arasında “en doğrusunu biz biliriz” düşüncesinin gelişmesine ve örgütte kibire neden olmaktadır (Sekman ve Utku, 2009: 141). Bireylerin kendi işleyişlerinin mükemmel olduğu yönündeki düşünceleri örgütleri ataletle doğru yönlendirmektedir. Bu durum örgütlerin stratejilerini ve performanslarını rakipleriyle karşılaştırmasını engellemekte dolayısıyla “örgütlerin birbirlerinden öğrenmesi” olarak ifade edilen “*benchmarking (kıyaslama)*” gibi bir yönetim tekniğinden habersiz bir şekilde varlıklarını sürdürmelerine neden olmaktadır (Erdem, 2006: 68). Ayrıca bu düşünce örgütlerin yanlışlarını görememelerine ve kendilerini geliştirememelerine neden olmaktadır.

- **Öğrenme döngüsünün kesintiye uğraması:** Bireysel boyutta söz konusu olan bilgi ataletinin, örgüt kültürüne egemen olması ve örgütsel düzeyde meydana gelmesidir. *Bilgi ataleti*, bireylerin önceki bilgileriyle yaşamlarını sürdürmeleri ve bu doğrultuda yeni bir bilgiye gereksinim duymadan ve öğrenmeden mevcut durumu korumalarıdır. Başka bir ifade ile bireylerin geçmiş deneyim ve bilgilerini yeterli görüp, yeni bilgi öğrenme noktasında uyuşuk duruş (öğrenme ataleti) sergilemeleridir. Öğrenme yetisini yitiren örgütler, zaman ve enerji tasarrufu sağlamak ve risklerden kaçınmak için, genellikle rutin problem çözme prosedürleri benimseyen bir süreci tercih etmektedirler (Atalay, 2013: 15-16).

- **Örgütün ilerleyen yaşı:** Örgütler, yaşları ilerledikçe örgüt içinde ve dışında güven tesis eden, olağan uygulamaları örgütsel yapıyla bütünleştirmek istemektedirler. Ancak zamanla geliştirilen ilişkilerle, güç merkezlerinin bir parçası haline gelerek, bir meşruiyet kazanan örgütün değişmesi, yeni uygulamalara adapte olması ve yeniden yapılanması kolay olmamakta ve tüm bunlar örgütün yaşam riskini artırmaktadır (Önder ve Üsdiken, 2007: 144-145). Bu tür örgütlerin yeni yapılar ve süreçler benimseyerek yeniliklere çabucak uyum sağlamaları oldukça zor olmaktadır (Erdil vd., 2010: 22). Diğer yandan, örgüt içerisinde açık, samimi bir ortamın yerine kapalı ve bürokratik bir iklimin

hâkim olması, iş bölümü-hiyerarşik sınıflamanın aşırı belirgin olması, katı örgüt yapısı ve örgüt içerisinde iletişim yeteneğinin gelişmemesi sayılabilecek diğer nedenlerdir. Özellikle iletişim yeteneğinin gelişmemesi, hem bireylerarası bilgi alışverişini kısıtlaması yönüyle bilgi ataletini arttırması, hem de eylemlerde bağlantısızlık olarak ifade edilebilecek olan, örgüt içinde bireylerin ve bölümlerin koordinasyonunun sağlanamamasına neden olmasıyla ataleti tetikleyen negatif bir etkidir (Çankaya, 2010: 66; Soysal, 2010: 22).

1.3. Örgütsel Ataletin Olumsuz Etkileri

Örgütsel ataletin sonuçlarını dolaylı ve dolaysız olarak farklı şekillerde gözlemek mümkündür. Bu sonuçlar hem çalışanları, hem de müşteri ve diğer örgütlerle olan ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Ataletin örgütsel düzeyde ilk olarak göze çarpan etkisi, örgütlerin değişimlere ayak uydurma potansiyelini ve rekabet kabiliyetlerini olumsuz etkilemesidir. Rakiplerinin gerisinde kalan örgütün hem sektörel hem de müşteri nezdindeki imajının sarsılacağı kesindir (Kaya vd., 2018: 42).

Örgütsel atalet, zaman içerisinde çalışanların örgütlerinden, yaptıkları işlerden ve hatta kendilerinden soğuyarak yabancılaşmalarına neden olmaktadır. İşlerine ve örgüte karşı aidiyet hissini gelişmemesi örgütsel düzeyde yabancılaşmaya, örgütsel bağlarının gevşemesine ve hatta işten ayrılma eğilimlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, örgütlerin maddi ve manevi açıdan maliyetlerini arttırmaktadır. Bu nedenle işten ayrılmaların en aza indirilmesi için bu nedenlerin tespit edilmesi ve zamanında önlenmeye çalışılması gerekmektedir. Atalet durumu, örgütsel yapının daha bürokratik bir yapıya bürünmesine neden olmaktadır. Bürokratik örgütlenme biçiminin hâkim olduğu örgütsel yapılarda çalışanların yönetime katılımı sınırlı olmaktadır. Bu durumun örgüt içinde demokratik katılımın sınırlı olmasına yol açmaktadır (Şahlan, 1979: 23). Demokratik iklimin yitirilmesi çalışanların zamanla mutsuz ve duyarsız bir hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu durum aynı zamanda çalışanların isteksizliğine ve verimsizliğine yol açmaktadır. İşinden veya örgütteki atmosferden tatmin olamayan değerli ve nitelikli elemanlar zamanla örgütten ayrılma yolunu seçmekte ve örgütün yüksek işgücü devir hızıyla karşılaşmasına sebebiyet vermektedir. Ataletin karakteristik özelliği, atıl (boş) kapasite oluşturmalarıdır. Örgütün atıl kalması, insan kaynaklarının da atıl kalmasına olabilmektedir. Atıl kalan insan kaynaklarının yapabilecekleri ile yaptıkları arasındaki fark artmaktadır. Bu durum işte kaytarmalara yol açarak çalışanların ellerinden geleni yapmadıkları gibi örgüte zarar vermektense zevk alır hale gelmelerine neden olmaktadır (Sekman ve Utku, 2009: 134-150). Böylelikle örgütsel atalet, çalışanların çevresindeki gelişmelere veya insanlara kuşku, beğenmeme, şüpheyle yaklaşma durumları olarak ifade edilen örgütsel sinizm olgusuna sebebiyet vermektedir (Özen Kutaniş ve Dikili, 2012: 270). Örgütsel atalet, bulaşıcı olması nedeniyle, genellikle birlikte çalışılan diğer örgütlere de bulaştırılarak, onların da zor durumda kalmalarına ve domino taşları gibi sektördeki tüm örgütlerin bu durumdan olumsuz etkilenmesine zemin hazırlamaktadır. Örgütsel atalet, çevreyle uyum sorunu yaşayan bir örgütün çalışanlarının da çevredeki değişimlere uyum kabiliyetinin düşeceği söylenebilmektedir (Sekman ve Utku, 2009: 128-150). Bu durum örgütlerin zamanla bulunduğu çevrede yabancılaşmasına yol açmaktadır (Şenturan, 2007: 96). Bu bağlamda örgütsel ataletin bireysel atalet, bireysel ataletin ise yabancılaşmaya neden olduğu ve aslında yabancılaşmanın örgütsel ataletin bireye indirgenerek yeniden tanımlanmış hali olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak; örgütsel atalet, örgüt içindeki iletişimin zamanla zayıflamasına, koordinasyon eksikliğine ve beraberinde başarısızlık, verimsizlik, kararsızlık, vizyon ve misyon eksikliği, çalışanları ümitsizliğe düşürmek gibi fizyolojik ve psikolojik kaosun yaşanmasına neden olarak örgütleri başarısız hale getirmektedir (Soysal, 2010: 17).

1.4. Örgütsel Ataletin Üstesinden Gelme

Örgütsel atalet; örgütleri, hareketsizliğe, eylemsizliğe, çöküşe sevk etmektedir. Gücünü zihinsel tembellikten alan bu durum ile mücadele edilmediği takdirde örgütleri içinde buldukları iş yaşamında atıl bir konuma sürüklemektedir. Bu bağlamda örgütsel atalet durumundan kurtulmak için; bilindik davranış kalıplarından uzak durmak, prosedürleri ve kuralları örgütsel amaçlara uygun düzenlemek ve çevresel değişimlere de duyarlı olmak gerekmektedir. Bu nedenle örgütler, iş zenginleştirme, iş rotasyonu, yetki devri, eğitim ve danışmanlık gibi uygulamalarla örgütsel ataleti zayıflatarak ortadan kaldırebilmektedirler (Soysal, 2010: 23).

Örgütler, bir problem durumunda bunu çözmek için yeni yöntemler bulmak veya denemek yerine, sahip oldukları bilgi ve tecrübeyi kullanarak, zamandan tasarruf ettiklerini böylece yeni bir yöntem denemenin getireceği riskten kaçındıklarını düşünmektedirler. Bu durum aynı zamanda örgütün mevcut yapı ve yeteneklerinde güçlü bir ısrarcılığının yansımaları olarak örgütsel atalet neden olmaktadır. Kuşkusuz bu durumun üstesinden zengin ve çeşitli bakış açılarının geliştirilmesi ve çözüm önerilerinin denenmesiyle gelmektedir (Bakan vd., 2017: 124). Diğer yandan, örgüt içerisindeki ilişkilerde sınırlı rol, yetki, iş bölümü, sorumluluk üstlenmeme, yetersiz işbirliği ve takım çalışmasının yeterince gelişmemesinin sebep olacağı atalet durumu, alınan kararlara çalışanların katılımının sağlanması, bürokratik uygulamaların gevşetilmesi ve işbirliklerinin artırılmasıyla engellenebilmektedir (Arlı vd., 2012: 82).

Örgütsel atalet, yenilik isteğini olumsuz olarak etkilemekte ve örgütün sıradan bir davranış sergilemesine yol açmakta, örgütün varlığını olumsuz etkilemekte ve yüksek rekabet ortamında örgütün avantajını zayıflatmaktadır. Bu nedenle, bir örgütün ataletin olumsuz etkilerinden kaçınabilmesi için bilgiyi verimli ve etkili bir şekilde kullanması gerekmektedir (Fettahioğlu vd., 2018: 45).

Örgütlerin ataletten kurtulmaları konusunda Japon örgütler tarafından “J-form” olarak adlandırılan model geliştirilmiştir. “J-form” örgütleri esneklik ve takım dinamiği ile bürokrasinin istikrar ve etkinliğini birleştiren yapılar olarak tanımlanmıştır. Böylece yenilikçi ve dış çevreye kolayca uyum sağlayan bir yapının meydana getirilerek örgütlerin daima formda kalmaları sağlanmıştır. Örgütsel ataletten kurtulmanın en etkin kısa yolu örgütlerin daha esnek olmalarından geçmektedir. Çünkü artık dünya pazarlarının birbirlerine daha da yaklaşması, gittikçe daha kısa ömürlü ve geçici olmaları, örgütlerin çevreye uyum sağlama yeteneklerinin önemini daha da arttırmıştır. Diğer yandan özellikle büyük örgütlerde yaygın ve kökleşmiş kurallar ve bürokrasi ve bunun yanında değişime ayak uyduramayan eski çalışanlar da değişimi engelleyebilmekte, örgütlerdeki reformların yapılmasını zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle örgütlerin çalışanları ile olan iletişim kalitesini üst düzeylere çıkarmaları, daha katılımcı ve paylaşımcı bir yönetim anlayışı benimsemeleri, çalışanlarını yeniliğe ve değişime teşvik etmeleri ve onlara gelecek korkusu yaşatmamaları gerekmektedir. Ayrıca örgütsel ataletin, örgütün kendi içinden gelen girişim ve talep ile aşılabileceği böylece örgütün çevresel beklentilere cevap verebilecek değişimi gerçekleştirip yeni bir yapıya kavuşabileceği söylenebilmektedir (Soysal, 2010: 24). Diğer yandan sinerjik liderliğin boyutları olan bilgi paylaşımı, vizyon, işbirliği ve ilgi örgütsel ataleti engellemektedir. Bu nedenle örgütlerde yöneticilerin örgütsel ataleti azaltmak, örgütsel verimlilik, etkinlik ve örgütsel sinerjiyi artırmak için sinerjik liderlik anlayışı benimsemeleri gerekmektedir (Yılmaz vd., 2014: 1058). Ayrıca örgütsel ataletin üstesinden gelmeye yönelik yapılan araştırmalar örgütsel ataleti engellemek için çeşitli çözüm yolları ve çözüm modelleri sunmuşlardır. Bu çözüm yolları ve çözüm modellerinden bazıları aşağıda açıklanmaktadır.

Godkin ve Allcorn (2008: 88-91) örgütsel ataletin üstesinden gelmeye yönelik bir model geliştirmişlerdir. Model; sezgisel kazanım, eylemsel oryantasyon ve değişime psikolojik hazırlık olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır.

-Sezgisel kazanım: Sezgisel atalet, zamanında-etkili gerçeklik testi ve uygulanabilir bilgi üretimi için birçok başarısızlık, tıkanma ve çarpımalara neden olmaktadır. Birçok araştırmacıya göre sezgisel ataletten kurtulmanın iki yolu bulunmaktadır. Bunlar; çift döngü öğrenme ve reflektif uygulamadır. *Çift döngü öğrenme*, çarpıtmalar, yanlış anlamalar, sıklıkla sorgulanamayan, anlaşılmasız ve statik dünyayı anlamak için kabul edilen davranışlarla ilgili temel varsayımların her zaman incelenmesinin önemi ile ilgilidir. Odayı önceden ayarlanmış sıcaklıklarda ısıtıp soğutan bir oda termostatu gibidir. *Reflektif uygulama* ise durumlar karmaşık, benzersiz ve belirsiz olduğunda bilgilendirilmiş eylemde bulunma olasılığını arttıran bir uygulamadır. *Reflektif uygulama*, ikilemler ve çelişkiler hakkında yeni bakış açıları elde etmek için yalnızca yaşamak yerine deneyimleri inceleyerek yapılan deneyimleri ve kendi deneyimlerinden öğrenmeyi içermektedir.

-Eylemsel oryantasyon: Eylemsel atalet, yönetimle ilgili bilgilerin çok geç toplandığı ve örgütün değişen koşullara çok yavaş ayak uydurduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Yönetimin varsayımları ve öncülleri, çevresel değişimin zamanında doğru bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir. Eylemsel ataletin üstesinden gelmenin çapraz fonksiyonel gruplar ve sistematik problem çözme-öncül kontrol olmak üzere iki yolu bulunmaktadır. *Çapraz fonksiyonel gruplar*; yönetimin varsayımları ve önyargılarının, grup, bölüm veya meslek dışındaki kişiler tarafından kolayca tespit edilebileceğini ifade etmektedir. Örneğin; gelir açığı, bir Chief Financial Officer (CFO)'in bakış açısına göre, maliyetlerin çok yüksek olmasından kaynaklanırken, operasyondaki bir kişi sorunu çok az satış olarak görebilmektedir. Bu nedenle eylemsel ataletten kurtulmak için çapraz fonksiyonel gruplar arasında görüş alışverişinin yapılması gerekmektedir. Sistematik problem çözme-öncül kontrol ise sistematik bir problem çözme stratejisidir. Yukarıdaki gelir açığı örneğinde, temel unsur, sorunun nasıl tanımlandığıdır. Çok fazla maliyet, çok az gelir anlamına gelmektedir. Dikkatli problem tanımı kritik ilk adımdır. Tam olarak yanlış olan nedir? Katkıda bulunan faktörler nelerdir ve ne ölçüde katkıda bulunmaktadır? Birbirleriyle ilişkileri nedir? Sistematik problem çözme stratejisi, doğası gereği, işin nasıl tasarlandığı ve yönetildiğini sorgulamanın kabul edilebilir olmasını sağlamaktadır.

-Değişime psikolojik hazırlık: Psikolojik değişimin önündeki engeller, işyerinde psikolojik gerilemeye ve psikolojik olarak savunucu tepkilere yol açan aşırı kaygıyı teşvik eden üzücü bir deneyimden kaynaklanmaktadır. Bunlardan kaçınmanın lider/örgütsel sınırlama ve geçiş alanı-zaman olmak üzere iki yolu vardır. *Lider/örgütsel sınırlama*: Örgütler ve liderler, üyelerin öngörülen saldırganlık ve kaygıları için sıklıkla bir durdurma işlevi sunarlar. Örgütsel liderler üyelerin saldırganlığını ve kaygılarına durduramazlarsa, psikolojik gerileme bireysel ve grup psikolojik savunma mekanizmalarıyla birlikte ortaya çıkar. Bu durumu durmak için liderlerin değişimi teşvik etmeleri ve güçlü bir örgüt kültürü oluşturmaları gerekmektedir. *Geçiş alanı-zaman*: Örgüt üyeleri sık sık kaygılarını aşmakta başarısız olurlar ve sahte bir sığınak ararlar. Onlar, güvensizliklerini, tünel vizyonu, kıskançlık, rekabet, yıkıcılık ve kişilerarası ihtilaf gibi çeşitli biçimlerde ve modası geçmiş uygulamalara, değerlere, amaçlara ve yöntemlere tutunmak gibi mantıksız davranış tarzlarını savunmak suretiyle ifade ederler. Beklenen bu olumsuzluklardan kurtulmak için yöneticilerin geçişsel liderlik tarzı benimsemeleri önerilmektedir. Geçişsel liderlik, örgüt üyelerinin düşünce ve eylemde araştırma yapmak için özgürlük kullanabilecekleri potansiyel alanı içeren, yeterince güvenli bir bağlam oluşturan en uygun işbirliğini teşvik etmektedir.

Huang vd. (2013: 990-991) örgütsel ataletin üstesinden gelmek için inovasyon odaklı bir model geliştirmişlerdir. Modele göre örgütsel atalet, iş modeli inovasyonu ve inovasyona açık olma üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. İnovasyona açık olma iş modeli inovasyonu ve örgüt performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İş modeli inovasyonu ise örgüt performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Buna göre inovasyona açık olma ve iş modeli inovasyonun örgütsel ataleti azalttığı

örgüt performansını artırdığı söylenebilir. Bu durumda örgütsel ataleti engellemek için örgütlerde inovasyonu teşvik edici uygulamalara yer verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Atalet, yalnızca bireylerin yaşamında yer alan bir olgu değil, aynı zamanda örgütlerin yaşamında da yer almaktadır. Örgütlerde yer alan atalet örgütsel atalet olarak kavramsallaştırılmaktadır. Örgütsel atalet; örgütlerin işlemez hale gelmeleri, kendilerini yenileyememeleri, değişimlere uyum sağlayamamaları, yeniliklere açık olmamaları, mevcut durumu korumak istemeleri ve harekete geçememeleri olarak tanımlanabilir. Örgütsel atalet, örgütlerin yaşamını olumsuz etkileyen etkenlerin başında gelmektedir. Örgütsel atalet, örgütsel değişimlerin ve yeniliklerin önünde büyük bir engeldir. Değişim ise örgütler için stratejik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla örgütsel atalet, stratejik yönetimi olumsuz etkilemektedir. Richard Rumelt'e göre örgütsel atalet; mevcut örgütsel yapı ve fonksiyonlarda güçlü bir şekilde ısrarcı tutumdur. Bu ısrarcı tutumun; bozuk algı, körelmiş motivasyon, başarısız yaratıcı karşılıklar, örgütsel politik çıkmazlar ve eylem kesintileri olmak üzere 5 kaynağı bulunmaktadır. Örgütlerin stratejik yönetim faaliyetleri etkin ve verimli yürüterek değişime ayak uydurabilmeleri ve rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için örgütsel atalet neden olan bu kaynakların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Durgun, 2018: 1).

Örgütlerin örgütsel ataletten kurtularak değişimi yönetebilecek değişken bir yapıya kavuşabilmeleri için sinerjik bir kültür oluşturmaları gerekmektedir. Sinerjik bir kültür oluşturabilen örgütler; bilgi üretme ve yetenek transferi gerçekleştirme ve bunları üretim sürecinde kullanabilme becerisi kazanmış olmaktadır (Tutar, 2007: 156-157). Bu bağlamda yapılan araştırmalar sinerjik liderliğin örgütsel adaleti engellediğini göstermektedir. Bu nedenle yöneticilerin, örgütte sinerjik bir kültür ve iklim oluşturarak örgütsel verimliliği ve etkinliği artırmak ve örgütsel ataleti en düşük düzeye indirmek için sinerjik liderlik davranışları göstermelerinin örgütsel başarı açısından oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak; örgütlerin, örgütsel ataletin üstesinden gelebilmeleri için yenilikleri takip etmeleri ve değişime uyum sağlamaları, demokratik, katılımcı ve etik bir yönetim anlayışı benimsemeleri, örgüt içinde adaleti tesis ederek iç huzuru sağlayarak çalışanlarını mutlu etmeleri, değişimler ve yenilikler konusunda çalışanlarına bilgilendirici eğitimler vermeleri gerekmektedir. Ayrıca örgütsel ataletin üstesinden gelmek için yöneticilerin örgütlerde yeniliği, değişimi, işbirliği ve öğrenmeyi teşvik edici uygulamalara yer vermeleri ve güçlü bir örgüt kültürü oluşturmaları önerilmektedir. Örgütsel ataletin engellenmesi, örgütün yeniden harekete geçmesini sağlayarak örgüt performansını artıracak dolayısıyla örgütsel başarıya olumlu yansıtacaktır. Bu çalışmada örgütsel ataletle yönelik teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda görüşme ve anket yöntemlerinin birlikte kullanıldığı nitel-nicel bir çalışmanın yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Arlı, D., Ölmez Ceylan, Ö., & Akduman Yetim, S. (2012). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Örgütsel Ataletle İlişkin Görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 13(1), 73-91.
- Atalay, M. (2013). Kurumsal Ataletin Yabancılaşma ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Bakan, İ., Sezer, B., & Kara, C. (2017). Bilgi Yönetiminin Örgütsel Çeviklik ve Örgütsel Atalet Üzerindeki Etkisi Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 117-138.

- Cırcır, B. (2006). Öğretmen Adaylarının Denetim Odakları ve Mükemmeliyetçilik Tutumlarının Bazı Özlük Niteliklerine Göre Karşılaştırmalı olarak İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çankaya, İ. H. (2010). İlköğretim Okul Yöneticilerinin Vicdan Odaklı Yaklaşım Düzeyleri İle Atalet Algıları Arasındaki İlişki. Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2), 65-74.
- Çankaya, İ. H., & Demirtaş, Z. (2010). Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Göre Üniversite İklimi ve Atalet Arasındaki İlişki. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(28), 1-9.
- Durgun, M. (2018). Örgütsel Atalet ve Stratejik Yönetim. Yönetimsel Zihin: <http://www.yonetselzihin.com/stratejik-yonetim/orgutsel-atalet-ve-stratejik-yonetim/.html>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- Erdem, B. (2006). İşletmelerde Yeni Bir Yönetim Yaklaşımı: Kıyaslama (Benchmarking). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(15), 65-94.
- Erdil, O., Kalkan, A., & Alparslan, A. M. (2010). Örgütsel Ekoloji Kuramından Stratejik Yönetim Anlayışına. Doğu Üniversitesi Dergisi, 12(1), 17-31.
- Fettahlıoğlu, Ö. O., Akdoğan, Z., & Allkış, A. (2018). Örgütsel Kimlik Dejenerasyonu Üzerinde Örgütsel Atalet Algısının Etkisi. Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 4(8), 43-54.
- Godkin, L., & Allcorn, S. (2008). Overcoming Organizational Inertia: A Tripartite Model for Achieving Strategic Organizational Change. Journal of Applied Business and Economics, 8(1), 82-94.
- Huang, H.-C., Lai, M.-C., Lin, L.-H., & Chen, C.-T. (2013). Overcoming Organizational Inertia to Strengthen Business Model Innovation- An Open Innovation Perspective. Journal of Organizational Change Management, 26(6), 977-1002. doi:10.1108/JOCM-04-2012-004.
- İbrahimoglu, N., Seyhan, M., & Bal, F. (2015). Teknofobi Düzeyi ve Örgütsel Atalet İlişkisi: Gaziantep İli Kamu Hastanelerinde Bir Araştırma. 3.Örgütsel Davranış Kongresi, (s. 615-620). Tokat.
- Kaya, Ş. D., Yüceler, A., & Yağcı Özen, M. (2018). Hemşirelerde Atalet Davranışları ve Hasta Güvenliği. Nobel Medicus, 14(2), 40-48.
- Kinney, C., & Roodt, G. (1998). The Development Of An Instrument For Measuring Organisational Inertia. Journal of Industrial Psychology, 24(2), 44-54.
- Koçel, T. (2010). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Önder, Ç., & Üsdiken, B. (2007). Örgütsel Ekoloji: Örgüt Toplulukları Ve Çevresel Ayıklama. Örgüt Kuramları. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özen Kutaniş, R., & Dikili, A. (2012). Değişim Boyutuyla Örgütlerde Sinisizm. N. D. Ergun Özler içinde, Örgütsel Davranışta Güncel Konular (s. 269-285). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Sekman, M., & Utku, A. (2009). Çevik Şirketler: Kurumsal Ataleti Yenmek. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Soysal, A. (2010). Atalet: Etkin Yönetim İçin Kişisel ve Örgütsel Düzeyde Bir Analiz. Çimento İşveren Sendikası Dergisi, 24(3), 16-26.
- Şahlan, G. (1979). Bürokratik Sistemlerde Yönetime Katılma Olgusu ve Yapısal Sınırlılıklar. Amme İdaresi Dergisi, 19-32.

- Şenturan, Ş. (2007). Mesleki Yabancılaşma: Kamu Bankalarında Yeniden Yapılandırma Sonucu Çeşitli Kurumlara Aktarılan Çalışanların Durumu. *Kamu-İş Dergisi*, 9(1), 91-104.
- TDK. (2006). Güncel Türkçe Sözlük.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb584d61ffc67.74784806, Erişim Tarihi:16.04.2019.
- Tutar, H. (2007). Örgütsel Eylemsizliği Açıklama Aracı Olarak Öğrenilmiş Çaresizlik, "İş, Güç" Endüstrü İlişkileri İnsan Kaynakları Dergisi, 9(4), 142-161. doi: 10.4026/1303-2860.2007.0058.x
- Yeğin, A., & Badıllı, A. (1981). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*. İstanbul: TÜRDAV Yayınları.
- Yılmaz, A., Çelik, A., Abul, A., & Nalçın, A. Z. (2014). Sinerjik Liderler Örgütsel Ataleti Yener Mi? Çalışanların Özyeterliliğinin Aracılık Etkisi. 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, (s. 1051-1060). Konya.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0001-5127-8756

Makale Gönderim Tarihi: 26.06.2019

Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

AUGUSTE COMTE'UN İNSANLIK DİNİ KURGULAMASINDA ÜÇ HAL KANUNU'NUN ROLÜ VE POZİTİF DİNİN NİTELİKLERİ

*The Role of The Law of Three Stages in Auguste Comte's Formulation of The Religion
of Humanity and The Qualifications of Positive Religion*

Uğur Berk KALELİOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi

Siegen Üniversitesi,

Felsefe Fakültesi, Sosyal Bilimi-Sosyoloji Master Programı

kaleliberk@gmail.com

Öz: 19'uncu yüzyıl Fransız düşünür Auguste Comte, modern bilimlerin epistemolojik zeminini oluşturan pozitivistizmin (olguculuk) olduğu kadar, yeni bir dinin de kurucusu kabul edilmektedir. Aydınlanma Çağı'nın sosyo-politik getirilerinin yanında Comte'un şahsi tecrübeleri, kendisinin ifadesi ile seküler bir İnsanlık Dini'nin kurulmasını zaruri hale getirmiştir. 1852'de kaleme aldığı Pozitivizmin İlmihali'nde (Catechisme Positiviste) yeni bir din kurduğunu iddia eden Comte, kutsiyetini bizatihi insanlıktan alan bir dünya tasavvuru kurgulamış, bu tasavvurun meydana gelişini ise düşünce tarihinin deterministik bir evrim yasası olarak tasarladığı Üç Hal Kanunu'na dayandırmıştır. Kilisenin itibarsızlaştığı ve içtimai nizamı sağlamada yetersiz kaldığı, ahlaki çöküntü ve manevi boşluğun egemen olduğu bir dönemde yaşamış olan Comte, toplumu bir arada tutmak üzere tutkal vazifesi görecek sivil bir din tasarlayarak, bu dinin bilinçli bir sevgi üzerine kurulması, bilginin ise maddeyi aşkın bir vahiyden ziyade, deney ve gözleme dayanan olgusal bilgi ile edinilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kuruluşunu tamamlamasının ardından kendisini İnsanlık Dini'nin en yüksek rahibi ve peygamberi ilan eden Comte, bazı devlet büyüklerine Pozitif İlmihali göndererek bu dine davet etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Auguste Comte'un

kurguladığı İnsanlık Dini'nin, 19'ncü yüzyıl Avrupası'nın nesnel şartlarının bir sonucu olduğunu göstermek, topluma mühendislik gayesi ile yönelmenin bilimsel tanımı olan pozitif felsefe ile olan ilişkisini belirtmek ve bu dinin dayandığı metafizik bir evrim yasası olan Üç Hal Kanunu'nu tanıtmaktır. Araştırma, ikinci el kaynaklara dayanan, teorik (kuramsal) bir araştırmadır.

Anahtar kelimeler: Comte, İnsanlık Dini, pozitivism

Abstract: The 19th century French philosopher Auguste Comte is considered to be the founder of a new religion, as well as the positivism that constitutes the epistemological basis of modern sciences. In addition to the socio-political bringings of the Age of Enlightenment, the personal experiences of Comte have made it necessary to establish a secular Religion of Humanity. Comte, who claims to have established a new religion in The Catechism of Positive Religion (1852), has designed a world imagination attaining its' sacredness from humanity per se, and based its occurrence on The Law of Three Stages which was designed as a deterministic evolutionary law of thought. Comte, who lived in a period where the church was discredited, inadequate to provide social order, the moral collapse and the spiritual looseness dominated, emphasized the vitalism of a civil religion -based on conscious love- that would serve as a glue to keep the society together, and the knowledge that should be acquired by factual data based on experiment and observation. After completing his founding, Comte who proclaimed himself the highest priest and prophet, have sent The Catechism and invited some statesmen to The Religion of Humanity. The aim of this study is to show the Auguste Comte's Religion of Humanity as a result of the objective conditions of 19th century Europe, to express its relation with the positive philosophy which is the scientific definition of social engineering, and to introduce The Three Stages of Law as a metaphysical evolutionary law. The research is a theoretical analysis, based on secondary sources.

Keywords: Comte, The Religion of Humanity, positivism

GİRİŞ

Auguste Comte, çağdaşlarından farklı olarak, pozitivism adını verdiği epistemoloji ile modern bilimlerin ampirik zeminini oluşturmuştur. Doğada var olan olgular dışında hiçbir bilginin mümkün olamayacağı ve fenomenlerin bilgisinin, olgular arasındaki sistematik ve determinist ilişkilerin gözlemi ile elde edilebileceği iddiası ile Comte, pozitivism (olguculuk) akımının kurucusu kabul edilmiştir. Epistemolojik kökü Galileo, Bacon ve Descartes'e dayanan, bilgiyi deney ve gözlem ile tanımlayan pozitivism, 19'uncü yüzyıla kadar fazla bir taraftar kitlesi bulamasa da Auguste Comte'un Üç Hal Kanunu adını verdiği metafizik bir tarih yasası ve bu yasa sonucu kaçınılmaz olarak kurulacağını iddia ettiği İnsanlık Dini formülasyonu ile kısa zamanda popüler bir bilimsel eğilim halini almıştır. Comte'un özgünlüğü, İnsanlık Dini fikrini yalnızca kurgulaması değil, onu, insanlığın rasyonel düşünce evreleri olarak tasarladığı bir tarih teorisi olarak gördüğü Üç Hal Kanunu'na dayandırmış olmasıdır. Bu vesile ile İnsanlık Dini fikrinin felsefi zemini; Teolojik, Metafizik ve Pozitif Hal olmak üzere kaçınılmaz olarak tecrübe edilen bir yasa fikri ile tahkim edilmiştir. Konu üzerinde yapılan literatür taraması ile, Comte'un İnsanlık Dini'ni kurgularken kendisine tesir eden nesnel ve şahsi sebeplerin irdelenmesi ve bilhassa Comte'un Üç Hal Kanunu olarak isimlendirdiği tarih yasası sonucu kaçınılmaz olarak kurulduğunu iddia ettiği İnsanlık Dini'nin niteliklerinin belirtilmesinin bir zaruret olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle Aydınlanma Çağı'nın sosyo-politik getirilerinin ve Auguste Comte'un şahsi hayat tecrübelerinin bir sonucu olarak görülen zaruri din fikrinin kurgulanışı araştırılmış, daha sonra da Üç Hal Kanunu neticesinde kurulması Comte tarafından kaçınılmaz olarak tanımlanan İnsanlık Dini'nin nitelikleri belirtilmiştir. Son olarak, İnsanlık Dini'nin farklı çevrelerdeki etkileri verilmiştir.

1. BİLİMİN ÖNEMİNİN KEŞFİ VE YENİ BİR DİNE İHTİYAÇ

Comte'un dünyaya geldiği 18'nci ve bilhassa 19'ncü yüzyıl Avrupası, tarihsel anlamda büyük buluşlara imza atılan bir çağı betimlemekte idi. İngiltere'de baş gösteren Sanayi Devrimi, tarımda makineleşme süreci ile yalnızca ekonomik alanda değil, siyasi, sosyal, politik, düşünsel, vs. gibi her alanda büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Kıta Avrupası'nda özellikle tekstil alanında yaşanan

devrim bütün Avrupa'ya yayılmış, bu devrimi Edison'un ampülü keşfi, Tesla'nın elektrik akımı üzerine çalışmaları, Pasteur'un kuduz aşısı, Darwin'in evrim teorisi ve seçim kuramı gibi buluşlar takip etmiştir. Francis Bacon'a dayanan "bilgi kuvvettir" nosyonu bütün çevrelerce benimsenen bir ideoloji halini alarak, bilim hakikat, ilerleme ve verim ile özdeşleşen bir yapı kazanmıştır. Dönemin Fransız dini önderleri, endüstrileşmenin yarattığı manevi tatminsizliği gidermeye çalışmış, Katolikliğin geleneklerini devam ettirmekte ısrar etmişlerse de başarılı olamamışlardır.¹ Comte da Katolik engizisyonunun tarihsel gücünün kırıldığı, bilim adına devrim niteliğinde keşiflerin yapıldığı bu dönemde (1798) dünyaya gelmiştir. Annesi Rosalie (Boyer) Comte, *ancien regime*² taraftarı, kralcı ve koyu bir Katoliktir. Auguste Comte vaftiz edildiği sırada annesi tarafından kendisine, Katolikliğin üç büyük azizi olan "Isidore", "Auguste" ve "François Xavier" isimleri verilmiştir (Brophy, 1947:275). Bu sebeptendir ki, daha 13 yaşında iken bilime büyük bir hayranlık duyan Comte, kendisinin doğaüstü olarak tabir ettiği (ailesi tarafından aşılana Katoliklik, etik, din ahlakı, vs. gibi) her kavrama savaş açmıştır.³ Öznel anlamda manevi bir inkardan sonra dikkatini topluma çeviren Comte, Katolikliğin toplumu bir arada tutacak (unity) tutkal vazifesini artık ifa edemediğini tespit etmiştir. Comte'a göre Orta Çağın temel özelliği, toplumun Katolik Kilisesi-Engizisyon tarafından idamesi idi. Bu düşünce şekli ise, Comte'un askeri toplum olarak tanımladığı toplumlarda, yüce din için savaşan muhazirilere atfedilen değerlerde kendisini yeniden üretmekteydi (Koştaş, 1986:67). Fakat 19'ncü yüzyıl, Aydınlanma Çağı'nın doruk noktasına ulaştığı, dinin kamusal alandan tamamı ile çekilmesi ile sonuçlanan yeni bir çağı işaret etmekte idi. Comte'a göre ise, genelde Hristiyanlık özelde ise Katoliklik, bu çağın ihtiyaçlarına cevap verememekte idi. Dolayısıyla Comte, devrim sonrası Fransa'nın anarşik durumunu düzeltecek, içtimai buhranlara acil çözümler üretecek, bütün insanlığı bilahare tek bir seküler çatı altında toplayabilecek bir dine ihtiyaç olduğu kanaatine varmıştır.

1.1. Comte Öncesi Seküler Din Denemeleri

Bütün düşünürlerde olduğu gibi Auguste Comte da hem kendisinden önceki düşünürlerden hem de çağdaşlarından etkilenmiştir. Bilgi-bilimsel temelini Descartes ve Bacon'a, olgusal temelini Berkeley ve Hume'a dayandırabileceğimiz pozitivist felsefenin, insanlık dini için temellerini de belirli düşünürlerinin müşterek sivil din fikirlerine dayandırmak mümkündür. Comte öncesi birçok düşünür, bütün insanlığı belirli prensiplere koşullayarak birleştirmek ve ırk ve din ayırımı gözetmeksizin dünya kardeşliği kurmak gayeleri ile seküler bir din kurma denemelerinde bulunmuştur. Örneğin, Comte'un pozitivist paganizmine en yakın olarak M.Ö. 4'ncü yüzyılda Gautama Buddha ve Konfüçyüs bütün insanları tanrısız bir dini çatı altında birleşmeye davet etmiştir. Aynı şekilde İranlı Zerdüş de bu fikri tebliğ etmiştir. Francis Bacon, *Yeni Atlantis* ütopyasında, bütün erdemli insanların birleştiği bir ada

¹ Bu dönemde, kilise sayılarında artışa gidilmiş, halkın kiliselere gitmesi teşvik edilerek manevi boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Fakat fabrikalaşmanın etkisi ile kiliseler, işçi sınıfının yoğun olarak mesken tuttuğu endüstri bölgelerinin dışında kalmış ve dinin kamusal alandan ırcası durdurulamamıştır (Loza, 2015).

² Mutlakiyetçi siyasal yapı ve kilise egemenliğine dayanan ihtilal öncesi Fransa rejimi

³ Bizzat ailesi tarafından koyu bir Katolik olarak yetiştirilen Comte'un düşünsel anlamda ilk kırılmayı, 1814 yılında kabul edildiği ve eğitime başladığı École Polytechnique'de (Polytechnic School of Paris) yaşadığı bilinmektedir (Plé, 2000:423). Yaşadıklarına mukayese ile, özellikle matematik alanında gösterdiği dahiliğe varan yeteneği, çevresi tarafından büyük dikkat çekmiştir. Doğa bilimlerine olan yoğun ilgisi ile Comte kısa sürede ailesi tarafından öğretilen gelen bütün fikirlere cephe almış, özellikle monarşiye karşı sert bir tavır takınarak, cumhuriyetçi fikirlere sempati duymaya başlamıştır. Monarşi rejiminin tahakkümcü karakterini ve Kral XVI. Louis'in despotik tavrını öğrenen ve devrim sonrası Fransa'nın kaotik durumunu bizzat yaşayan Comte, kısa bir süre için fikirsiz anlamda Cumhuriyetçilik ve anayasal rejim taraftarı olmuştur (Plé, 2000:424). 1816 yılında XVIII.Louis hükümeti aleyhine karıştığı bir öğrenci hareketi ile okuldan atılan Comte, kendini tamamı ile bilime vermiş, matematik ve gazetecilik dersleri vererek, hayatını bir süre idame ettirmiştir. Bu dönemde, matematik, fizik, kimya gibi doğa bilimlerinin yanı sıra, felsefe, ekonomi ve tarih bilimlerine de büyük ilgi duymuş ve bu alanda çalışmalar yapmıştır.

kurgulamıştır. J.J.Rousseau ise cumhuriyetçilikle temellenen yeni, sivil bir uygarlık dini arzulamıştır (Hançerlioğlu, 1970:242). Bunların yanında Ataman'ın (2001) belirttiği gibi, Comte'un "İnsanlık Dini" fikrinin temellenmesinde en önemli unsur hocası Saint Simon'dur. Simon, kendisinin herhangi bir dine inmadığını belirtmesine rağmen, dinin anarşizmi çözecek, insanlığı birleştirecek bir tutkal vazifesi gördüğünü vurgulamış, fakat 19'ncü yüzyıl Hristiyanlığının bunu sağlamada başarısız olduğunu iddia etmiştir. Hristiyanlığın, yaratıcı bir tanrı modelinden, kutsiyetini bizatihi insanlıktan alan, kardeşlik sevgisine dayanan bir "kardeşlik ve insanlık dini" modeline geçmesini savunmuştur. Bu da Comte'un "İnsanlık Dini" fikirlerine önemli etki etmiştir.

2. ÜÇ HAL KANUNU VE İNSANLIK DİNİ'NE GİDEN SÜREÇ

Comte, bütün bilimlerin belirli bir yol haritası izleyerek pozitivistliğe ulaştığını ve hepsinin temelini doğada bulunur somut bilgilere dayandığını öne sürmüştür. Pozitivistliğe giden bu süreçte bilginin ve toplumların üç aşamadan geçerek olgunlaşacağını ileri sürmüş ve "Üç Hal Kanunu" veya "Üç Durum Yasası" (*Orj. Loi Des Trois États*) kuramını oluşturmuştur. Buna göre bilgi, zorunlu aşamalarından geçerek, bilimsel bilgi olarak adlandırdığı son hale; pozitivist aşamaya evrilerek gelişimini tamamlar (Comte, 2015:157).

Teolojik Hal olarak adlandırdığı ilk aşamada insanlık doğayı ve çevresini anlamlandırmak için doğaüstü kavramlar kullanır. 13'ncü yüzyıl öncesi tarihi kapsayan bu dönemin teorik konseptleri doğaüstü varsayımlara dayanır (Comte, 2015:159). Sistemli düşünme biçimi ve mantıksal çıkarım bu aşamada görülmez. Toplumsal hayatı tahkim eden anlayış teolojiktir. İlkel toplumlar arasında varlığını sürdürdüğü iddia edilen bu hal, tüm doğal ve sosyal olayların, evreni kontrol eden tanrıların iradeleri doğrultusunda gerçekleştiği inancını taşır (Çelikkaya, 1998:3). Örneğin yağmurun yağmasının veya depremlerin, ilahi güçlerin kızdırılması sonucu gerçekleştiği anlayışı hakimdir. Toplumsal olaylara yönelik açıklamalar ruhlara ilişkin mitlerden oluşur (Comte, 2015:160). Kahramanlık destanları dini nosyonlarla özdeşleştirilir. Teoloji ve askeri destanlar harmanlaştırılarak, fetih olgusu yüceltilir. Askeri toplum ile karakterize edilen bu hal, rahiplerin entelektüel ve manevi otoritesini temsil eder. Fetişist, Politeist ve Monoteist Hal olmak üzere kendi içinde aşamalıdır (Comte, 2015:160). Fetiş, doğaüstü etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız varlıklar bütünüdür. Bir inanç biçimi olarak fetişizm ise doğadaki bütün maddelerin, insanoğlu ile benzer bir yaşam biçimine sahip olduğu, fakat insan kapasitesini aşan bir gücü içerisinde barındırdığı kanaatine dayanan bir görüştür (Comte, 2015:161). Politeizm, diğer adı ile çoktanrıcılık ise doğadaki belirli fenomenlerin birkaç irade tarafından kontrol edildiği ve insanoğlunun bu acizyet karşısında bu iradelerin merhametini kazanmaları gerektiğine dayanan görüştür (Comte, 2015:163). Birinci aşama olan Teolojik Hal'in son kademesi Monoteist Hal ise tek bir tanrıya olan inancı belirtmektedir. Comte'a göre çoktanrıcılığın insanoğlunda zihinsel çelişkiler yaratması sebebiyle, her şeyi kontrol eden, insanın kaderinin üreticisi tek bir tanrıya inanç, zorunlu olarak gerçekleşmiştir (Comte, 2015:165). Bu aşamada hisler, duygular ve değerler belirli rasyonellik formlar alır ki bu da Metafizik Hal'e geçişin başlangıcıdır (Comte, 2015:165). Comte'a göre insan idraki, zamansal bir tekâmül dolayısıyla Teolojik Hal'den Pozitif Hal'e dolaysız şekilde geçemez. Doğanın bir tanrı tarafından idamesi fikrinin, tanrısız kanunlar tarafından idamesi şekline evrilebilmesi için Metafizik Hal kaçınılmazdır (Mill, 1865:32). İkinci aşama olan Metafizik Hal, Comte'un Rönesans'la başladığını kabul ettiği, 1300 ile 1800 yıllarını kapsayan, bilginin yerinin soyut güçlere bırakıldığı aşamadır. Doğa olayları ve toplumu açıklamada ilahi güçler yerine soyut kavramlara, fanteziye ve hayal gücüne başvuru bu aşama, pozitivist hal için gerekli bir ara kademedir (Comte, 2015:171). Örneğin, toplumun oluşması için gerekli olanın, üyeleri arasındaki soyut bir sözleşme olduğu gerçeği bu aşamada idrak edilir (Comte, 2015:172). Teolojik Hal ile olan bağlar bu aşamada hala çok kuvvetlidir. Kilise adamlarının hakimiyetinde olan, melez bir dönemdir. Tanrı'nın artık her doğal ve sosyal olayın arkasında bulunmadığı görüşü yerleşirken, olaylar arasında belirli bağlamsal ilişkiler kurularak, rasyonellik öne çıkar (Comte, 2015:173).

Son aşama olan Pozitif Hal, bilginin tamamen gözlem ve deneye dayandığı, olgular arasında nedensellik kurulduğu, doğadaki ve toplumdaki yasaları belirlemede hiçbir teolojik ve soyut unsurun referans alınmadığı haldir (Comte, 2015:178). Bu aşama, bilginin ulaşacağı nihai, kesin, somut ve bilimsel olan haldir. Comte, gerçekleri doğru şekilde izlemesi ve tüm alanlarda yasalara ulaşma hedefi güttüğünü belirtmesi ile bu aşamayı kendisine izafe ederek, bir zafer telakki eder. Dolayısı ile bilimsel hal Comte ile başlamaktadır. Comte için pozitivizm, gerçeklik ilkesine yönelik bir düşünce şekli anlamına gelir ve herhangi bir keyfi ön kabulden etkilenmeksizin uygulamaya konulur (Comte, 2015:179). Bu aşama gözlemsel somut olgulara dayandığı için, bir önceki spekülasyon temsillere dayanan metafizik aşamaya dönmek mümkün değildir (Comte, 2015:179). Son aşama olan Pozitif veya Bilimsel Hal, doğal ve kaçınılmazdır. Comte'a göre insanlık, evrenin nihai sorularına yönelmeyi bu aşamada terk etmektedir. Evren neden vardır, evrenin kökeni nedir ve evrenin sonu nedir gibi sorular, insan idrakinin cevaplayamayacağı sorular haline gelmektedir. İnsan, kendi aklı ile doğaya nüfuz etmeyi istemekte ve bunu da sadece elinde var olan kabiliyetler çerçevesinde yapabileceğine, bu aşamada kanaat getirmektedir (Comte, 1858:174). Sistemli akıl yürütme ile beşerî ilişkileri gözleme, düşünce evriminin nihai durağını temsil etmektedir. Bu vesile ile insan, doğaya nüfuz edemediği bütün meşgalelerden zihnini kurtarır. Bir anlamda gözlem ve deney ile nüfuz ettiği doğadan aldığı hazzı, sonuç göremediği ve verim elde edemediği metafiziki aktivitelerden bağımsız kılar (Comte, 1858:196). Comte'a göre Pozitif aşamaya geçen insan aklı, belirli bir olgunluk mertebesine ulaşmış demektir ve eski aşamalara dönmek mümkün değildir. Bu halin düşünce biçimi Pozitivizm'dir. Bu şekilde pozitivizm, bilimsel araştırmanın yerine getirmesi gereken şartları belirlemeye odaklı, teknik bir meta-teori halini almaktadır. Bu felsefeye göre, bütün olaylar değişmez yasalara tabidir ve ilk nedenlerin araştırılması işe yaramaz (Comte, 2015:180). Pozitif analiz yani olumlu açıklama, fenomen kaynağına dayanan bir neden hakkında herhangi bir bilgi sunmaz (Comte, 2015:180). Sadece bu olayların ortaya çıktığı durumları ve bunların birbirileri ile olan ilişkilerini ardışıklık ve benzerlik bakış açıları altında belirler.

Comte'un teorize ettiği Üç Hal Kanunu'nun, kendisinden bir kuşak önce gelen Saint Simon ve Condorcet gibi düşünürlerin fikirlerinden önemli bir oranda etkilenmesinin yanında, Fransız ekonomist Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781) ile Giambattista Vico'nun (1689-1744) tarih felsefeleri ile büyük benzerlikler göstermesi dikkate değerdir. Ekonomi temelli teorisi ile Turgot, doğanın insan zihni ve becerisi tarafından işlenerek belirli bir evrim sürecinden geçtiğini, her süreçte daha iyiye doğru bir gelişim göstererek pozitive olduğunu iddia etmiştir (Belrose, 1892:120). Turgot'a göre insanlık, öncelikle gerçek sebeplerini bilmediği, görünmez tanrıların hüküm sürdüğü birinci evrede yaşamış, daha sonra belirli nedensellikler kurmaya başladığı soyut döneme geçmiş, son olarak da eleştirel düşünce edinerek, matematiğin yardımı ile bilimsel açıklamalar yapabildiği nihai evreye ulaşmıştır (Heilbron, 1990:154). Vico ise, tarihi; Tanrılar Çağı, Kahramanlar Çağı ve İnsanlar Çağı olmak üzere üçe ayırmış, ilk mertebede teokratik hayal gücünün, orta mertebede mitolojik düşüncenin, son evrede ise rasyonel düşüncenin hâkim olduğunu belirtmiştir (Kızılcıkelik, 2017:108). Comte'un çağdaşı klasik Alman materyalisti Ludwig Feuerbach da (1804-1872) insanlık tarihinin dönemlerinin yalnızca dinsel özelliğin değişiklikleriyle ayırt edilebileceğini iddia etmiştir (Engels, 2011:33).

3. İNSANLIK KÜLTÜ VE POZİTİF DİNİN NİTELİKLERİ

Üç Hal Kanunu ile pozitif hale evrilen toplumlar, Comte'a göre İnsanlık Dini'ne geçiş için gerekli aşamaları tamamlamış olanlardır. Bu süreçten sonra, özelde bireyler ve genelde ise toplumlar, İnsanlık Dini'ne geçerek hakiki mutluluğu tadacaktır. Felsefi manada iyilik ve mutluluk gibi görelilik taşıyan normatif kavramlar, Comte'un Pozitif İlmihal'inde sıkça kullanılmaktadır. İnsanlığın, bilimin hükmetme gücü ile elde edeceği mutluluk ve iyilik, Hristiyanlığın yaratılış mitosu olan günah öğretisini dışlayan bir tutumu ifade eder. İnsanın doğuştan günahkâr olduğu fikri, pozitif felsefenin iyimserlik ontolojisi ile bertaraf edilir (Wernick, 2011:2). İyimserlik, insanlığın sürekli olarak ileriye

giden düşünsel gelişiminin kaçınılmaz bir sonucudur. İnsanlık Dini, ahlaki bir misyonu içerisinde barındırır. Bu din, insanoğlunun tüm mantıksal ve bilimsel anlayışları arasında gerçek ve kalıcı bir ahlak kurmaya çalışmak için tasarlanmış bir felsefedir (Dixon, 2008:2). İnsanlık Dini'nin sosyal amacı, toplumun mutluluğu için gerekli düzeni sağlamak ve toplumsal dayanışmayı teşvik etmektedir. Comte'un da pozitif felsefeyi kurgulamasındaki amaç, kendisinden önceki bütün dünya görüşlerinin negatif/yıkıcı olduğu, dolayısıyla yeni, yapıcı, pozitif bir muhayyileye ihtiyaç olduğudur. Pozitivist inşanın amacı, yalnızca ahlaki reformun, entelektüel reformun başlangıcı olduğu manevi bir dönüşüm sağlamaktır (Campbell, 2006:363). Ana gaye, toplumun yeniden düzenlenmesi, onun zihinsel ve ahlaki anarşisinin sona erdirilmesidir. Comte'a göre ise bu, tasavvufsuz bir din ile, kendinden önceki yıkıcı felsefelerden farklı olarak metafizik ve teolojik dogmalara düşmeyecek bir anlayışla gerçekleşecektir (Billington, 1960:808). "İnsanlık", metafiziki bir terimi ifade etse de Comte'a göre olgusal ve sosyal bir varlıktır (Billington, 1960:808). Toplumun entelektüel ve ahlaki ihtiyaçlarını karşılamak için bilim insanının üstünlüğü ile ilahiyatçının sosyal yeteneğini birleştiren Comte, bu fikirleri ile muhafazakâr bir sosyokratı temsil eder.

Comte'a göre İnsanlık Dini, evrimsel sürecin son merhalesi ve nihai durağıdır. Dolayısıyla, var olagelen bütün dinler, İnsanlık Dini'ne giden sürecin yalnızca parçaları, büyük bir oluşumun gereği olan küçük basamaklardır. Comte'un, İnsanlık Dini'ni kurgularken öncelikli hedefi geleneksel tanrı veya yaratıcı fikrinden kurtulmaktır. Fakat Comte, tanrısız bir dinin, manevi ihtiyaçlara karşılık veremeyeceği ve zemininin boş kalacağını fark ederek, tanrı yerine ikame edebileceği bir kült aramıştır. Bu kült, insan ırkına dayanan, din, dil, ırk, vs. gözetmeksizin dünya üzerinde yaşayan bütün insanoğlunu kapsayan "İnsanlık" kültürüdür. Comte "İnsanlık" kavramı ile, Aydınlanma Çağı'nın yarattığı hümanist ontolojik ve ilmi-ideolojik iklime paralel bir konsept formüle etmiş, "dogmatik" değer içermeyen, herkes tarafından kolayca idrak edilebilecek bu kült ile çağın ruhuna (Zeitgeist) verimli bir şekilde nüfuz etmiştir (Brophy, 1947:278). Bir anlamda metafiziki bir kozmolojiyi, materyalist zemine oturtmaya çalışmıştır. Comte'un formüle ettiği İnsanlık kavramı, yalnızca pozitif felsefenin araştırma konusu olan büyük vücudu temsil etmemekte, aynı zamanda sürekli olarak tapınılması gereken bir olgusal gerçekliği ifade etmektedir. Comte'a göre pozitif dinin en önemli ibadeti, tanrıya değil topluma tapmaktır. Toplumun tanrısı ise bizatihi bütün toplumların üzerinde olan ve onları kapsayan "İnsanlık"tır. İnsanlığı sevmek ve tapmak başlıca düsturdur. "Pozitivizm, insanlık kültürünün kurulmasıyla, yalnızca bir felsefe değil aynı zamanda bir din haline geldiğinde, pozitif kelimesi en üstün tinsel niteliği, yani tüm diğerlerinin özetlendiği bir niteliği belirtecektir; ötekiyi sevmek" (Comte, 2015:228).⁴ Comte, Katolikliğin baba-oğlu-kutsal ruh üçlemesine karşı insanlık-gök-dünya üçlemesini koymuştur (Sönmez, 2010:162). Akpolat'a göre:

"Pozitivizm aynı zamanda üçüncü ahittir. Eski ahit (Yahudilik) ve Yeni ahit (Hristiyanlık) ile ortak ilkesi 'başkasını sev' düsturudur. Başkasını sevmek, Pozitivist İlmihal'in (ilk basım 1854) temel ilkesidir. Bu ilke Durkheim'in ahlak ve alturist insan kavramları ile de örtüşür. Comte'a göre batının hastalığı 'zihinsel anarşi'dir. İnançlarda, fikirlerde birlik sağlanmadıkça toplumsal birlik ve düzen sağlanamayacaktır. O halde ilk elden yapılması gereken inançlar itibariyle zihinsel bir düzen getirmektir. Kant bu temeli epistemoloji (evrensel insan aklı) ile inşa etmeye çalışmıştır. İşte Comte da bu çabanın içinde bilgiye bir sosyolojik temel bulmaya çalışır. Bu temel, insanlık fikridir. İnsanlık, Katolikteki tanrının yerini alacak ve yeni düzenin garantörü olacaktır. Comte, De Maistre ve Bonald gibi Fransız muhafazakarlara hayran olarak, Katolikliğin organik düzenine hayrandır." (Akpolat, 2007:55-56).

Comte'a göre pozitif takvim de bu dinin önemli bir unsurudur. Comte, *Pozitif İlmihal*'inde Fransız Devrimi'nin yenilikçi takviminden esinlenerek bir takvim oluşturmuştur. On üç ay ve yirmi sekiz gündü oluşun pozitif takvimin artan günleri, Comte'un belirlediği önemli kişileri anma günüdür

⁴ Feuerbach da dini, önceleri çok tanrılara atfedilen gerçeksiz değerler, şimdi ise insanların karşılıklı olarak birbirine sevgi duyduğu bir ilişki biçimi olarak tanımlamıştır (Engels, 2011:33). Feuerbach'a göre dinin özü karşılıklı sevgidir (Engels, 2011:34).

(Comte, 1858:114). Filozoflar, bilim insanları, siyasetçiler, dini kişilikler, sanatçılar ve yazarlardan oluşan bu kişiler için artan günlerde anma merasimi yapılmalıdır (Comte, 1858:390). Artan diğer günlerin en önemlisi ise “Kutsal Kadın” günüdür. Bu kutsal kadın, Comte’un platonik aşkı Clotilde de Vaux’tur.⁵ Kadın, İnsanlık Dini’nin temel figürüdür. Anne sevgisi ve manevi sıcaklığı betimleyen kadın, ahlaki gücü oluşturacak olan başlıca unsurdur (Bourdeau, 2008). Kadınların sosyal olarak kadınlık görevi, eylem alanı için evrensel sempatiyi kitlelere yaymaktır. Ayrıca çocuğun karakterinin gelişmesine rehberlik etmesi, kadının annelik görevidir (Bourdeau, 2008). Erkekler, kadınların geçim kaynaklarını sağlayacak, bu suretle kadın aileyi kurma ve çocuk eğitimi dışında bir şey ile meşgul olmayacaktır (Bourdeau, 2008). Bunun dışında büyük kişiler olarak bahsettiği isimlerin anılması, Comte’a göre Pozitif Tapınak adını verdiği kurumlarda gerçekleşmelidir. Bu tapınakların her birisinde ise, Clotilde de Vaux’u temsilen, oğlunu kolları arasında tutan bir kadın heykeli bulunmalıdır. *Pozitif İlmihal*’inde, takvime ve tapınakların mimari krokisine yer veren Comte, tapınak içerisinde dizaynı ve gerçekleştirilecek ibadet ritüellerini dahi detaylıca belirtmiştir. Buna göre, “Ölü Tanrıça” adıyla simgeleşecek olan Clotilde de Vaux’un heykeli ortada bir sunak şeklinde bulunmalı ve ibadet burada gerçekleşmelidir. Comte’a göre bu tapınaklardan, Fransa dört yüz tane, bütün Batı ülkeleri ise iki bin tane inşa ettirmelidir (Comte, 1858:304). Tapınakların her birinde yedi rahip ve üç delege bulunacaktır. Bu vesile ile toplam sayı yirmi bini aşacak ve pozitif din bütün insanlığa nüfuz edecektir. Bütün pozitif rahipler de Paris’te bulunan en yüce rahibe bağlı bulunacaktır. Bu rahip de Comte’un kendisidir.

4. İNSANLIK DİNİ’NİN FARKLI ÇEVRELERDEKİ ETKİLERİ

Comte’un kurguladığı pozitif felsefe, başlarda bilimsel bir epistemolojiden çok, siyasi ve dini bir yol gösterici olarak ele alınmış ve tartışmalar bu yönde ilerlemiştir. Hindistan, Bengal, Osmanlı Devleti ve özellikle Brezilya’da etkili taraftar kitlesi bulan pozitif felsefe, bu ülkelerdeki siyasi yapıların şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Avrupa Devletleri’nin ulaştığı medeniyet seviyesi oryantalist tabir ile Batı-dışı kitlelerde ulaşılması arzulanan ideal bir yapı olarak tecelli etmekte ve bu da Avrupalı milletlerin bilimsel gelişmelerinin sıkı sıkıya takip edilmesini gerektirmekteydi. Bu misyon ile 1889 Cumhuriyet Devrimi’ni gerçekleştiren Brezilya, bayrağını Comte’un formüle ettiği pozitivist sloganı olan “*Ordre et Progres*” (Düzen ve İlerleme) mottosu ile tasarlamış, İnsanlık Dini’ni ise devletin resmi dini olarak kabul etmiştir. 2015 yılında Hugo Pinto tarafından yönetilen, “The Last Religion” (Son Din) adlı, Brezilya’da İnsanlık Dini’nin ve pozitivistimin yayılışını konu

⁵ Comte’un İnsanlık Dini olarak tanımladığı ve Sosyoloji disiplininin sistematikleşmesinde epistemolojik zemini oluşturan pozitif felsefenin kurgulanmasında, kendisine derin romantik duygular beslediği Clotilde de Vaux’un olduğu bilinmektedir. 1825 yılında Caroline Massin ile evlenen Comte, mutsuz ve huzursuz bir evlilik geçirerek 1842 yılında boşanmıştır. 1845 yılında ise, tanıştığı genç bir kadın Clotilde de Vaux’a daha sonraki çalışmalarının tamamını izafe edecek kadar büyük bir aşk ve zafiyet beslemiştir (Muglioni, 1996:109). Polytechnique’den mezun bir arkadaşı olan Maximilian Marie’nin, Comte’u bir akşam yemeğine davet etmesi, orada ise Marie’nin kız kardeşi olan Clotilde de Vaux’u görmesi ile Comte, hastalık derecesine varan bir kapılıma ile Vaux’a aşık olmuştur. Kendisine “yaşama gücü, hissetme gücü, felsefesine yeni bir nefes” kattığını belirten Comte, Vaux’a 1 senede 183 aşk mektubu yazmıştır. Comte’un kendisi de Vaux’a olan platonik aşkının “İnsanlık Dini” fikrinin oluşmasında önemli bir rol oynadığını Pozitif İlmihal’inde belirtmiştir (Comte, 1858:19). Bundan mütevellit Comte, yazılarında Vaux’u “Koruyucu Meleği” diyerek anmış, yeni kurulan pozitif felsefenin ve sosyoloji biliminin kraliçesi, İnsanlık Dini’nin de tanrıçası ilan etmiştir (Sarton, 1952:342). Vaux, Comte’un bu derin duygularına karşılık verememiş, defalarca kendisine bir aşk beslemediğini belirtmiştir. Comte’un duygularının karşılıksız kalması ve uzun yıllardan beri tüberküloz hastası olan Vaux’un 1846 yılında Comte’un kollarında ölmesi, kendisini derin bir psikolojik buhrana sürüklemiştir (Pickering, 1993:232). (Konu ile ilgili bazı literatürde, Comte’un intihar girişiminin Vaux’a beslediği duygular ve ölümünün ardından yaşadığı psikolojik buhran dolayısı ile gerçekleştiği yönünde görüşler bulunmakta ise de bu görüşlerin doğru olmadığına kanaat getirilmiştir. Zira, intihar girişiminde bulunduğu -ki kaldığı ruh sağlığı hastanesinin penceresinden atlamak sureti ile mi yoksa kendisini Sen Nehri’ne bırakarak mı girişimde bulunduğu dahi ihtilaflidir- 1827 yılında Comte, henüz Vaux ile tanışmamıştır. Blanchard (1918:162) tarafından yapılan psiko-analitik bir çalışmada, Comte’un intihar girişiminin sebebinin, sesini kamuoyunda duyuramaması ve yaptığı çalışmaların öneminin anlaşılabilmesi olduğu belirtilmektedir.)

alan belgeselde belirtildiğine göre, Porto Alegre ve Rio de Janeiro da aktif olarak bulunan pozitivist tapınaklarda ayinler Comte'un formüle ettiği şekilde halen yürütülmektedir.⁶ Hindistan'da Baba Faqir Chand tarafından "İnsanlık Tapınakları" inşa edilmiş ve İnsanlık Dini'nin yayılmasına gayret edilmiştir (Lane, 2014:2). T.R. Wright'ın (1986) kaleme aldığı "The Religion of Humanity: The Impact of Comtean Positivism on Victorian Britain" adlı eserde İnsanlık Dini'nin Viktoria Dönemi İngiltere'sinde meydana getirdiği etkiler verilmiş, Comte'un fikirleri doğrultusunda Richard Congreve ve Frederic Harrison tarafından İnsanlık Tapınakları kurulduğu belirtilmiştir (Wright, 1986: aktaran Kent, 1987:957-958). Bunun dışında Comte, geleceğin pozitivist hükümeti olarak nitelediği Rus Çarı I'nci Nikola'ya (*Orj. Николай I Павлович*) pozitif felsefesini anlattığı mektuplar göndermiştir (Pickering, 2009:329). 19'ncü yüzyıl Osmanlı Devleti için ise durum biraz daha farklıdır. Comte, Osmanlı Devleti'ni yakından takip etmiş, yapılan reformları incelemiş ve Tanzimat Dönemi'ne (1839-1876) özel önem vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nu, düşüncelerini tatbik edebileceği siyasi ve sosyal bir laboratuvar olarak görmüştür (Mardin, 2000:155). Osmanlı Devleti için pozitivistimin çok önemli bir rol oynayacağını iddia eden Comte; İslam'ın hakikat ile doğrudan ilgili olduğunu, pratikteki uygulamalarının da gerçeğe dönük olduğunu, dolayısıyla İslam'ın pozitivistimi rahatlıkla benimseyebileceğini belirtmiş, İstanbul için metafiziki ve duygusal cümleler sarf ederek, Tanzimat ruhunun pozitivistim ile birleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Kalelioğlu, 2018:155). 1853 yılında Osmanlı eski Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'ya bizzat mektup gönderen Comte, (toplam üç adet gönderdiği bilinmektedir) Osmanlı Devleti'ni pozitif inanç ve evrensel İnsanlık Dini'ne davet etmişse de herhangi bir yanıt alamamıştır (Turnaoğlu, 2017:781). Batıcı reformasyon ve modernleşme kapsamı içerisinde Osmanlı'ya ithal edilen pozitivist metodoloji, kurucu bir ideolojik misyon gereği birçok düşünür tarafından benimsenmişse de "İnsanlık Dini" fikri taraftar kitlesi bulamamıştır.

SONUÇ

Modern Batı literatüründe "Sosyoloji'nin Babası" olarak anılan ve Aydınlanma Çağı ile doruk noktasına ulaşan, modern bilimlerin epistemolojik zeminini sistematikleştiren Auguste Comte, "İnsanlık Dini" adını verdiği pozitif ve seküler bir dinin de kurucusu kabul edilmektedir. Yaşadığı sosyo-politik koşullar göz önüne alındığında Comte'un yeni bir din fikrinin şekillenmesinde; 19'ncü yüzyılda bilimsel anlamda yaşanan devrimsel gelişmeler, ihtilal sonrası Fransa'nın anarşik durumu ve kendisinden önce gelen Vico, Condorcet, Turgot'un yanında hocası Saint Simon ve çağdaşı Feuerbach gibi düşünürlerin fikirlerinin etkili olması gibi nesnel nedenler görülmektedir. Comte'un, başlarda saf bilimsel, natüralist ve rasyonalist bir felsefe kurgulamaya çalıştığı, fakat hayatının belirli bir döneminden sonra (1845) çalışmalarının yörüngesinin teolojik ve metafizik bir yapıya bürünerek, radikal bir değişmeye uğradığı görülmüştür. Bu da Comte'un felsefesini şekillendiren şahsi sebeptir. Comte'un müteakip öğrencileri ve İngiliz muadili John Stuart Mill, Comte'un ampirik ve rasyonel temelli bir felsefeden, soyut ve metafizik yüklü "İnsanlık Dini" fikrine geçişini, Vaux'a karşı beslediği yoğun duyguların bir sonucu olduğunu belirtmiş ve Comte'un bu dönemden sonraki çalışmalarını "yanlış ve üzücü" olarak niteleyerek, dikkate almamıştır (Mill, 1865:132). Düşünce ve toplum tarihinin teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere deterministik bir evrim sürecinden geçerek bilimsel aşamaya ulaştığı şeklinde kurguladığı Üç Hal Yasası ile Comte, İnsanlık Dini'nin son evre olan pozitif mertebenin zorunlu bir sonucu olduğunu iddia etmiş, Katolikliğin yapısını örnek alarak, pozitif ibadetlerin yapılacağı tapınaklar ve burada görevli rahipler tasarımıyla Comte, 1852 yılında kaleme aldığı *Pozitif İlmihal*'inde; geçmişte var olmuş olan bütün çoktanrılı dinler ve var olan semavi dinlerin (Musevilik, Hristiyanlık, Müslümanlık) pozitif toplumlar için geçersiz olduğunu ve yeni bir dine ihtiyaç olduğunu, bu dinin İnsanlık Dini olduğunu, İnsanlık Dini'nin sevgi düsturu

⁶ PINTO, H. (22.01.2017). "The Last Religion" (Documentary about Positivism in Brazil, 2015. Erişim: 03.06.2019. url: <http://www.easybib.com/guides/citation-guides/apa-format/youtube-video/>)

üzerine kurulu olan seküler bir din olduğunu, ölen arkadaşların, kahramanların ve bilim insanlarının, belirlediği pozitif tapınaklarda yapılacak ayin törenleriyle anılması gerektiğini, pozitif dinin ritüellerinin yine tasarladığı pozitif takvimin günleri üzerinden bu dinin rahipleri tarafından gerçekleştirileceğini ve en önemlisi, bu dinin sembolünün bütün tapınakların ortasında bulunması gereken, kucağında çocuk taşıyan bir kadın heykeli -Clotilde de Vaux'u temsilen- olması gerektiğini belirtmiştir. Comte yalnızca bir din kurgulamakla kalmamış, kendini en yüce rahip ilan ederek, bu dinin bizzat misyonerliğine bürünmüştür. Farklı devlet adamlarına ve Osmanlı Devleti eski sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'ya *Pozitif İlmihal*'ini göndererek, İnsanlık Dini'ni yaymaya çalışmıştır. Sonuç olarak, Comte'un formüle ettiği ve İnsanlık Dini adını verdiği tanrısız, seküler, -bir oranda agnostik- ve hümanist bilim dini başarısız olmuş ve etkili taraftar kitlesi bulamamıştır. Fakat bilimsel bir epistemoloji olarak beş duyu organına ve olgulara dayanan pozitif felsefe veya pozitivizm, Anglosakson ve Avrupa sosyal bilimleri için hala önemli bir yer işgal etmektedir.

Kaynakça

- AKPOLAT, Y. (2007). Durkheim'dan Giddens'a pozitivist sosyoloji. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2), 53-87.
- ATAMAN, K. (2001). Religion of Humanity Revisited. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(2).
- BELROSE, L. J. (1892). Comte and Turgot. Oxford Journals. The Monist. Vol. 3, No. 1, pp. 118-122
- BILLINGTON, J. H. (1960). The intelligentsia and the religion of humanity. The American Historical Review, 65(4), 807-821.
- BLANCHARD, P. (1918). A Psycho-Analytic Study of Auguste Comte. The American Journal of Psychology, 29(2), 159-181. doi:10.2307/1413560
- BOURDEAU, M. (2008). Auguste Comte. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Erişim: 08.06.2019. url: <https://stanford.library.sydney.edu.au/entries/comte/>
- BROPHY, L. (1947). Shelter for the Modern Soul: Auguste Comte, Chief Author of the Secularist Gospel. The Irish Monthly, 75(889), 275-280.
- CAMPBELL, R. L. (2006). Altruism in Auguste Comte and Ayn Rand. Journal of Ayn Rand Studies (Journal of Ayn Rand Studies Foundation), 7(2).
- COMTE, A. (2015). Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma. (Çev.Erkan Ataçay). Bilgesu Yayıncılık. Ankara
- COMTE, A. (1858). The Catechism of Positive Religion. Savill and Edwards Printers. London
- ÇELİKKAYA, H. (1998). Olayların çözümüne veya çözüm olayına sosyolojik bir yaklaşım. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 10 (10), 59-73. Url: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaeabd/issue/385/2450>
- DIXON, T. M. (2008, May). The invention of altruism: Making moral meanings in Victorian Britain. London: British Academy.
- ENGELS, F. (2011). Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu. (Çev. Sevim Belli). Sol Yayınları. Ankara
- HANÇERLİOĞLU, O. (1970). Düşünce Tarihi. Remzi Kitabevi. İstanbul
- HEILBRON, J. (1990). Auguste Comte and modern epistemology. Sociological Theory, 153-162.
- KALELİOĞLU, U. B. (2018). Sosyoloji'de Hâkim Eğilim Pozitivizm. Toplumbilime Eleştirel Bir Bakış. Hipokrat Kitabevi. Ankara
- KENT, C. (1987). "The Religion of Humanity: The Impact of Comtean Positivism on Victorian Britain. New York: Cambridge University Press. 1986. Pp.xiii, 306. *The American Historical*

- Review*, 92(4), s.957–958. url: <https://academic.oup.com/ahr/article-pdf/92/4/957/376595/92-4-957a.pdf>
- KOŞTAŞ, M. (1986). *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28(1), 355-369.
- LANE, D. (2014). *The Unknowing Sage. The Life and Work of Faqir Chand*. MSAC Philosophy Group. California
- LOZA, P. (2015). *Religious Changes During the Industrial Revolution*. Erişim: 07.09.2019. url: <https://prezi.com/8b301sdy-o-2/religious-changes-during-the-industrial-revolution/>
- MARDİN, Ş. (2000). *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Syracuse University Press
- MILL, J. S. (1865). *Auguste Comte and Positivism*. Westminster Review. Trübner and Paternoster Row. London
- MUGLIONI, J. (1996). *Auguste Comte. Prospects*, 26(1), 208-222.
- PICKERING, M. (2009). *Auguste Comte. An Intellectual Biography, Volume II*. Cambridge University Press. USA
- PICKERING, M. (1993). *Auguste Comte and the Saint-Simonians*. French Historical Studies, 18(1), 211.
- PLÉ, B. (2000). *Auguste Comte on positivism and happiness*. Journal of Happiness Studies, 1(4), 423-445.
- ROTHBARD, M. N. (2010). *The Brilliance of Turgot*. Mises Daily Articles. Erişim: 02.06.2019 url: <https://mises.org/library/brilliance-turgot>
- SARTON, G. (1952). *Auguste Comte, historian of science: With a short digression on Clotilde de Vaux and Harriet Taylor*. Osiris, 10, 328-357.
- TURNAOĞLU, B. (2017). *The Positivist Universalism and Republicanism of the Young Turks*. Department of Politics and International Studies, University of Cambridge. Modern Intellectual History, 14(3).
- WERNICK, A. (2001). *Auguste Comte and the Religion of Humanity. The Post-Theistic Program of French Social Theory*. Cambridge University Press. United Kingdom
- WRIGHT, T. R. (1986). *The Religion of Humanity: The Impact of Comtean Positivism on Victorian Britain*. Cambridge University Press.